SOSYOLOJİDE ve ANTROPOLOJİDE NİTELİKSEL YÖNTEM ve ARAŞTIRMA

BELKIS KÜMBETOĞLU

SOSYOLOJİDE ve ANTROPOLOJİDE NİTELİKSEL YÖNTEM ve ARAŞTIRMA B. KÜMBETOĞLU

ARAŞTIRMA DİZİSİ
BAĞLAM

Belkıs Kümbetoğlu, Marmara Üniversitesi Sosyoloji Bölümü öğretim üyesidir. İlgi alanlarını oluşturan göç, toplumsal cinsiyet, evde çalışma, kadın grupları konularında alan araştırmaları bulunmaktadır. Marmara Üniversitesi ve Yeditepe Üniversitesi'nde uzun yıllar Araştırma Yöntemleri dersi vermiş, birçok alan araştırmasında, yürütücü, alan koordinatörü ve uygulayıcı olarak görev almıştır. Başkanı olduğu Antropoloji Derneği'nin 2004 yılında düzenlediği ulusal toplantı sonrası derlediği bir kitap çalışması (Belkıs Kümbetoğlu-Hande Birkalan-Gedik (Der.), *Gelenekten Geleceğe Antropoloji*, Epsilon Yayınevi, İstanbul, 2005) ve uluslararası göç, toplumsal cinsiyet rolleri ve yerel yönetimler, afetler ve kadınlar, kadınların istihdam alanında karşılaştıkları sorunlar, kadınlara ilişkin projeler ve yoksulluk konularında makaleleri vardır. 2004 yılından bu yana Marmara Üniversitesi Sosyoloji bölümünce gerçekleştirilen "Depremden beş yıl sonra Düzce İlinde Değişen Toplumsal Ekonomik ve Kişisel Yaşam" adlı araştırma projesinin yürütücülüğünü yapmış, bu araştırmanın raporları araştırmayı destekleyen Marmara Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Projeler Komisyonu'na (BAPKO) ve TÜBİTAK'a 2007'de teslim edilmiştir. Halen Marmara Üniversitesi BAPKO tarafından desteklenen "Kadın ve İstihdam: Değişen Koşullar, Değişmeyen Eğilimler; Tekstil, Gıda ve Hizmet Sektörlerinde İş Güvencesi ve Sosyal Koruması Olmadan Çalışan Kadın İşçiler" adlı araştırmayı sürdürmektedir.

SOSYOLOJİDE ve ANTROPOLOJİDE NİTELİKSEL YÖNTEM ve ARAŞTIRMA

BELKIS KÜMBETOĞLU

Bağlam Yayınları 260
İnceleme-Araştırma 179
ISBN 978-975-8803-51-4

Belkıs Kümbetoğlu
Sosyolojide ve Antropolojide
Niteliksel Yöntem ve Araştırma

© Bağlam Yayıncılık
© Belkıs Kümbetoğlu

Birinci Basım: Kasım 2005
İkinci Basım: Kasım 2008
Kitap Tasarımı: Canan Suner
Baskı: Önsöz Basım Yayıncılık
Litros Yolu II. Matbaacılar Sitesi Topkapı / İstanbul

BAĞLAM YAYINCILIK Ankara Cad. 13/1 34410 Cağaloğlu/İstanbul
Tel: (0212) 513 59 68 / 244 41 60 Tel-Faks: (0212) 243 17 27
Web: www.baglam.com e-mail: baglam@baglam.com

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR / 7

ÖNSÖZ / 9

GİRİŞ / 11

I. BÖLÜM
Sosyal Bilimlerde Farklı Yaklaşımlar **/ 15**

II. BÖLÜM
Niteliksel Araştırma Nedir? **/33**

III. BÖLÜM
Niteliksel Araştırmada Farklı Yaklaşımlara Bir Örnek: Feminist Yaklaşım ve Feminist Yöntem **/ 53**

IV. BÖLÜM
Niteliksel Araştırmada Veri Oluşturma Teknikleri **/ 71**

V. BÖLÜM
Niteliksel Araştırmalarda Veri Oluşturma Tekniği Olarak Odak Grup Görüşmeleri **/ 117**

VI. BÖLÜM
Niteliksel Araştırmalarda İkincil Kaynaklar **/ 145**

VII. BÖLÜM
Niteliksel Araştırmalarda Analiz ve Yorumlama **/ 151**

VIII. BÖLÜM
Nitel Verinin Raporlanması **/ 169**

IX. BÖLÜM
Sosyal Araştırmalarda Araştırmacının Rolü ve Araştırma Etiği **/ 173**

X. BÖLÜM
Niteliksel Araştırmalarda Sorunlar, Sınırlamalar **/ 185**

EK - I
Görüşme Rehber Formu Örneği - 1 **/ 201**
Görüşme Rehber Formu Örneği - 2 **/ 204**

EK-II
Tablolar **/ 207**

EK - III
Türkiye'den Niteliksel Araştırma Örnekleri **/ 211**

KAYNAKÇA / 225

DİZİN / 231

TEŞEKKÜR

Araştırma yöntemleri dersi, uzun süredir hizmet verdiğim Marmara Üniversitesi'nin çeşitli bölümlerinde; İngilizce İşletme, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler ve Sosyoloji Bölümlerinde ve Yeditepe Üniversitesi Antropoloji Bölümünde adeta ayrılmaz bir parçam olmuştur. Yöntem derslerini sıkıcı bulan öğrencilerimin yanı sıra, bu derste öğrendiği bilgiyi daha sonra geliştirmek isteyen, bu bilgiden araştırmalarında faydalanan öğrencilerim de oldu. Onlarla birlikte on beş seneyi aşan bir sürede bilgilerimizi çoğalttık, yeniledik, bilgilerimizi yine onlarla birlikte araştırmalarda uygulamaya koymaya çalıştık. İlk teşekkürümü onlara iletmek isterim.

Araştırmanın anlamını ve nasıl yapılacağının temel bilgisini kendisinden öğrendiğim Prof. Dr. Nephan Saran'a teşekkür ederim.

Bu dersi üniversitede vermeye başlama olanağını Prof. Dr. Akile Gürsoy'a borçluyum. Birlikte olma şansını bulabildiğim araştırmalarda, kendisinden çok şey öğrendim. Teşekkür ederim.

Katıldığım ve yürüttüğüm birçok alan araştırmasında, İstanbul Fikirtepe, Çobançeşme, Pendik'te, Bursa-Kestel'de, Trakya'da Organize Sanayi Bölgesinde ve Kırklareli Göçmen Misafirhanesinde, Denizli-Buldan, Babadağ ve köylerinde, Düzce ili ve köylerinde araştırmalara katılarak, bana önce yüreklerini, sonra evlerini ve düşüncelerini açarak, hayatın gerçek bilgisini benimle paylaşan her bireye tek tek teşekkür ederim. Onların katılımı olmaksızın gerçekleştiremeyeceğim çalışmalarda, yöntem bilgimi ancak uygulamada anlamlı bir bütün haline dönüştürebildim. Her birine bu fırsatı bana verdikleri için teşekkür ederim.

Kitabın baştan sona gözden geçirilmesinde değerli emek ve sabrını esirgemeyen böylece düzeltmeler ve iyileştirmeler yapabilmemi sağlayan Doç. Dr. Hande Birkalan'a özel olarak teşekkür etmek isterim. Dr. Seda Usubütün'e değerli destekleri için teşekkür ederim.

Kitabın tüm yazım işini üstlenen, kargacık burgacık yazılarımı gün yüzüne çıkar hale getiren, Şaziye Cam'a çok teşekkür ederim. Onun ustalıklı yazımı ve bana gösterdiği anlayışı olmasaydı, böyle bir çalışmaya adım atmaya bile cesaret edemezdim.

Son olarak, kitabın tüm hatalarının bana ait olduğunu, yararlanacak tüm okuyucularla doğrularını paylaşmak istediğimi belirtmek isterim.

Göztepe, 2005

ÖNSÖZ

"Ankete gerek yok beni herkes tanır"
Bir kamyon arkası özlü deyişi

Yukarıda sözü edilen özlü deyiş ülkemizdeki "araştırma"ya ilişkin düşüncelerimizi yansıtması açısından seçilmiştir. Araştırma kavram ve eylem olarak son on yıllarda gündemde olan ve sıklıkla kendisine başvurulan bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kavramla birlikte günlük gazetelerde, televizyonda, internette bir konudaki bilgileri sayısal olarak görmeyi ve bu sayılara bağlı olarak eğilimleri, tercihleri, nedenleri anlamayı, açıklamayı, tartışmayı birçok platformda yapmaya başladık. "Araştırma kültürü" adıyla yeni bir kültürel kavramla da karşılaşır olduk.

Bu gelişmeler eğitim sisteminin, "ezberci" niteliği ile birçok eleştiri aldığı toplumumuz için olumlu bir çizgiyi yansıtır gibi gözükmektedir. Eğitimli insanın sahip olması beklenen özelliğinin "fikir sahibi olabilmek için bilgi sahibi olabilmek" olarak değerlendirildiği belirli bir kesimde (toplumun yaygın olarak paylaştığı bir özellik olmasa da), araştırarak öğrenmek giderek daha çok istenen bir davranış beklentisi olmuştur. Bunun yanı sıra, araştırma yapacak ticari şirketler kurulmuş ve hızla yaygınlaşmış, pazar araştırmalarının yanı sıra, seçim öncesi araştırmaları da sonuçları ile zihinlerimizi daha fazla meşgul etmeye başlamıştır.

Sosyal bilimlerde araştırma kavram ve eylem olarak ülkemizdeki tarihçesi ile düşünüldüğünde, kendisini çevreleyen sosyal, siyasal, ekonomik koşulların içinde, bu koşulların belirlediği ve "uygunluğunu" onayladığı bir atmosfer içinde var olmuştur. Son on yıllardaki koşullar ve eğilimler sosyal bilim araştırmalarını etkilemiş, disiplinlerin paradigmalarının yanı sıra, bağlantısal olarak hem konu hem bakış açısı ve hem de yöntemsel bazı değişimler tartışmalara konu olmaya başlamıştır.

Sosyal bilimlerde araştırmalar sonucu elde edilen bilgilerin niteliği, bu bilgilerin toplumsal yararı, giderek daha fazla sorgulanmaktadır. Sosyal bilginin sosyal gerçekliği ne ölçüde üzerlediği, bu bilginin politi-

ka yapıcı ve uygulayıcılarına gösterdiği öneri ve yönler tartışılmaktadır. Toplumsalın ne ölçüde kavrandığı ve bu kavrayışın sosyal sorunların çözümlerine ne ölçüde yansıdığı, tüm bu konular bazı araştırıcıların eylemleri öncesi ana sorunlarını oluşturur olmuştur. Neden bu konular ve sorunlar son on yıllarda karşımıza gelmektedir sorusundan hareket ederek, sosyal bilim araştırmalarında farklı epistemolojik ve metodolojik yaklaşımları değerlendirmek gerekli olmaktadır.

Farklı yaklaşımlar basit ayırımlar mıdır, yoksa sosyal gerçekliği kavrayışın farklı bakış açılarını, duruş noktalarını ve yöntemsel tercihleri mi içermektedir? Bu kitap, öncelikle bu sorudan hareketle sosyal araştırmalarda niteliksel yöntemleri ve bu yöntemi gerekli kılan kavrayışları incelemeyi amaçlamaktadır.

Sosyal bilimlerde Türkçe'de yazılmış araştırma yöntemleri kitaplarının çoğunluğu ağırlıkla pozitivist paradigmanın yöntemini temel almışlardır. Birkaç eser dışında, yöntem kitaplarının tekil bir yol, usul, tarz bilgisini okuyucuya ulaştırdığı görülmektedir. Bu kitapta niteliksel yöntem bilgisi, özellikle sosyoloji ve antropoloji disiplinlerinde kullanılmakta olan niteliksel veri toplama teknikleri, niteliksel analiz ve değerlendirmeler ele alınacaktır. Çalışmanın niteliksel yöntem bilgisini kullanmak isteyen farklı disiplinlerden genç araştırıcılara bir rehber kitap olması hedeflenmiştir. Bu hedefin gerçekleşmesi, yazarın on beş seneyi aşan bir süredir yöntem derslerinde kazandığı bilgiye, aynı süreler içinde alan çalışmalarında geliştirdiği becerilerine, öğrencilerinden kazandığı ve onlarla etkileşim süreci içinde geliştirdiği yeteneğine bağlı olacaktır. Çalışmanın hareket noktası deneyim ve bilgi paylaşımıdır. Yukarıda sözü edilen süreç içinde oluşan ve temeli birincil veri kaynağı olan bilgileri, genç araştırmacılarla paylaşmak sorumluluğu ve bunu en az hata ile oluşturabilmek düşüncesi, bu kitabın yazılmasının temel nedenidir. Aynı neden, kitabın hatalarının yazara ait olduğu gerçeğini bir kez daha yinelemeyi gerekli kılmaktadır.

GİRİŞ

Türkiye'de son yıllarda gerek yerli, gerekse yabancı araştırmacıların niteliksel araştırmaya daha fazla eğildiklerini, uzun yıllar kullanılan niceliksel araştırma modelinden daha farklı bir model kullanmaya başladıklarını görüyoruz. Bu, Türkiye'de ve dünyada sosyal bilim araştırmalarında uzun yıllar tartışılan disiplinler arasılığa ilişkin yaklaşımların bir sonucu olarak değerlendirilebileceği gibi, uzun yıllar hakim paradigma olarak hüküm süren pozitivizm dışındaki yaklaşımların "bilimsel" niteliğinin giderek daha yaygın bir şekilde kabul edilişinin bir sonucu olarak da değerlendirilebilir. "Bilim", "bilimsellik", "bilimsel yöntem" gibi kavramların farklı epistemolojik temellerde kavranışının etkin bir biçimde tartışılması, "fenomenolojik araştırma", "feminist yaklaşım", "eleştirel okul" gibi görece daha az yaygın olan bakış açılarının araştırmacılarca benimsenmesini getirmiştir. Özellikle kadın çalışmaları gibi yeni araştırma alanlarında, son otuz yılda, Türkiye'de ve birçok ülkede yapılan araştırmaların veri temeli niteliksel tekniklere dayanmaktadır.

Bu kitapta, niteliksel araştırma yöntem, teknik ve analizleri, niceliksel araştırma yöntemi, teknik ve analizleri ile karşılaştırmalı bir biçimde sunulacaktır. Öncelikle niteliksel araştırma nedir sorusundan başlayarak, bu araştırma yöntemi ile çalışacak araştırmacının hangi tekniklerle "veri oluşturabileceği", hangi analiz biçimleri ile bu veriyi işleyebileceği konusunda cevaplanması gereken sorular ele alınacaktır. Bu temel sorular yanında yaygın olarak bilinen veri toplama tekniklerinin, farklı yaklaşımların ışığında, örneğin fenomenolojik, feminist yaklaşımlarca, nasıl yeniden değerlendirildiğini ve biçimlendirildiğini, niteliksel analizlerde farklı yolların neler olduğunu ve nihayet niteliksel veri raporlamada izlenebilecek bazı strateji ve taktiklerin nasıl kullanılacağını genç araştırmacıların dikkatine sunmak hedeflenmiştir.

Kitabın hazırlanmasındaki neden, araştırma yapma isteği taşıyan genç araştırmacıların farklı yöntemlerin varlığı ve bilgisine görece daha az vakıf olmaları, bu konuda Türkçe'de yayınlanmış sadece birkaç kitabın olması, yabancı dillerde yayınlanmış bu alandaki

çalışmaların görece daha az Türkçe'ye çevrilmiş olması ve günümüzde yöntem bilgisinin öneminin daha fazla tartışılmaya başlanmış olmasıdır. Sosyal bilimlerde uzun yıllar pozitivist yöntem eğitiminin verildiği ve yapılan araştırmaların çoğunun temelinde bu eğitimin varlığı bilinmektedir. Farklı bakış açılarının sosyal olgu, süreç, sorun ve pratikleri kavrama ve anlamada, farklı alternatifler sunması, ülkemizde gerçekleşen birçok toplantı, seminer ve çalıştayda gündeme gelmiştir. Bu platformlarda, az sayıda da olsa bazı araştırmacılar niceliksel araştırmaların adeta boş bıraktığı insana dair resmin, niteliksel araştırmalarla çok daha ayrıntılı ve ince çizgilerle çizilebileceği üzerinde durmuştur.

Tüm bu gelişmelerden hareket ederek, elinizdeki kitabın niteliksel yöntemler konusunda bundan sonra Türkçe yazına küçük bir katkıda bulunması beklenmektedir. Okuyucu bu kitapta yazarın saha çalışmalarından elde ettiği deneyimleri ışığında, araştırma yaparken yüz yüze geldiği ve başka araştırmacıların da karşılaşabileceği çeşitli sınırlılık, sorun ve beklentileri de bulabilecektir. Yöntem tercihlerimizi oluşturan önemli öğelerden biri olan "sınırlılık ve sorunlar"ın, farklı araştırma konularında nasıl çeşitlenebileceğini, alan bilgisinin sosyal bilim araştırmacıları için nasıl ana beslenme damarını oluşturduğunu da yazar okuyucusu ile paylaşmak arzusundadır.

Bu paylaşımın, tek tek araştırmacıların enformel biçimde kendi sosyal çevrelerinde tartıştıkları ve araştırmaya katkısının çok önemli olduğu düşünülen, süreç içinde yüz yüze gelinen sorunların, daha geniş ve yaygın olarak bilgi düzeyine taşınmasına olanak vereceği düşünülmektedir. Sorunlar ve kısıtlı imkânlar içinde üretilen çözümlerin, baş etme yollarının bilgisinin de, yöntemsel yarar ve sınırlılıkları yeniden düşünmemizi sağlayacağı açıktır. Türkiye gibi, araştırma için fon ve kaynakların çok sınırlı olduğu ülkelerin araştırıcılarının kendi yol ve tarzlarını icat etmek zorunda kalmaları, pazar araştırmalarında tüketilen kaynaklarla kıyaslandığında sosyal bilim araştırmalarının büyük ölçüde sınırlı kaynaklarla yapılması, bu sorunlarla birlikte tartışılması gereken diğer boyutlardır. Fon ve kaynak sorunları dışında, çok daha önemli olan izin ve uygun ortamın oluşması ise daha az gündeme gelen konulardır. Kitabın bu sorunları tartışmaya açarak, önerileri ile değişik çözüm yollarını okuyucuya sunması da planlanmıştır.

Kitap, dokuz ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm, sosyal bilimlerde farklı yöntemsel yaklaşımları ele alarak, bu yaklaşımlarda, araştırmanın işlevi, araştırmacının rolü, araştırmanın dayandığı temel kavramlar, bakış açıları ve kullanılan araçsal teknikleri kapsayacaktır.

"İkinci bölüm, nitel araştırma nedir, nitel araştırma niçin yapılır ve nitel verinin özellikleri nedir?" sorularına cevap arayacaktır. "Nitel araştırma hangi disiplinlerde gerçekleştirilmekte ve disiplinler arası farklılıklar nitel araştırma yöntemlerine nasıl yansımaktadır?" soruları da bu bölümde cevaplanmaya çalışılacaktır.

Üçüncü bölüm, niteliksel araştırmalarda farklı bir yaklaşımı, feminist yöntem ve kadın çalışmalarını kapsamaktadır. Bu bölümde feminist teori ile temellenen ve kadın bakış açısı ile yapılacak niteliksel araştırmaların özellikleri ayrıntılı bir biçimde tartışılacaktır.

Dördüncü bölümde, nitel araştırmanın çeşitli veri toplama ve oluşturma teknikleri ele alınacaktır. Bu bölümde, öncelikle derinlemesine görüşme tekniği, asıl veri toplama tekniği olarak ayrıntılı bir biçimde sunulacak, diğer niteliksel teknikler olarak gözlem, katılımlı gözlem, grup görüşmesi, gibi farklı teknikler yer alacaktır.

Beşinci bölümde, nitel araştırmada ikincil kaynak kullanımı, kaynakların değerlendirilmesi ve bu kaynakların nitel araştırmada rolü ve önemi üzerinde durulacaktır.

Altıncı bölümde, nitel araştırma teknikleri kullanılarak elde edilen nitel verinin özellikleri tartışılacak, bu özellikler temelinde nitel analiz için gerekli olan ilk adımların neler olduğu anlatılacaktır. Bu bağlamda, nitel veri analizinin nicel veri analizinden farkı ortaya konacaktır. Yine bu bölümde nitel verinin ayıklanması, gruplandırılması, indekslenmesi ve yorumlanması yer alacaktır.

Yedinci bölümde, nitel verinin raporlanması ve raporlamada takip edilmesi gerekli adımlar ve yaygın olarak kullanılan formlar özetle sunulacaktır.

Sekizinci bölüm, sosyal araştırmalarda araştırmacının rolü ve araştırma etiğini kapsayacaktır. Özellikle etik kurallar, bilim etik ilişkisi ve Türkiye'deki durum ele alınacaktır.

Kitabın son bölümünde ise alan araştırmalarında, araştırmacıların rolü, yüz yüze geldiği sınırlılıklar, sorunlar, beklentiler, okuyucu ile paylaşılacak ve alanda karşılaşılan sorunlar üzerinde durulacaktır.

I. BÖLÜM

SOSYAL BİLİMLERDE FARKLI YAKLAŞIMLAR

Sosyal bilimlerde çok farklı teorik yaklaşımlardan söz etmek mümkündür. Bu bölümde, her biri sosyal dünyayı farklı bir açıdan gören, kavramlaştıran ve farklı bir yüzüne dikkat çeken bu yaklaşımların, üçünden örnekler verilecektir. Bu yaklaşımlar pozitivizm, fenomenolojik yaklaşım ve eleştirel okuldur. Oldukça kapsamlı ve birbirinden oldukça farklı teorik çerçeveler öne süren bu üç yaklaşımı yöntembilim açısından değerlendirmek, kitabın ana ekseni olan nitel yöntemleri daha iyi kavramaya olanak sağlayan bilgi temelini ortaya koymak anlamındadır. Bu yaklaşımlar çoğu zaman, "sosyolojik teoriler", "sosyolojik yaklaşımlar" ve "teorik çerçeveler" olarak adlandırılabilmektedir (Gilbert, 2001).

Her üç yaklaşımı ayrıntıları ile ortaya koymak bu kitabın konusu dışında olsa da, yaklaşımların temel önermelerinden hareketle, yöntemsel farklılıkların önem ve gerekçesini ayrıntılı olarak açıklamak gerekmektedir. Bu bölümün amacı, sosyal dünyaya, sosyal olgu ve süreçlere, araştırmaya, araştırmacının rolüne, değerlere, etiğe, ölçüm ve tekniklere, analiz ve değerlendirmeye birbirinden farklı önermeleri olan pozitivizm, fenomenolojik yaklaşım ve eleştirel okulun kendi kavramları ve bakış açıları ile incelemek, farklı yönelim, biçim ve teorik çerçevelerin nasıl ayırt edici özellikler halinde karşımıza çıktığına bakmak olacaktır. Bu farklı ayırt edici özelliklerin araştırmacıları nasıl bir yöne ittiği ve bunun nasıl farklı bir teori araştırma ilişkisi kurgulamamıza neden olduğu bu bölümde anlatılacaktır.

Sosyal bilimlerdeki üç temel yaklaşım kullandığımız araştırma yönteminin nasıl olması gerektiği üzerinde etkilidir. Bir başka deyişle belirli bir bakış açısı belirli bir yöntemin seçilmesini adeta gerekli kılmaktadır Gerekliliğin kimi zaman doğrudan, kimi zaman dolaylı ortaya çıkabildiğini, disiplinsel belirlemeleri kimi

zaman keskinleştirdiğini, kimi zaman belirsizleştirdiğini söylemek mümkündür. Bu bölümde, bu etkileşimin özellikle araştırma planı, araştırma yönelimi ve araştırmanın karakteristiği bağlamında tartışılması yapılacaktır.

Yöntem Kararı Vermeden Önce

Sosyal bilimciler araştırma kararı verdiklerinde, araştırmalarına uygun yöntemi nasıl seçmektedirler sorusuna cevap verebilmek için yöntem kararı öncesine bakmak yararlı bir yoldur. Sosyal bilimciler meşruluğu kabul edilmiş, "bilimsel yöntem" olarak onaylanmış yol ve usullerle işlerine başlamak zorundadırlar veya bu "bilimsel alanın" bilgisi ile kuşatılmışlardır. Yani araştırma yöntemleri havuzunun kendilerine sunduğu, uygun yol ve tekniklerle çalışırlar. Örneğin, survey teknikleri, deneysel ya da yarı deneysel teknikler, derinlemesine görüşme, katılımlı gözlem gibi. Bu teknikler belirli paradigmaların sosyal dünyayı nasıl kavramlaştırabiliriz, inceleyebiliriz ve nihayet nasıl genel-geçer değerlendirmeler yapabiliriz sorularına verdikleri cevaplar için kullanılan araçlardır. Başka bir anlatımla araçlar, amaca bağlı ve amaca yararlı olması için geliştirilmişlerdir. Yöntem ve teknikleri bu açıdan ele almak, sosyal bilgi ile ne yapılacağı sorusu ile doğrudan bağlantılıdır. Sosyal bilginin işlevi ise, farklı bakış açılarından değerlendirilen ve sosyal bilimlerde her zaman gündemde olan araştırmacının duruş noktası ve rolü tartışmalarına götürecektir.

Basit ve makul bir cevapla yola çıkarsak, içinde yaşadığımız dünyada, bu dünyanın sosyal bağlamından kaynaklanan insan davranışlarının birçok yönünü anlamak sosyal bilimcilerin amacıdır. Sosyal dünyanın örüntülerini, belirli düzenliliklerini açıklamak, anlamak, tahmin etmek, gibi genişletebileceğimiz bu amaç için, sosyal bilimciler olguları bir araya getirir. Örneğin, 19.yüzyıl sonlarında yaşamış ve birçok çalışması ile sosyoloji ve antropoloji disiplinleri için çığır açmış olan yazarlar, Karl Marx (1818-1883), Max Weber (1864-1920) ve Emile Durkheim (1858-1917) bu yüzyılda hızla değişen toplumsal yapıyı, bu yapının sorunlarını incelemişler, tarihçilerden ve birçok diğer kaynaktan derledikleri olguları bir araya getirerek toplumsal çözümlemelerini yapmışlardır (McNeill, 1989). 19. yüzyıl sonunda ilk büyük survey tipi araştırmalarında sosyal bilimciler, içlerinde yer aldıkları toplumların çeşitli tabaka ve sınıflarını incelemişler, katılımlı gözlemler ve survey teknikleri ile derledikleri veriler

temelinde sosyal değişimi anlamaya ve açıklamaya çalışmışlardır (Sarantakos, 1993).

Toplum ve insan bilimlerinin yüzyılı aşan araştırma birikiminin oluşturduğu repertuarı kullanan günümüz araştırmacıları, öncelikle 19. yüzyıldan bu yana hâkim ve etkin olan pozitivizmin bilim tanımı ve bu tanıma ilişkin "bilimsel araştırma" kavramı ile donanmışlardır. Bu tanım;

> "Bilim; süreçlerin, olguların ve objelerin sistematik bir biçimde sınıflanması, tanımlanması, bu olgular ve süreçlerin teoriler vasıtası ile açıklanmasıdır. Bu açıklama gözlemlenebilir verilerin test edilmiş açıklama ve tanımlanması temelinde, kanun benzeri hükümleri, yasaları içerir" (O'Meara, 1989, aktaran, Kuznar, 1997: 20).

Bu tanıma göre bilim yapmak,

1. Gözlemler yaparak dünyayı anlamaya çalışmak,
2. Bu gözlemlerin güvenilirliğini kontrol etmek,
3. Bu gözlemleri açıklayacak genel modeller geliştirmek,
4. Bu modelleri yeni gözlemlerle kontrol etmek,
5. Diğer modellerle bu modeli karşılaştırarak gözlemlenen dünyaya en uygun modeli oluşturmaktır.

Tanımlar, farklılıklardan çok bazı temel benzerliklere işaret etmektedir:

> "Bilim tanımı birçok farklı biçimde yapılmış olsa da, pozitivist bilim anlayışı temelde bir açıklama faaliyetini kapsamıştır. Faaliyetin dayanak noktası, olgusal odağıdır. Bilim dünyayı sistematik bir biçimde açıklamaktır. Bilim hakkındaki en önemli husus, sürüp giden bir kontrol ve test etme faaliyetini ihtiva etmesidir" (D. Andrade, 1995, aktaran, Kuznar, 1997: 21).

"Bilgi, yüzyıllardır ispatlanmış bilgi anlamına geliyordu, hem aklın hem de duyuların sağladığı delillerle ispatlanmış bilgi." (Lakatos, 1992: 112). Olgu temelli bilim, kesin gözlemlere dayanan, denetleme kontrol etme amacı ile yapılan keşfetme ve açıklama faaliyetinin adıdır.

Pozitivizmin ana kavramı olan toplumsal olgunun doğasına bakmak, bilim tanımlarını anlamamızı kolaylaştıracaktır. Durkheim, "Toplumsal bir olgu nedir? sorusunu sormak, 'toplumsal' nitelemesinden kastedilen şeyin ne olduğu açıkça belirtilmediği sürece gerekli olacaktır" demektedir (Durkheim, 2003 [1895]: 47). Bu yaklaşımda, sosyal dünya bizim dışımızda, gözlemlenebilir, düzenli bir yapısı olan ve bu düzenlilikleri keşfedilebilir, bir dünyadır. Olgusal olarak gözlemlenebilir düzenli dünya,

bilim insanlarınca açıklanabilir ve tahmin edilebilir ve kanun benzeri genellemelerle anlaşılabilir. Durkheim'a göre, "Birey üzerinde dışardan bir baskı uygulama yetisine sahip veya bireysel tezahürlerinden bağımsız olarak kendisine ait bir var oluşa sahip olup toplumun bütününde yaygınlık kazanıp genelleşmiş, sabit veya değil, her eyleyiş biçimi bir toplumsal olgudur" (Durkheim, 2003 [1895]: 67).

Toplumsal olgunun nasıl inceleneceği ise, E. Durkheim'ın 1895'de yazdığı *Sosyolojik Yöntemin Kuralları* adlı yapıtında şöyle açıklanmaktadır;" ilk ve en temel kural toplumsal olguları şeyler gibi ele almaktır" (Durkheim, 2003 [1895]: 71). Durkheim'a göre verili olan, gözlememize sunulmuş olan veya kendisini gözletmeye zorlayan her şey birer "şeydir" "Fenomenleri şey gibi ele almak onları birer veri olarak ele almaktır ve bu bilimin başlangıç noktasını teşkil eder" Şu ana kadar, sosyoloji şeylerle değil, nerdeyse tamamıyla kavramlarla haşır neşir olmuştur" (Durkheim, 2003 [1895]: 91). "Bu bakımdan toplumsal fenomenler bunları zihinde canlandıran bilinçli öznelerden ayrılarak, kendi kendileri olarak düşünülmelidir" (Durkheim [1895], 2003: 92). "Bu yüzden sosyologun atacağı ilk adım, ele aldığı şeyleri tanımlamak olmalıdır. Bu her kanıtlamanın ve doğrulamanın birincil ve kesinlikle vazgeçilmez koşuludur" Şeylere dışardan yaklaşmakla sosyolog, doğrudan doğruya gerçekliğe yönelmiş olmaktadır. "Bu bakımdan, doğa bilimlerinde gözlemcinin kişisel kanaatlerini içeren verileri bir kenara atıp, sadece yeterli nesnelliğe sahip verileri elde tutmak bir kural haline gelmiştir, sosyologun da benzer bir yolu izlemesi elzemdir" (Durkheim, 2003 [1895]: 92-116).

E. Durkheim'dan, (2003 [1895]) aktarılan bu saptamalar, kendisinden sonra, uzun yıllar sosyal bilimlerde hâkim paradigma olarak etkin olan pozitivizmin bakış açısını ve dayandığı kuralları yansıtmaları nedeniyle seçilmiştir. Pozitivizmin, sosyal bilimcileri toplumsal olguları bir doğa bilimcisi, bir fizikçi gibi "şeyler" ve değişmeyen "sabit biçimler" olarak ele almayı zorunlu kılan kuralları, toplumsal hayatın bu "sabit biçimler" aracılığıyla kavranmasının meşruluğunu onaylaması, uzun yıllar toplumbilimsel açıklamanın temelini teşkil etmiştir.

Pozitivizmin yönteme ilişkin yaklaşımlarına karşı çıkışlar birçok farklı görüş ve ekolden gelmiştir. Örneğin, Almanya'da Frankfurt Okulu düşünürleri, özellikle, Theodor Adorno ve Jürgen Habermas en bilinenlerdir. Bir anlamda toplumbilimsel açıklamanın özü yeniden değerlendirilmiş, doğa bilimlerindeki nedensel

açıklamanın sosyal gerçekliği kavramadaki yeterliliği üzerine tartışmalar yoğunluk kazanmıştır. Durkheim "bir toplumsal olgunun belirleyici nedenini, bireysel bilinç durumlarında değil, bu toplumsal olguyu önceleyen başka toplumsal olgularda aramak gerekir" (Durkheim, 2003 [1895]: 222) biçiminde ifade ettiği düşüncelerini, sosyologların toplumsal olgulara başka toplumsal olguları, dikkate alarak değil, fazlası ile psikolojik bir bakış açısından yaklaştıkları konusunda da benzer görüştedir. Ona göre, 'bilimsel yöntem tektir' ve hem sosyal, hem fizik dünyayı aynı yöntemle açıklamak mümkündür. Bilimsel yöntemin birliğini, yani hem doğa bilimlerinin hem toplum-insan bilimlerinin aynı yöntemi kullanmaları gerektiğini ileri süren pozitivistler, doğal toplum bilim terimi altında sosyal bilimlerin de yasaları olabileceğini savunmuşlardır. Sosyal dünyayı bilimsel bir biçimde açıklamak, başarılı açıklamalara ulaşmak nihai olarak incelenen konu hakkında "kanunlar" ve "yasalar" kurmaktır (Kuznar, 1997: 32).

Pozitivizm eleştirilerinin hedefinde işte bu "kanunlar" ve "yasalar" bulunmaktadır. "Açıklamaya dayanan kanunlar, anlama çabasını da içermekte midir?" sorusu karşıt görüşlerin odak noktasını oluşturmuş, neden-sonuç ilişkisinden çok, anlamın kavranmasına yarayacak anlatımlar amaçlanmıştır. Bu bağlamda pozitivizme yönelik eleştirilerde, temel hareket noktası, nedensel açıklama ile amaç ve anlamın kavranmasına yönelik anlama çabasının, birbirinden oldukça uzaklaştırılmış olmasıdır. Bu ikisinin birlikte yer alması, gerektiğini ileri süren Max Weber olmuştur. Farklı bir noktadan, bilimsel faaliyetin içinde gerçekleştiği ortamdan söz ederek, eleştirilerini, eyleyiciler üzerinde odaklaştıran Thomas Kuhn (1994), genel olarak yönteme ilişkin düşüncelerini açıklarken, kendisinden sonra çok fazla kullanılan paradigma teriminden hareket ederek, bilim ve bilimsel üretim konusundaki anlayışını, *Asal Gerilim* (The Essential Tension) adlı kitabında ayrıntılı bir biçimde ortaya koymuştur: Kitabının en dikkati çeken kavramı 'paradigma' için açıklamaları Kuhn'un bilimsel toplulukları nasıl gördüğünü de ortaya koymaktadır;

> "Bilimsel yöntemle ilgili geleneksel tartışmalar, kendilerini izleyen her bireye sağlam bilgi olanağını sağlayacak bir kurallar takımı aramıştı. Buna karşılık ben, bilim bireylerce yapılmakla birlikte, bilimsel bilginin özünde bir grup ürünü olduğu ve ne özel etkiliğin, ne de içinde geliştiği tarzın, kendisini üreten grupların özel yapısına gönderme yapmaksızın anlaşılmayacağı üzerinde durmaya çalıştım" (Kuhn, 1994: 20).

Burada, Kuhn, paradigma teriminin iki anlamına da değinmektedir. "Paradigma'nın bir anlamı geneldir; diyeceğim bilimsel bir grubun katılmış olduğu tüm bağlanmaları kuşatır; öbürü, özellikle, önemli bir bağlanmayı ortaya koyar ve böylece birinci anlama bir alttakım oluşturur. Bir paradigma bilimsel bir topluluktaki üyelerin ve de yalnız onların paylaşmış olduğu bir şeydir. Tam tersine, başka bir yolla birbirinden çok farklı insanların oluşturduğu bir grubun bilimsel topluluğunu kuran da, onların ortak bir paydaya sahip olmalarıdır" (Kuhn, 1994: 352-353).

Bilimsel Devrimlerin Yapısı adlı kitabında bilimsel topluluğun doğasına ve topluluk üyelerince paylaşılanlara dikkat çeken Kuhn, "Paradigmaları paylaşanlar bu toplulukların üyeleridir" derken, paradigmanın "Belli bir topluluğun üyeleri tarafından paylaşılan inançların, değerlerin, tekniklerin bütününü" temsil ettiğini açıklamaktadır (1982: 162). Topluluk üyelerinin bağlılıklarını ise şöyle açıklar; "Bilimsel topluluğun üyeleri hem kendilerini bir dizi ortak amacın (ardıllarının eğitimi de dahil) güdülmesi ile sorumlu tek topluluk olarak görürler hem de başkaları onları böyle görür" (Kuhn, 1982: 163). *Asal Gerilim* adlı kitabında bilim insanlarının oluşturduğu toplulukların onların ortak bir paradigmaya sahip olmaları ile var olduğunu açıklayan Kuhn, "bu gibi topluluklar "grup üyeleri", önemli ölçüde aynı literatürü benimseyip özümsemiş ve ondan birbirine benzer dersler çıkarmış olanlardır" (Kuhn, 1994: 354) demektedir. Tüme varımcı tüm genellemeleri reddeden Kuhn, *Bilginin Gelişimi ve Bilginin Gelişimiyle İlgili Teorilerin Eleştirisi* adlı kitabında, ise "geçerli teorilerin olgulardan elde edilen doğru tümevarımların ürünü olduğuna inanan tümevarımcı, aynı zamanda, yanlış bir teorinin tümevarım sürecindeki bir yanlışın sonucu olduğuna da inanıyor olmalıdır" derken, Karl Popper ve kendisinin pozitivizmin (olgucuların) temel mantığına karşı çıkmakta olduklarını belirtir; "Ancak ne Sir Karl (Popper), ne de ben tümevarımcıyız. İkimiz de olgulardan doğru teoriler çıkarmanın kuralları bulunduğuna ve/veya doğru ya da yanlış teorilerin tümevarımla elde edileceğine dahi inanmıyoruz. Bunun yerine onları, doğaya uygulanmaları için bir numune olarak icat eden muhayyileye dayalı önermeler (tespitler) olarak görüyoruz" (Kuhn, 1992: 15). K.R. Popper'in farklı bir yaklaşımla, var olan kuramların doğrulamasını amaçlayan hâkim paradigmanın tam tersine, herhangi bir doğrulama işleminin varlığını reddettiğini belirten Kuhn (1970: 146), Popper'in 'yanlışlama'ya ve böylece var olan kuramın reddedilmesine neden olan bilimsel mantığına

dikkat çeker. Popper'in 'yanlışlama' ilkesini, var olan paradigmaların karşısına rakip olacak başkalarını (teorik okullar veya paradigmalar) çıkarabileceği düşüncesiyle bilimsel gelişmede önemli bir yaklaşım olarak görür (Kuhn, 1970: 147).

Pozitivizme karşı çıkan yeni kuramlar, sadece "varolan kuramların uygulanması ve yaygınlaştırılması için gerekli somut verileri durmadan toplamak" (Kuhn, 1994: 282) istemeyen, görüngülerden çok, özü anlama ve kavramaya önem verenler olmuşlardır. Pozitivizme karşı çıkan kuramlar aynı zamanda sosyal gerçekliğin özünün, ancak kendilerinin iddia ettiği biçimde daha iyi kavranabileceğini ileri sürmektedirler. Bu noktada, Kuhn'un yeni paradigmanın ortaya çıkışındaki temelleri açıklayışı ile üzerlenen bir iddia ile karşılaşılmaktadır. Kuhn'a göre "yeni paradigma, eski paradigmanın çözmekte zorlandığı, bu alanda krizlerin yaşandığı durumlar için sorunları çok daha iyi çözme iddiası ile ortaya çıkmaktadır. Yeni paradigmanın bu iddiasını (eski rakibine göre daha iyi olduğu iddiası) açık bir kesinlikle ortaya koyduğunda başarılı olması mümkündür" (Kuhn, 1970: 153). Pozitivizmin teorik yaklaşımı ve sosyal gerçekliği algılayışının sorgulanışı, 1960'lardan sonra giderek daha güçlü ve etkin bir ses olarak varlığını duyuran sembolik etkileşimci okul, daha sonra fenomenoloji, etnometodoloji, eleştirel okul (feminizm, marksizm) tarafından başlatılmış, saygın bir alternatif ve meşruluğu onanmış farklı bakış açıları olarak, Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa'da pek çok bilim insanınca tanınmış ve bu ekoller, yeni yöntemsel arayışların cevabı olmuştur (Sarantakos, 1993; Kuznar, 1997).

> "Birçok araştırmacı pozitivist düşünce ve yönteme ilişkin memnuniyetsizliklerini daha açık bir şekilde ifade etmeye başladı. Pek çok eleştiri, örneğin, gerçekliğin algılanışı, amaçlar, kullanılan yöntemler, etik tavsiyeler ve dünyanın matematiksel olarak tasarlandığı ve bu nedenle matematiğin kesinlik ve doğruluğu garantilediği noktalarına karşı yapıldı. Her yönden eleştiriler yeni bir yöntem önerisi getirdi, inşa edilmiş bir dünya ve sübjektif öğelere önem veren, yeni yöntem eleştirel düşünce, yorumlayıcı çabalar ve politik sorunlar üzerine odaklanan ve dünyayı verili olarak kabul etme anlayışını reddeden bir bakış açısına dayanmakta idi. Paradigmasal değişim ortaya çıkmıştı" (Sarantakos, 1993: 5).

Temelde paradigma farklılığı olan ve 1960 ve 70'lerden bu yana gündemde olan deneysel ve yorumsamacı bakışlar sadece bir teknik, yol ve usul farklılığı değildir. Sosyal bilimlerdeki temel

yöntemsel farklılıkları daha iyi kavrayabilmek, bunların gerisindeki felsefeyi kavramaksızın mümkün gözükmemektedir. Örneğin, toplum bilimlerinde pozitivist paradigma "değerlerin yeri" sorununu objektiflik açısından tartışırken, yorumsamacı paradigma, değer yüklü oluşun sosyal bilimciler için kaçınılmaz olduğunu iddia etmiştir. Bu sorunun her iki boyutu incelediğimiz sosyal dünyayı nasıl algıladığımıza bağlı olarak ortaya çıkmaktadır.

Deneysel, realist, pozitivist olarak adlandırılan paradigma, incelediğimiz "dünyanın bizden bağımsız olarak var olduğunu, bizim onun hakkında nasıl düşündüğümüzden bağımsız olarak algılanabileceğini, bağımsız bir var oluş olduğunu" ileri sürmüştür (Gibbs, 2002: 4). Yorumsamacı, idealist, fenomenolojik olarak adlandırılan farklı düşünce akımlarının, bu konudaki görüşleri ise, bütünüyle farklı bir bakış açısına dayanmaktadır: "Dışımızdaki dünya sadece simgesel olarak temsil edilmiştir. Gerçeğin kendisi, insanların algıladıkları simgelerdir, gerçekliğin temsilcileri olarak simgelerdir" ya da içinde yaşadığımız dünyayı ona verdiğimiz anlamlarla doldururuz, anlamlarla yükleriz" (Gibbs, 2002: 6). Anlamlarla inşa ettiğimiz, içinde de var olduğumuz sosyal ve doğal dünya bireylerce inşa edilmiştir. Bu dünyaya genel kanun benzeri düzenliliklerden çok, bireylerin deneyimleri ile anlam vererek, bunlarla kurgularız. Sosyal bilimciler oluşturulmuş olan bu dünyayı anlama çabalarını basitçe olguları bir araya getirerek, onları istatistikî işlemlere tabi tutarak sınırladıklarında, görüngülerin ötesine geçemezler. Toplumsal olguların, süreçlerin özüne inebilmek, bireylerin deneyimlerinden oluşan ve bir anlam sistemi içinde hareket ettikleri asıl bağlantıları kavramakla mümkündür. Bu nedenle "araştırmacının olguları keşfetmek onları toplamak gibi bir işlevi olduğu reddedilmiş, paylaşılan yapıları olduğu gibi yansıtmaları gerektiği görüşü benimsenmiştir. Araştırmacıların olguları açıklama çabasının kaçınılmaz olarak teori-yüklü olacağı ileri sürülmüştür" (Gibbs; 2002: 6).

Bu iki farklı paradigmanın araştırma yöntemleri, araştırmanın işlevi, araştırmacının rolüne ilişkin temel önermeleri Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1: İki Paradigma Karşılaştırması

Niceliksel Araştırma	Niteliksel Araştırma
Faaliyetler	
1. Büyük bir popülasyonda, olup bitenleri sayma, hesap etme 2. İstatistik kullanma. Deney ve *survey*lerden elde edilen geçerli genellemelerin tekrar edilebilirliği, 3. Asıl değişkenlere bulaşmış diğer sosyal değişkenleri ayıklama, onları en aza indirgeme çabası.	1. Sosyal hayatın kalitesini anlamak için derinlemesine bakış 2. İncelemeyi belirli bir yerle sınırlama, mümkün olabilecek bütün değişkenleri keşfetme ve baş edilebilir sınırlar koyma, 3. İncelenecek sosyal ortamda başlangıçtaki girişten daha ileriye gitme, daha bilgilenmiş bir keşif, temaların ve odaklanacak noktaların ortaya çıkışı.
İnançlar- Kanaatler	
1. Neyin araştırmak için önemli olduğuna ilişkin kanaatler, 2. Yapılandırılmış bir araştırma yöntemine güven, 3. Gerçeklik çok karmaşık değildir. Eğer, araştırma aracımız yeterli ve sonuca vardıracak bulgulara uygulanabilirse, gerçeklik açıklanabilir.	1. Neyin araştırmak için önemli olduğunun ortaya çıkacağına inanış 2. Araştırılan durum ve insanlara uyan bir araştırma prosedürünün tertip edilebilirliğine güvene ilişkin kanaatler, 3. Gerçeklik gizlilikler ve gizemler ihtiva eder, araştırmacı onları sunar ve yorumlamaktan öteye geçemez.
Adımlar	
1. Araştırmanın odak noktasına karar verme (yani, belirli hipotezleri test etme) 2. Araştırma aracını tespit etme (yani, anket uygulama, survey veya deney), 3. Konuya yaklaşım.	1. İlginç bir konuya karar verme (yani, hem araştırmacı için, hem genel kamuoyu için ilgi odağı olan bir konu) 2. Konuyu keşfetme, 3. Odak noktaların ve temaların belirmesine izin verme, 4. Araştırma sürecinde araştırma aracını tespit etme (yani, gözlem veya görüşme)
Özen, İhtimam	
1. Var olan istatistik kurallara, deney ve survey planının disiplinli bir biçimde uygulanmasına özen gösterme.	1. İncelenecek olan duruma, olguya, kişilere uyan araştırma stratejisinin ilkelerini geliştirmeye özen gösterme.

Kaynak: A. Holliday (2002), *Doing and Writing Qualitative Research*. Sage Publication, Londra, s.6.

Tablo-1'de görüldüğü gibi, araştırma sürecinde yer alması istenen faaliyetler, araştırmacının belirli konularda sahip olması beklenen kanaatler, araştırmadaki belirli adımlar ve araştırma yöntem ve ilkelerine gösterilecek önem ve titizlik, iki paradigmada temelde farklı bakış açılarından ortaya konmuştur. Niceliksel araştırmanın temel dayanağı olan felsefe, pozitivizmin, gerçeklik bizden bağımsız olarak 'orada' vardır ve onu olgusal temelde fotoğraflamak mümkündür, bu resimler bizim daha genel yargılara varabilmemizde araçtır, tezinde yatmaktadır. Buna karşılık, niteliksel araştırmanın teorik dayanağını, gerçekliğin karmaşık doğasını, anlamak, inşa ettiğimiz, sembollerle algıladığımız bu büyük resmin ancak öznel bir temsilini ortaya koyarak ve sosyal hayatın içerisinden çıkaracağımız sayısız örneklerle, bu öznelliği yorumlayarak mümkündür iddiası oluşturmaktadır.

Bu önermelerden de anlaşılacağı üzere, niteliksel ve niceliksel araştırma arasındaki temel ayrımı, gerçekliğin açıklanması ve gerçekliğin yorumlanması faaliyetleri oluşturur. Sosyal araştırma bizatihi kendisi bir seçim olan faaliyettir. Sosyal bilimcinin toplumsal duruşunu, gerçeklik karşısındaki davranışını, ürettiği bilginin kimin için olduğunu yansıtan, yani kendisi de bir temsil olan uğraştır. Bilimsel düşüncenin ve bilimsel ürünün ne için olduğu, sosyal bilimcinin ne yapması gerektiği sorularına, amacı sosyal dünyayı "açıklamak" için olgu toplamak ve genellemelere varmak olan pozitivizm, amacı sosyal dünyayı "anlamak" için öznellikleri yorumlamak olan yorumsamacı okullar birbirinden başka cevaplar vermektedir.

Bilimsel Yöntem Tek midir?

Bu noktada, "bilim", "bilimsel düşünce" tanımlarına iki temel söylem açısından geri dönüş zorunlu olmaktadır. Öncelikle, iki temel söylemin ("evrenselci", "tümelci", "nomotetik", ve "tekilci", "idiografik") arkasında insanın yüz yıllardır süren doğayı ve toplumu çözümleme çabası yatmaktadır. Bu çaba "dünyevi bilgi üretme çabası" idi ve bilgi anlamına gelen "scientia" adını almıştı. (Gülbenkian Komisyonu, Wallerstein ve diğerleri, 1996: 12). Başlangıçta doğa yasalarını bulma ve ona egemen olmaya dayanan bu çaba, 18. yüzyıldan itibaren insanların dünyasının bilgiye gereksinimi olduğu, özellikle büyük değişimlerin yaşandığı bu çağda belirginleşti. "Eğer sosyal değişim örgütlenecek ve rasyonelleştirilecek idiyse, onu önce incelemek ve değişmeye yön veren kuralları anlamak gerekiyordu. Sonradan sosyal bilimler

adını verdiğimiz çalışmaların üniversitede yeri olması bir yana, bunlara ciddi bir sosyal ihtiyaç vardı" (Gülbenkian Komisyonu, Wallerstein ve diğerleri, 1996: 17). Böylece, deneysel, yasa koyucu (nomotetik) ve tekilliklerin betimlenmesine dayanan (idiografik) biçimde ayrımlaşan doğa bilimleri, felsefede ve toplum bilimlerinde farklı uçları oluşturan yaklaşımlara kaynaklık eden iki söylemin ortaya çıkışına tanık oldu. "Sosyal bilimlerin değişik disiplinleri, 19. yüzyılda gerçeklik hakkında ampirik bulgulara (spekülasyonlardan farklı olarak) dayalı, "nesnel" bilgi elde edilmesini sağlamak için harcanan çabaların bir parçası olarak yaratıldı." "Bu tür bilgi elde etmenin en iyi yolunun hangisi olduğu, yani ne tür bir epistemolojinin daha verimli, hatta daha meşru olduğu da henüz bilinmiyordu" (Gülbenkian Komisyonu, Wallerstein ve diğerleri 1996: 21-48).

"Üç geleneksel nomotetik sosyal bilim, iktisat, siyaset bilimi ve sosyoloji, her üç disiplin de kantitatif tekniklere, hatta matematiksel modellere olan sarsılmaz güvenlerini savaş sonrası dönemde daha da pekiştirdiler. Bu süreçte, "Bilim, doğada deneysel yoldan elde edilmiş verileri, bulguları, bir matematik dili içerisinde yasalar halinde ifade etmeye çalışan kesin bilgi faaliyetinin adı olmuştur. "Sosyal bilimler" bilme aşkının motivasyonundan çok, belirli merciler veya belirli odaklar tarafından yöneltilen ve bu belirli merci ve odaklar için bilgi üreten birer mekanizma, birer bilgi elde etme mekanizması olarak doğuyorlar" (Özlem, 1999: 15-17). Bu faaliyetin sonucu elde edilen bilgi sosyal değişimin kavranılması, kontrol edilmesi bir düzene kavuşturulması ve bu düzen temelinde yönetilmesi ve yönlendirilmesi için kullanılacaktır.

20. yüzyılın ortalarından bu yana sosyal bilimlerin "yasa koyucu", genelleştirici, "açıklayıcı" hâkim paradigmadan sıyrılmaya başladığı ve bilginin "bağlamsal", "tarihsel", "kısmi" ve "teki'e", ilişkin olabileceğini ileri süren yorumsamacı okulun ve yeni doğa bilimi paradigmasının görüşlerinin yaygınlaşmaya başladığı görülmektedir. Örneğin, Popper'in eleştirel rasyonalist bakış açısından, hipotez test etme amaçlı, tümevarımcı bilim bir sahtebilimdir (pseudo-science) (Gibbs, 2002). Popper, bilim insanlarının tümevarım olarak gerçekleştirdikleri faaliyetlerin amacının teori test etmekten çok, kendi tahminlerinin doğruluğunu göstermek, iddialarının doğruluğunu ispat etmek olduğunu ileri sürer. Ona göre bilim insanı ancak bir hipotez yanlışlama faaliyeti gerçekleştirebilir. Popper'in yöntembilim yaklaşımı, eleştiri, yanlışlama ve deneyimlerden yararlanmaya dayanır. Tümevarım ilkesini reddeden Popper, bu ilkenin uygulanmasının "gereksiz,

amaçsız ve hatta çelişkilere yol alabileceğini" belirtir. Ayrıca Bu yaklaşım eleştirel değildir; çünkü bu yaklaşım bilgilerin olabileceğini düşündüğü yerde saptamalar yaptığının farkında değildir; böylelikle onların saptamaları dogmalar olmaktadır (Popper (1959), 1998: 77). Yöntembilimsel kuralları, "görgül–bilim" (pozitivizm) oyunun kuralları" olarak tanımlayan Popper, "Bir kez ortaya atılmış ve geçerliliği sağlanmış varsayımlardan", ortada hiçbir neden yokken vazgeçilmez ancak şu "nedenlerle" onları eleyebiliriz: Daha iyi sınanabilen başka varsayımların bulunması; vargıların yanlışlanması (Popper, [1959] 1998: 78). Popper'e göre, "bir teorinin bilimsel olması, fiili gözlemle değil, yalnızca bir gözlem önermesiyle yanlışlanabilir olmasını gerektirir" (Kuhn, 1992: 18). "Eleştirel duruşu ile Popper "evrenselci" tümelci "genellemeci" tümevarım yöntemine karşı çıkar. Bu yöntemi kullanan sosyal survey tipindeki araştırmaların evrensel açıklamalardan çok eğilimleri ve sınırlı istatistikî muhtemel oluşları ortaya koyabileceğini iddia eder" (Gibbs, 2002: 8).

Sosyal süreçlerin, olguların sorunların gözlemle ve survey yöntemi ile toplanan bulgular üzerinden ölçülebileceği ve ölçümler üzerinden bir mutabakat sağlanabileceği varsayımı, 1960 ve 1970'lerden sonra ciddi bir biçimde sarsılmış ve özellikle T. Kuhn'un *Bilimsel Devrimlerin Yapısı* adlı yapıtı sonrası tartışmalar, bilimlerin evrensel bilgiye ulaşmakta birçok yönden kuşatılmışlığını daha açık bir biçimde ortaya koymuştur. Eyleyicilerin grupsal bağlılıkları, sosyal bilimlerin Avrupa–merkezci doğası, çözümlemelerin bağlamsal sınırları, bilimin dönemlere göre belirli politikaların egemenliğinde oluşu gibi birçok konu eleştirilerin hedefi olmuştur. (Gülbenkian Komisyonu, Wallerstein ve diğerleri, 1996). Eleştirilerin birçoğu Batılı sosyal bilimin kendi içinden gelirken, bir bölümü Batılı olmayan sosyal bilimcilerden gelmektedir. Eleştirel görüşlere göre, bilim bir iktidar olgusuydu ve belirli görüş ve yaklaşımların hâkimiyeti bilimsel üretimin sonunda ulaşacağı evrensel yasalar kadar etkin ve belirleyici olabilmekteydi. Sosyal bilimcilerin de, siyasal ya da dini liderler gibi misyonları vardı; örneğin, gerçeği bilmek gibi bazı hedeflere ulaşma şansını artıracağı inancı ile bazı uygulamaların evrensel kabul görmesini isteyenler vardı. Bilimin evrenselliği bayrağı altında meşru bilginin nasıl olması gerektiğini tanımlar ve böylece bu biçime uymayan bilgiyi kabul edilebilirlik alanının dışına atarlar" (Gülbenkian Komisyonu, Wallerstein ve diğerleri, 1996: 54).

Sosyal bilginin evrensel doğru tanımı, bilimdeki iktidar olgusunun değişimi ile farklılaşmaktaydı. Evrensel olarak doğru bilgi

yerine, yerel çeşitliliklerin bilgisinin önemi üzerinde durulmakta, determinist doğa yasalarına benzer sosyal yasaların, sosyal dünyanın karmaşık değişken yapısını kavramada yetersiz olacağı eleştirileri öne sürülmekteydi. "Pozitivist Ortodoksi"den söz eden günümüzün ünlü sosyolog- etnologu P. Bourdieu, "Sosyal bilimlerde bilimsel ilerlemeyi güçleştiren unsurlardan biri, geçmişte, katı denen bilimlerin yapısını taklit etme çabalarının olmasıdır. Örneğin, II. Dünya Savaşı'ndan sonra Parsons etrafında billurlaşan Amerikan sosyolojisine ve dünya sosyolojisine hâkim olan paradigma bu yöndedir" (Bourdieu&Wacquant, 2003: 177), derken bu hâkimiyetin bilme arzusundan çok tahakküm arzusu yarattığını iddia etmektedir. Araştırmacıların içinde yer aldıkları topluluğu, bu tahakküm arzusu nedeni ile oldukça çatışmacı olarak niteleyen Bourdieu (2003), "hiyerarşiyi sözlü olarak teşhir etmek bir işe yaramaz, onu gerçeklikte ve beyinlerde var eden koşulları gerçekten değiştirmeye çalışmak gerektiğini" vurgulamaktadır (Bourdieu & Wacquant, 2003: 68).

Akademik dünyada hâkim otoriter zihniyetin değişmesinin gereğine işaret eden Bourdieu (2003) bu dünyada olması gereken temel bir özelliği de dikkat çekmektedir; özerklik. "Bilimsel alan, araştırmacıların birbirleri ile karşı karşıya gelirken bilimsel olmayan her türlü silahı, en başta da akademik otoritenin silahlarını bırakmaları gereken özerk bir evrendir" (Bourdieu & Wacquant, 2003: 178). Bourdieu, "bilimsel ortodoksilerin", "belli bir pozitivist epistemolojinin yansıttığı bilim temsilinin" 1960'lı yıllara kadar hâkim olduğunu, ancak 1960'lı yıllardan sonra, "simgesel etkileşimciliğin ve etnometodolojinin getirdiği "mikro-sosyolojik devrimi" ya da feminizmden esinlenen çok sayıda araştırma"nın varlığını belirtmektedir (Bourdieu & Wacquant, 2003: 176).

Bourdieu, sosyal bilimler için öne sürdüğü düşünümselliği (reflexivity) anlatırken, "sosyolojinin çok soyut ve çok biçimci bir düzeyde kaldığı sürece bir işe yaramayacağını", sosyolojinin hedefinin "ötekileri teşhir etmek", "nesneleştirmek"ten çok, "eyleyicinin tutumunu bütünüyle anlamak, hangi gereklilik içinde davrandığını anlamak" olduğunu belirtir (Bourdieu, Wacquant, 2003: 199-200). Böylece "bilimsel çalışmanın pozitivist ya da bilimselci temsilinde içerilen varsayımlardan kaçarken, "nesneleştirilme işinden keyfi bir şekilde azat edilen, bilen öznenin ayrıcalığında" sorgulamaktadır..." Klasik nesnelliğin mutlakçı iddialarından vazgeçmeye yönelten ama görecelikçiliğe götürmez bir tavırla, öznenin toplumsal koşullarının bilgisine dikkat çeker

(Bourdieu & Wacquant, 2003: 216-217). Bireyin sosyal dünyada hangi koşullar içinde nasıl davrandığını anlamak, biçimsel bir kurallar dizisi içinden bakan pozitivist yaklaşımdan çok daha ayrıntılı ve derinlemesine bir kavrayışla mümkün olabilecektir.

Sosyal dünyayı anlamak, bireylerin ona yüklediği anlamlar sistemini kavramakla mümkündür, tezini öne süren fenomenolojik yaklaşım, sosyal bilimcinin işinin, günlük hayatın içinde bu anlam sisteminin nasıl oluşturulduğunu ve devam ettirildiğini ortaya koymak olduğunu iddia eder (Anderson, 1991). Fenomenolojik-yorumsamacı yaklaşım, bireylerin yaşadıkları sosyal çevre içinde ve kurdukları ilişkiler içinde "bu anlamları" oluşturduklarını, bireyleri kendi öznellikleri ile sosyal dünyalarını yeniden yaratanlar olarak değerlendirmek gerektiğini ileri sürer. Bireyleri anlamak, onların davranışlarını içlerinde yer aldıkları süreçlerle çözümlemek isteyenler, basitçe olguları bir araya getirerek sosyal gerçekliğe ulaşamazlar, "anlamlar"ın yorumlanması ve bu "anlama sistem"inin toplumsal ilişkilerin kendisini nasıl oluşturduğunu çözümlemek gerekmektedir. "Bu yaklaşım insanın doğasını, bilginin nelerden oluştuğunu, bu bilginin nasıl üretildiğini, teori ve aksiyon arasındaki ilişkinin nasıl olduğunu ve olması gerektiğini sorgular" (Anderson, 1991: 30).

Yorumsamacı okulun temel önermesi, yaşadığımız dünya "gözlemlemek ve açıklamak"tan çok, "anlamak ve yorumlamak"la kavranabilir olduğundan, yorumsamacı bakış açısı sosyal araştırmacının temel faaliyetinin de bu yönde olmasını beklemektedir. Anlamaya ve yorumlamaya çalışılacak olan insan deneyimleri ve onların ifadeleridir. Deneyimlerin tanımlanması, yorumlanması hayatın anlamlandırılması süreçleri, bireylerin gerçekliği nasıl algıladığının anlatılmasındaki en önemli adımları oluşturmaktadır (May, 2002).

Sosyal gerçekliğin 'sabit biçimlerini' değil, gündelik pratikleri içindeki, değişken özelliklerini, sosyal ilişkilerin içinde yeniden oluşan yapısını ve öznelliklere yansımalarını kavrayabilmek için olguları toplamaktan başka, belirli araç, yol ve tekniklere gereksinim vardır. Kalitatif araştırma, öncelikle sosyal bağlamın sosyal olarak oluşturulmasına, sosyal yapıların çelişkili ve tartışmalı özelliğine ve dingin olmayan örüntülerine dikkat ederek, yani sosyal gerçekliği verili olarak ele almayarak işe başlamaktadır. Bu yaklaşım, 'kültürü', 'anlamı' ve 'dili' merkezi önemde kavramlar olarak değerlendirmektedir Sosyal, kültürel, politik formasyonları kendi karmaşık özgüllükleri içinde, onları yansıtan söyleme bakarak ve bu söylemde yansımasını bulan kimi zaman açık,

kimi zaman örtük öznellikleri keşfederek anlamaya çalışmak, yorumsamacı yaklaşımın hareket noktasını oluşturmaktadır. Bu öznellikleri keşfedecek araştırmacının kendisi de temel önemdedir. Araştırmacının rolü, pozitivist paradigmada olduğundan farklı olarak, önce kendi kendisinin keşfine bağlıdır. Araştırmacı bu farkındalık sürecinde, kendi deneyimlerinden doğru ilgilendiği incelediği alana bakarak, kendi deneyimini önemli bir kaynak kılarak ve çözümlemelerinde rehber olarak kullanarak araştırma sürecinin bizatihi tarafı haline gelir (Lipson, 1991). Araştırmacının kendisini de bir veri toplama aracı olarak gören, yalnız 'bir aracı', bir bilgi toplayıcı rolünde düşünmeyen niteliksel yöntemin bakış açısı, araştırmacıya farklı işlevler yükler. 'Araştırılan' ile aktif bir etkileşim içinde olan, araştırma sürecini bir paylaşım ve deneyim aktarımı olarak değerlendiren araştırmacının, sadece tek taraflı bir bilgi toplayıcı olmasından çok, iki yönlü bir öğrenim ve etkileşimi yaşaması beklenir. Araştırmacının hem yorumlayıcı olarak, hem eleştirel duruşu nedeni ile araştırma bulgularını çözümleme ve değerlendirme aşamalarında önemi vurgulanır. Araştırmacının kendinin farkındalığı süreci hem araştırmanın hem araştırmacının, karşılıklı olarak olumlu etkisinin hissedileceği bir dönemi oluşturur.

Uzak, mesafeli, dışardan bir duruşu olması beklenen pozitivist araştırmacı yerine, araştırmaya ve araştırılan konuya, içerden bir bakışın, eleştirel bir duruşun ve mümkün olduğunca yakın bir etkileşimin ideal kabul edildiği fenomonolojik ve eleştirel araştırmacı rolü birbirinden oldukça farklıdır. Araştırmacı araştırılan ilişkisine ilerdeki bölümlerde ayrıntılı olarak değinilecek (Bkz. VIII. Bölüm), farklı veri toplama teknikleri, araştırma süresi ve araştırmacının duruşu açısından araştırmacının değişen rolü ve önemi üzerinde durulacaktır.

Niteliksel araştırmada araştırmacı, pozitivist paradigmanın kendisine yönelttiği ve eleştirisinin temelini oluşturan "objektif olmama", "öznellikleri genel geçer doğrular olarak sunma", yorumlama kavramı altında hikâyeleştirme", küçük örnekler üzerinde çalışıldığından "temsil edici olmama", "araştırmacının tarafgirliği nedeniyle gerçekliği saptırma" gibi eleştiri noktalarında cevaplarını, yorumsamacı felsefenin temel ilkelerinden doğru vermektedir. Yorumsamacı görüş, yaşanan insan deneyimlerini tanımlamak ve az sayıda insanla yoğun bir biçimde görüşerek ilişkiler geliştirmek, böylece sosyal olarak inşa edilen gerçekliğin insanlar arası ağlarını anlatabilmeyi amaçladığından (Lipson, 1991), pozitivist eleştirilere yanıtları da bu açılardan olmaktadır

Pozitivizmin "objektif", "tarafsız", "gerçekliğin temsil edilir" bir örneklem grubu üzerinden, ölçümlere, sayılara dayalı nedensel açıklaması, yorumsamacı bakışın "sübjektif", "kendi rolünün bilincinde ve kişisel deneyim ve duyguların araştırmacıyı "taraf" yapacağı, "gerçekliğin içinden bir resminin ancak bireylerin kendi ifadelerine yansıyan deneyimleri" ile kavranabileceğine ilişkin görüşlerinin taban tabana zıddında yer almaktadır.

Bu anlamda yorumsamacı yaklaşımlar, farklı sosyal bilim disiplinlerde farklı araştırma stratejileri kullansalar da, örneğin, sosyolojide sembolik etkileşimciler, antropolojide etnografi, felsefede fenomenoloji, şahsi olanın, bağlamsal, bütüncül olanın, görünenin değil, özün önemi üzerinde durmaktadırlar. Bu yaklaşıma göre, sosyal dünya gerçek anlamda objektif bir dünya değildir; en azından doğal dünyanın algılandığı anlamda objektif bir varoluştan çok, anlamlarla oluşturulmuş bir dünyadır (Holly, 1984). Bu dünyada gözlemlenebilir olan bireylerin belirli davranışlarıdır ve bunlar yüzeysel olarak, fiziki hareketler olarak, gözlemlenenlerdir. Ancak bireylerin onlara yüklediği anlamlarla fiziki hareketler değişim geçirerek, sosyal hareketler haline gelirler. Böylece tüm olgu ve davranışlar duyulardan, düşüncelerden, anlamlardan, deneyimlerden süzülerek bir anlama kavuşurlar. Bu da objektif gözlem ve veri toplamanın, aslında onlara belirli anlamlar atfetme ve onları yorumlama biçimleri olduğunu ve bu biçimlerine paralel olarak, sübjektif bir özelliğe büründüklerini gösterir (Holly, 1984: 28-29).

Sosyal dünyaya ilişkin kavramlaştırmalar ve teoriler ortaya koyarken bu dünyanın üyeleri arasındaki etkileşimlerin ve paylaşılan sembollerin birlikte yarattığı ilişkiler sistemlerini anlamaya çalışan sosyal bilimci tarafgirdir. Kendisi de belirli bir kültürel donanımla yüklü araştırmacı eninde sonunda bir bakış, bir duruşla sosyal dünyaya yaklaşmaktadır Yorumsamacı okul bunun istenilen bir özellik olduğunu belirtir. Sosyal bilimci eleştirel olmalıdır, "emik" bir bakış açısı ile "içerden" bakışı yakalamalı, empatik bir anlayış taşımalıdır.

Teorik temeli yorumsamacılık olan niteliksel araştırma, bu nedenle nitel verinin oluşturulması sürecinde kullandığı tekniklerle; katılımlı gözlem, derinlemesine görüşme, odak grup tartışmaları, yaşam anlatıları, vb. gibi gerçekliği temsil ettiği ileri sürülen büyük örneklem gruplarından çok, daha az sayıdaki bireylerden onların gerçekliklerinin yaşayan bir resmini oluşturmayı hedefler Temsil edilebilirlik, yaşanan gerçekliğe katılım ve paylaşma tercih edilmez. Bu, araştırmacının, bireylerin algılarını

hissedişlerini, deneyimlerini, düşüncelerini yani bireylerin gerçekliklerini kendi ifadeleri ile tanımlamalarını ayrıntıları ile almak istemesi ile kaçınılmaz olarak az sayıda kişinin oluşturacağı bir örneklem üzerinde çalışması anlamına gelmektedir. Bireylerin yorumlarını anlamak için onların dünyalarına yakın olmak, araştırmacı olarak gözlemlerin içinde olmak, olguları, süreçleri, örüntüleri kendi bağlamları içinde görmek zorunludur. Araştırmacı sürecin aktif katılımcısıdır ve temsil edilebilirlik ölçütünün yerine, birlikte yaşama, paylaşma ve ilişki kurmayı tercih etmektedir (Holly, 1984; Hollaway, 1996; Patton, 1987).

Pozitivizmin, yorumsamacı okula ve niteliksel araştırmaya dönük eleştirilerinden biri de, yorumlama kavramı altında sosyal gerçekliğin nedensellikler düzeyinde açıklanmasından çok hikâyeleştirilmesi konusundadır. Örneğin, teorik temelini Durkheim'dan ve onun olgucu bakış açısından alan yapısal fonksiyoncu yaklaşım, tek tek bireylerin hikâyelerinden çok sosyal yapıya biçimini veren genel tanımlamalara gereksinim olduğunu belirtmektedir. Bilimsel çözümlemenin amacı toplumun nasıl yapılandığını açıklamaktır, bu amaçta bireylerin davranışlarının neler olduğundan çok, var olan ilişkilerin yapısı önemlidir. Başka bir deyişle, "bireylerin faaliyetlerinin tanımlanması sadece arızidir, doğal olarak çalışmalarda yer alır ama incelemenin ve açıklamanın amacı olamazlar" (Holly, 1984: 20). Bu nedenle sosyal dünyadan toplanan veriler (olgular), gözlemlenen birey davranışları bütünüyle bir araya getirildiğinde "sosyal hayatın biçimini" (formunu) açıklarlar. Sosyal yapının kendisini, onun öğelerini, onu oluşturanları gözlemleyerek olgusal bir gerçeklik olarak ortaya koymak gerekmektedir (Holly 1984; Kuznar, 1997). Pozitivizmin deneyim, öznellik, şahsilikler temelinde oluşan sosyal örüntüleri, daha çok bir "form", "homojen bir bütünlük" olarak görme biçimine, yorumsamacı okul, öznellikler, değerler, inançlar, idealler ve fikirlere verdiği önem nedeniyle, aynı örüntüleri, dışarıda, hazır olarak, var olan ve kolayca duyularla gözlemlenemeyen bir yapıda değerlendirmektedir. Sosyal örüntülerin bilgisine, ancak bireylerin sübjektif anlatılarından, deneyimlerden doğru ulaşılabileceğini belirtmektedir.

Pozitivist paradigmaya karşı eleştirilerin önemli bir bölümü son otuz yılda oldukça geniş bir yayılımda gerçekleştirilmiş kadın çalışmalarının dayandığı feminist yaklaşımdan gelmektedir (Bkz. Bölüm III).

II. BÖLÜM

NİTELİKSEL ARAŞTIRMA NEDİR?

Bu bölümde nitel araştırmanın ve nitel verinin doğası ve temel özellikleri kapsanacaktır. Bunun yanı sıra, nitel ve nicel araştırmanın ayırt edici yanları karşılaştırmalı olarak tartışılacaktır. Bu kitapta, geleneksel, 'nesnel', 'olgucu', 'pozitivist' gibi kavramlarla birlikte anılacak olan niceliksel araştırma, Türkçe metodoloji yöntem bilim yazınında ayrıntılı olarak ortaya konulduğunda,* bu araştırma biçiminin daha çok ana eksenlerinden söz edilecektir. 'Yorumsamacı', 'fenomenolojik', 'etnografik', 'feminist', 'eleştirel' gibi kavramlarla sözü geçecek olan niteliksel araştırma ise daha ayrıntılı bir biçimde yer bulacaktır. Bu bölüme öncelikle niteliksel araştırmanın özellikleri, daha sonra nitel verinin ne olduğu sorusu ile başlamak yararlı olacaktır, çünkü çoğunlukla araştırma söz konusu olduğunda sayısal (nicel) verinin ve bu veriye de dayanan istatistiksel değerlendirmelerin anlaşıldığı toplumumuzda, niteliksel araştırma ve nitel veriyi tanıtmak, nitel verinin de en azından nicel veri kadar meşru ve bilimsel olduğunu ortaya koymak yönteme dair bilgimize açılım getirebilecektir.

Niteliksel Araştırmanın Özellikleri

Bu bölüm nitel araştırmanın özellikleri ve uygun araştırma stratejisi olarak seçilme nedenlerini kapsamaktadır. Öncelikle sosyal araştırma kavramı, tanımı ve bunlara bağlı olarak nitel araştırmanın farklı yaklaşımlara göre çeşitlenen biçimleri tanıtılacaktır.

'Sosyal', içeriğinde kişiler, gruplar (aileler, akrabalar, komşular), kurumlar (okullar, örgütler, kuruluşlar) ve topluluklar (kül-

---

* Bkz., B. Gökçe, *Toplum Bilimde Araştırma*, Savaş Yayınları, Ankara, 1994. Y. Sencer, *Toplumbilimlerinde Yöntem*, Beta Basım Yayın Dağıtım A.Ş., İstanbul, 1989. N. Karasar, *Bilimsel Araştırma Yöntemi Kavramlar İlkeler, Teknikler*, Araştırma Eğitim Danışmanlık Ltd., Ankara, 1994.

türler, alt kültürler) arası ilişkileri barındıran bir kavramdır. Kavramın odak noktası birden fazla kişi arasında var olan ilişkisel bağdır. Sosyal araştırma, bu ilişkilerin herhangi bir sosyal öğesinin, bu ilişkilerden doğan sosyal olguların, süreçlerin, sorunların incelenmesi ve bunlara ilişkin bilginin toplanmasıdır. Sosyal araştırmaların bugün bildiğimiz formda sosyal bilimcilerce gerçekleştirilmesi, 150 yıldan daha az bir süreye tarihlendirilmektedir. Bugün bildiğimiz anlamda sosyal araştırma, 1848 yılından bu yana gerçekleştirilmektedir ve ilk defa A. Comte tarafından ampirik araştırma olarak tasarlanmış ve uygulanmıştır (Sarantakos, 1993). A. Comte "bilimsel metotla sosyal bilimcilerin, kendilerinden önce uzun yıllar sosyal filozofların spekülasyonlarından farklı bir biçimde, olgulara, delillere dayanan açıklamalar ve sosyal düzenlilikler hakkında genel geçer yasalar ileri sürebileceğini" (Sarantakos, 1993: 3) belirtmiştir. "Bilimsel yöntem"in böylece ilk tanımı yapılmış ve 20. yüzyılın ikinci yarısına kadar "bilimsel araştırma"nın ayırt edici özelliğinin ampirik (olgusal) ve nesnel oluşu günümüze kadar devam etmiştir.

Niteliksel yöntemde araştırma sürecinin en önemli adımı, araştırmanın hangi sorulara cevap aradığı ve bu cevabın niteliğinin ortaya konmasıdır. Araştırmacılar kendilerini çevreleyen dünyanın gündemindeki sorunlarla ilgilenirken ne, nerede, kim, nasıl ve niçin tipindeki sorulardan birine veya birkaçına cevap ararlar. Sorunun tipi araştırma stratejisini belirler. Örneğin, "ne, ne kadar, nerede gibi sorular betimleyici, survey tipi keşfedici araştırmalara temel oluştururlar. Nasıl ve niçin soruları açıklayıcı araştırmaların olduğu gibi, örnek olay tipindeki çalışmaların da temel soruları olabilirler" (Yin, 1994: 5-6). Niteliksel araştırmaların amacı anlamak, araştırma faaliyetinin sonucu gerçekliği olduğu gibi tanımlamak olduğundan, niçin sorusundan çok bu tip araştırmalar, ne ve nasıl sorularına odaklanmaktadır. Sosyal gerçekliği derinlemesine kavramak isteyen, sosyal dünyayı oluşturan bireylerin profilini vermeye çalışan, bu oluşturma sürecinin hem bireylerce, hem araştırmacının kendisince bir yorumlama, anlamlandırma faaliyeti olduğunu kabul eden araştırmacı, "araştırma problemini katıldığı, mikro birimlerin, sosyal hayatlarına dair sorular sorar ve buradan hareketle araştırma planını" oluşturur (Holliday, 2002: 20-22). Araştırmanın ana sorusu, ne, nerede, kim, nasıl, biçiminde olabilir. Araştırma sorusu günümüz olaylarına, süreçlerine odaklanabileceği gibi, geçmişe dönük bir anlama çabasını da kapsayabilir. Araştırma probleminde hem öz, hem form aynı açıklıkta ve önemde olmalıdır; problemin özü araştırma

sorusunun temel olarak neye odaklanacağını yansıtırken, araştırma sorusunun formu var olan araştırma stratejilerinden hangisinin seçileceğini yansıtır. Araştırma stratejisinin belirlenmesinde, bir ya da birden fazla strateji seçilebilir. Tablo 2'de bu stratejiler ve araştırma soruları nasıl farklılaşmaktadır konusunu kapsayan bir sınıflandırma görülmektedir. Niteliksel yöntemin temel özellikleri bu sınıflandırmada olabildiğince yansıtılmıştır.

Tablo 2: Araştırma Stratejileri ve Soruları

Sorular	Odaklanan Öz	Biçim	Araştırma Stratejisi
Ne	Sorunun doğası, özellikleri	Betimleme	Niteliksel
Nasıl	Sorunun doğası, özellikleri ve özellikler arası ilişki, nasıl farklı, neye benziyor vb. gibi	Betimleme Keşfetme Sınıflandırma Anlama	Analitik Yorumlayıcı Açık, esnek Bütüncül
Nasıl oluşturuldu	Bir sosyal grup ve bir aksiyon arasındaki ilişki	Betimleme Keşfetme Sınıflandırma Anlama	Araştırma sürecinin katılımcılarca etkilenip yönlendirilişi
Kim	Bir sosyal grup, kültür, bireyler vb.	Betimleme	Etkileşim ve iletişim süreçlerinden çıkarsamalarla analizler yapma.

Kaynaklar: A. Holliday, *Doing and Writing Qualitative Research*, 2002. Sage Pub., London ve R.K. Yin, *Case Study Research, Design and Methods*, 1994, Sage Pub., London.

Araştırma Sorusu

Araştırma sorusu, araştırmacının da içinde yer aldığı sosyal dünyada sosyal sorunlar olarak adlandırılan, daha geniş bir çerçeveden kalkarak sınırları belirginleştirilen, daraltılan, belirli faktörlere odaklanılan bir yapı göstermelidir. Öyle ki, "araştırmanın okuyucularınca, bu araştırmada ne olacağı ve bunun ne çeşit bir bağlamsal çerçevede olacağı açık bir biçimde anlaşılmalıdır" (Holliday, 2002: 37).

Araştırma sorusunun belirlenmesinde dikkat edilecek hususlar şöyle sıralanabilir;

→ Araştırma için 'genel bir alan' seçimi,

→ Araştırmaya rehberlik edecek başvuru kaynaklarını tarama,

→ Hangi konu başlıklarının uygun, hangilerinin kaçınılması gerekenler olarak belirleme,

→ Araştırma için seçilen belirli konu ve alt başlıklarını listeleme,

→ Kişisel birikim, deneyim ve bilgiler ışığında konuyu daraltma, bir tek araştırmada üstesinden gelinebilecek hale getirme,

→ Konunun daraltılmasında ölçütlere dikkat etme,

→ Yeterli bilgiye, ilgili kaynaklar yardımıyla ulaşma aşamalarından sonra araştırmaya başlamak gereklidir.

Çok ilgilenilen, kaynakları erişilebilir olan, araştırmacının yetenekleri dahilinde olabilecek araştırma konularına odaklanma	Çok yeni Çok hassas Çok zor Çok ilgisiz *kalınan konulardan kaçınma*

Araştırma sorusunun biçimlendirilmesinde belirli ölçütler kullanılmalıdır. Bu kriterleri dikkate alınması gerekenler ve kaçınılması gerekenler olarak iki ayrı grupta toplamak mümkündür. Dikkate alınması gereken ölçütlerin başında,

1. Araştırmacının gerçekten ilgi duyduğu bir konu olması,
2. Bir tek araştırmada üstesinden gelinebilecek boyutta olması,
3. Zaman, enerji ve para sınırlılıkları açısından uygun olması,
4. Araştırılabilir olması,
5. Araştırma sorusunun, araştırma alanındaki diğer araştırmacılar için de bir katkı sunması,
6. Açık, anlaşılır olması gelmektedir.

Kaçınılması gerekenler olarak;

1. Çok genel ve geniş bir kapsam,
2. Kültürel, politik, tarihsel duyarlılıklara çok fazla maruz kalan konular,
3. Çok riskli ve tehlikeli olabilecek konular,
4. Araştırma için elverişli koşullarca sahip olmayan konular,
5. Erişilebilir ve uygun kaynakları olmayan konular,
6. Çok yeni, çok güncel konular,

7. Araştırmanın araştırılanların mahremiyetini ve güvenliğini sarsacağı konular sayılabilir.

Araştırma sorusu belirli kavramlar arasındaki ilişkiyi sorgulayıcı, bu ilişkiyi anlamayı hedef alan bir özelliğe sahip olduğundan, öncelikle söz konusu kavramlar tanımlanır. Niteliksel yöntemde bu tanımlar genel ve esnek bir yapı gösterir. Başlangıçta çok açık ve belirgin olmasalar da, araştırma süresince bu tanımlar açık ve belirgin hale gelir. Niteliksel araştırma bir hipotez test etmeyi amaçlamadığından, bu kavramlar arasındaki ilişkinin varsayımlar şeklinde formüle edilişi araştırmanın hazırlık aşamasında yer almaz. Varsayımlara araştırma süresinde ulaşılır. Niteliksel araştırmacı bu varsayımlarla teori sınama amacında değildir, daha çok teoriye ulaşmayı istemektedir.

Birçok araştırma sorusu, örneğin, "etnografik sorular, araştırmacı araştırma alanına girdikten sonra oluşur" (Holliday, 2002: 37). Antropolojik araştırmalarda, araştırmacı alana nüfuz ettikçe, yaşamlarına katıldığı kültürün üyelerince benimsendikçe soruları belirginleşir. Araştırmacının ilk aşamalarda öngörmediği kültürel öğelerin, özelliklerin süreç içinde ortaya çıkışı ile araştırma yeni boyutlar kazanabilir. Sosyolojik araştırmalarda da niteliksel yöntemin kullanılması ile araştırma sorularının çeşitli boyutlarının, araştırma süresince fark edilmesi mümkün olabilmektedir.

Niteliksel araştırma yönteminin iki önemli özelliği olan yapılandırılmış kuralları ve sınırları belirli bir araştırma planına sahip olmayışı ve araştırma sorusunu oluşturan kavramsal temelin esnekliği antropolojik araştırmalarda daha açıkça ortaya çıkmaktadır. Antropolojik araştırmalarda nitel yöntemin iki önemli veri oluşturma tekniği olan, doğrudan katılımlı gözlem ve derinlemesine görüşmeler kullanarak araştırmacı, alanda olduğu sürede araştırmasının yapısını yeniden, oluşturabilir. Sürecin kendisi bir karşılıklı öğrenim ve etkileşimi içerdiğinden bu yapılandırmanın ortaya çıkışı beklenen ve istenen bir gelişme olarak değerlendirilmektedir (Gerson ve Horowitz, 2002).

Sosyal araştırmaların ana bilgi kaynağı insandır, fakat niteliksel araştırmacı bu kaynaktan verili olarak, zaten var olan bir bütünden, veri toplamamakta, veriyi görüşülenle birlikte adeta yeniden oluşturmaktadır. Bu nedenle niteliksel yöntemle araştırma yapacak olan kişi, veriyi oluşturma sürecinde görüşmede aktif olarak yer alır. "Niteliksel araştırmada yöntem sadece bir teknik veya veri elde etme aracı değildir; araştırmacı da araştırma sürecinin sadece yürütücüsü değildir; sürece aktif olarak

katılır"(...) "Veri oluşturma sürecinin çözümleyici, yorumlayıcı, değerlendirici parçası olarak araştırmacının birçok veri kaynağından bir ya da birkaçının seçilebilmesi mümkündür" (Mason, 1996: 35-36). Niteliksel araştırmada araştırmacı farklı veri oluşturma tekniklerini birlikte kullanabilir.

Niteliksel araştırma hakkında az sayıda Türkçe değerlendirmelerden birinde Akşit (1998), bu tipteki araştırmaları, niceliksel araştırmayı önceleyen, örneğin, "araştırma konusunda fikir üretmek üzere hipotezlerin kurulmasında, soru kâğıtlarının oluşturulmasında yol gösterici olarak, açıklanamayan niceliksel sonuçları anlamak üzere ve kendi başına veri toplama yöntemi olarak" kullanmanın mümkün olduğunu belirtmektedir (Akşit, 1998: 68). Bu bağlamda, niteliksel araştırma çeşitli kombinasyonları içinde barındıran bir araştırma yönteminin seçilmesi anlamına gelebildiği gibi, kendi başına bir araştırma yöntemi olarak da kullanılmaktadır. Niteliksel araştırma, sosyal olanın bilgisinin insanların kendi ifade ve anlatılarından derlendiği bir araştırma özelliği gösterir. İncelenen birey veya grup davranışlarının ya da sosyal süreçlerin insanlarca algılanan ve yeniden kurgulanan bir resmini sunar. Bu nedenle niteliksel araştırmanın temel özelliği, bu resmin olabildiğince ayrıntılı ve derinlemesine ortaya çıkarılmasını mümkün kılan veri oluşturma teknikleri ve verinin çözümlenme biçiminde görülebilir. İlerleyen bölümlerde niteliksel yöntemde farklı veri oluşturma elde etme teknikleri ve veri çözümleme yolları anlatılacaktır. Burada, sosyal bilimlerin farklı yöntemlerle ürettiği bilgiden farklı biçimlerde yararlanışını, niteliksel araştırma özellikleri açısından değerlendirmek yararlı olacaktır.

Sosyal bilimin ürettiği bilgiden iki farklı biçimde yararlanmak mümkündür;

1. Araçsal olarak
2. Kavramsal olarak

"Araçsal olarak yararlanımdan, sosyal gerçekliğe ilişkin bilginin, politika yapıcıların ve karar verme mekanizmalarında etkin olanların, yeni inisiyatifler, çözümler geliştirmelerinde ışık tutucu, yol gösterici, aydınlatıcı anlamda kullanılması ifade edilmektedir.

Kavramsal olarak yararlanımdan ise, herhangi bir sosyal sorunun nasıl kavranacağı, bir soruna yaklaşımda alternatif bakış açılarının neler olabileceği gibi, ilk bakışta kolayca görünmeyen ama bir sorunu tanımlama ve kavramsallaştırmada önemli olan katkısı anlatılmaktadır" (Clarke, 2001: 35).

"Sosyal bilimciler sadece olguların bilgisini sağlayan, politika yapıcılara akılcı kararlar verebilmeleri için bilgi toplayıcı teknisyenler midir?" sorusu, "sosyal bilimci, içinde yer aldığı sosyal kültürel çevreden bağımsız olarak veri toplayabilir mi, sosyal bilimci sosyal dünyayı nasıl ve hangi noktadan durarak incelemektedir?" gibi diğer önemli soruları da akla getirmektedir.

Sosyal bilimlerin günümüze değin birikimi içinde yukarıdaki soruları üç farklı açıdan değerlendiren yaklaşımlar olduğunu görüyoruz. Sosyal gerçeklik, insanın doğası, sosyal olgunun doğası, geçerli, güvenilir bilgi, teori, araştırma, yöntem, objektiflik gibi birçok konuda üç farklı bilgi teorisinden kaynaklanan yaklaşımların, Pozitivizmin, Yorumsamacılığın ve Eleştirel yaklaşımın farklı cevapları olduğu bilinmektedir. Bu üç farklı yaklaşım sosyal dünyayı anlamaya çalışırken farklı kavramlar, teoriler ve yöntemler kullanır.

Tablo 3'te görüldüğü gibi, Pozitivizm sosyal olguyu, yorumsamacı yaklaşım sosyal yapının inşasını, sosyal anlamlar ve deneyimleri, Eleştirel okul ise sosyal olanın özünü, bu özü oluşturan bağlamı kavram olarak kendisine temel almaktadır.

Tablo 3: Teori, Kavram ve Yöntem

Pozitivizm	Pozitivizm Modernizm Neo-Pozitivizm	Sosyal Olgu	Niceliksel: *Hipotez test etmeye yönelik*
Yorumsamacı Yaklaşım	Post-Modernizm Yapısalcılık İşlevselcilik	Sosyal Yapı (inşa), Sosyal anlamlar, Deneyimler	Niteliksel: *hipotez oluşturucu*
Eleştirel Okul	Marksizm Feminizm	Sosyal Öz, Bağlam, Koşullar	Niteliksel: *görüngüleri değil, görünenin altındaki gerçek özü kavrayıcı*

Kaynak: S. Sarantakos. *Social Research*, The Macmillan Press Ltd., 1993, Londra.

Niteliksel araştırmalarda önemli bir boyut, teorinin araştırma süreci ile nasıl eklemlendiğidir. Hangi aşamada teori kullanılmaktadır? Teori ile araştırma arasındaki ilişki nedir? Teori araştırmayla bağını hangi noktalarda kurar, bu iki öğenin karşılıklı ilişkisi nasıldır? Bu sorularla araştırma yöntemlerine ilişkin yazında sık sık karşılaşılmaktadır (Gilbert, 2001; Bernard, 2002). Sosyoloji ve Antropoloji disiplinlerinde yapılan araştırmalarda, araştırmacının ilk yapacağı iş, ilgi alanını gören ve araştırma konusunu oluşturan konuda, konunun ilgili değişkenlerini, etkileyen faktörlerini, öğelerini tespit etmektir. Bu öğeler ve faktörler arası ilişkileri incelemek, araştırmak için uygun yöntemleri, yani araçları belirlemelidirler. Gerek konunun seçiminde, gerek inceleme araçlarının saptanmasında araştırmacının sahip olduğu teorik çerçeve belirleyici olmaktadır. Araştırmacının, araştırdığı konuda nasıl, hangi 'gözle' inceleme yapacağı ve nelere yoğunlaşılacağı, benimsediği teorik temelle bire bir ilişkilidir. Kısaca araştırmacının sosyal dünyaya bakış açısını, algılama biçimini oluşturan teoridir. Örneğin, "Fenomenoloji bir bilgi felsefesi olarak, olgunun doğrudan gözleminin önemine dikkat çeker. Bu teorik çerçeveden bakan bir araştırmacı, gerçekliği anlamak ve onu tanımlamak istediğinde sayılardan çok, kelimeleri (bilinci ve algıyı yansıttıkları için) seçer (Bernard, 2002: 22-23). Fenomenolojik bir teorik temel insan düşünce ve eylemini anlamak için ister istemez bu anlama çabasının yönünü belirlemektedir. Bernard (2002), Schutz'dan aktardığı aşağıdaki alıntıda bunu açık bir şekilde göstermektedir;

"Molekülleri incelediğinizde, moleküler için "anlam" kelimesi ile ilgili olarak çok endişe etmezsiniz. Fakat insanın gerçekliğini anlamaya çalıştığınızda bu bütünüyle farklı bir konudur. Sosyal gerçekliği anlamanın tek yolu insanların bu gerçekliğe atfettiği anlamı kavramaktır. Araştırmacı gerçekliği bir başka kişinin gözünden görmeye çalışır" (Bernard, 2002: 23).

Teori ve araştırma arasındaki ilişkinin doğası, kimi zaman sorun yaratıcı olabilmektedir (Cooper, 2001). Örneğin, zaman zaman, sosyal bilim dünyasının zaten yeterince teori ile dolu olduğunu ve sosyal bilimcilerin daha fazla teori üretmek yerine, bakış açılarında, yaklaşımlarında bir değişimin olması gerekliliğini ileri süren araştırmacılar, gündelik faaliyetlerin örüntü ve formlarının anlaşılması ile sosyal gerçekliği daha iyi anlayabileceğimizi belirtirler (Cooper, 2001). Sosyal bilim disiplinlerinde hâkim paradigmalar, bu paradigmaları paylaşan araştırmacılara araştırmalarında kullanacakları üç öğeyi, yani kavram, varsayım

ve teoriyi belirli bir perspektiften sunarlar. Örneğin, Antropoloji disiplininde uzun yıllar hâkim olan Evrimci paradigma, antropologlara araştırma sorunsallarından, varsayımlarına, verileri yorumlama ve betimlemeye kadar bir rehber gibi yol göstermiştir (Bernard, 2002).

"Antropolojide Lewis Henry Morgan ve diğerleri cesur ama makus talihli çabaları ile 19. yüzyılda inceledikleri olgulardan kültürün evrimi hakkında nomatetik (nomothetic) teoriler yaratmışlardır" (Bernard, 2002: 78).

Daha sonra pek çok antropolog bu çabayı devam ettirmiş genelleyici, kanun-benzeri hükümlere varan açıklamalar antropolojide yapılan araştırmaların neredeyse ana gayesi olmuştur. Sosyolojide de modernleşmenin teorik çerçevesi çok farklı araştırma konularındaki açıklamaları etkileyen ve yönlendiren bir unsur olmuştur. Sosyolojik araştırmaların bakış açıları modernleşmeci görüşçe oluşturulmuş, bu görüşlerle kullanılan yöntem, elde edilmek istenen veri tipi belirlenmiştir.

Özetle, araştırma teori ilişkisinde ilk akla gelen nokta, araştırmacıların belirli bir topluluk içinde, o topluluğun görüşlerinden birini ya da diğerini benimseyerek var olduklarıdır. "Sosyal araştırma diğer bilimsel çalışmalar gibi bir paradigma içinde yer alır" (Kuhn, 1962, aktaran Gilbert, 2001: 25). Böylece araştırmacı yaklaşım, bakış açısı veya açıklamalarını benimsediği paradigmanın yöntem, teknik ve analiz biçimlerini, araştırmasında kullanır. Araştırmacı her teoriyi test ederek kullanmaktan çok, onun standart hale gelmiş göstergelerine, kavramlarına ve açıklama biçimlerine dayanır (Gilbert, 2001).

Araştırmacı sadece veri toplayan, onları işlemden geçiren ve belirli açıklamalara varan bir faaliyet dizini gerçekleştirmez. Aynı zamanda, araştırmasının başından, yazılım ve raporlama aşamasına kadar belirli bir bilimsel topluluk içinde ve onun kendisine sağladığı bilimsel donanımla hareket eder. Gerek araştırma yaptığı konuda kendisinden önce yapılmış çalışmalara gönderme yaparken, gerekse gerçekliğe ulaşma yolu ve usulü olarak seçtiği yöntemde bu donanım belirleyicidir. Burada, Gilbert'in (2001) bu konuda verdiği örnekten, Durkheim'ın intihar teorisinden söz edilebilir. Bireysel bir şiddet davranışı olarak intiharı incelemek isteyen araştırmacı, bu alandaki önceki açıklamalara yönelecek ve öncelikle Durkheim'ın bu olguyu açıklama biçimi ile karşılaşacaktır. Bu açıklama, intihar ile hızlı ekonomik ve sosyal değişim arasındaki ilişkiye dikkat çekmektedir İntihar oranlarının ekonomik çöküş veya ekonomik hızla büyüme dönemlerinde artış

gösterdiğini ileri sürmektedir. Durkheim'ın bu olguyu açıklarken kullandığı kavramlar (anomi) ve izlediği yöntem (pozitivist, tümevarımcı) araştırmacının da izlediği ve etkilendiği yöntem ve kavramlar olabilecektir. Böylece farklı ülkelerdeki farklı intihar oranlarını günümüzde açıklamak isteyen araştırmacının benimsediği teorik temel, araştırmasını yönlendirecektir.

Niteliksel araştırmalarda araştırmanın hazırlık aşamasında araştırmacının kullandığı kavramları tanımlaması, araştırmasının sonunda ulaşacağı varsayımı, esnek araştırma planlaması ve veri toplama tekniği bütünüyle, onun seçtiği teorik çerçeveye dayanır. Örneğin, feminist teorinin izinden giden bir araştırmacının kullandığı kavramları tanımlarken feminist bir bakış açısı kullanacağı açıktır. Fenomenolojik bir temeli teorik olarak seçmiş bir araştırmacı, araştırmasının ortaya koyacağı kavramlar arası ilişkide esas olarak 'anlam' üzerinde duracaktır. Marksist bir teorik donanımla araştırma yapacak olan araştırmacılar, kavramlarını tanımlarken ve araştırma analiz birimlerini seçerken 'üretim biçimi ve üretim ilişkilerini' belirleyici öğe olarak seçeceklerdir.

Nitel Veri

Sosyal bilimlerde, özellikle antropoloji disiplininde gerçekleştirilen araştırmalarda niteliksel yöntemle çalışan araştırmacılar niceliksel veri yanında, niteliksel veriye önem vermişlerdir. Bu araştırmacılar için veri, var olan bilgi stoklarından elde edilecek zaten hazır bir şey olmaktan çok, 'araştırmacı' ve 'araştırılan' arasında gelişen bir sosyal ilişki sonucu, oluşan, ortaya çıkan bilgidir. "Bu yaklaşım sosyal dünyayı nasıl kavrayabiliriz? Sosyal gerçekliği anlama konusunda bizim epistemolojik duruşumuz nerededir?" sorularından kaynaklanır. Sosyal bilimlerde var olan farklı yaklaşımlar sosyal gerçekliğin doğasının kavranması ve araştırmacının rolü konularında farklı açılımlar getirmektedir. (Bkz., Ek-1) Örneğin, pozitivist yaklaşım, sosyal gerçekliğin aynı fizik bilimlerinde olduğu gibi ve benzer bir metotla bilimsel olarak kavranabileceği tezine dayanırken, yorumsamacı yaklaşım, sosyal gerçekliğin 'var olan', dışarıda bir yerde 'hazır duran', bir şey değil de birey ve grupların kendilerinin inşa ettiği, oluşturduğu bir bütünlük olduğunu ileri sürmektedir. "Niteliksel yorumsamacı yaklaşım sosyal gerçekliğin ve sosyal olgunun bu nedenle fiziksel olgudan farklı olduğunu ve fizik bilimlerinin yöntem ve teknikleri ile sosyal olgunun kavranmayacağı ilkesinden hareket etmektedir" (Clarke, 2001: 33). Sosyal dünyanın kar-

maşık, ayrıntılı, kapsamlı yapısını anlayabilmek için, niteliksel yöntemin zengin ayrıntılı, kapsamlı verisine ihtiyaç duyulmaktadır (Mason, 1996; Silverman, 1993).

Nitel verinin toplanmasında araştırmacının rolünün ne olduğu da farklı yaklaşımlarda farklılaşan bir içerik taşır. Niceliksel araştırmacı bilginin tarafsız toplayıcısı, bilgi kaynağına mesafeli bir duruşu olan, objektif bir teknisyen rolünde iken, niteliksel araştırmacı bilgi elde edilmesinde karşılıklı bir etkileşim sürecini paylaşan, bilgiyi oluşturan, yorumlayan kişidir. Bu noktada, araştırmacı 'bilginin tarafsız toplayıcısı', yani sadece bir 'teknisyen' midir, yoksa araştırılanın bakış açısını derinlemesine kavramaya çalışan, ona mümkün olduğunca yakın duran kişi midir soruları tartışıla gelen önemli bir boyut olarak ortaya çıkmıştır.

Nitel veriyi, nicel veri şeklinde derleyemediğimiz veri olarak tanımlayabiliriz. Daha özsel bir ifade ile nitel veri, bireylerin, süreçlerin, olguların hakkında, deneyimlerin, davranışların, faaliyetlerin tanımlandığı, niyetlerin, isteklerin, değerlerin, fikirlerin, içinde yer aldığı, duyguların hislerin, yansıtılabildiği, bilgilerin, inançların, kanaatlerin ayrıntılı bir biçimde aktarılabildiği bir veridir.

Niteliksel araştırmada oluşturulan verileri üç ayrı grupta toplamak mümkündür;

1. Çevresel veriler, araştırmanın içinde yer aldığı sosyal, kültürel, psikolojik, demografik ve fiziksel özelliklere ilişkindir.
2. Süreçle ilgili veriler, araştırma sürecinde karşılaşılan olaylar, ilişkiler, pratikler ve bunların araştırmaya etkilerine ilişkin verilerdir.
3. Algılara ilişkin veriler, araştırılan grubun hakkında olabildiği gibi, araştırma grubunun süreç hakkında düşündüklerine ilişkin veriler de olabilir.

Sosyal gerçekliği bireylerin sosyal/kültürel olarak oluşturduğu bir gerçeklik olarak kavrayan anlayış temelinde, bu gerçekliği çözümlemek için gereken ayrıntılı bilgi, ancak bu gerçekliği derinlemesine yansıtacak çeşitlilikte bir araya geldiğinde anlamlıdır. Bu noktada ancak nitel verinin bu çeşitliliği sunabilmesi olanaklı gözükmektedir. Bireylerin deneyimlerini, bu deneyimlerin değişik sosyal bağlamlarda ortaya çıkardığı etkileşimleri ve sosyal ilişkilerin örüntülerini, niceliksel survey ve istatistiklere dayanarak anlamak ve yeterli düzeyde derinlemesine kavramak olanaklı olmadığından, nitel veriye gereksinim duyulmaktadır. "Bireylerin her yapıp ettiğinin kaçınılmaz olarak, kültürel, kurumsal ve etki-

leşimci bir biçimde belirlendiğini" (Holliday, 2002: 21) ve bu nedenle sadece görüngülerin verisinin, bu bağlamın karmaşık, anlamlar ve değerlerle yüklü doğasını yansıtmayacağını düşünen birçok sosyal bilimci, nitel veriyi çoğu zaman nicel veriye tercih etmekte, birçok durumda da nitel veriyle zenginleştirilmiş nicel veriyi yeğlemektedir.

Nitel veri, nicel veriyle karşılaştırıldığında belirli özellikleri nedeniyle farklılaşır. Öncelikle, survey tipi araştırmalarda, anket sorularına verilen cevapların sayısal hale getirilmesinden bütünüyle farklıdır. Çünkü kapalı uçlu standart hale getirilmiş sorular yerine, bireylerin kendilerini rahatça ifade edebilecekleri açık uçlu sorularla uygulanan görüşme tekniği kullanılmaktadır. Bu teknikle oluşturulan nitel veri, sayısal bir sonuç vermesi beklenen bir veri değildir. Elde edilen veri üzerine herhangi bir hesap, ölçüm işlemi gerçekleştirilmeyecek olduğundan, veri işleme ve analiz süreçleri de farklılık gösterir.

> Nitel veri bireylerin gündelik yaşam pratiklerini, bunlar hakkındaki kanaatlerini, duygularını, hissedişlerini, deneyimlerini vb. içerdiğinden ve bunların standart bir formda alınabilmesi mümkün olmadığından sayılabilir veri değildir. Burada daha çok "sayılamayan, hesap edilmeyen tekil, öznel deneyimler" söz konusudur (Holliday, 2002: 69). Bu nedenle, nitel veri oluştururken belirli kavram ve eğilimlerin daha öne çıktığı, anlatıların, ifadelerin belirli yönlerde, belirli bir bilgiyi yansıtıcı olduğu söylenebilir.
>
> Niteliksel araştırmada karmaşık, belirsiz bir veri yığını gibi duran anlatıların içinden anlamlı temalar, kategoriler ve eğilimler çıkarsanmaktadır. Bu nedenle nitel veri ile basit istatistikî yüzdeler, hesaplardan çok, bireyler arası ilişkilerin yansıttığı bilgi yorumlanır.
>
> Nitel verinin belki de en önemli özelliği, sayı ve tabloların araştırılanları basit kategoriler haline indirgediği nicel veriye göre, insan anlatı ve ifadelerini bire bir yansıtan, sık sık bu aktarımlarla zenginleşen bir veri oluşudur. Araştırmacının kendi sözcüklerinden çok, araştırılanın ifadesindeki "asıl anlamı" kavrayabilme olanağı sunan doğrudan alıntılarla (*verbatım records, quotations*) veri oluşturulur.
>
> Nitel veri, bu veriyi oluşturmak için kullanılacak araçlara göre çeşitlilik gösterebilir Örneğin, gözlem, derinlemesine görüşme, grup görüşmeleri (odak grup), film veya kamera ile kaydetme, araştırılanın günlük, vb. gibi şahsi materyali,

her biri farklılıklar içeren bir bilgi hazinesini kavrayabilmek için kullanılır. Araştırmanın alanını (sahayı) tanımlamak ve anlatmak için oluşturulacak nitel veriler, görüşme sürecinden, araştırma alanında sosyal atmosferden, oluşlardan ve diğer eyleyicilerin davranışlarından çıkarsanır. Nitel veriler, film ve kameraların kayıtlarından, paylaşılacak özel deneyimlerden, geçmişin değerlendirilişini içeren günlük ve benzeri kayıtlardan da derlenebilir.

Nitel veri, birey davranışlarının öznel doğasını ve algısal yapısını ortaya koymak ve bireylerin dünyalarını anlamak için araştırmacının araştırılanla birlikte oluşturduğu bir etkileşim süreci sonunda ulaşılan bir veridir. Bu nedenle bireyin gerçekliği, araştırma öncesinde karar verilmiş bazı varsayımlar ve/veya ön kabullerle açıklanmaktan çok, bütüncül bir yaklaşımla derinlemesine, ayrıntılı bir anlama çabası sonunda kavranır. Bireyin içinde yer aldığı koşullara, sosyal olguların bağlamsal özelliklerine, tarihsel, sosyal, mekânsal varoluşlara ve simgesel anlam dünyasına duyarlı, esnek bir yöntem anlayışı ile oluşturulan nitel veri, 'bilimsel kanunlara', 'yasalara' varmak amacına hizmet etmekten çok, araştırılanların iç dünyasına girebilme olanağı sunar

Sosyal Araştırmaların Üç Temel Öğesi

Sosyal araştırma yapmak isteyen bilim insanın elinde üç temel araç vardır; kavram, yöntem ve teori. Sosyal araştırmanın üç temel öğesi olan, kavram, yöntem ve teorinin farklı yaklaşımlarca nasıl ele alındığı Tablo 3'te görülmektedir. Bu ayrımlar araştırmanın hazırlanması, araştırma planı, veri toplama, veri analizi ve veri değerlendirilmesinde de görülmektedir. İki temel yöntem olarak niceliksel ve niteliksel yöntemlerin bu süreçleri nasıl farklı araştırma teknikleri ve işleyiş biçimleri olarak geliştirdikleri ise, Tablo 4'te yer almaktadır.

Tablo 4: Niteliksel ve Niceliksel Yöntem

Özellik	Niceliksel	Niteliksel
Hazırlık Aşaması	*Tanım:* Açık, kesin, belirgin. *Hipotez:* Araştırma öncesinde formüle edilmiş. *İşevuruk tanımlama:* Olmalı	*Tanım:* Genel, gevşek bir biçimde yapılandırılmış. *Hipotez:* İncelerne sonunda ulaşılır. *İşevuruk tanımlama:* Yok
Araştırma Planı	*Plan:* Kesin bir biçimde oluşturulmuş *Örneklem:* Kesin bir biçimde belirtilmiş, temsil edici. *Veri Toplama tekniği:* Kesin bir biçimde planlanmalı. *Ölçme:* Ordinal	*Plan:* İyi planlanmış fakat yönlendirici değil. *Örneklem:* Titizlikle oluşturulmuş, temsil edici olma özelliği yok. *Veri Oluşturma Tekniği:* Araştırma sürecinde belirlenir. *Ölçme:* Nominal
Veri Toplama, Uygulama, Değerlendirme	Niceliksel teknikleri kullanır. Araştırma yardımcıları araştırmada yer alır. Niceliksel, istatistiki, matematiksel işlemler yapılır. Tümevarımcı genellemeler.	Niteliksel teknikleri kullanır Çoğunlukla araştırmacının kendisi tarafından yapılır. Nitel veri oluşturma ve çözümleme kendiliğinden bir biçimde oluşur. Çözümleyici genellemeler.

Kaynak: S. Sarantakos, *Social Research,* The Macmillan Press, London, 1993, s.99.

Kalitatif araştırma, araştırma sürecinin başından itibaren daha az yapılandırılmış esnek bir araştırma planına dayanır. Araştırmacının işi, sosyal/kültürel bir biçimde yapılanan sosyal gerçekliği mümkün olduğunca yansıtmaktır. Olguları keşfetmenin ötesinde farklı bir yol izlemesi gereken araştırmacı, veriyi oluşturma, çözümleme, değerlendirme aşamalarında da kesin, hatları, kuralları başından belirlenmiş bir hipotez test etme süreci değil, araştırılanla birlikte aktif bir rol oynayacağı, kendisinin de bizzat dahil olacağı araştırmanın akışı içinde, var oluşunu deneyimler. Araştırmacı, araştırmanın akışı içinde farkındalık, duyarlılık, empati geliştirmeli, araştırılanların iç bakışını yakalama çabası içinde olmalıdır. Bir başka anlatımla, araştırmacı araştırdığı

özneden ayrı, mesafeli bir duruşu olmak zorunda olan kişi değildir. Tam tersine, öznesi ile aktif bir iletişim içinde olması gereken, interaktif bir paylaşımı gerçekleştirmesi gerekendir. Tüm bu farklılıklar niteliksel araştırmayı, niceliksel araştırmadan bütünüyle ayırmaktadır.

Bu ayrımı iki araştırma modelinin kavramsal çerçevesinde (Bkz., I. Bölüm) görmek mümkün olduğu gibi, daha belirgin biçimde araştırma eyleminin kendisinde de bulmak söz konusudur. Eylemin temel direğini oluşturan, bilgi kaynağı olarak insana ulaşmada izlenen yol ve araçlardır. Nicel araştırmada bu araç, büyük sayılı örneklemler üzerinde çalışmayı mümkün kılan anket iken, nitel araştırmada derinlemesine görüşme, katılımlı gözlem, grup görüşmeleri, örnek olaylar, sözlü tarih, anlatılardır. Veri toplama tekniklerinde biçimsel bir farklılık gibi gözüken bu durum, aslında araştırmacının bakış açısı, duruşu ve alan deneyimi ile bağlantılıdır. Niteliksel araştırmacının bağlamsal duyarlılığı, araştırılanı bir obje, bir şey olarak değerlendirmemesi, insan bilincine, bu bilincin oluştuğu sosyal/kültürel çerçeveye önem vermesi, insana ulaşmak için survey tekniklerinin yetersizliği tartışmalarına kaynaklık eder.

Niteliksel araştırma, insanların ve kültürlerin ayrıntılı, derinlemesine bir tanımını yapmak, insanların gerçekliğe yükledikleri anlamı, olayları, süreçleri, kavrayış ve anlayışlarını ortaya koymak için yapılan bir eylemdir. Bu eylem, bilgiyi oluştururken belirli kurallar, yöntem ve tekniklere dayanır. Bu araçlar gerçekliğin bütüncül bir biçimde kavranması için insanlar arasındaki ilişkileri, süreçleri, bağları, içsel bağımlılıkları ortaya çıkarıcı olmalıdır. Araştırmacı günlük sıradan hayat pratiklerini incelemeye dalarak, bunlar içinde yer alan birey deneyimlerinden yola çıkar. Bireylerin sosyal dünyayı nasıl gördükleri, onların bakış açılarından bu dünyayı nasıl değerlendirdikleri önemlidir. Bu nedenle bilginin oluşumu süreci, birey, sosyal dünya ve araştırmacı arasındaki ilişkilerden doğru, onların içinde yaşanır. Niteliksel araştırmacılar bilgi veya veri toplama kavramından çok bilgiyi oluşturma kavramını kullanırken, bireylerle konuşarak, onları gözlemleyerek, günlükleri, fotoğrafları bir araya getirerek onlar hakkında anlamlı, ayrıntılı, bütüncül bir resmi ortaya çıkarmaya çalışırlar. Böylece araştırmacılar bilgiyi, var olan bir bilgi deposundan bazılarını toplayarak teori test etme amaçlı değil, insani ilişkiler sürecinden çıkarsanan ve bu ilişkilerin oluşturduğu dünyayı anlamak ve dönüştürmek amacı ile üretirler Doğal ve sosyal bilimlerin farklı olduklarını, doğal bilimin modelleştirici, yasa

koyucu, sebep-sonuç ilişkisini açıklayıcı nedensellik ve genellemelerini, nitel araştırmacılar reddederler; sosyal dünyanın karmaşık, değişken, esnek, çatışma ve çelişkileri barındıran yapısını anlama çabasında değerden bağımsız, bütünüyle tarafsız bilgi toplayıcı rolünü de bu nedenle reddederler. Araştırmacılar araştırma probleminin seçiminden, yöntem ve çözümlemeye kadar her aşamada belirli bir tercih, bir duruş noktası içindedirler. Bu konum onların değerleri, norm kabul ettikleri, ilkeleri doğrultusunda gerçekleşir; değer yüklüdürler ve bu araştırmayı süreç içinde aktif kılan bir noktadır. Sosyal bilimcilerin kullandıkları üç ana araştırma öğesinin, yani kavramlar (değişkenler), yöntem (ilkeler, araçlar) ve teorinin her birinin değer-yüklü olduğunu bunların her birinin tercihinin de değerler ve normlarla belirlendiğini iddia ederler. Örneğin, pozitivist paradigmanın 'bilimsel', 'meşru', 'doğru' ilkeler olarak kabul ettiklerinin de belirli değerlerin onaylanması olduğunu ileri sürerler.

Bu noktada nesnellik tartışmalarından söz etmek gerekmektedir. Nesnellik (objektiflik) sosyal araştırmaların en önemli öğesi olarak düşünüle gelmiştir. Pek çok sosyal bilimci nesnel olmayı ulaşılması gereken bir "erdem" olarak kabul eder. Bilim dünyasında nesnellik, kısaca, kişisel önyargı ve değerlerin, araştırmacının kendisinde ve araştırma sürecinde mümkün olan en asgari düzeye çekilmesi ve tarafgirliğin yok edilmesidir. Sosyal gerçekliğin olması gerektiği gibi değil olduğu gibi sunulmasıdır. Nesnellik bu sunuşu garanti eden bir ilke olarak değerlendirilmiştir. Bilimsel nesnellik, bilimsel topluluğun üyelerince araştırma sonuçlarının kontrol edilebilmesi ve bu kontrolü kapsayan tutumlar ve süreçlerdir. Birçok bilim insanı araştırmacının kendi değerlerinin, tarafgirliliğinin sınırlanması gerektiğini düşünmektedir. Sosyal bilimcilerin nerdeyse teknisyenler gibi düşünüldüğü bu yaklaşımda, kişisel bakış açıları ve değer hükümleri araştırma sürecinin dışında tutulmalıdır Nesnellik konusunun, farklı yaklaşımlarla farklı değerlendirildiği tartışmalarda, bir grup bilim insanı nesnellikten yana iken, diğer bir grup öznellik (normatizm)den yanadır. Her ikisi dışında daha farklı bir yaklaşım öneren üçüncü bir grup daha vardır. Nesnellikten yana olan ve destekleyenlerin yaklaşımlarına göre;

1. Sosyal bilim değerden bağımsızdır,
2. Sosyal bilimin amacı nelerin olup bittiğini incelemektir, neyin olması gerektiğini incelemek değildir Buna bağlı olarak;

Sosyal araştırmalar tarafgir olamazlar, sosyal araştırmaların amacı, nesnel gerçekliği incelemektir, değer hükümleri ve kişisel bir biçimde taraf olma, öznel bakış açıları araştırma sürecinin dışında tutulmalıdır.

Bu görüşlerin karşıtı olan öznelcilere (Normativism) göre ise;

1. Sosyal bilim normatif bir bilimdir,
2. Kurulu, varolan yapının kabulünde eleştirel olmalıdır,
3. Sosyal bilimlerde nesnellik gereksiz ve arzu edilmeyen bir özelliktir, çünkü çoğu zaman var olan sosyal yapının (statusqo) eleştirilmeksizin kabulüne bir bahane oluşturmaktadır veya en azından bunun için kullanılmaktadır. Bu görüşlere bağlı olarak,

Sosyal araştırma, toplumsal gerçeklik karşısında belirli bir duruşu olan bilim insanlarınca gerçekleştirilir. Sosyal bilimci sosyal sorunlara çözüm getirmek amacında ise, değer hükümleri olmalıdır, çünkü bilim insanları değerden bağımsız olamaz. Onların düşünce ve eylemlerini değerleri yönetir ve bunlar araştırma sürecinden kopartılmaz, ayrılmaz özellikleridir.

Nesnellik ilkesine ilişkin her iki görüşe göre daha ortada bir konumu olan üçüncü bir yaklaşım ise, kısmi bir nesnellikten yanadır. Bütünüyle nesnel olamayacak olan araştırmacı, araştırmanın belirli aşamalarında buna özen göstermelidir. "Bütünüyle nesnel, değerden arınmış bir yaklaşımın sağlanamayacağını, belirli boyutlarda objektifliğin konulabileceğini ve savunulabileceğini" (Sarantakos, 1993: 20) iddia edenler özellikle veri elde etme ve araştırmayı planlama aşamalarında nesnel olmaya özen gösterilmesi gerektiğine işaret etmektedirler.

Niteliksel Araştırmalarda Geçerlilik ve Güvenirlilik

Geçerlilik ve güvenirlilik sosyal gerçekliği olduğu gibi yansıtmak ve gerçeği araştırma verilerine dayanarak göstermek amacındaki araştırmacılar için çok önemli ölçütlerdir.

Geçerlilik, "araştırma verisinden çıkarsanan teori ve açıklamaların gerçekte neler olup bittiğini tam ve doğru bir biçimde kapsayan" özelliği taşımasıdır (Gibbs, 2002: 13) bir başka deyişle veriler gerçek dünyayı göstermelidir.

Niceliksel araştırmalarda geçerlilik, araştırma kavramlarının işe vuruk tanımlamasının çok iyi yapılmasına, deneysel veriye, evrenin "en iyi temsil edildiği" tesadüfi örneklem biçiminin kullanılmasına, sayısal verilere, istatistiklere, sosyal olguların genelleştirilebilmesine bağlı olarak oluşmaktadır (Silverman, 1993).

Niteliksel araştırmalarda gerçekliği garanti eden, verilerin gerçeği yansıttığı ve geçerli olduğunun ileri sürülebilmesi ise niceliksel araştırmalarda geçerliliği kontrol eden ölçütlerle olamamaktadır. Test edilecek tek bir sosyal gerçeklik, kontrol edilecek bir hipotez olmadığı gibi, tesadüfi biçimde seçilmiş, temsil edici olma iddiası taşıyan bir örneklem biçiminden elde edilen sayısal veri de yoktur. Niteliksel yöntemin ilkeleri ile tutarlı bir geçerlilik kavrayışı farklılıklar gösterir.

Niteliksel araştırmalarda geçerlilikle ilgili tartışmalar değişik boyutlar içermektedir. Gibbs (2002) bu yaklaşımlardan söz ederken öncelikle araştırmacının teorik bakış açısına dikkati çeker;

> "Eğer bir gerçekçi iseniz, analizlerinizin gerçekte neler olduğuna mümkün olduğunca yakın olması için çaba göstermek sizin için değerlidir" Tersine, bir idealist veya inşacı bir konumda iseniz, analizlerinizi sınayacağınız tek bir gerçeklik yoktur, sadece gerçekliğin çoğul yüzleri vardır ve bu yüzden geçerliliğe ilişkin sorular sormanın pek bir değeri yoktur" (Gibbs, 2002: 13).

Kalitatif araştırmada güvenirlik ve geçerlilik sorununun kantitatif araştırmadan çok farklı değerlendirilmesi gerektiğini ileri süren araştırmacılar (Sarantakos, 1993; Mason, 1996; Fielding, 2001; Gibbs, 2002; Bryman, 2004) araştırmanın kalitesinin belirli ilkelere uymakla sağlanabileceğini belirtirler. Kalitatif araştırmanın kalitesi, yani gerçekliği olabildiğince özenle yansıtması tartışıla gelen bir konu olmuş, bu yöntemin zayıf yanları olarak, araştırmanın anekdotlardan ibaret olduğu, belirli bir noktada odaklanmaksızın genel bir betimleyici çabayı içermesi ileri sürülmüştür. Bu bağlamda kalitatif araştırma yapanlar, güvenirlik ve geçerlilik için, farklı ölçütlerin kullanılmasının gereğini vurgulamışlardır

Kantitatif araştırmalardan farklı olarak kalitatif araştırmalarda iki temel ölçüt belirtilmektedir;

1. Güven duyabilirlik,
2. Verilerin hakikiliği.

Araştırmanın güvene layık olması dört ölçütle sağlanabilir;

1. İnandırıcılık (Credibility)
2. Aktarılabilirlik (Transferability)
3. Bağlanabilirlik (Dependability)
4. Doğrulanabilirlik (Confirmability) (Bryman, 2004: 273).

İnanırlılık, sosyal gerçekliğin çok yönlü olmasından hareketle araştırma bulgularının diğerlerince kabul edilmesini ve araştırmaya katılanların teyit etmesini içermektedir.

Aktarılabilirlik, kalitatif araştırmaların küçük gruplarla derinlemesine, ayrıntılı bir biçimde gerçekleşmesi nedeniyle, daha çok araştırmanın yapıldığı bağlamın kendine özgü özelliklerine odaklanır ve bunun kantitatif araştırmalardaki tekrarlanabilirlik ilkesinden farkı diğer sosyal çevrelere aktarılabilir veriler oluşturmasıdır.

Dayanırlık, burada araştırmanın her aşamasının meslektaş, uzman ve benzeri kişilerce gözden geçirilmesi, kontrolü, süpervizyonu üzerinde durulmaktadır. Bilgiye, uzmanlığa yaslanan, dayanan bir kontrol söz konusudur.

Doğrulanabilirlik, burada araştırmacının bütünüyle objektif olmasının imkansızlığı yanında, açık ve kasti bir biçimde kişisel değerlerini veya teori eğilimlerinin araştırmayı tahrif etmemesi veya verileri bozmamasının önemi üzerinde durulmaktadır.

Araştırma verilerinin hakikiliği ise incelenen topluluğun üyelerince paylaşılan farklı bakış açılarının araştırmada temsil edilebilmesi, araştırmanın incelediği topluluğun bireylerine kendi çevrelerini daha iyi anlamalarına, kavramalarına yardım etmesine, aynı üyelerin topluluk içindeki diğer üyelerin bakış açılarını daha iyi değerlendirmelerine imkan vermiş olmasına, üyelerin kendi çevrelerini değiştirmeleri için harekete geçirici bir ivme kazandırmış olmasına ve yine üyeleri gereken aksiyonu göstermeleri için güçlendirmiş olmasına bağlıdır (Guba, Lincoln, 1994, aktaran, Bryman, 2004: 276). Bu bağlamda araştırmanın hakikiliği, güvenirliği daha çok bireylerin hayatlarında gerçekleştirebildiği etkisine bağlanmaktadır. Uygulamalı araştırmalarla ortak bir paydayı paylaştıklarını ve pratikteki yararlarına dikkat çekildiğini ileri süren Bryman (2004) bu biçimi ile kalitatif araştırmaların daha çok kurumsal incelemelere benzeyeceğini vurgulamaktadır.

Niteliksel araştırmacılar gerçekliği farklı değerlendirseler de, geçerlilik önemli bir konu olmaya devam etmektedir. Geçerlilik, özellikle verinin sunumu ve analizi aşamalarında kontrol edilmesi gereken öğedir. Araştırmada oluşturulan veri yığını içinden seçimler yapan araştırmacı, gerçekliğin yanlış ya da hatalı bir sunumunu yapmak tehlikesi ile karşı karşıya kalabilir. Veriler hakkında yazarken geçerliliği sağlayacak bazı öneriler ileri sürülmektedir; Örneğin, veri bütünü içinde temel, merkezi önemdeki kavramları iyi tespit etmek, sadece tek bir öğeye dayalı açıklamalardan kaçın-

mak, oluşturulan kategorileri bir biri ile mantıklı ve tutarlı bir biçimde ilişkilendirmek, analizleri ilişkilendirilen bu kategorilere dayandırmak, çok uçlardaki açıklamaları seçmekten kaçınmak, veri içinde sıklıkla ortaya çıkan kavramlara önem vermek, veri bütünü içinde birbiri ile çelişen veya alternatif örnekleri iyi açıklamak gibi (Silverman, 1993; Gibbs, 2002b) ayrıca alandan derlenen veriler içinde, sadece olumlu olgulara değil olumsuz olanlara da dikkat etmek, yorumlamada tek bir yönde seçici olmaktan kaçınmak gerekmektedir. Güvenirlilik, "tutarlığın" eş anlamlısı olarak kullanılmaktadır. Bir başka deyişle "tutarlı sonuçlara ulaştıran" bir yöntem ifade edilmektedir (Sarantakos, 1993: 79).

Güvenli bir araştırma, benzer yöntemleri kullanan diğer araştırmacıların da aynı sonuçlara varabildiği araştırma olarak değerlendirilmektedir. Niceliksel araştırmada güvenirlilik, pozitivizmin "tekrar edilebilirlik"le ilgili teorik yaklaşımınca temellendirilir. Sosyal dünyanın olguları da doğal dünyanın olguları gibi tekrarlanabilirdir. Bu ilke temelinde, güvenirlilik, belirli zaman dilimleri içinde tekrarlama, bulguları zaman içinde güvenirlilikleri açısından kontrol etme (Diakronik güvenirlilik) veya aynı zaman dilimi içerisinde araştırmanın yapıldığı grupların dışında başka gruplarla tekrarlanarak güvenirliğin kontrolü bağlamında düşünülmektedir (Silverman, 1993; Sarantakos, 1993). Ayrıca araştırmanın kavramlarının, ölçütlerinin nasıl tanımlandığı ile ilişkili olarak da güvenirlilik önemli bir sorun olarak ele alınmaktadır.

Niteliksel araştırmalarda güvenirlilik öncelikle sosyal dünyanın değişebilir, akışkan yapısı nedeniyle daha farklı bir temelden hareketle ele alınmaktadır. Yorumsamacı bakış açısından "tekrar edilebilirlik kavramı" sorunludur (Marshall ve Rossman, 1968: 147 aktaran, Silverman, 1993: 146). Niteliksel araştırmalarda, kontrol, standartlaştırma, deneysel ortamlar, kavramların araştırmanın ilk safhasında işevuruk tanımlarının kesin bir biçimde yapılmış olması gibi öğeler yer almamaktadır. Bir başka deyişle güvenirliliğin kontrolü yukarda söz edilen öğelere dayanılarak mümkün değildir. Niteliksel araştırmaların "güvenirlilik sözcüğünden çok, "uygunluk" (yöntemin amaçla uygunluğu), "açıklık" (uygun başka yöntemlerin kullanılabilmesine imkan yaratma), tartışma, muhavere (araştırma verisini araştırmacıların tartışmasına, birlikte yorumlamasına ve bulguların sonuçlarını değerlendirmesine imkan verme) gibi sözcükleri dikkate almaları gerektiği ileri sürülmektedir (Bogumil ve Immer fall, 1985: 71, aktaran, Sarantakos, 1993: 80).

III. BÖLÜM

NİTELİKSEL ARAŞTIRMADA FARKLI YAKLAŞIMLARA BİR ÖRNEK: FEMİNİST YAKLAŞIM VE FEMİNİST YÖNTEM

Feminist yöntemin geleneksel yöntemlere göre farkını birkaç temel noktada ortaya koymak mümkündür. Öncelikle feminist yöntemin epistemolojik temelinin, eleştirel okul ve yorumsamacılığa yakın durduğunu söyleyebiliriz (Bkz. Tablo 2). Örneğin, fenomenolojik araştırmaların günlük hayatın pratiklerini, bu pratikleri yaratan bilginin, davranışın, fikrin, inancın, algılananın temelinde gerçekliği anlama ve yorumlama çabası, feminist yöntemde, kadınların deneyimlerini, günlük yaşamlarını ve kadınlık bilgilerini anlamaya, yorumlamaya dönüşmektedir. Eleştirel okulun gerçekliği anlama çabasında, görüngünün altında yatan özü anlama, gerçekliğin eşitsiz, çatışmacı, karmaşık özünü kavrama hedefi, feminist yöntemde kadınların her günkü pratiklerinin sosyal, ekonomik, politik yapılarla nasıl belirlendiği, bu alanlardaki eşitsizlikler, ayrımcılık ve çelişkilerin ortaya konması ile mümkün olabileceği hedefine dönüşmektedir.

Feminist teoriye göre, temel olarak araştırmacının duruşu, kadınlara ilişkin bilginin elde edilmesinde ve diğer kadınları anlama çabasında önemlidir. Aynı duruş kadınları birincil veri kaynakları olarak "bilen özneler" olarak görme ve değerlendirmeyi getirmektedir. Feminist araştırmacılar sosyal olarak inşa ettiğimiz dünyayı, kadınların deneyim ve bilgilerinden anlayabileceğimizi iddia ederler. Reinharz (1992) sadece kadınların diğer kadınları bütünüyle anlayabileceğini belirtir ve "içeriden bakış, içeriden bilgi"nin önemine dikkat çeker. Bu içerden bakış feminist yöntemin kurallarını belirleyen en önemli özelliğidir Feminist yöntemin kadın çalışmalarında kullanılışına ilişkin tartışmaların kısa bir değerlendirmesi bu bölümde verilmiştir.

Feminist yöntemin en sıklıkla vurgulanan ilkelerinden biri, hiyerarşik, otoriter ve yönlendirici olmayan bir üslupla anlama çabasını sürdürmektir. Reinharz (1992), kadınların deneyimlerinden ve yaşam anlatılarından derlenen bilginin önemine dikkat çekerek, geleneksel yöntemlerin objektiflik, etkinlik, araştırmacının araştırma öznesine belirli bir mesafede duruşu gibi ilkelere çok fazla bağlı oluşunun, gerçekliğin derinlemesine kavranmasını engelleyen kurallarına dikkat çeker. Buna karşılık, aynı yazar kaybolan bir bilme yolu olarak empatiye, karşılıklı anlayışa, duygu, deneyim paylaşımına, etkileşim ve ilişki kurmaya dayanan feminist yöntemin farklılığına vurgu yapmaktadır.

Feminist araştırmacılara göre sosyal gerçekliğin bilgisine ayrıntılı ve doğru bir biçimde varılması, sosyal araştırmalarda kadın ve toplumsal cinsiyet rollerinin bir değişken olarak değil de, teorik bir kategori olarak yer almasına bağlıdır. Bu temelde feminist bakış açısı ve feminist yöntemin, geleneksel yöntemlerin değişkenler üzerine odaklanmış bakış açısı yerine, insana odaklanmış bir özelliği içinde taşıdığı görülür. Yani, araştırmacı geleneksel modellerde kendi kontrolünde, yönlendirebildiği, bilmenin gücü ile içinde var olduğu sosyal dünyayı belirli bir mesafeden, değişkenler etrafında açıklamaya çalışan ve tek bir bütünlük olarak algılamaya alışık olduğu toplumsal gerçekliği değerlendirenlerdir. Genellemeleri böyle bir temel üstüne yükselir. Oysa toplumsal gerçeklik homojen bir bütünlükten çok, kadın ve erkeklerin farklı dünyalarından oluşmaktadır. Aynı kültürel çevre, hatta aynı fiziksel mekânlarda bile yaşasalar, kadınlar ve erkekler farklı gerçekliklerin içinde yer alırlar (Smith, 1987; Millman ve Kanter, 1987). Aynı gerçeklikler içinde yaşanan eşitsizlikler, ayrımcılık, çelişki ve çatışmalar kadınların yaşam ve deneyimlerini çoğunlukla önemsiz, toplumsal değeri, önemli bir katkısı olmayan bir şekilde gösterir.

Sadece var olanı ortaya koymayı amaçlayan geleneksel bakış açıları ile sosyal bilim disiplinlerinin yöntemi, dönüşüm, güçlendirme ve geliştirme amacındaki feminist yöntemden bütünüyle farklıdır. Bu yöntemle araştırmacı, sadece insanların içlerine karıştıkları olguları, onların koşullarını, nedenlerini araştırmak değil ama aynı zamanda insanların yaşamlarının kalitesini yükseltmek, ihtiyaç duyulan alanlarda dönüştürücü bir işlevi üstlenmek, araştırma öznelerinin ihtiyaçlarını kamuoyuna sunmak gibi daha aktif bir rol üstlenir (Millman ve Kanter, 1987). Ayrıca yine bu yöntemle araştırmacı, kasıtlı olarak dışarıda tutulan genel bilgi dağarcığına dahil edilmeyen ve bu nedenle henüz keşfedil-

memiş olan bilgileri de inceleme alanından derleyebilir. Örneğin, sıradan, günlük sosyal ilişkilerin sosyal bütünlüğe eklemlenişi, günlük deneyimlerin sosyal, politik ve ekonomik düzen içindeki yerini, daha baskın ve birincil sosyal statülerdeki bireylerin bilgilerinin yanı sıra, ikincil bağımlı ve kendi sesini duyuramayanların bilgisini görünür kılmak gibi (Smith, 1987).

Feminist bakış açısı ve yöntemle gerçekleştirilecek araştırmaların daha ilk adımda, yani araştırma sorununun belirlenişinde geleneksel disiplinlerden farklı bir yaklaşımı olduğu görülmektedir (Bkz., Tablo 5).

Tablo 5: Araştırma Modelleri

İnceleme Birimi	Geleneksel / Patriarkal İşevuruk tanımları yapılmış kavramlar, hipotezler	Alternatif / Feminist Var olan bağlamları içinde gömülmüş olaylar.
Odaklanma	Sınırlı, belirli, uzmanlaşmış, dışlayıcı	Geniş ufuklu; kapsayıcı
Araştırma Konusu	Literatürden türeyen, literatüre katkısı anlamında seçilmiş, sosyal olarak anlamlı	Sosyal olarak önemli, akademik literatürde tartışılan.
Araştırma Öznesi	Ayrılmış, mesafeli	Araştırmaya dahil edilen, katılımcı
Araştırmacı Kişi Olarak	Alakasız	Alakalı, ilgili, süreç içinde değişim beklenen.
Araştırmacı Etkisi	Araştırmacı etkisinin en az olması beklenir.	Araştırmacı etkisinin olması beklenir, kaydedilir, değer verilir
Yöntemin Uygulanması	Geleneksel yöntemler, daha önceden, planlanmış, belirlenmiş	Alanın kendine özgü karakteristiklerine göre belirlenen görüşme, gözlem, sohbete dayanan, uygulamalı katılımcı
Araştırma amacı	Hipotez test etme, genellemelere varma	Temel olarak ortaya çıkan kavramlar ve tanımlamalar ışığında anlamayı geliştirme
Sunuş Biçimi	Araştırma raporu, formel biçimler.	Anlama, keşfetme sürecinin belgelenmesini ihtiva eden tanımlamalar, eğilimleri, eşitsizlikleri ortaya koyma, görünmezi görünür kılma.

Kaynak: L. Kelly, L. Regan, S. Burton, *Defending the Indefensible? Quantitative Methods and Feminist Research*. H. Hinds, A. Phoenix, J. Stacey (Der), *Working out, New Directions for Women's Studies*, içinde, The Falmer Press, London, 1992.

Feminist araştırmacılar araştırmanın sorunsalı olarak düşünülen gerçekliğin herhangi bir boyutuna ilişkin deneyim, pratik, düşünce, inanç ve duyguların bilgisinin, tüm bunlara yüklenen anlamlardan ayrılmaz olduğunu kabul ederek, böyle bir anlayışla araştırmayı tasarlarlar. Sosyal sorunun doğasının sadece nedenler, faktörler, öğelerle değil, bunlarla birlikte anlamlar, özgüllükler, algılamalar gibi özelliklerle de belirlendiğini kabul ederler.

İkinci adımda yani araştırmanın yönteminin seçilip, uygulanmasında da farklı bir çizgiyi izlerler. Araştırmanın amacını sadece neden sonuç ilişkisini açıklamak olarak değil, sosyal hayatın, günlük deneyimlerin, ilişkilerin anlamını derinlemesine kavramak ve tanımlamak olarak kabul ederek, bu amaca en iyi hizmet edecek olan derinlemesine görüşme, gözlem, odak grup tekniklerine dayanan niteliksel yöntemi tercih ederler. Burada araştırmacı sadece araştırma öznesine değil, kendi deneyim ve bilgilerine bakarak, bunları araştırdığı kişilerle paylaşarak, ortaklaşa bir biçimde yaratılmış bir etkileşim süreci yaratabileceği teknikleri, yolları ve tarzları tercih etmektedirler. Çünkü paylaşım ve etkileşim sürecinin hem araştırmacı, hem araştırılan için dönüştürücü bir deneyim olduğunu kabul etmektedirler. Araştırma süreci, araştırmacının kendisi için, farkındalık yaratan, araştırma öznesini doğru konumlandırmasına bağlı olarak, kendilik bilgisini de elde edebileceği bir deneyimdir. Süreç, araştırılan için de benzer bir etki ile yaşadığı zamanın, mekânın, ilişkilerinin ve bunların iç içe geçmiş ince ağlarının üzerinde düşündüğü, algıladığı, sorguladığı bir deneyimdir. Böylece her iki tarafın bu deneyimden elde ettiği bilgi algılanan gerçekliği zenginleştirici, eleştirici, dönüştürücü olabilir. Böylece hayatın içinde var olurken, biricik olan, tekil olan, kişisel olanlar, bir paylaşım süreci ile çoğullaşır, en azından araştırma kapsamında pek çok kişinin paylaşacağı bir bilgi birikimine dönüşür.

Feminist yöntemin geleneksel yöntemlere, özellikle pozitivizme getirdiği eleştiri üç noktada toplanmaktadır. Birincisi, "pozitivizmin ana ilkelerinden biri olan nesnellik, değerden arınmış bilim ilkesine yöneliktir. İkincisi, nesnel olma ilkesinden doğan, araştırılan kişi, grup, olgu ve deneyimlerin objeleştirilmesi ve sömürüsü üzerinde odaklanmaktadır. Üçüncüsü de, araştırmacı, araştırılan ilişkisine ait yaklaşımına ilişkindir" (Wolf, 1996: 4).

Bu üç noktada da feminist yöntem, araştırmaya sadece bir açıklama çabası olarak bakmadığı için ve araştırmanın işlevi, üretilen bilginin yararı konularında bilgi üretim sürecine pozitivizmden çok farklı anlamlar yüklediğinden başka bir teorik çer-

çeve karşımıza çıkar. Kadınların yararına kullanılacak bilginin üretimindeki farklılığa dikkati çeken feminist yazarlar, bu yararın ancak araştırmacının "içeriden bakışı" ile sağlanabileceğine inanmaktadırlar. Araştırmacının değerden bağımsızlığının araştırılan birey, grup, olgu ve deneyimlerin, objeleştirilmesini getirdiğini, araştırılanların sadece bilgi vericiler olarak görülmesinin bir sömürü ilişkisi yarattığını araştırmacı araştırılan arasındaki ilişkinin uzak, ilgisiz, rasyonel olmasının imkânsız olduğunu kabul etmektedirler (Strasser ve Kronsteiner, 1993). Bilginin, içinde sosyalleştirildiği dünyanın değer norm ve yargılarıyla donanmış araştırmacılarca üretildiği ve araştırmacıların bu donanımının daha çok eril, politik, cinsiyetçi kalıpları taşıdığını ileri sürmektedirler. Algılar, örneğin kadınlar ve erkekler hakkındaki algılar, bilgi toplama sürecini belirlemekte, hâkim bakış açıları (ataerkillik) her sosyal kurumu olduğu gibi bilimi de yönlendirmekte ve etkilemektedir. Araştırmacının içinde yaşadığı kültürün hâkim sosyal ilişkiler yapısı, araştırmacı ve araştırılan ilişkisine yansımaktadır. Bu daha çok hiyerarşik bir erk mücadelesi ve eşitsiz konumdakilerin ilişkisine tekabül etmektedir. "Doğal mesafeler", "dahil olmama hali", emik bir yaklaşımdan çok, bir üstünlük tavrı içindeki araştırmacıyı, incelediği bireyi, olguyu, topluluğu, dışardan ve üstten bir bakış nedeniyle yeterince ayrıntılı, öze inen bir anlama çabasından uzaklaştırmaktadır. Burada tarafsızlıktan çok, güç ilişkisinin hâkim olduğu, eşitlikçi bir atmosferin yaratılmadığı, araştırmacının araştırılanın dünyasının çok uzağında olduğu bir süreç yaşanmaktadır (Reinharz, 1992; Del Vale, 1993; Wolf, 1993).

Feminist yöntem, geleneksel yöntemlerin var olan kategorilerini sorgulamaktadır. Örneğin, kadın konusunda yapılan araştırmalarda bile teorik çerçeve ve kavramlar "verili olarak" alınmakta, ev dışı / ev içi, kamusal / özel, doğal / kültürel ayrımları olduğu gibi kabul edilerek araştırmacılarca kullanılmaktadır (Moore, 1988). Oysa kavramların yeniden değerlendirilmesi ve buna dayanan bir kavramsal çerçeve, sosyal gerçekliği oluşturan zıtlıkların, ikilemlerin toplumsal cinsiyet ilişkilerine yansıyan yanının dikkate alınmasını mümkün kılar. Teorik ve kavramsal bir yeniden değerlendirmeye neden gerek olduğunu, toplumsal cinsiyet ilişkileri kavramı örneğinde açıklamak mümkündür. Kültürel olarak inşa edilmiş olan toplumsal cinsiyet rolleri kavramının, genel, sosyolojik, evrensel bütünleştirici bir "kadın" kavramından daha fazla anlam taşıdığını ileri süren feminist araştırmacılar (Saphiro, 1988; Kandiyoti, 1995; Okin, 1998; Moore, 1999),

kadınlık rolü, kadınlık deneyimleri, kadınlık anlatıları gibi kavramlarla genel, aynılaştırıcı bir "kadın" kavramından, çok daha ince hatlarla belirginleşen bir kadın bilgisine ulaşabileceğimizi göstermektedirler.

Bir başka örnek iş bölümünden verilebilir. Cinsiyet temelinde örgütlenen iş bölümünü kavrayabilmek, kadınlık rollerinin hane düzeyinden başlayarak diğer ekonomik düzeylere nasıl yansıdığını anlamak üzere yapılan feminist araştırmalar ve yazın, oldukça kapsamlı bir teorik ve kavramsal çerçeve sunmaktadır (Young, 1988; Moser, 1993). Bu bilgi kavramsal olarak sosyal araştırmalarda ne ölçüde dikkate alınmakta ve kullanılmaktadır?

Kadın çalışmalarında feminist yöntemin geleneksel, pozitivist yöntemlere getirdiği eleştirileri birkaç noktada toplamak mümkündür.

1. Cinsiyetçi ve elitist araştırma konularının seçimi ve araştırmalarda kadına merkezi bir önem vermemek,
2. Tarafgir bir araştırma planı, sadece erkek "deneklerin" seçimi veya kadınlara ilave unsurlar olarak yer vermek,
3. Araştırmacı ve araştırılan arasındaki sömürücü ilişkiye ve buna ilişkin tavra karşı farkındalık oluşturmak,
4. Nesnelliğin bir yanılsama olduğu ve bu noktada araştırmanın üreteceği bilginin kadınlar için yararına dikkat etmek,
5. Nitel verinin, sayısal verinin kuru, suni yapısına bir alternatif olduğunu düşünmek.
6. Araştırma verilerinin aşırı genelleştirilmesine ve eksik, yetersiz yorumlamalara dikkat etmek,
7. Verilerin yetersiz dağılımının yarattığı sorunlara ve yetersiz yararlanmaya dikkat etmek.

Feminist yöntem cinsiyet ve bilim arasındaki ilişkiye dikkat çekerek bilim dünyasının erkek değerleri olan otonomi, ayırım, uzaklık, kontrol kavramlarının etkisi ile eril özellikler taşımakta olduğunu vurgular (Mies, 1983). Feminist yöntem bu nedenle katılımcı araştırmayı, bilginin dönüştürücü gücünü önemli bir öğe olarak değerlendirir.

Feminist katılımcı araştırma, araştırmacı araştırılan arasındaki ayrımın ortadan kaldırılması ile araştırmacıyı kontrol etme duygusundan uzaklaştırarak, açıklık, karşılıklı alışveriş, karşılıklı paylaşabilme değerlerine dayanır. "Etkileşimci yöntem" olarak bilinen tekniklerden yararlanarak, araştırılanı, araştırma sürecinin önemli bir öğesi kılmak hedeflenir. Toplumu daha eşitlikçi hale getirmek nasıl mümkündür, sosyal gerçekliği anlamak ve

dönüştürmekte çözüm getirici yollar nasıl sağlanır temel sorularından yola çıkılır. Böylece araştırmacı bilginin yardım edici bir biçimde dağılımında araçsal olarak kullanılmasından sorumlu tutulur (Reinharz, 1992; 179). Örneğin, kadının güçlendirilmesi amacına yöneltilmiş araştırmalar bir grup kadına belirli bir bilginin ulaşmasını hedefleyebilir. Bu tür pratiğe dönük hedefleri gerçekleştirme kimi zaman bulguların ortaya konması sonrasında, kimi zaman araştırma süreci boyunca mümkün olabilmektedir. Böylece araştırma yapmanın sadece bir sömürü ilişkisi olmaktan çıkarılması, sorunlar hakkında bir şeyler yapmaya başlamanın ilk adımı haline gelmesi istenmektedir. "Bilgi ile aksiyonu ayıran çağdaş sosyal bilimin" (Reinharz, 1992: 177) teorik, soyut olanı, "uygulamalı" olandan ayırma isteğine karşılık, feminist sosyal bilimciler bilgi ile aksiyonu harmanlamayı amaçlamaktadır. Bu anlamda "aksiyon amaçlı araştırmalar", "temel" araştırmalardan daha değerli olmaktadır. Uygulamalı araştırmaların politik olduğuna ilişkin yaklaşımların iddialarına, Feminist araştırmacılar bu ayırımın sadece bir söz oyunu olduğunu, çünkü her araştırmanın politik sonuçları olabileceği ve her uygulamanın da teorik çıkarsamaları yaratabileceği cevaplarını vermektedirler.

Feminist eleştirel yaklaşıma göre, niceliksel ve niteliksel yöntemler arasındaki ayırım ve bu konudaki tartışmalar cinsiyet ve bilim arasındaki ilişkiyi yansıtmaktadır. Bilim dünyası erkeklerin çoğunluğunu oluşturduğu bir dünyadır. Bilim dünyasında erkek değerleri olan otorite, ayırım, mesafeli duruş ve kontrol kavramlarının hâkim olduğu niceliksel araştırmaların yoğunluğu dikkat çekmektedir. Oysa niteliksel araştırmalarda, eşitlikçi bir ilişki içinde, araştırmayı sürdüren araştırmacı, kontrol etme duygusundan uzaklaşmakta, açıklık, karşılıklı deneyim paylaşımı ve karşılıklı fikir alışverişi içinde araştırmacı ve araştırılan arasındaki ayrımı yok etmek hedeflenmektedir (Butler & Wintram, 1991). Araştırma kolektif bir çabanın ürünüdür. Araştırmacı, araştırdığı grubun içinden biri veya içinde olan biri olmalıdır. Araştırılan, araştırma sürecinin önemli bir öğesidir ve araştırmacının mesafeli duruşu yerine, araştırılan ile etkileşim içinde, yakın ve samimi bir duruş içinde olması beklenir.

Feminist araştırmanın "epistemolojik ilkeleri" beş ana noktada toplanmaktadır. Bu ilkeler;

1. "Araştırmacı – araştırılan ilişkisinde,
2. Bir araştırma deneyimi olarak duyguda,
3. Araştırmacıların entelektüel özgeçmişlerinde,

4. Araştırmacı ve araştırılanın farklı gerçeklikleri nasıl kavrayacağında ve kavrayışlarının nasıl bağdaştırılacağında,
5. Araştırma ve yazma sürecindeki karmaşık iktidar sorununda" (Stanley ve Wise 1996: 69) toplanmaktadır.

"Feminist eleştirel yaklaşım, toplumu daha eşitlikçi hale getirmek nasıl mümkündür? Sosyal gerçekliğin dönüştürülmesi ve değiştirilmesinde araştırmacının rolü ne olmalıdır?" gibi sorulara cevap ararken, antipozitivist, antipatriarkal bir yol izler. Feminist araştırma, toplumsal pratikleri, süreçleri tanımlayan ve bunları belirli koşulları ve bağlamları içinde değerlendiren bir karşılıklı kavrama sürecidir. Araştırmacı, bilginin değiştirici, dönüştürücü biçimde dağılımı için araştırmayı planlar ve çözümleyici öneriler getirmekle sorumludur (Reinharz, 1992; 179). Örneğin, kadının güçlendirilmesi amacına yönelik araştırmalar bir grup kadına belirli bir biçimde yardım etmeyi hedefler. Fakat bu yardım kelimenin taşıdığı geleneksel anlamın dışında, daha çok kadınların çeşitli alanlardaki bireysel donanımlarını geliştirmek anlamındadır. Bu tür pratiğe dönük hedefler, araştırma bulgularının ortaya konmasından sonra olabileceği gibi, araştırma süreci boyunca da gerçekleştirilebilir. 'Kullanılabilir araştırma' (usable research) kavramını ileri süren feminist araştırmacılar, araştırma raporlarında genel politika önermelerini belirtmeyi ve değişim için izlenecek yollara işaret etmeyi de sorumlulukları içinde görmektedirler. "Çağdaş sosyal bilimin bilgiyi ve aksiyonu, birleştirmekten çok ayırdığını" belirten Reinharz (1992: 177), bu ayrımın köklerinin bilim insanlarının "teorik, soyut olanı", uygulamalı olandan ayırma isteğinde yattığını iddia etmektedir. Oysa çağdaş feminist sosyal bilimciler bilgi ve aksiyonu harmanlamayı amaçlamaktadır. Uygulamalı araştırmaları "politik" olmakla eleştiren yaklaşımlara, her araştırmanın politik, ekonomik, sosyal politikaları etkileyen sonuçları üretebileceğini ve her uygulamanın dönüştürücü sonuçlar yaratabileceğini belirterek karşı duran feminist araştırmacılar, sadece bilginin üretiminin değil, bu bilgi ile aksiyona yönelik stratejilerin saptanmasının da değerli olduğunu iddia etmektedir.

Feminist eleştirel yaklaşım, sosyal bilimlerin geleneksel yöntemi ile kadın çalışmalarında kullanılacak yöntemler arasındaki çelişkiye dikkati çekmektedir. "Kadın çalışmaları kadın özgürleşmesinin bir aracı ise, bu araç var olan sosyal bilim teorileri, pratiği ve yöntemi ile çelişmektedir; çünkü pozitivizmin niceliksel yöntemi ile hiyerarşik ve baskıcı erkek ideolojisine dayanan bir bilim söylemi ile kadın sorunlarının önemini ve kadınların gerçek

deneyimlerini yansıtabilmek mümkün değildir" (Jayartne ve Stewart, 1991, aktaran, Kümbetoğlu, 1998: 191). Niteliksel yöntemin kadın çalışmaları açısından önemi, bu noktadan hareketle, kadın deneyimlerini tam olarak ve kendi ifadeleri ile aktarma olanağı sunmasındadır. Feminist araştırma ilkeleri doğrultusunda niteliksel yöntem, araştırılan ve araştırmacı arasında hiyerarşik olmayan insan ilişkisine dayanır. Bu yapı, toplanan sosyal olguların (verilerin) sayılara dökülmesinden daha çok, araştırmacı ve araştırılanın birbirlerini ve bir diğerinin hayatını, farklılığını, çeşitliliğini kabul edip anlama çabasına göre belirir. Feminist teoriler, monotetik, statik değildir; kadınların öznel yaşam deneyimlerindeki çeşitliliği ve dinamizmi yansıtan, görünmez kılınmış bu yaşamların ve bilgilerinin keşfi yoluyla sosyal gerçekliği kavramaya çalışır (Butler ve Wintram, 1991; Harding, 1995). Bu hedefe ulaşmak için geleneksel araştırma yöntemlerinde olduğu gibi, planlanmış, dikkatlice kurallarına uyulan ve uygulanan, kontrol edilen bir süreçten çok araştırma boyunca araştırılan gruptan, kişilerden gelen etkilere açık olarak değişiklikler gösteren bir yapı içeren yöntem tercih edilir. Bu farklar geleneksel ve feminist araştırma modellerinde birçok noktada belirginleşmektedir (Bkz. Tablo 5).

Kadın Çalışmalarında Yöntem Tartışmaları ve Bazı Sorular

Kadın çalışmalarının son yıllarda gündeme getirdiği yönteme ilişkin tartışmalar belirli noktalarda odaklanmaktadır: Kullanılacak özgün bir yöntemin var olup olmadığı, varsa bu yöntemin belli başlı özellikleri, böyle bir yönteme gerek olup olmadığı, kadın çalışmalarına özgü bir yöntemin diğer yöntemlerle ilişkisi gibi (Maynard ve Purvis, 1994; Robinson, 1993; Reinharz, 1992). Bu tartışmaların temelinde sosyal bilimlerin yöntemi ne olmalıdır sorusunun çeşitli cevapları bulunmaktadır. Genel olarak hâkim kantitatif pozitivist yöntemle, kalitatif, eleştirel yöntem arasındaki 1960'lı ve 70'li yıllardan bu yana süregelen teorik tartışmalar, sadece yöntem konusunda değil, sosyal bilimlerin teorisi ve pratiği üzerine birçok kavramın yeniden sorgulanmasını da getirmiştir. Örneğin, değer yüklü -değerden arınmış, objektif olma- sübjektiflik, rasyonel olan ve olmayan kavramlarının içerikleri yeniden değerlendirilmiştir. Kadınlara ilişkin araştırmalarda da benzer kutuplaşmalar üzerine değişik görüşler ileri sürülmüştür (Mies, 1991; Jayaratne ve Stewart, 1991; Acker, Barrry ve Esseveld, 1991).

Kadın araştırmalarında yöntem üzerine 80'lerden bu yana gündeme gelen tartışmalarda, temel olarak şu çelişkiye dikkat çekilmektedir. Kadın çalışmaları, kadın özgürleşmesinin bir aracı ise, bu araç var olan sosyal bilimler teorileri, pratiği ve yöntemi ile çelişmektedir. Çünkü pozitivizmin (niceliksel) yöntemi ve hiyerarşik, baskıcı erkek ideolojisine dayanan bir bilim söylemi ile kadın sorunlarının önemini ve kadınların gerçek deneyimlerini yansıtabilmek mümkün değildir. Pozitivist, niceliksel yöntemin kadın çalışmalarında kullanımı ile geleneksel ana akımların (mainstream=malestream) erkek zihniyetli bakış açılarını kullanarak, ancak şimdiye kadar yapılabildiği ölçüde kadın sorunlarını yansıtmak olanaklıdır. Oysa kadın çalışmalarının amacının bundan başka bir yapıyı oluşturarak, kadın deneyimlerinin 'nesnel' olma kaygısı gütmeden yansıtılması olduğu ileri sürülmektedir (Mies, 1991; Maynard, 1994; Franz ve Stewart, 1994; Robinson, 1993).

Niteliksel eleştirel yöntem ile kadın araştırmaları, artık çeşitli teorik kaygılarla önceden biçimlendirilmiş standart sorular yerine, kadınların kendini ifade etme fırsatı bulabileceği soruları, kadınlara duyulan empati, sevgi, yakınlık ve açıklık ilkesine dayalı, karşılıklı ilişki ve etkileşim temelinde gerçekleşecek görüşmeler yoluyla elde edilecek bilgiyi, sayısal, kuru, kadın gerçeğinin tüm boyutlarını vermeyen bilgiye tercih etmektedirler (Rienharz, 1992).

Niteliksel ve niceliksel yöntem tartışmalarında, genellikle niteliksel araştırmalarda yöntem endişesinin daha az söz konusu olduğu ileri sürülmektedir. Bu açıdan bakıldığında, niceliksel yöntemin hipotez test eden, ölçme, sayma, analiz etme ve istatistikî değerlendirmelere ağırlık veren yönü, niteliksel yöntemin hipotez üreten, sosyal aksiyonun fonksiyon ve anlamlarını yorumlamaya, aksiyon ve anlamları sosyal şartları içinde anlamaya, gözlem ve katılıma dayanan özellikleri ile bir karşıtlık oluşturuyor görünümündedir (Sarantakos, 1994).

Niteliksel araştırmalarda sayılardan çok sözlerin, deney ve ölçümden çok gözlem ve yorumun, davranış ve tutumların kendilerinden çok anlamlarının önemli oluşu, bu yöntemin kadın araştırmalarında daha çok kullanılan, tercih edilen bir yöntem oluşunu getirmiştir. Çünkü bu yöntemle, sadece belirli değişkenler arasındaki ilişkinin ortaya konması ya da araştırmada sayısal olarak elde edilen verinin nasıl ve hangi örneklemden çıkarılacağı gibi niceliksel araştırmanın temel sorunsalları değil, sosyal aktörü kendi alanında gözlemlemek, karşılıklı etkileşim içinde anla-

mak önemli olduğundan kadın çalışmaları için ideal yöntem olarak kabul edilmektedir. Bunların yanı sıra, niteliksel yöntemin yapısından gelen ve sosyal aktörün tanığı olduğu veya yaşadığı olaylar, duygular, davranışlar, düşüncelerin veri tabanını oluşturması özelliği nedeni ile de, bu yöntemi kadın çalışmaları için önemli kılmaktadır. Kadın yaşantılarının, kadın deneyimlerinin, kadın sorunlarının, kadınların kendi seslerinden görünürleştirilmesi niteliksel yöntemle mümkün olabilmektedir (Kelly, Regan ve Burton, 1992).

Böylece geleneksel araştırma yöntemlerinde önemi vurgulanan 'nesnellik' ilkesi, kadın araştırmalarında yerini 'öznel deneyimlere' ve bu deneyimlerin önemine bırakmıştır. Feminist araştırmacılar sadece nesnel bilgi toplayan, analiz eden sosyal bilimci rolünden ve kadınları sadece veri sağlayan denekler olarak görmekten çok, karşılıklı yakınlığa dayalı bir ilişki başlatan, bunu araştırma süresince ve sonrasında devam ettiren bir konumu seçmektedirler.

Niceliksel yönteme karşı niteliksel yöntemin çeşitli boyutları ile daha açılımlı olduğuna, gerçeğin anlaşılmasında daha yararlı olduğuna dayanan kutuplaşma, kadın çalışmalarında birçok sorun ve çıkmazı da beraberinde getirmektedir. Özellikle kadın sorunları ile ilgili adımlarını henüz yeni atmaya çalışan gelişen ülkelerin pratiğinde, bu sorun ve çıkmazlar çeşitli sorunları ve eksiklikleri beraberinde getirebilir durumdadır. Kadınlara ilişkin sayısal (bilgi) veri açısından birçok alanda duyulan eksiklik ve çeşitli sorunların ortaya konulmasında nicel bilgiye duyulan gereksinim nedeniyle, niceliksel yöntemi bütünüyle göz ardı etmek ve yok saymak kadın çalışmaları açısından önemli bir kayıp olacaktır. Kadınlar söz konusu olduğunda sorunlar yöntemin kendisi ile beraber, bu yöntemde kullanılan kavramlara atfedilen geleneksel anlamlardan kaynaklanmaktadır.

Yöntem tartışmalarının batılı ülkelerdeki boyutlarının gelişmekte olan ya da az gelişmiş ülkelerdeki kadın araştırmaları üzerine etkisini, yönteme ilişkin yanlı kutuplaşmaların sorunlarını ve bu ülkelerdeki kadın çalışmaları için yeni hedefleri tartışmak farklı yaklaşımları anlamak açısından yararlı olacaktır.

Öncelikli Sorular

Değişik dönem ve şartlarda gerçekleştirilmiş olan kadın araştırmalarında, bilginin elde edilmesinde, bilginin uygulama ile bütünleşmesi çabalarında ve bu bütünleşmenin kadın hareketinin gelişmesindeki katkısını tartışmak için bazı öncelikli sorular sorul-

maktadır. Bunun yanı sıra gelişmiş ülkelerin teorik ve pratik deneyimlerinin kimi zaman olumlu, geliştirici, kimi zaman da hakim, belirleyici ve yönlendirici etkisi de tartışmaya açılmaktadır.

Bilginin insan ilişkilerinde hiyerarşik yapılanmaya neden olacak şekilde kullanılmasına karşı olan batılı kadın araştırmacılar (Acker, Barry ve Esseveld, 1991; Robinson,1993), gelişen ülkelerdeki kadın araştırmalarını sadece yöntem ve teknikler açısından değil, araştırma konuları, yaklaşımları açısından da yönlendirmeleri ile farklı bir düzeyde hiyerarşik bilgi akışı zinciri içinde konumlandırıldıklarını belirtmektedirler. Öncelikli sorunların tespiti ve araştırmada gereken maddi desteği sağlamakta, gelişen ülkelerin araştırmacıları bu hiyerarşik belirlenme nedeni ile bazı sınırlamalarla karşılaşabilmektedirler. Bu nedenle, kadın araştırmalarında bilginin elde edilmesinde kullanılacak yöntem ve tekniklerin niteliğini tartışmadan önce, kadını konu alan çalışmalarda, farklı kültürlerin özgün koşullarından doğan faktörlerin göz önüne alınması, bu tartışmalara değişik boyutlar getirebilecektir.

Kadın hareketinin ve feminist söylemin belli bir gelişme düzeyine eriştiği ülkelerin, yani batılı ülkelerin kadın araştırmacılarınca seçilen sorunlar, çoğu gelişen ülkelerin kadın araştırmacılarınca da kabul gören noktalardır. Fakat gelişen ülkelerde kadınların, hem harekete çekilmesinde, hem feminist söylemin kadınların güçlendirilmesindeki yeri ve rolünün etkinleşmesi için, ayrıca, sınırlı çabaların yaygınlaştırılabilmesi ve çok sayıda sorunun gündeme getirilmesi için çeşitli ihtiyaçlar vardır. Örneğin birçok alanda veri temeli gerekmekte, dolayısıyla çok sayıda araştırmaya ihtiyaç duyulmaktadır. Bununla beraber, gelişen ülkelerde kadın üzerine araştırmalar, gelişme sorunlarının içinde sanki önemsiz gibi algılanmakta olduğundan, pek çok araştırmacı daha baştan bu konudan uzaklaşmaktadır. Gelişme ve kadın bağlamında gerçekleştirilecek araştırmaların (gerek betimleyici ve açıklayıcı düzeyde, gerekse uygulamalı düzeyde) önemi ve işlevi, gelişen ülkelerdeki kadın ve kız çocukların en temel alanlarda, eğitimde, sağlıkta, çalışmada, siyasetteki konumları ve yaşam göstergelerindeki yerlerini görünür kılmaktan gelmektedir. Çözüm gerektirdiği açık olan sorunların ortaya konması ve bu sorunlar ortadan kaldırmaksızın, gelişmenin yararlarından her bireyin eşit pay alabileceğinin söylenemeyeceğini kadınların çoğu paylaşmaktadır.

Kadın ve Gelişme yaklaşımı –(WID- Women in Development) kadınların birçok alanda kendi gücünü tanıması, kendine güvenini oluşturabilmesi ve kendi şartlarını, yoksunu olduğu her alanda

iyileştirebilmesi gibi bir hedefi taşımakta, gelişme sürecine kadınların katılımlarının ve paylarının artmasını mümkün kılacak araştırma ve projelerin oluşturulmasında kadın bakış açısının önemini vurgulamaktadır (Walby, 1992). Bu araştırma ve projelerin konularının seçilmesinde uluslararası kuruluşlar ve kadın örgütleri belirleyici olmaktadır. Bu noktada, kadın araştırmacıların seçtikleri bazı konulara ilişkin araştırmalar ve projeler çoğunlukla hükümetlerce veya diğer sponsor kuruluşlarca desteklenmemekte, bu nedenlerle yapılacak çalışmalar gönüllülerin çabalarına, kadınların karşılıksız çalışmalarına bağlı olmaktadır (Walby, 1992). Özellikle araştırmalar bir plan, program ya da projeye öncülük edecekse, araştırmaların konuları, yöntemler ve hatta analizler önceden belirlenmiş bir dizi bürokratik kuralı geçerek hayata geçirilebilmektedir. Kadın konusunda Türkiye'de devlet destekli araştırmalar yukarıda sözü edilen konuya iyi bir örnektir.

Ayrıca gelişmiş ülkelerde feminist araştırmacılarca savunulan birçok kavram, henüz gelişen ülkelerde ve "III. Dünya"da popülerlik kazanmamıştır. Burada farklı kültürel beslenişlerde önemli rol oynamaktadır. Örneğin, kadın sorunlarına kadının güçlendirilmesi (empowerment) yaklaşımı içinde yaklaşacak araştırmacı, bu yaklaşımın temel hedeflerinden biri olan kadının kendi bedenine sahip çıkması, cinselliği üzerindeki her türlü kontrol ve baskıya karşı çıkması demek olan fiziksel güçlendirme konusunu seçtiğinde, seçilen ülkenin kültürel yapısınca sınırlanabilecektir. Kadın doğurganlığı farklı kültürlerde çok değişik anlamlar içerebilmektedir. Örneğin, Filistin'de bir ulusal güç, Bosna'da, bir var kalım silahı anlamına gelmiştir. Doğurganlık İran, Suudi Arabistan ve benzeri ülkelerde, ailesel bir güç, gelişen ülkelerin çoğunda aile içi bağımlı, ikincil konumu bir ölçüde de olsa değiştirebilecek bir faktör olarak anlamlandırılmaktadır. Ayrıca kadın doğurganlığı, kadın-vatandaşlık-ulus-milliyetçilik kavramlarının birbirine bağımlı ilişkisi içinde, değişik etkileşim ve sonuçlar yaratan boyutları içermektedir (Robinson, 1993; Anthias ve Yuval-Davis, 1989; Afshar, 1989; Pateman, 1992). Kürtaj, kadın doğurganlığının önemli bir sorunu olarak hem batılı, hem Müslüman kültürlerde uzun yıllar onaylanmayan, kadın bedeni üzerinde hükümetlerin, kiliselerin, din adamlarının, ailelerin her düzeydeki kontrol ve baskısının var olduğu ayrı bir alandır. Kadın çalışmalarında yöntem tartışmalarına eklenen ve birçok kadın araştırmacı tarafından gündeme getirilen 'batı merkezli' bakış açılarından kaçınma yaklaşımı içinde, özellikle gelişen ülkelerdeki kadın araştırmacıların çalışmalarına dayalı bilgi birikiminin değerine işaret

rine işaret eden tartışmalar önem kazanmıştır. Kültürel boyutun önemi bu tartışmalarda daha da vurgulanmaktadır. Tam bu noktada sosyal bilim verilerinin kültürel bağlamlarda 'kullanılabilir bilgi' olmasının da önemi karşımıza çıkmaktadır. 'Bilginin kullanılabilirliği' bilgi ve aksiyonun birlikteliği anlamını taşımaktadır. Uzun yıllar iki ayrı yönde gelişen bu iki boyut, son yıllarda feminist araştırmalarda bir araya getirilmektedir.

Sosyal bilimin bilgi ve aksiyonu ayırma yönündeki eğiliminin (Reinharz, 1992) gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerdeki uzanımlarının, etkilerinin, kadın çalışmalarına nasıl yansıdığını da dikkate almak gereği doğmaktadır. Daha önce sözü edilen kadınların kalkınma ve gelişmeden payını hakkaniyetli bir biçimde alabilmesine yönelik Kadın ve Gelişme yaklaşımı doğrultusunda, bu iki boyutun harmanlanışını görmek mümkündür. Bilgi ve aksiyon arasındaki ayırımın öncelikle kadın sorunlarının acil çözüm bekleyen alanlarında ortadan kalkması, gelişmekte olan ve azgelişmiş ülkeler için daha da önemli olmaktadır. Kadın konusunda çalışmalar yapan araştırmacılar uygulamalı araştırmalarla, araştırılan problemin ortaya konmasının yanı sıra, bunlar hakkında bir şeyler yapmak çabasına girmekle, kadınların güçlendirilmesi için somut adımlar atmış, ayrıca araştırmacı araştırılan ilişkisine katılım ve işbirliği boyutlarını eklemiş olmaktadır. Araştırma yöntemlerinin niteliksel, niceliksel olması veya her ikisinin birlikte kullanılıyor olmasının ötesinde, kadınların konumlarının içinde yer aldıkları kültürel çevrede, nasıl daha eşitlikçi olabileceğine dair çözümlerin uygulamada ortaya konması, kadın çalışmalarının yeni hedeflerini oluşturmaktadır. Örneğin, birçok ülkede feminist toplantılar, tebliğ üreten konferanslardan çok, aksiyona yönelik stratejilerin belirlendiği atölye çalışmaları olarak hedeflenmektedir (Reinharz, 1992). Böylece değişen ve yeni oluşan hedeflere yönelik yeni stratejiler saptamak mümkün olabilmektedir.

Uygulamalı araştırmalarda birçok farklı tipteki çalışmanın paylaştığı ortak nokta, veri toplama yönteminin yanı sıra geleneksel ya da daha eleştirel, yaratıcı yollarla olsun elde edilen verilere dayanarak yaratılabilecek davranış, tutum ve düşünce değişimidir. Araştırmada yer alan kişilerde bireysel ve sosyal değişimler yaratmak temel amaçtır. Araştırmanın yönteminden, veri analizine değin yapısı bu yönde oluşturulur. Örneğin, kadınların eğitim, sağlık, çalışma alanlarındaki sorunlarına ilişkin yapılacak uygulamalı araştırmalarda sadece sorunların açıklanması değil, bu sorunları yaratan gerçekliklerin değiştirilmesi yönünde kadını güçlendi-

recek mekanizmaların ortaya konması ve uygulamalı araştırma sürecinde kadınlarca benimsenip desteklenmesi hedeflenebilir.

Özellikle gelişmekte olan ülkelerde kadınların kendileri ile ilgili araştırmaların sonuçlarını öğrenebilmeleri, bu ülkelerde kadınların okur-yazarlık oranı dikkate alındığında, güçlükle gerçekleşebilmektedir. Oysa uygulamalı katılımcı ve işbirliğine açık araştırmalarda araştırmacı kadar araştırılan da bilginin sahibi olabilecektir. Bilginin mülkiyeti sadece araştırmacıda değildir. Bilginin yayılması, akademik dünyanın dışına çıkması, kadınların kendilerine ilişkin araştırmaların bulgularını öğrenmeleri, feminist araştırma etiği açısından olduğu kadar, bilginin dönüştürücü gücü açısından da önem taşımaktadır. Böylece araştırmacı kontrol edici olmaktan çok, açık, karşılıklı alışveriş içinde, paylaşılan birçok konu ile araştırdığı grupla daha eşitlikçi bir ilişki kurmaktadır. "Etkileşimci yöntem" adıyla anılan bu yöntemle, farklı sosyal gruplardan gelen araştırmacı ve araştırılan, alışılmış araştırma yöntemlerinde olduğundan farklı bir yol izleyerek, çalışma biçimini özgünleştirirler. Araştırmaya katılanların tümü araştırmacı ve araştırılan rolünü üstlenebilmektedirler (Reinharz, 1992).

Uygulamalı araştırmalar araştırma etiği açısından da araştırmacıya esneklik sunar. Kadın araştırmacı, uygulamalı süreçte bilginin yardım edici biçimde dağılımı ve paylaşımı konusunda sorumludur. Araştırma kolektif bir çabanın ürünüdür, bu çaba araştırmacının, katılımcıları araştırmanın yaratılmasına davet etmesi ile gerçekleşir. Örneğin, cinsel taciz, şiddete maruz kalma, tecavüz gibi konularda araştırmanın adeta katılımcılarının istediği doğrultuda yapılması katılımcıları rahatlatacak, onların deneyimlerini aktarmada, paylaşmada duydukları tereddütleri ortadan kaldıracak bir yoldur.

Bu türden yaklaşımlar özellikle hızlı sosyal alt üst oluşlar yaşayan, yaşadıkları çevreden koparılan, çeşitli nedenlerle var kalım savaşı veren gruplarda farklı boyutları içeren biçimlerde kullanılmaktadır (Sanadjian, 1994; Huizer, 1979). Örneğin, gerek uluslararası, gerek ulusal düzeydeki göçlerde, göçmen ya da sığınmacı grupların çeşitli sorunlarının çözümüne yönelik uygulamalı araştırmalarda, katılımcıların desteği, araştırmacıya duyulan yakınlık, güven, dostluk duyguları ile sağlanabilmektedir. Özellikle yabancı bir kültürel çevre içinde yalnızlık, çaresizlik, güvensizlik hisseden gruplarla uygulamalı araştırma yapmak, incelenen grubun araştırma sürecine katılımı arttırılabildiği ölçüde mümkün olabilmektedir. Bu konuda kadın göçmen ve sığınmacılarla gerçekleştirilen çalışmalar ışık tutucu deneyimlerdir

(Forbes, 1992). Araştırmaya katılım çoğu durumda kadının kendini, içinde yer aldığı ilişkilerini bir yeniden değerlendirme fırsatı yaratarak, değişimi veya çözümü hedeflenen gerçekliklerin üzerine gidici bir itici gücü de oluşturabilmektedir. Örneklemek gerekirse, evliliği boşanma ile sonuçlanmış kadınlarla gerçekleştirilecek araştırmalarda, kadınlara araştırma süresince kazandırılacak bilgi ve diğer kadınların deneyimleri onların kendi sorunlarının çözümü için uygun yollar bulmalarında yardımcı olabilecektir. Yine kadının çalışmasına yönelik olarak yapılabilecek uygulamalı bir araştırma, katılımcı kadınların bu alandaki bilgilerini çoğaltan, var olabilecek fırsatlara erişebilme imkânlarını yaratabilen ve kadının bu alandaki değerlendirmelerini değiştirebilen yönde olabilecektir. Kadınlar araştırmanın planlamasına katılarak, araştırmacının ufkuna zenginlik ve çeşitlilik getirecek öneriler, düşünceler ve deneyimlerini aktarabilme fırsatına daha fazla sahip olabileceklerdir.

Yeni Hedefler Neler Olmalı?

Kadın çalışmalarının yeni hedefleri değişen gerçekliklere cevap verici nitelikte nasıl oluşturulabilir sorusunu;

1. Var olan kadın çalışmaları birikimi, bu birikimin yeni alanlarda daha da zenginleştirilmesi,
2. Araştırma yöntemlerimizi uygulamaya dönük katılım ve işbirliğine daha açık hale getirmek,
3. Sadece veri toplamak amacındaki araştırmalardan çok verileri kadınların güçlendirilmesinde kullanabileceğimiz bir şekilde oluşturmak olarak, cevaplayabilmek mümkündür.

Kadın çalışmalarında, özellikle günümüzün hâkim olmaya başlayan eğilimi disiplinler üstü bir yapı içinde, birden çok disiplinin yöntem ve teorisinden yararlanmak, çok yöntemli olmaya çalışıp, her yöntemi kadın bakış açısından kullanmak, bu alanda çalışacak araştırmacılara daha büyük bir açılım sağlayacaktır.

Feminist araştırmalarda kadın yaşamları incelenirken araştırmacıların, kendilerini kadın gruplarının üzerinde yönlendirici, kontrol edici, otoriter bir konuma yerleştirmemeleri, sadece araştırma gündemine bağlı kalmamaları, araştırma katılımcılarının ve araştırmacının aktif rolleri ile araştırma sürecinin her iki taraf içinde bilgi edinme, anlama, açıklama deneyimlerini içermesinin gerekliliği savunulmaktadır (Jayaratne ve Stewart, 1991). Bu noktada araştırmacının hangi yöntemi kullandığından çok, bu yöntemi nasıl ve ne için kullandığı önemli olmaktadır. Yöntemi, bir araştırmayı gerçekleştirme yolu; soru sorma, bilgi

toplama, bilgiyi birleştirme ve anlamlandırma olarak kabul edersek, bir araştırma yöntemini "bilimsel" (pozitivist) olduğu, diğerini "feminist" olmadığı için reddetmenin akılcı olmadığı vurgulanmaktadır (Kelly, Regan ve Burton, 1992). Gerçekten de her yöntemin avantaj ve dezavantajlarını kadın bakış açısı ile dengelemek mümkün görünmektedir. Örneğin, survey tipi araştırmalarda uygulanacak anket formunu titizlikle hazırlamak (cevapların alınmasında cevaplayıcıyı istekli kılan, fikirlerini gerektiği gibi aktarmasına izin veren, çok sorgulayan bir biçimden uzak, buyurgan olmayan bir biçimde hazırlamak), anket uygulamasında ya da saha çalışmasının her evresinde kadın bakış açısına sahip, kadın deneyimlerini ve yaşamlarını aktarma ve anlama çabasında olan araştırma ekibi oluşturma, sayısal veriyi elde etme de alışıldık soru kalıplarının dışında kadının "görünmeyen" yaşamını öne çıkarıcı sorular kullanma gibi. Böylece yöntemin, anket ya da derinlemesine mülakat tekniği uygulamasına olanak veren yapısından çok, bilginin elde edilmesi ve yayılmasında kadını temel alan yaklaşım önem kazanmaktadır.

Ülkemizde 1980'lerden bu yana kadına ilişkin araştırmalarda belirli bir birikim görülse de birçok alanda kadın araştırmaları yetersizdir. Yöntem tartışmalarının yanı sıra her alanda yapılacak çalışmaları destekleyici mekanizmalar yaratmak hedeflerimizden olmalıdır. Bu mekanizmaların en önemlisi bu çalışmaların temel gereksinimi olan maddi kaynak yaratımı olmalıdır. Bunu sağlamaya yönelik bir adım gerek üniversitelerimizde, gerek hükümet düzeyinde, gerekse hükümet dışı birçok kuruluşta, kadın araştırmalarının kadın sorunlarına eğilmekteki öneminin gündeme alınması, bunun tartışmalar ve kampanyalarla vurgulanmasıdır. Ayrıca özellikle uygulamalı araştırmaların farklı kültürlerdeki pratiklerinin yansıtılması, bu biçimde çalışacak birçok araştırmacıya araştırma şevk ve heyecanı sağlayacağından, bu örneklerin Türkçe'ye kazandırılması bir diğer adımı oluşturabilecektir.

Araştırmacı-araştırılan ilişkisine "etkileşimci yöntem"le farklı bir özellik kazandırmak, hem araştıran hem araştırılanın sahip olduğu bilgi birikimini zenginleştirirken, her iki tarafı sahip oldukları ön yargılardan, yanlış bilgilenmeden uzaklaştırabilecektir. Bu nedenle araştırma yöntemi tartışmaları "etkileşimci, uygulamalı, feminist yöntem" üzerine yoğunlaştırılabildiğinde, özellikle kadın nüfus açısından oldukça düşük olan okur-yazarlık oranı açısından ülkemizde yararlı sonuçlar beklenebilecektir Araştıranın, araştırma süreci içinde aktif bir katılımcı olması, kadının birçok alandaki yoksunluklarının giderilmesinde önemli bir çabayı da üst-

lenmesini getirebilecektir. Böylece kadın çalışmaları alanında çalışan, deneyimleri, birikimleri ile kadın hareketine katkısı çok değerli olabilecek araştırmacı, bilgiden aksiyona geçişi sağlayacak uygulamalı araştırmalarla, kendini sadece bilgi dünyası içinde sınırlanmış bulmayacak, sahip olduklarını birçok kadın ile paylaşma şansını elde edebilecektir.

Özetle, kadın çalışmalarının yeni hedeflerini; her yöntemden kadın bakış açısı ile yararlanmak, çok yöntemli araştırmalar yapmak, kadın çalışmaları alanındaki araştırıcıyı uygulamalı araştırmalara yöneltmek, bunu gerçekleştirecek maddi kaynakların oluşması için yollar bulmak, kadın çalışmalarının yönelimlerini "batı merkezli" çizginin hiyerarşik belirleyiciliğinden kurtarmak, kadınlar için varolan kültürel sınırlandırmalara esneklik getirecek stratejiler bulmak ve bunları hayata geçirmek olarak belirlemek mümkündür.

Bu hedeflerin gerçekleşmesi öncelikle kadın çalışmaları alanında yaratabileceğimiz disiplinler üstü bir yaklaşımla mümkün olabilecek gibi gözükmektedir. Farklı alanlarda çalışan kadın araştırmacılar arasında kurulacak iletişim ağı, ortak projeler, kaynak yaratıcı ve potansiyel gücü geliştirici çabalar, kadın araştırmacıların uyacağı bir araştırma etiği, kadın çalışmaları alanında kadınları anlama ve açıklama uğraşı verenlere temel bir çerçeve sunacaktır.

IV. BÖLÜM

NİTELİKSEL ARAŞTIRMADA VERİ OLUŞTURMA TEKNİKLERİ

Niteliksel araştırmada veri oluşturma teknikleri olarak bu bölümde, derinlemesine görüşme, (bireysel ve grup görüşmeleri), odak grup görüşmeleri ve katılımlı gözlem sırasıyla açıklanacak, teknik yararları ve sınırlılıkları ile ele alınacaktır. Farklı sosyal bilim disiplinlerince değişik biçimlerde kullanılan bu tekniklerin bilgisi, niteliksel araştırma yapmak, güvenilir ve doğru veri oluşturmak isteyen araştırmacılar için ayrıntıları ile sunulacaktır. Bu bölümü oluşturan bilgiler, sadece tek bir yönteme uzun yıllar bağlı kalan, tek bir araştırma modeli ve bakış açısına sahip araştırma anlayışına alternatif olması açısından yararlı olacaktır. Son on yıllarda sosyal bilimlerin yöntemsel çeşitliliği açıkça kabul görmeye başlamıştır. Bu anlamda pozitivist yöntem dışında da yöntem ve tekniklerin bilgisine ulaşmak isteyen genç araştırmacılar, eğitim seminerleri aracılığı ile bu açığı kapatma çabası içine girmektedirler *

Derinlemesine Görüşme ve Derinlemesine Görüşmelerde Farklı Yaklaşımlar

Derinlemesine görüşme bir veri toplama tekniği olarak, açık-uçlu soruların sorulması, dinlenmesi, cevapların kaydedilmesi ve ilişkili ilave sorularla araştırma konusunun detaylı bir şekilde incelenmesini mümkün kılar. Derinlemesine görüşme öncelikle antropolojinin veri toplama tekniklerinden biridir. Günümüzde diğer sosyal bilim dallarında da kullanılan bu teknik, araştırmacı-

* Bu konuda ülkemizden bir örnek olarak 'Sağlık İçin Sosyal Bilimler Derneği'nin son yıllarda düzenlediği 'Niteliksel Yöntem' konusundaki eğitim seminerlerine farklı disiplinlerden birçok bilim insanının katılması ve katılma taleplerinin sürmesini verebiliriz.

nın alan çalışmasında ayrıntılı ve derinlemesine bir biçimde konuyu kavramasına yarayacak bir araçtır.

Derinlemesine görüşme, bir konuşma ve ilişki başlatma sürecini kapsar. Bu nedenle ilk bakışta nasıl konuşulacağı ve dinlenileceği üzerine her araştırmacının bilgilerinin yeterli olacağı düşünülse de, herkesin bunu kendiliğinden yapabileceği açık gibi görünse de, bu teknik beceri; duyarlılık, konsantrasyon, karşımızdakini anlama, içe bakış ve disiplin gerektirir. Derinlemesine görüşmede, araştırmacı tanımadığı bir kişiyle ayrıntılı sohbeti gerçekleştirmek üzere bir araya gelmektedir. Sıradan bir konuşmadan daha fazlasını kapsaması gereken bu süreçte araştırmacının özen ve dikkati çok önemlidir.

Konuşma ve sohbet sırasında insanların sorular sorması ve cevaplar alması kendiliğinden bir biçimde gerçekleşir. Biraz daha dikkatlice bakıldığında bu sürecin her zaman net, ayrıntılı olmadığı, daha çok belirli bir yönde gitmeyen, soruların, tepkilerin ve cevapların sık sık kesildiği, yüzeyde bir iletişimi içerdiği görülebilir (Patton, 1987). Derinlemesine görüşmede sıradan günlük konuşmalardan daha farklı olarak araştırmacının konuşmayı yönlendirdiği, zaman zaman, daha ayrıntılı sorularla zenginleştirilen, konuşulan kişinin kendisini rahatça ifade edebildiği bir süreç yaşanır. Görüşme, sıradan günlük konuşmalardan farklı bir biçimde araştırma amacına bağlı olarak gerçekleştirilir. Görüşmenin amacının her iki tarafça paylaşılması ve kendilerini doğru ifade edebilmelerine bağlıdır.

Niteliksel araştırmalarda kullanılan derinlemesine görüşme tekniği, sosyal dünyadaki 'görünür' birçok olgu, süreç, ilişkinin görünümünden çok özüne inmeyi, bunların ayrıntılarını kavramayı ve bütüncül bir biçimde anlamayı mümkün kılan bir veri oluşturma aracıdır. Araştırılan konuya odaklanan, bu konu etrafında bireylerin görüş, düşünce ve değerlendirmelerini bir araya getirerek veri oluşturmayı amaçlayan etkin bir tekniktir. Bu teknik ile doğrudan gözlemlenemeyen, davranışlara yansımayabilen, ancak belirli bir süreç içinde ortaya çıkabilecek anlamlara, niyetlere beklentilere bakarak, bireylerin dünyalarını nasıl oluşturdukları, dış dünyaya ilişkin algıları ile kendilerini kuşatan sosyal çevreyi nasıl değerlendirdiklerini ortaya koyma fırsatı yakalanabilir. Bireylerin anlatı ve ifadelerine yansıyanlarla, onu ve içinde yer aldığı koşulları derinlemesine anlama çabası bu tekniklerle gerçekleşebilir (Seale, 1998).

Görüşmecinin sorumluluğu, görüşülen kişinin cevaplarını rahatlıkla, doğrulukla, özenle alabilmeyi mümkün kılan bağlamı yaratabilmesidir. Görüşmecinin işi görüşülen kişinin dünyasına

girebilmektir. Görüşmeden elde edilecek verinin niteliği büyük ölçüde görüşmeciye bağlıdır. Çoğunlukla bu süreçte iki kişi arasında kurulacak içtenlikli ve yakınlığa dayalı ilişki ve etkileşim, görüşülenin yüzeysel ve sınırlı cevaplardan çok, gerçekten kendi dünyasını açabildiği bir ortamı yaratır. Görüşmeci öncelikle bunu sağlamak için güven duygusunu oluşturmak zorundadır. Görüşmeci, konuştuğu kişiyi anlamak istediğini ve bunun önemini anlatabilmelidir. Görüşmeci iyi bir dinleyici olmalı, dinlerken, çeşitli geri besleme yöntemleri ile konuşmacıyı cesaretlendirmelidir (Seale, 1998). Sürecin bir karşılıklı öğrenme ve deneyim paylaşımını içermesi gerektirdiği her zaman hatırlanmalıdır.

Nitel verinin toplanmasında üç temel biçimden söz edilebilir;

1. Enformel sohbet tarzı görüşme,
2. Rehber bir görüşme formu ışığında yapılan görüşme,
3. Standartlaşmış açık-uçlu görüşme.

Bu üç yaklaşımın her biri, farklı tipte bir hazırlık, kavramlaştırma ve uygulama gerektirmektedir. Üçü arasındaki temel fark, görüşmede kullanılacak soruların görüşme öncesinde belirlenmiş ve standartlaştırılmış olup olmamasından kaynaklanmaktadır.

Enformel Sohbet Tarzı Görüşme

> "Bu tür görüşmeler, araştırmacı ve araştırmaya katılan kişi arasındaki etkileşimin doğal akışı içinde, kendiliğinden oluşan sorulara dayanır. Bu tür görüşmeler, örneğin, alan çalışmasında katılımcı gözlemin bir parçası olarak yapılır." (Patton, 1987: 110)

Sohbet tarzı görüşmelerde, kişiler görüşmenin süre geldiğini fark etmeyebilirler; soruların çoğu o anda var olan, oluşan bağlamdan çıkar. Bu koşullar altında önceden belirlenmiş sorular yoktur, çünkü görüşmeci de neler olabileceğini ve hangi soruların uygun olabileceğini öngörememiş olabilir. Kendiliğinden bir biçimde gelişeceği var sayılsa bile araştırmacı, araştırma konusu çerçevesinde sorularla sohbeti yönlendirir.

"Sohbet tarzı görüşmelerden elde edilen veriler görüşülen her kişi için farklı olacaktır. Aynı kişi ile birden fazla görüşme yapılabilir." (Patton, 1987: 110) Bu yaklaşım, belirli bir zaman için bir yerde kalabilen ve gereken bilgiyi tek bir görüşmeden elde etmeye dayanmaksızın inceleme yapanlar için yararlıdır. Diğer görüşme tekniklerine göre çok daha fazla zamanın alanda geçirilmesi gerekir. Sürecin akışı anlamında görece kolay gibi gözüken bu görüşme biçiminde araştırmacının beceri ve yeteneklerine

daha fazla gereksinim duyulur. Görüşme soruları zaman içinde değişebilir ve her bir görüşme bir diğerine dayandırılarak genişletilebilir, her görüşmede yeni yönler, yeni boyutlara gidilebilir. Görüşmeci daha çok olayın akışı içinde yön bulur. Görüşme sırasında ilave sorular sorulabilir. Yapılandırılmış bir soru rehber kâğıdı olmadığından, görüşme sürecinin sınırları belirgin değildir (Patton, 1987).

"Bu yaklaşımın avantajı, görüşmeciye, bireysel farklara ve durum değişikliklerine göre esneklik kazandırmasındadır. Sorular derinlemesine iletişimde bireyselleştirilebilir ve ani değişimlere veya birden ortaya çıkan durumlara göre, görüşme sorularının ilave edilebilmesi de görüşmenin daha somut ve güncelleştirilmiş olmasını sağlar. Bu görüşme biçiminin dezavantajı, sistematik bilgi elde edebilmek için çok zamana ihtiyaç duymasıdır. Araştırmacının alanda uzun sürelerle kalabildiği durumlar için uygun bir tekniktir" (Patton, 1987: 110). Farklı kişilerle birkaç kez sohbet yaparak, ancak benzer tipteki soruları görüşülenlere sorabilmek mümkün olur. Bu tip görüşmeler görüşmeci etkisine daha açıktır, şöyle ki, görüşmecinin konuşma, sohbet etme becerisine, formel, standartlaşmış görüşmelere kıyasla daha çok bağlıdır. Sohbet tarzı görüşmelerde, görüşmeci farklı ortamlardaki kişilerle kolayca etkileşime girebilir; yeni sorular oluşturabilir, çok daha derin bir içe bakış geliştirebilir.

> "Bu tip görüşmelerden elde edilen verileri bir araya getirmek ve çözümlemek her zaman kolay olmayabilir. Çünkü görüşme sürecinde oluşturulan farklı sorular, farklı cevaplandırılarak, görüşmeci bu farklı cevaplar içinde örüntüleri, ortaklıkları, benzerlikleri yakalamada uzun bir zaman harcayabilecektir. Daha standartlaştırılmış ve sistematize edilmiş görüşmelerde ise, sorular ve cevaplar bireysel ve durumsal farklılıklar yakalayabilecek esneklikte olamayabilecektir" (Patton, 1987: 111).

Araştırma etiği açısından derinlemesine sohbet tarzı görüşmede araştırmacı bazı sorunlarla karşılaşabilir. Bu görüşme biçiminde, sohbet sırasında veriler elde edilmekte, bu süreçte görüşülen kişi çoğu zaman araştırmacıyı bir başka rol ve konumda algılayabilmektedir. Alan çalışması sırasında diğer veri toplama teknikleri için alınması zorunlu bilgilendirilmiş rıza bu tür sohbet ortamında alınmayabilmektedir. Kimi zaman gerektiğinden daha derine inen, kimi zaman görüşülen ve görüşmeci arasında dostluk ilişkisini aşan, sömürücü bir ilişkiye dönüşebilen bir veri oluşturma süreci yaşanabilmektedir. "Dostluk ve arkadaşça bir etkileşim içinde toplanan veriler görüşülenin rızası olmadan alınmış mahrem bilgileri içerebilmektedir" (Homan, 1991: 56-

57). Bu nedenle, görüşmeci sohbet ortamının mümkün olduğunca incelediği konu etrafında gelişmesini sağlamalı, görüşülen kişinin araştırmanın başında verdiği izin ve onay kötüye kullanılmamalıdır. Görüşmeci etik kurallara uymalı, ama aynı zamanda görüşülen kişi ile arasına çok mesafe koyan bir tutumdan kaçınmaya çalışmalıdır. Görüşme sürecinin kontrolü, görüşmenin bir sohbetten çok, resmileşmiş ortamda adeta bir işe dönüşmesini engellemeyi de kapsamalıdır.

Görüşme Formu Kullanarak Yapılan Derinlemesine Görüşme

Görüşme sürecinde ortaya çıkarılması planlanan veriler için oluşturulan, soru veya başlıkların bir listesinin çıkarılması ile görüşmede kullanılacak rehber form düzenlenir. Görüşmeye rehberlik edecek böyle bir formun varlığı, temel olarak bir grup insandan aynı sorularla belirli bir sistematik içinde bilgi toplanabilmesini mümkün kılar (Patton, 1987). "Görüşme rehber formu, görüşmecinin bu formda yer alan konu başlıkları ve alanları hakkında sorular üretmesine yardımcı olacak bir araçtır." (Patton, 1987: 111). Bu form sayesinde görüşme sırasında unutulması mümkün olabilecek sorular hatırlanır. Görüşme formu, görüşme süresince görüşmecinin başvuracağı bir kontrol aracıdır. İncelenen konunun ilgili boyutlarının kapsandığı bu form, bir anket formu değildir. Herhangi bir yapılandırılmış biçimden çok, kelimelerin ve soruların ardıllığının her görüşülen için değiştiği esnek bir rehber formdur. Bu form ile görüşmeci araştırılan konu ile ilişkili tüm soruların kapsandığından emin olabilir. Belirli bir sıra dizini olması gerekmeyebilir. Görüşmeci, görüşme ortamına ve görüşülene göre soruların dizinini, soruluş biçimini değiştirebilir. Görüşmeci belirli bir alanda serbestçe bir konuşma başlatabilir ve konunun akışı içinde sorularını sorabilir, fakat daha önceden belirlenmiş konu başlıkları ve sorunlara odaklanarak bu sohbeti sürdürür (Bell, 1999; Seale, 1998).

"Görüşme formunu kullanmanın avantajı, görüşmeciye görüşme zamanını, genellikle sınırlı olan bu zamanı en etkin şekilde kullanma şansını vermesindedir. Bu formla farklı insanlardan görüşülen konular hakkında daha sistematik ve bütünlüklü bilgi elde edebilme şansı yakalanabilir. Özellikle grup görüşmelerinde görüşme formu kullanmak bir avantajdır Bu formla görüşülen konu ve sorunlara odaklanmak mümkün olurken aynı zamanda

bireysel yaklaşımları, bakış açılarını ve deneyimleri elde edebilmek de mümkün olur" (Patton, 1987: 111).

Görüşme formu belirlenmiş önemli konular, sorunlar etrafında az ya da çok detaylı bir şekilde hazırlanabilir. Sorular görüşülenlerin tümüne aynı düzende sorulmalıdır. Bu formla görüşmecinin formda yer almayan yeni konular hakkında sorular kullanması önlenebilir.

Görüşmelerde rehber bir form kullanarak bilgi oluşturmanın dezavantajı, soruların görece sınırlı ve belirlenmiş oluşudur. Görüşmeci bu form etrafında odaklanan sınırları belirli bir sohbeti sürdürür. Zaman zaman farklı konu başlıklarında sohbet edilse de belirlenen çerçeveye sadık kalınmalıdır. Görüşme formu belirlenmiş önemli konular etrafında, araştırmacının amacına bağlı olarak az ya da çok detaylı bir şekilde hazırlanabilir. Sorular görüşülenlerin tümüne aynı düzende sorulmalıdır. Bu formla görüşmecinin formda yer almayan yeni konular hakkında sorular kullanması önlenebilir. Görüşme formu için iki örnek, Ek 1'de sunulmuştur.

Yapılandırılmış Açık-Uçlu Görüşmeler

Bu türden görüşmeler daha önceden belirlenmiş, soruş biçimi, düzeni ve sıklığı önceden düzenlenmiş soruların yer aldığı görüşmelerdir. Aynı türden, aynı içerik ve biçimdeki sorular görüşülenlerin tümüne sorulur. Bu görüşme tarzında görüşülenlerin karşı karşıya kaldığı sorulardan elde edilecek verilerdeki değişkenliği en aza indirmek hedeflenmektedir.

> "Belirli kişilerden çok sayıda veri elde edebilmek, farklı kişilerle yapılan farklı görüşmelerdeki taraflılığı en aza indirebilmek, daha sistematik veri elde edebilmek için bu türden görüşmeler tercih edilebilir. Standartlaştırılmış görüşmeler özellikle farklı görüşmecilerin, çeşitli kişilerden bilgi toplaması sırasında oluşacak farklılıkları yok etmek için seçilen bir stratejidir" (Patton, 1987: 113).

Araştırmacı görüşme süreci üzerinde daha fazla kontrol sağlayabilir, fakat esneklik ve kendiliğindenlik önemli miktarda azalır. Bazı araştırmalarda, araştırma zamanı son derece kısıtlıdır ve görüşmelerin de kısıtlı bir zaman içinde yapılabilmesi gerekebilir veya görüşme sadece bir kez gerçekleştirilebilir, her görüşmeciden aynı bilgi alınmak istenebilir, bu gibi durumlarda standartlaştırılmış görüşme tekniği uygundur. Görüşmede sorulacak sorular, görüşmede nasıl kullanılacaksa o şekilde hazırlanır ve

yazılır. Görüşme öncesinde her sorunun soruluş biçimine önem verilir. Herhangi bir düzeltme veya değiştirme görüşmenin içinde yazılarak gerçekleştirilebilir. Bu tip rehber formlar kullanarak görüşme yapmanın dezavantajı, soruların sınırlı, belirlenmiş ve değiştirilemez oluşudur. Duruma göre esneklik sağlayacak, ortaya çıkan yeni konu ve sorunlara göre yeni sorular oluşturabilmek mümkün değildir. Görüşme sürecinin kontrolü bütünüyle araştırmacının elindedir ama görüşme yapılandırılmış, dolayısı ile süreç içinde görüşülenin kendiliğinden ortaya çıkacak katkılarını sınırlamış bir biçime dönüşmüştür (Patton, 1987). Görüşme formu belirlenmiş önemli konular etrafında, az ya da çok detaylı bir şekilde hazırlanabilir. Sorular görüşülenlerin tümüne aynı düzende sorulmalıdır. Bu formla, görüşmecinin formda yer almayan yeni konular hakkında sorular kullanması önlenebilir.

Bu yaklaşımda temel amaç görüşmeci etkisini en aza indirmektir; her görüşülen kişiye aynı sorular sorularak bu bir ölçüde sağlanabilir. Bu teknikle elde edilen verinin çözümlemesi çeşitli açılardan daha kolaydır. Örneğin, sohbet tarzı görüşmelere göre, daha sistematik veri elde edildiğinden, verinin işleme sokulması daha kolaydır. Ayrıca standartlaştırılmış bir formun daha başından oluşturulmuş olması diğer araştırmacılara da yeni çalışmalarda araştırmayı tekrarlama fırsatı verebilir. Aynı görüşme formu ile farklı kişilerden daha önce denenmiş olmasının verdiği avantajla ayrıntılı bilgi elde edilebilir. (Patton, 1987).

Böylece belirli bir forma bağlı kalarak bilgi elde etmek görüşmeciler arasındaki farklılıkları da azaltır; örneğin, araştırmanın bir ekiple yürütüldüğü, bazen gönüllülerin, bazen öğrencilerin, bazen farklı mesleklerden kişilerin görüşmeci olarak yer aldığı araştırmalarda, özellikle sosyal bilimci olmayan araştırmacıların varlığında bu teknik farklılıkları azaltıcı olabilir.

Görüşmeciler arasındaki farkı azaltabilmenin bir yolu görüşmede kullanılacak soruların dikkatlice hazırlanması ve görüşmecilerle yapılan eğitimde bu sorulara dikkatle titizlikle uyulmasının öğretilmesidir. Araştırma öncesi gerçekleştirilecek eğitim, soruları kullanacak olanlara soruları tanıtmayı, sorulara ilişkin ortaya çıkabilecek sorunları tartışmayı, soruların görüşülene nasıl takdim edileceğini, olabilecek ilave açıklamaların nasıl olması gerektiğini, soruların benzer kelimelerle sorulmasını, tüm bunların doğru, özenli, empati ile yapılması gerektiğinin önemine dikkat çekmek için yapılır. Bu şekilde, görüşülenin açık uçlu sorularla, kendi görüş ve bakış açısını kendi ifadeleri

ile anlatabilmesi sağlanırken, soruların soruluş biçimi de önceden açıklıkla belirlenmiş olur.

Yapılandırılmış görüşmelerin zayıf noktası, görüşme boyunca kullanılacak sorular önceden belirlendiğinden, bunların dışına çıkılmaması ve bundan dolayı, görüşülenlerin farklı bir alanda yaşadığı deneyimlerin alınamamasıdır. Yapılandırılmış görüşmelerin bireysel farklılıklar ve koşullardaki çeşitlilikleri dikkate almakta daha sınırlı bir teknik olduğu söylenebilir. Yapılandırılmış görüşmeler, anketlerin kapalı uçlu sorularla hazırlandığı biçime benzer sınırlılıklar taşır. Özellikle araştırmacı açısından sınırlılıkları olduğu gibi, görüşülen kişileri de fikirlerini belirli bir sıra takip ederek ve düzen içinde sunmaya sevk eder.

Kombinasyonlar; Farklı Görüşme Tekniklerini Biraraya Getirme

Kalitatif ve kantitatif yöntemi birlikte kullanan, kimi zaman 'çoklu yöntem kullanma', kimi zaman 'çok stratejili araştırma' olarak tanımlanan araştırmalar konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Çoklu yöntem kullanımında araştırmacı, yöntemde veya epistemolojik alanda bir birleştirme yapmak durumunda kalmaktadır. Bu konudaki tartışmalarda eleştiriler özellikle iki görüş etrafında odaklanmaktadır;

> "Öncelikle araştırma yöntemleri belirli bir epistemolojik bağlantı içindedir. İkinci nokta ise, kantitatif ve kalitatif araştırmanın iki ayrı paradigma olduğu"dur *(Bryman, 2004 452).*

Eleştirilerin yoğunlaştığı ilk görüşte, araştırmaların seçtikleri yöntem, teknik, yol ne olursa olsun, her birinin sosyal dünyayı, sosyal gerçekliği belirli bir açıdan anlama, bilme ve kavrama yaklaşımını taşıdığı, belirli bir bakış açısı ile iç içe olduğunun göz ardı edilemeyeceği gerçeğine vurgu yapılmaktadır. Bu anlamda çoklu yöntem kullanımının mümkün olamayacağı belirtilmektedir. İki yöntemin birbirini tamamlayıcı bir biçimde kullanılabileceği görüşü, "kalitatif araştırmayı kantitatif araştırmanın adeta bir uygulaması, teknik ve usul çeşitliliği haline dönüştürmek" olarak eleştirilmektedir (Bryman, 2004: 453).

İkinci eleştiri, bir ölçüde Kuhn'un 'paradigma' tanımından kaynaklanmaktadır. Burada altı koyu çizgilerle çizilen "Paradigma, bilim insanlarına neyin incelenmesi ve araştırmanın nasıl yapılmasının gerektiğini belirli bir disiplinin etkisi ile dikte eden bir fikirler bütünüdür," yaklaşımı sözkonusu edilmektedir (Kuhn,

1970). Kuhn'a göre her paradigma varsayımları ve metodları ile kıyas kabul etmez oluşu ile özgündür. Bu anlamda kantitatif ve kalitatif araştırma da epistemolojik varsayımları, yöntemleri, teknikleri ile birbirinin taban tabana zıttı iki paradigmadır ve bu iki paradigma birbirine uymaz özellikler taşırlar.

İki yöntemin birlikte kullanıldığı araştırmalarda, 3 farklı çoklu strateji kullanımı mümkündür. Bunlar;

1. "Kalitatif araştırma bulguları ile teyit edilen, doğrulanan kantitatif araştırma biçiminde,
2. Bir araştırma stratejisi kullanıldığı, ancak diğer araştırma stratejisinin ilave bir strateji olarak var olması biçiminde,
3. Araştırmanın farklı boyutlarının birleştirilmesi için iki araştırma stratejisi kullanma biçimindedir." (Hammersley, 1996, aktaran Bryman, 2004: 255).
4. Çoklu yöntem kullanımının bir amacı genellikle bir yöntemle elde edilen bulguların sağlamasını yapmaktır. Bir araştırma stratejisi diğerini tamamlar anlayışı ile böyle bir tercih yapılmaktadır. Araştırmacılar, kalitatif ve kantitatif araştırma bulgularının birbirini üzerleyen ve doğrulayan bir biçimde olacağı beklentisi ile hareket etmektedirler. Ancak birbirini tutarlı bir biçimde üzerlemeyen bulgular söz konusu olduğunda, bazen çelişen bulgular ortaya çıktığında nasıl bir yaklaşım izlenebilir. Genel olarak kalitatif araştırmalarda hatırlamalara dayanan anlatılarda, düşünce ve tutumların açıklanmasında kantitatif araştırmalarda kullanılan anket sorularına verilen cevaplardaki kesinlik olamayabilmektedir. Çoklu yöntem kullanımının bu ve benzeri sorunları günümüzde tartışılmaktadır.

Veri oluşturmada çoklu teknikler ve kaynaklar kullanımı verilerin doğruluğunun güçlendirilmesi için tercih edilmektedir. İngilizce yöntembilim yazınında "Triangulation" olarak adlandırılan çoklu kombinasyonlar dört ayrı tipte olabilmektedir;

1. "Veri kaynaklarında kombinasyonlar,
2. Farklı araştırmacılar arasında kombinasyonlar,
3. Aynı veri seti üzerinde yaklaşım ve bakış açılarında kombinasyonlar,
4. Yöntemde kombinasyonlar" (Yin, 1994: 92).

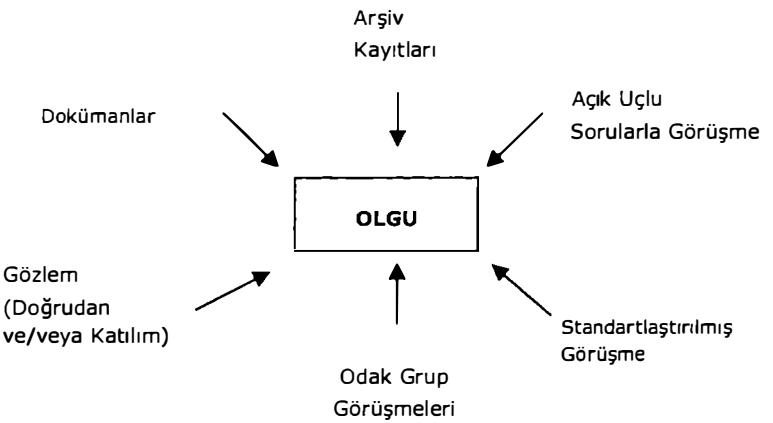
Kaynakların çoklu yöntem, teknik ve araştırıcılarca bir araya getirilmesi verinin toplam kalitesini yükseltmek için kullanılan bir yoldur. Tek bir kaynaktan gelen veriler yerine, çoklu kaynaklardan gelen bilgilere dayanarak bir alandaki verinin çeşitli boyutla-

rını kavramak mümkün olabilecektir. Çoklu kaynak kullanımının avantajları, bazı sorunları ile birlikte düşünülmelidir. "İlk olarak tek bir kaynaktan oluşturulacak veriye göre daha pahalı bir yoldur, ikinci olarak araştırmacının farklı teknikleri kullanabilme bilgisini gerektirir" (Yin, 1994: 94)

Sosyal bilim araştırmalarında farklı yöntem ve tekniklerin bir arada kullanılması, daha çok araştırmanın geçerlilik ve güvenirliliğini artırmak içindir (Knafl ve Breitmayer, 1991).

Türkçe'de nirengi noktası olarak bilinen ve surveylerde ve denizcilikte kullanılan bu terim (İngilizce'de Triangulation), bilinen veya görünen iki noktayı kullanarak üçüncü bir noktanın yerinin planını çizmek olarak tanımlanmaktadır. Sosyal bilimlerde "tek bir yapıyı incelemek için çoklu yöntemlerin kullanılması biçiminde" (Knafl ve Breitmayer, 1991: 227) açıklanmaktadır. Farklı tanımlamalarda, çoklu yöntem ve teknik kullanmanın değişik boyutlarına dikkat çekilmektedir. Örneğin, incelenen birimin daha bütüncül ve bağlamsal kavranışını sağlaması, ilgilenilen olgunun koşullarının daha bütünlüklü bir profilini sunması, tek bir metodun, tek bir araştırmacının kaçınılmaz olarak sahip olacağı tarafgirliği önlemesi gibi. Tablo- 6'da farklı tekniklerin bir ya da birkaçı ile yapılabilecek kombinasyonlar gösterilmektedir.

Tablo 6: Çoklu Teknik Kullanımı

Kaynak: R.K. Yin, *Case Study Research, Design and Methods*, Sage Pub., 1994, Londra, s.93.

Tablo 7: Niteliksel Araştırmalar da Çoklu Yöntem ve Teknik Kullanımına Bir Örnek

Çoklu Yöntem ve Teknik	Yaklaşım	Amaç
Araştırmacı	4 Üyeli Araştırma Ekibi	Teorik ve Metodolojik Çeşitlilik
Veri kaynağı	Kişi, Zaman ve Durum	Çeşitli durum ve değişen zamanlarda bireylerin bakış açılarını yansıtma. Teorik örneklem.
Yöntemler	Derinlemesine Görüşme Çeşitli Ölçeklerin Kullanımı	Bireylerin davranışlarını, tanımlamalarını saptamak. Bunların sonuçlarını keşfetmek
Analiz Birimi	Birey ve Aile	Aile birimini ve bireylerin tepkilerini kavramlaştırmak
Teori	Geliştirme ve Uygulama	Aile biriminin ve bireylerin tepkilerinin örüntülerini yorumlamak

Kaynak: K.A. Knafl ve B.J. Breitmayer, *Triangulation in Qualitative Research,* Sage Pub., 1991, Londra, s.231.

Tablo 7'de dört ayrı tipteki yöntem ve teknik kombinasyonunun bir örnek üzerinde açılımına yer verilmiştir. Aile içi ilişkiler konusunda yapılan niteliksel bir araştırmadan örnekle, çoklu yöntem ve teknik kullanımına işaret edilmiştir.

Sohbet tarzı görüşme tekniği ile görüşme rehber formu kullanılarak yapılan görüşmeleri bir arada kullanılabilmek mümkündür (Bell, 1998). Ayrıca görüşme rehber formu kullanılan görüşme tekniği ile yapılandırılmış görüşme tekniğini birlikte kullanmak da mümkündür. Örneğin, temel soruların birçoğunun önceden belirlendiği yapılandırılmış bir görüşmede, bu kombinasyon görüşmeciye, belirli konularda daha derinlemesine bilgi alabilme ve bazı durumlarda esnek olabilme imkânı verilebilir.

Standartlaştırılmış görüşme biçiminde bile, görüşmenin başında ve/veya görüşme bittikten sonra görüşülen kişinin yönelimine bağlı olarak sohbet tarzı bir görüşme sürdürülebilir. Bu görüşmeciye, öngörmediği konular ve sorunlar hakkında bilgi elde etme imkânı sunabilen bir fırsat olabilir. Bir başka kombinasyon tekniği sohbet tarzı görüşmeye başlayıp, görüşmenin belli bir süresinde yapılandırılmış sorulara geçerek, sistematik bilginin toplanmasını sağlamak olabilir. Her türden kombinasyon-

larda temel olarak unutulmaması gereken ilke, niteliksel derinlemesine görüşme tekniği ile görüşülen kişilerin kendi algı ve anlayışlarını, kendi ifadeleri ile görüşmeciye yansıtabildiği bir çerçeveyi yaratabilmektir.

Derinlemesine Görüşme Tekniklerinde Önemli Bazı Sorular

Derinlemesine Görüşme Tekniğini Kullanmak Ne Zaman Uygundur?

Az sayıda kişiden çok detaylı bilgi oluşturulmak istendiğinde,

Araştırma sorununa ilişkin yüzeysel bilgiden çok, sorun alanındaki kişilerin görüş, düşünce, fikir, bakış açısı ve deneyimlerinin daha önemli olduğu düşünüldüğünde,

Araştırma projesinin belirli gereksinimleri doğrultusunda, belirli tipteki verilere ihtiyaç duyulduğunda,

Sosyal gerçekliğin kavranmasında anlam ve yorumlamanın önemine inanıldığında,

Derinlemesine görüşme tekniğini ile duygu, deneyim, yaşanmışlık temelindeki verilerin daha ayrıntılı alınabileceğine inanıldığında,

Çok hassas konulardaki verileri ortaya koymak gerektiğinde, derinlemesine görüşme tekniğini kullanmak yararlıdır.

Derinlemesine Görüşme Ne Kadar Derin Olabilir?

Görüşmenin bir etkileşim süreci olduğu düşünüldüğünde, araştırmacının amacı, görüşülen kişi ne söylemek istiyorsa onu rahatça ifade edebildiği ortamı sağlamaktır. Kişilerin görüşlerini kısıtlamaksızın ortaya koyabilmesinin yollarını yaratarak araştırmacı konusunda mümkün olduğunca derinleşebilir. Araştırma konusuna ilişkin tüm ayrıntıların ve çeşitli boyutların görüşme sürecinde elde edilebilmesi, görüşme sürecinin derinliğini yansıtır. Bu derinliğe ulaşabilmek için birkaç aşama yararlı olabilecektir.

1. Aşama

Görüşülen ve görüşmeci arasında ilk temas; Amaçların, hedeflerin açıklanışı, izin ve onayın alınması beklentilerin karşılıklı açık bir biçimde ortaya konuşu, görüşmenin gerçekleşeceği yerin oluşturulması. Bu aşamada

a) Görüşmecinin rolü,
b) Kişilerin işbirliğine rıza göstermesi,
c) Görüşülen kişilerin konuya yönlendirilmesi çok önemlidir.

Görüşmeci görüşülenin kendini ifade edişini mümkün kılacak, fırsatları yaratır. Bir bilgi paylaşımı süreci olan bu aşamada araştırmacı, kişiyi motive edici, etkileşimi canlandırıcı, bilgi ve deneyim paylaşımını arttırıcı yol ve biçimleri kullanmalıdır. Bütün bunları gerçekleştirerek görüşmeci, görüşeceği kişilerin araştırmada aktif bir katılımcı olmasını sağlamakta ve işbirliğini başlatmaktadır.

2. Aşama

Görüşmeci ve görüşülen arasında artan etkileşim karşılıklılık yoluyla daha da gelişir. Görüşmecinin duruşu, araştırma sorunsalı temelinde, sözel ve sözel olmayan yollardan kendini ifade edişi, görüşülenle yakın bir ilişki başlatmasını sağlayacak tutumları, görüşmenin daha derinlemesine gelişmesine yardım eder.

3. Aşama

Sürecin her iki katılımcısı için, görüşme süreci yeni bir deneyim olmuştur. Bu karşılıklı olarak kendinin farkına varma, güven kazanma, uyum sağlama ve her iki katılımcının da aktif olarak etkileşime katıldığı, enerjilerin yükseldiği yeni bir ilişkinin başladığı aşamadır. Öyle ki her iki taraf yeni dostluklar, yeni bir ilişki kurma yönünde adım atmaktadır.

Derinlemesine Görüşmeleri Planlama ve Hazırlama Aşaması Nasıl Olmalıdır?

Bu aşama aşağıda yer alan dört ana nokta hakkında soru sormakla başlar. Sorular nasıl oluşturulmalı konusunda bu dört esasa dikkat etmek yararlı olacaktır.

Öz → Temel olarak neyi bilmek istiyoruz; araştırma problemimiz ile ilgili çeşitli boyutların ortaya konması,

Biçim ve üslup → Bilmek istediğimizi ortaya çıkarıcı doğru biçimde oluşturulmuş doğru soruların sorulması,

Kapsam → Araştırma sorunsalının ne kadarının kapsanmak istendiğinin belirlenmesi,

Ardıllık → Soruların hangi düzende, hangi sıra ile sorulacağının saptanması.

Açılış konuşmaları ile başlayan, amaca yönelik bir etkileşim süreci olan derinlemesine görüşmede, amacı ortaya çıkarıcı soruların düzeni önem verilmesi gereken bir başka husustur. Soruların düzeni ne tür sorular sorulacağı ile bire bir ilişkilidir. Düzenin

görüşme sırasında seçilecek derinlemesine görüşme biçimine göre esnek bir yapıda olabileceği hatırlanmalıdır.

Görüşmelerde Kullanılan Sorular Neler Olmalı?

Bu bölümde, görüşmelerde kullanılacak soruları oluştururken neler dikkate alınmalıdır sorusuna ilişkin hususlar üzerinde durulacaktır. "Öncelikle neler sorulabilir ve neleri sormaktan kaçınmak doğru olur? Soruları hangi ardıllık içinde sormak doğrudur? Ne kadar ayrıntı gereklidir? Görüşmenin uzunluğu ne kadar olmalıdır? Soruların soruluş biçimi ve söz düzeni nasıl olmalıdır?" gibi temel soruları doğru cevaplamak gereklidir. Araştırma soruları oluşturulurken amaca bağlılık kuşkusuz birincil önem taşımaktadır. Her araştırmanın konusuna göre içeriği farklı belirlenecek olan soruların, belirli gruplar altında toplanabilmesi mümkündür. Soruların gruplanışına bir örnek aşağıdaki dizin biçiminde verilebilir;

Temel olarak altı çeşit soru grubu vardır.

1. Demografik Sorular
2. Deneyim / Davranış Soruları
3. Fikir / İnanç Soruları
4. Bilgi Soruları
5. Duyumsal Sorular (Patton, 1987: 115-119).

Nelerin sorulacağının yanı sıra bu soruları hazırlarken üzerinde durulması gereken bazı noktaları da hatırlamak gerekmektedir;

a) Sorular hangi ardıllık içinde sorulmalıdır,
b) Sorularla ne kadar ayrıntı elde etmek mümkündür,
c) Görüşme ne kadar uzun olabilir,
d) Soruların soruluş biçimi, söz düzeni nasıl olmalıdır.

Araştırmanın odaklanacağı konular ve temalara göre soruların ardıllığı düzenlenmelidir. Araştırmacı bunu ön araştırma sırasında derlediği bilgiler ışığında, araştırma probleminin alt başlıklarını belirleyerek yapabilir. Alt başlıklara önem sırasına göre bir dizin verilir. Bunların altında yer alacak sorular araştırmacının ne ölçüde ayrıntı elde etmek istediğine göre belirlenir. Görüşmenin ne kadar uzun sürmesinin beklendiğine göre de sorular planlanır. Derinlemesine görüşme her durumda uzun ve tek seferde bitirilmesi planlanan bir uygulama olmayabilir. Görüşülenle bir ilişkinin sürmesi temelinde, görüşülen kişinin isteğine bağlı olarak birkaç kez yapılabilecek bir konuşmalar dizisini kapsayabilen, emek vererek gerçekleşen bir süreçtir.

Demografik Sorular

"Kişilerin tanımlayıcı bilgilerinin özelliklerinin alındığı sorulardır. Bu türden sorular görüşülen kişilerin diğer görüşülenlere göre konumlandırılmasını sağlar. Bu sorular alışılageldik yapıları nedeni ile diğer bütün sorulardan kolaylıkla ayırt edilebilir." (Patton, 1987: 119). Doğum yeri, yaş, eğitim, medeni hali, araştırmanın gerçekleştiği dönemdeki işi, hane büyüklüğü bu bölümde yer alması gereken sorulardır. Niteliksel araştırmalarda görüşülene ait demografik sorular görüşme rehber formunda yer alabileceği gibi, kişiyi ve içinde yaşadığı hanesini tanımaya yönelik olarak hazırlanmış sorular ayrı bir formda da hazırlanabilir.

Deneyim / Davranış Soruları

"Kişilerin yaptıkları veya yapmış oldukları hakkındaki sorulardır. Deneyimlerin, davranışların, hareketlerin, faaliyetlerin tanımlanması için sorulur." (Patton, 1987: 115) Örneğin, "Yaptığınız ev işlerini anlatır mısınız"? "Evinizde size düşen işler nelerdir? "Bir gün boyunca hangi işleri yaparsınız?" gibi.

Fikir / İnanç Soruları

Kişilerin herhangi bir olayı, davranışı, tutumu nasıl algıladığı ve yorumladığına ilişkin süreçleri anlamak için sorulan sorulardır (Patton, 1987: 118). Kişilerin dünya görüşlerini, düşünce dünyalarını, inandıkları çeşitli hususlar hakkındaki açıklamalarını, o güne değin var olan düşüncelerini ve birikimlerini belirli bir konudan hareketle anlamak için bu soruları kullanmak mümkündür. Örneğin, "Ne düşünüyorsunuz?", "Bu konudaki fikriniz?", "Neyin olmasını isterdiniz?" gibi sorularla kişilerin ifadelerine başvurulabilir.

Duygu Soruları

"Kişilerin deneyim ve düşüncelerine ilişkin duygusal tepkilerini anlamak için sorulan sorulardır. Fikirler ve duygular genellikle karmaşık ve karışıktır." (Patton, 1987: 118) Düşüncelerimizi genellikle duygularımıza dayanarak oluştururuz. Dolayısıyla eğer kişilerin hissedişlerine dair konular üzerinde sorular sormak istenirse dikkatli olmak gerekmektedir. Görüşmecinin bu ikisini ayırt edebilecek soruları hazırlaması ve sorması, kişilerin duygusal olarak fazla yüklü olduğu konularda hassasiyet göstermesi beklenir. Çözümleyici, yorumlayıcı, fikirlerin belirtildiği cevaplar hislerle ilgili soruların yanlış sorulduğunu gösterir.

Genellikle görüşmecinin görüşülenlere yanlış ipuçları vermesi nedeni ile bu karışıklık yaşanır. Bu durumu önlemek için, örneğin, "bu konu hakkında ne düşünüyorsunuz", "bu konu hakkındaki fikriniz" yerine, "bu olaydan sonra ne hissediyorsunuz" görüşülenin duygusal tepkilerini alma konusunda daha uygun bir başlangıç olabilir. Sorular açıklıkla duygular hakkında olmalı, değer hükümleri veya önyargılar da taşıyan fikir, inanç soruları ayrı bir biçimde sorulmalıdır.

Bilgi Soruları

"Olgusal bilgiyi alabilmek için kullanılan sorulardır. Aynı zamanda kişilerin bir konu hakkındaki bilgilerini, o kişinin bildiği ayrıntıları sorarak alabileceğimiz varsayımından hareket ederek oluşturacağımız sorulardır." (Patton, 1987: 119) Bunlar fikirler değil olgulara dayanan, belirli bir alanda elde edilmiş bilgilerdir. Görüşmede sorular kişinin bu konudaki bilgilerini ayrıntıları ile almaya yönelik olmalıdır.

Duyumsal Sorular

"Bu sorular kişilerin gördükleri, duydukları, temas ettikleri; tattıkları, kokladıkları şeylere ilişkin sorulardır." (Patton, 1987: 118) Amaç kişinin duyumları ile oluşturduğu davranış, düşünce ve tutumlarına ulaşmak ve duyumları ile çeşitli etkenlere maruz kaldığı durumlarda ne türden bir yönlenme içinde olduğunu anlamaktır. Örneğin, herhangi bir karşılaşma, herhangi bir işitilen şey, herhangi biri ile temas, tadılan farklı tatlar ve bunların oluşturduğu etkiler sorulabilir.

Görüşmede Kullanılacak Soruların Özellikleri

Görüşmelerde kullanılacak soruları saptarken araştırma amacına, ne ölçüde ayrıntılı bilgiye ihtiyaç duyulduğuna, görüşme için ayrılacak süreye ve soru soruş biçimine bağlı olarak kararlar verebiliriz. Bu nedenle her araştırma kendi konusu çerçevesinde sorularını oluşturur.

Soruların hazırlanmasında dikkat edilecek hususlar;

1. Öncelikle görüşülene bir anlam ifade edecek soruların hazırlanması,
2. Görüşülecek kişilerin deneyimleri, koşulları ve faaliyetlerine uygun soruların hazırlanması,

3. Görüşülecek kişilerin ihtiyaç ve haklarına duyarlı soruların seçilmesi,
4. Görüşülenlerle bir etkileşim ortamı yaratacak ve bu ortamın doğal akışı içinde gelişmesine imkân yaratacak soruların hazırlanması,
5. Araştırma sorunsalına odaklanmış soruların hazırlanması ilke olarak uygundur.

Görüşmede kullanılacak soruların hazırlanmasında dikkat edilmesi gereken hususlar kadar, soruların düzenlenişi de önemlidir. Soruların ardıllığı, sayısı ve neleri kapsayacağı, istenilen ayrıntılı bilgiye, bu bilgiyi sağlayacak olan ayrıntının ne kadar olması gerektiğine ve istenilen değişik boyutlardaki bilgiye göre düzenlenişe ve görüşme süresinin makul bir uzunlukta planlanmasına bağlıdır. Bu nedenle sorular, soruların soruluş biçimi, söz düzeni nasıl olmalıdır gibi konularda da özenle düşünülmesi gerekmektedir. Araştırmacının bütün araştırma tasarımında olduğu gibi, veri oluşturma sürecinin en önemli aracı olan soruların titizlikle hazırlanması aşamasında da göstereceği özen, gerçekliğin resminin doğru çizilmesinde çok büyük bir etkendir.

Soruların Ardıllığı Nasıl Oluşturulmalıdır?

Görüşmenin organize edilmesi için belirli bir kural olmamakla beraber, görüşmenin şimdiye ilişkin sorularla başlaması, geçmiş ve geleceğe ilişkin sorulara göre daha kolaylaştırıcı olması nedeni ile tercih edilir. Çoğunlukla, şimdiye ilişkin davranışlar, deneyimler ve faaliyetleri anlatmak, onlar hakkında konuşmak, görüşülen kişiye daha kolay gelmektedir. Daha somut konular etrafında konuşmak, görüşülen kişilerin örnekler vererek sohbeti sürdürmeleri, sürecin yarattığı gerginliği de yok edici olabilmektedir.

Geleceğe yönelik sorular spekülasyonlar içerecektir, bu sorulara verilen cevaplar geçmiş ve şimdiye ilişkin sorulara verilen cevaplardan daha az güvenilirdir. Bununla birlikte kişilerin geleceğe ilişkin düşüncelerini, planlarını, hayallerini öğrenmek için bu sorular ışık tutucu olmaktadır. Bu nedenle görüşmeye şimdi ile başlamak, şimdiye temel olarak aynı konuda geçmişle ilgili deneyim ve davranışları sormak, daha sonra gelecek hakkında konuşmak uygun bir sıralama olabilir.

Demografik sorular genellikle sıkıcıdır. Bu soruları minimumda tutmak, görüşülen kişinin görüşme sürecini sevebilmesini de sağlar. Demografik sorular sadece kişisel bilgileri değil hane

bilgilerini de kapsamaktadır. Uzun demografik sorularla başlamak, görüşülen kişinin daha aktif katılacağı esas görüşmedeki diğer sorulara ayrılacak zamanı kısıtlamaktadır. Diğer yandan görüşülen kişide neyin sorulacağına ilişkin olarak oluşan sıkıntıları hafifleten ortamı ısıtan sorular oldukları için kişisel bilgiler üzerine konuşmak yararlıdır.

Bilgi ve beceri soruları belirli bir çerçevede sorulmalıdır. Görüşüleni rahatsız edebilir. Görüşülen kişide bilemeyeceği, cevaplayamayacağı zor sorular etkisi bırakmamak için mümkün olduğunca basitleştirilmiş sorular sorulmalıdır. Daha çok görüşülenin kendi deneyimlerini ortaya çıkarıcı sorular sorulduğunda, kişiler için daha rahat bir ortam sağlanmış olur. Bu sorularla aynı zamanda kişinin kendine güven duyacağı ve rahatlıkla cevaplayacağı bir ortam da yaratılmış olmaktadır. Özellikle kişilerden örnekler anlatmalarını istemek konuşmayı daha sıcak bir atmosfere taşımaktadır.

Deneyim ve faaliyetlerini öğrendiğimiz kişilere fikir, duygu, inanç soruları sormak biraz daha kolaylaşır. Onların duygu ve fikirlerini açıklayabilecekleri bir bağlam yaratılmış olur. Bu grup soruda da hassas olunabilecek konular dikkatle soru biçimi haline getirilmelidir. Acı verici deneyimler, kişilerin gizli tutmak istedikleri görüşler, paylaşmak istemeyecekleri duygularda ısrarcı olmamak gerekmektedir.

Soruların Soruluş Biçiminde Nelere Dikkat Edilmelidir?

Soruların kapsadığı alanlar kadar, soruluş biçimleri de çok önemlidir. Kişiye kendisini, 'rahatsız', 'cahil' ya da 'her şeyi birbirine karıştıran' birisi olarak düşündürtmeyen, konuya odaklanmış, açık bir ifade ile sorulmuş sorular görüşme sürecinin devamını mümkün kılar. Açık-uçlu soruların görüşülenin 'kendi dilinde' ve kendini rahatça ifade edebilmesine imkân veren bir biçimde sorulması uygundur. Görüşmeyi yapan araştırmacının, görüşleri ile aşırı yönlendiren, baskılayan, sınırlayan bir üslup içinde olmaması görüşmenin karşılıklı olarak bilgilerin değiş tokuş edildiği bir biçimde geçmesine imkân sağlar.

Soruların sorguya çekme, soruşturma tarzında ya da en azından bunu hissettirecek tarzda sorulmayacağını, görüşme sürecinin psikolojik etkisini, görüşmecilerin de zaman zaman çekingenlik göstereceğini, tereddütler ve duraksamalar olabileceğini, mahrem konuların bir yabancı ile paylaşılmasının tepkiler yaratabileceğini

görüşmeci, görüşme sürecinin en başından hesaba katmalı ve soruları, iletişimi güçlendirecek bir akış içinde sormalıdır.

Niteliksel değerlendirme için, iyi soru biçimi açık uçludur. Soruların basit, açık, duyarlı ve anlaşılabilir olması esastır. Araştırma konusu ile bağlantılı, araştırmacının derinlemesine bilgi oluşturacağı, aynı zamanda, görüşülen kişilerin kendilerini istedikleri biçimde ifade edebilecekleri sorular, görüşmenin verimli geçmesini sağlamaktadır. Bu nedenle, sorular araştırmacının elindeki en temel araçtır. Sorular üzerinde titizlikle çalışma ve olabilecek hatalı soruları çıkarma, araştırma konusundaki anlamlı ilave soruları ekleme, açıklayıcı küçük yönergeler oluşturma, tüm bunlar uzun zaman alan, fakat süreç içinde oluşabilecek sorunları ortadan kaldırabilecek bir çaba olacaktır. Soruları oluştururken, görüşmelerin yapılacağı grupların eğitim düzeylerinin dikkate alınması son derece önemlidir; Soruların herkesçe anlaşılır olduğunu görüşmeci alanda gerçekleştireceği deneme görüşmelerle anlayabilir. Buna rağmen soruların karmaşık, görüşmeciyi zorlayan biçimde oluşması halinde, yapılandırılmış görüşmeler hariç tutulduğunda, bu durum araştırma süreci içinde de değiştirilebilir. Görüşme rehber formları bütünüyle açık uçlu sorulardan oluşur. Sadece kişisel bilgilerin ve bireyin hane yapısına ilişkin bilgilerin alınması için kapalı uçlu sorulardan oluşan, kişisel bilgiler ve hane tanım formları kullanılabilir.

Açık-uçlu sorunun anlamı, görüşülen kişinin cevaplarını kendi sözcükleri, terimleri ile verebilmesine izin vermesindedir. Standart anket sorularından farkı, sınırlandırılmamış, cevapları önceden belirlenen kategoriler içine sıkıştırmayan bir yapı içinde sorulmuş olmasında yatar. Örneğin, bu konu hakkındaki düşünceleriniz, bu konu hakkında bildikleriniz gibi, ifadelerle biten sorularla, kişilerin ayrıntılı anlatımlarının yer alabileceği, bir biçimi yaratmak mümkündür.

Derinlemesine mülakat ile görüşmeci, kişiler belirli bir konudaki düşüncelerini, duygularını ve deneyimlerini anlatırken hangi boyutları temaları, kelimeleri, sembolleri, imajları seçmekte ve bunları nasıl kullanmaktadır sorularını kendi kendisine sormalıdır. Gerçek açık-uçlu soru, görüşülenlerin bir konudaki bakış açılarının cevaplara yansımasına yardım eden sorudur.

Açık Anlaşılır Sorular Sormak Mümkün müdür?

Görüşülen kişiler kendilerine neyin sorulduğunu açık olarak anlamalıdırlar. Açık olmayan sorular görüşülen kişinin kendini 'rahatsız' ya da 'bilgisiz' hissetmesine ve kendini anlatmakta

zorluk yaşadığını düşünmesine yol açabilir. Konuya odaklanmış, açık bir dille sorulmuş sorular görüşme sürecinin devamını mümkün kılar. Görüşülenin 'kendi dilinde' sorular sormak görüşülenin soruları daha kolay olarak algılamasını sağlar. Görüşülene bir anlam ifade eden soruların, onun koşullarına ve dünya görüşüne duyarlı olan soruların sorulması, görüşme sürecinde elde edilecek verinin kalitesini yükseltmektedir. Ayrıca, çok eğitimli, çok bilgili bir hava yansıtan görüşmeci, farklı sosyal konumlara göre değişen tepkilerle karşılaşabilir. Soruların günlük konuşma diline benzer bir yapıda olması anlaşılırlığını arttırır.

Soruları Tek Tek Sormak

Görüşme süreci, görüşmeciyi anket tekniğinde olduğundan daha esnek kılsa da, bir cümle içinde pek çok soruyu sormak, lüzumsuz bir karışıklık ve sonrasında yorum için gereksiz yük yaratmaktadır. Bir konuda birbiri ile ilişkili sorular birbirini ardından tek tek sorulmalıdır. Sorular iç içe geçmemeli, birbirini mantıksal bir dizin içinde takip etmelidir.

Örneğin, "Bu olayın size göre olumlu yanları nelerdir?" sorusuna alınan cevap sonrasında, soruları tek tek ama belirli aralarla sormak, görüşülen kişinin ara verebilmesini, düşünebilmesini ve cevabını oluşturabilmesini mümkün kılar. "Peki, olumsuzlukları, zayıf kaldığı yanları nelerdir?" sorusunun sorulması yerinde olacaktır (Patton, 1987). Çok sık ve biteviye sorular, görüşülen kişiyi süreç içerisinde bezdirecek, görüşmenin kısa sürmesine neden olabilecektir. Görüşme sırasında görüştüğü kişiden daha çok konuşmuş, sürekli sorularla, kişinin konuşma zamanını kısaltmış bir görüşmeci verimli bir görüşmeyi başaramamış olabilir.

Takip Soruları Oluşturmak

Kişilerin sorulara verdikleri cevapları daha derinleştirmek, elde edilecek veriyi zenginleştirmek, çoğu zaman da görüşülene istenen düzeyde cevaplar için ipucu vermek gerektiğinde sorulan sorular, takip soruları olarak adlandırılır.

Örneğin,

Bu olay ne zaman oldu?

Başka kimler katılmıştı?

Tam olarak siz neredeydiniz bu olduğunda?

"Nerede olmuştu?" gibi sorular olguları takip edebilme imkânı sağlar.

Temel olarak 'kim' 'nerede', 'ne', 'ne zaman', 'nasıl' gibi sorular yani, ayrıntılı-yönlendirme soruları takip sorularıdır. Takip soruları bir konu hakkında olup bitenlerin çeşitli boyutlarını ortaya çıkarması nedeniyle olması gereken sorulardır.

Bazen cevabı tam olarak anlamadığında görüşmeci, 'açıklayıcı' sorular sorabilir. Daha fazla bilgiye gereksinim duyulduğunda, cevabın yeniden alınabilmesi için bilgi vermek gerektiğinde veya olayın, olgunun, sürecin, çerçevesinin daha iyi anlaşılabilmesi için de bu türden sorular sorulmaktadır.

Takip sorularının genel görüşme sorularından ayırt edici yanı, bu tip soruların görüşme formlarına nadiren yazılmış olmalarıdır. Burada görüşmecinin yeteneği, görüşme sürecinden bekledikleri ve bu doğrultuda görüşüleni dikkatle dinlemesi ve duyarlılığı önemlidir. Gerektiğinde doğru sorularla, görüşülenden aktardığı konuda daha fazla bilgiyi alabilmek araştırmacının becerisine bağlıdır. İletişimi güçlendirecek soruları görüşmeci kendiliğinden bir akış içinde sormalıdır.

Duyarlılık

Görüşülen kişilerin çok çeşitli ve farklı sorulardan, soruluş biçimlerinden nasıl etkilendiğini veya etkileneceğine karşı duyarlı oluş görüşmecinin sorumluluğundadır. Soruların sorguya çekme, soruşturma tarzında ya da en azından bunu hissettirecek tarzda sorulamayacağını, görüşme sürecinin psikolojik etkisini, görüşmecilerin zaman zaman çekingenlik ve duraksamalar içinde olabileceğini, tereddüt edebileceğini, görüşülenin en mahrem konularını bir yabancı ile paylaşma sırasında gösterebileceği tepkileri olabileceğini, görüşmeci, görüşme sürecinin en başından bilmelidir. Özellikle kişinin önceki üzücü deneyimlerinin sorulması ile acı ve gözyaşının görüşülen kişiyi 'eski, kötü günlere' götürdüğü anlarda duyarlılık, bu anları paylaşma, bir görüşmecinin çok dikkat etmesi gereken bir hususdur.

Görüşme Süreci

Görüşme süreci iki yönlü iletişimin sürdüğü bir etkileşimdir. Daha önce de belirtildiği gibi, görüşme sürecinde, başka tekniklerle almakta zorluklar yaşanabilecek ve yüzeysel bilgi toplama süreçlerine yansımayabilen anlamları, duyguları, düşünceleri, niyetleri, algıları kavramak amaçtır. Özellikle kişilerin dünyalarını nasıl kurguladıklarını, dış dünya ile ilişkilerini, diğerlerine ilişkin algılarını ve bu algılarla sosyal yaşamı nasıl değerlendirdiklerini,

derinlemesine görüşme süreci boyunca karşılıklı bir etkileşim içinde deneyimlemek mümkündür. Bu süreç;

Araştırmacının kendi deneyim, değer, düşüncelerine,
Profesyonel kültürüne,
Etik anlamda içinde bulunduğu konuma,
Araştırma etiği ve ilkelerine yani mahremiyet hakkına, bilgi edinme hakkına, verinin korunması ve kimseye zarar getirmemesine, araştırmacı sorumluluğu ve duyarlılığına gösterdiği özene göre biçimlenecektir.

Zaman görüşme sürecinin en dikkat edilmesi gerekli unsurudur. Uzun, dolayımlı cevaplar, çok ilgili olmayan noktalar, görüşme konusuna görece uzak konuşmalar, daha temel sorulara ayrılması gereken zamanı harcayabilir. Bu nedenle görüşmecinin görüşme sürecini kontrol etmesi zorunludur.

Bu kontrol,

Neyi bulmak istediğimiz hakkındaki bilgimize,

Bunun hakkında doğru soruları sorabilmemize,

Uygun sözel ve sözel olmayan geri bildirimleri verebilmeye bağlıdır.

Bazen görüşme sürecinde görüşmeci görüşülen kişilere araştırma konusu ile ilgili tanımlama, davranış, faaliyetleri hakkında sorular sorabilir ama cevaplar daha çok inançlar, ümitler ve düşüncelere ait olabilir. Bu gibi durumlarda görüşmeci ne almak istediğine dayanarak tekrar sorular sorabilir.

Sadece doğru soruları sormak ya da iyi planlanmış ve amaca odaklanmış sorular hazırlamak yeterli olmayabilir. Görüşmecinin görüşülen kişiyi çok dikkatle dinleyerek, görüşmenin planlandığı gibi gidip gitmediğine bakarak, süreci izlemesi gerekmektedir. Bu nedenle görüşmecinin ilk sorumluluğu, görüşme sürecinin kontrolünü elden bırakmamak ve bulunmak istenen, elde edilmek istenen bilgi temelinde görüşmeyi yönlendirmektir.

İkincisi, çok konuşkan ama sıklıkla konudan uzaklaşan görüşülen kişiyi durdurmaktır. Bunu, örneğin, tasvip eden baş sallama hareketini durdurarak, sözel olamayan ama görüşmeciyi destekleyen hareketleri keserek, not almayı durdurarak, yapabilmek mümkündür. Bunların yeterli olmadığı durumlarda, uzun dolayımlı cevaplayıcıyı doğrudan durdurmak mümkündür. Burada mümkün olduğunca, dönülmek istenen konuyu vurgulayarak, bir başka konuya geçişi sağlayacak ifadeler yararlı olabilir. Bu tür durumlarda söz konusu olan, görüşme zamanını etkin kullanma becerisidir.

Bazı görüşmeciler, görüşme sürecine müdahale saydıkları bu türden hareketleri nazik bulmayabilirler. Fakat konuşmayı saygı ve duyarlılıkla (lafını balla kesmek gibi) asıl konuya çekmek, zamanı akılcı kullanmak olabilir. Çoğu durumda görüşülenin farkında olmadan konudan uzaklaşması ve görüşme süresinin istenenden daha fazla uzaması, araştırmacının ana konuya dönmek istemesi, geçici bir gerginlik yaratabilir. Bunun üstesinden gelmenin araştırmacıların seçtikleri taktiklere göre çeşitli farklı yolları olabilir. Örneğin, araştırmacı üzerinde konuşulan konu hakkında yeterli bilgi sahibi olduğunu, daha sonraki konuya geçmek istediğini belirtebilir.

Görüşmecinin görüşülen kişi üzerinde hâkimiyet sağlamasından kast edilen, devamlı müdahale etmesi, sık sık sözünü kesmesi, konuşmanın doğal akışını bozması değildir. Özellikle dikkat edilmesi gereken nokta, görüşülenin konuşma isteğinin kırılmasından kaçınmaktır. Sürekli sözü kesilen görüşülen verdiği cevapların yetersiz olduğu veya çok uzun ve gereksiz konuştuğu düşüncesine sahip olacaktır. İstenen bilgiyi elde etme amacıyla görüşme sürecini kontrol etmek, görüşmenin her iki tarafı tatmin edecek şekilde sürmesini sağlamak demektir.

Görüşme süreci iki kişi arasında zaman geçtikçe gelişen bir etkileşimi içerir. Bu nedenle görüşmeci ve görüşülen arasında karşılıklı bir akış ve oluşan tepkilerle devam eden sürecin bütünü, öncelikle şu noktalarla şekillenir;

1. Görüşme sürecinin akışını, görüşmeci nasıl algılamakta ve süreci nasıl değerlendirmektedir? (Görüşmecinin kendini algılayışı).
2. Görüşülen kişi sorulara nasıl tepki vermektedir? (Görüşülen kişinin algılanışı).
3. Görüşme sürecinin akışının devamını sağlamak için ne çeşit bir geri bildirim uygundur? (Sürecin devamı için gerekenlerin algılanışı).

Görüşmecinin sorumluluğu, görüşülen kişinin cevaplarını, rahatlıkla, doğrulukla, özenle alabilmeyi mümkün kılan bağlamı yaratabilmesidir. Görüşmecinin amacı, görüşülen kişinin dünyasına girebilmek ve bu yolla kişinin bakış açısını kavramaktır. Bu kavrayışın istendik düzeyde olabilmesi, kişiye kendini anlatabilmesi için yaratılan ortam ve fırsatlardır. Görüşmeden elde edilecek verinin niteliği, bu nedenle büyük ölçüde görüşmeciye bağlıdır.

Derinlemesine Görüşmenin Yapısı

Görüşmelerde genellikle ortak bir yapı gösteren ve sık kullanılan biçim, aşağıdaki üç ana bölümü kapsar. Bunlar, konuya giriş ve açıklama, görüşülenin kişisel bilgilerinin alınışı ve araştırma konusunun ana kavram ve alt başlıklarından oluşan bölümlerdir.

Giriş- Açıklama- İzin

Görüşmecinin kendini tanıtması amacını açıklaması, görüşülen kişinin izin ve onayının alınması ve nihayet görüşmenin muhtemel süresinin belirtilmesini kapsayan bu aşamada, en önemli nokta görüşülenin bilgilendirilmiş onayının alınmasıdır. Araştırmanın amacının açık ve basit bir biçimde kişiye anlatılması ve görüşme için izin alınması ile görüşme süreci başlayabilir. Bu aşamada yaygın olarak unutulan nokta, görüşülen kişiye görüşme süreci içinde istenilen anda görüşmeye verilen izin ve onayını geri çekebileceğinin belirtilmesidir. Ayrıca araştırmaya katılacağı için teşekkür edilmesi, kişiye gösterilen saygı ifadesi olarak gereklidir.

Sosyal / Kişisel Özellikler

Kişisel bilgiler çok kısa ve öz olarak alınmalı, kişileri tanımayı sağlayacak yeterlilikte olmalıdır. Araştırmacı burada kişinin hane yapısını anlayabilmesini mümkün kılacak soruları da sorabilmektedir. Araştırma amacına bağlı olarak kişisel bilgiler ve hane yapısına ilişkin bilgiler ayrıntılı olarak da sorulabilir.

Alt Başlıklar, Konular, Odak Noktaları

Araştırma problemine göre saptanan ve bölümlere ayrılan çeşitli konular görüşmenin iskeletini oluşturacaktır. Bu çerçeve üzerinde, araştırmacı öğrenmek istediği diğer boyutları ve sorunları çeşitli sorularla alt başlıklar altına yerleştirebilir. Bu aşamada, görüşme rehber formuna son halini vermek, araştırma tasarımında planlanan bütün boyutların rehber mülakat formunda yer aldığından emin olmak için gereken pilot çalışmayı(ön araştırma) yapmak gerekmektedir. Pilot çalışmada uygun konu başlıkları ve soruların denenmesinden sonra, görüşme rehber formuna son halinin verilmesi tamamlanır

Görüşmecinin Görüşme Sürecine Etkisi

Görüşme sürecinde araştırmacının olumlu ve olumsuz olabilecek iki türlü etkisinden söz edilebilir. Araştırmacının, Fielding ve Thomas'ın belirttiği gibi, "Görüşülen kişinin kendi görüşlerini rahatça ifade edebilmesi için yüreklendirilmesi cesaretlendirilmesi, desteklenmesi gerekebilir. Bunun için, cümle tamamlama, dolaylı yoldan sorularla konuyu açmaya çalışma, objelerin kişileştirilmesi, objelere duygusal özellikler atfedilmesi" (Fielding ve Thomas, 2001: 127) gibi olumlu, Patton'nın belirttiği gibi, "Görüşmeci cevapları dikkatle dinlemek zorundadır görüşme sürecinin planlandığı gibi gittiğinden emin olmalıdır, yararsız verileri içeren birçok görüşmede, görüşmeci cevapları dikkatle dinlememekte ve gereken bilginin sağlanamadığının farkına varılmamaktadır. Görüşmenin kontrolü bu nedenle görüşmecinin ilk sorumluluğudur" (Patton, 1987: 131) gibi bazen olumsuz etkisi olabilir.

Görüşme sürecinde her iki tarafın tercihleri, ön yargıları, düşünceleri, kişisel özellikleri görüşmeye etki eden önemli faktörler haline gelebilir. Araştırmacının kişisel özelliklerini değiştiremeyeceği noktasından hareketle, yapılabilecek olanları belirli bir sıraya koymak mümkündür. Görüşme sürecinde yapılabilecek olanlar öncelikle, kibar, alıcı, doğal, destekleyici olmaya çalışarak, görüşme için en uygun iklimi, atmosferi yaratmayı başarmaktır. Görüşülen kişinin bir yabancıya fikirlerini açıklamaya çalıştığını unutmadan, güven yaratacak hal ve davranışa dikkat edilmelidir. Yukarıdan ve otoriter olarak anlaşılabilecek tavırlardan kaçınmak, eşit bireyler olarak bir konuşma süreci sürdürebilmek görüşmecinin kendini daha rahat ve özgürce ortaya koyabilmesinde temel bir faktördür. Görüşme sürecini etkileyecek başka birçok faktör de bulunmaktadır. Örneğin, görüşme mekânı, görüşme saati, görüşmenin yapıldığı dönem (mevsimsel farklar) gibi.

Görüşme sürecini etkileyebilecek görüşmeciye ilişkin faktörler;

Görüşmecinin bireysel özellikleri, (cinsiyet, yaş, etnik köken, mesleki statü, aksan, dini seçim),

Görüşmecinin kendini sunuş ve takdim biçimi,

Görüşmecinin kendi davranışlarında dikkat etmesi gereken hususlar (kendi olmak, özenli olmak, saygılı olmak, açık olmak) görüşmeyi etkileyebilecek faktörler olarak sıralanabilir.

Görüşmecinin şahsi bir biçimde görüşme sürecine dahil olması, (duygu, deneyim, bilgi paylaşma, çok fazla müdahaleci olmama, empati ile görüşülene yakınlaşma) gibi farklı, çok bo-

yutlu ve karmaşık birçok değişkenin sürecin yapısını, niteliğini ve derinliğini etkilemesi de söz edilmesi gereken diğer hususlardır. Bu konuda daha ayrıntılı bilgi 8. Bölüm'de sunulacaktır.

1- Görüşmecinin Bireysel Özellikleri: Derinlemesine görüşme bir etkileşim ve iletişim süreci olduğundan görüşmecinin bireysel özellikleri sürecin kendisini etkiler. Özellikle cinsiyet, yaş, mesleki statü görüşülen kişi ve görüşmeci arasındaki ilişkinin doğasını etkileyen en önemli faktörlerdir. Görüşmecinin sıcakkanlı, arkadaşça bir kişilik özelliği taşıması veya içine kapalı, ketum özelliklere sahip olması da görüşme sürecinin verimli geçmesinde etken olabilmektedir.

2- Kendini Sunuş/Takdim: Görüşülen kişilere kendimizi mümkün olduğunca olduğumuz gibi sunmak, çok vaat edici olmaksızın, ama duyarlı ve özenli olmak önemli ve olumlu etki yaratmaktadır. Görüşülen kişilere doğru bilgi vermek, yanıltıcı ifadelerden kaçınmak gerekmektedir.

3- Şahsi Bir Biçimde Dahil ve Müdahil Olma: Burada iki önemli soruyu cevaplamak yerinde olacaktır. Birincisi, araştırma amacı özel olarak araştırmaya katılan kişilere yardım etmek veya onları güçlendirmek değil de, onlardan öğrenme ise, araştırmacının çok fazla müdahil olmaması beklenir. Görüşülen kişinin görüşmeci ile paylaştığı duyguları, deneyimleri ve bilgilerinin çok özel ve mahrem yanları dışında, görüşmeci görüşme sırasında oluşan havayı paylaşmalıdır. Burada dahil olma, müdahale etme veya bütünüyle içine karışmadan farklıdır. Görüşmeci uzak, mesafeli duyarsız olamaz, fakat dahil olmanın dengesi iyi korunmalıdır.

Görüşülecek Kişilerin Seçimi: Örneklemi Oluşturma

Sosyal bilim araştırmalarında örneklem, seçim biçimi ve büyüklüğü açısından daima önemli bir araştırma adımı olarak tartışılmıştır. Niceliksel araştırmalarda (özellikle surveylerde) pozitivizmin ilkeleri araştırma evrenini temsil edici ve tesadüfi yöntemle seçilmiş rastlantısal (probability sampling) örneklemi gerekli kılmaktadır. Niteliksel araştırmalarda ise, gerek 'evren'in farklı algılanışı (örneğin antropolojik araştırmalarda 'evren'in tamamının seçilmesi) gerekse küçük gruplarla, derinlemesine yapılacak bir araştırma modeli sözkonusu olduğundan rastlantısal olmayan (non-probability sampling) örneklem seçimi uygun olmaktadır.

"Niteliksel araştırmalarda rastlantısallık mantığı nadiren kullanılır. Örneklem terimi, alternatif biçimlerin pratikte daha az

kullanılması ve daha az görünür olmasından, "rastlantısallık"la daha çok ilişkilendirilmektedir" (Mason, 1996: 83).

Niteliksel araştırmalar, "araştırma evrenini, sosyal gerçekliği genellemelere varmak amacı ile incelemediğinden" (Patton, 1987: 51) araştırmacı, temsil edici bir örneklemden çok, veri derleyebileceği örneklerle çalışır. Araştırma probleminin temel önemdeki öğeleri hakkında fikir sahibi olan, deneyimleri olan, yaşantılarından bu öğeler hakkında bilgi oluşturabileceği kişileri örneklemine dahil etmek amacındadır.

Niteliksel araştırmalarda rastlantısal olmayan örneklem seçiminin nedenlerini bu araştırmayı temellendiren teorik bakış açısında bulmak mümkündür. Herhangi iki veya daha fazla değişken arasında ilişkinin neden-sonuç yapısını araştırıp hipotez test etmek isteyen niceliksel araştırmalardan farklı olduğu için, niteliksel araştırmalar örneklem seçim tekniklerinde de farklılık gösterirler.

"Rastlantısal olmayan örneklem seçim tekniklerinin kullanılmasının nedeni, bu tip araştırmaların bir hipotez test etmekten çok, bir keşfetme, anlama çabasını içermesidir" (Denscombe, 1998: 25).

Niceliksel araştırma örneklemini seçmek için, araştırmacının uyması gereken ilke, örneklemin araştırma evrenini temsil edici nitelikte olmasıdır. "Diğer bir deyişle, eğer örneklem bütünüyle temsil edici ise, örneklemde bulunacak ortalama, evrenin ortalamasına çok yakın olmalıdır" (Black, 2002: 49). Temsil ediciliği sağlayacak olanın örnekleme dahil olacak birim ya da bireylerin tesadüfilik ilkesi ile seçilmeleri olduğu bilinmektedir. Araştırma evrenindeki her birim ya da bireyin eşit seçilme şansına sahip olması basit tesadüfi seçme tekniğinin dayandığı temeldir. Niteliksel araştırma örneklemi, yukarıda sözü edilen kesin ve belirlenmiş seçme tekniklerinden farklı olarak daha esnek biçimde belirlenmektedir. Araştırmacının, amaç ve kavramları bu seçimde esastır. Niteliksel araştırmalarda kullanılan rastlantısal olmayan örneklem, amaçsal örneklem, teorik örneklem, kota örneklem, tipik örneklerle oluşturulan örneklem, kartopu örneklem, uygun örneklem gibi birçok farklı başlık altında toplanabilir.

"Niteliksel çalışmalar rastlantısal olmayan (non-probability) örneklemi, örneğin, amaçsal, kartopu, teorik örneklem biçimlerini kullanırlar" (Sarantokos, 1993: 140).

"Tesadüfilik ve temsil edici olma ilkeleri dışında belirleniş, niteliksel araştırmalara örneklem açısından getirilen eleştirilerin

başında gelmektedir. Eleştirilerin odaklandığı nokta, araştırmacılar, evreni temsil etmeyen bir örneklem üzerinde çalışmadıkları için niteliksel araştırma verilerinin 'bilimsel' olamayacağı ve genelleştirilemeyeceğidir. Oysa niteliksel araştırma yönteminin örneklem seçimi bilgi kaynağı açısından zengin örneklere ulaşmak böylece kişilerin algı ve deneyimlerinin en iyi derlendiği bir grubu oluşturmaktır. 'Bilimsel' oluşun 'nesnel' olma anlamını taşıdığı pozitivist bakış açısından uzak bir noktada duran yorumsamacı bakış, öznelliğin gerçekliği daha iyi yansıtacağını ileri sürmektedir. Bir başka eleştiri kaynağı örneklem büyüklüğü ile ilgilidir. Niceliksel araştırmalarda istatistiki çıkarsamalar yapılacağından örneklem büyüklüğü önemli olmaktadır.

Örneklem konusundaki önemli problemlerden biri de nasıl seçileceğinin yanı sıra, örneklem büyüklüğüdür. Örneklem büyük-lüğü, istatistikî çıkarsamalara dayanan niceliksel araştırmalar için önemli bir öğedir (Black, 2002). Çünkü "örneklem büyüdükçe, istatistikî hesaplamalar daha net ve kesin olacaktır" (Black, 2002: 53). Niteliksel araştırmalarda ise, incelenen grubun homojen bir yapıda oluşu küçük bir örneklemi yeterli kılar. Eğer grup heterojense örneklemin büyüklüğü arttırılabilir (Sarantakos, 1993). Görüşülenlerin yine amaca bağlı olarak ve belirli sosyal özelliklere göre homojen veya heterojen gruplar olması mümkündür.

"Daha büyük bir örneklem, daha kesin istatistiki hesaplamalar demek olacaktır, bir başka deyişle araştırma evreninin parametrelerine (değerlerine daha yakın olunacaktır" (Black, 2002: 53). Oysa niteliksel araştırmaların istatistiki hesaplamalar, çıkarsamalar yapmak gibi bir amacı yoktur. Yani, araştırma evreninin parametreleri hakkında genellemelere varmaktan çok, küçük ölçekli bir çalışma ile derinlemesine ayrıntılı bir kavrayış hedeflenmektedir. Bu nedenle örneklem büyüklüğü, araştırmanın ana kavram tema ve sorunlarına ilişkin en ayrıntılı veriye ulaştığını veya bu veriyi bulabileceğini düşünen araştırmacının kendisi tarafından bir doyum noktasına varıldığı zaman belirlenir.

Örneklemin büyüklüğünden çok, dikkat edilmesi gereken ölçüt, amaca uygun bilgiyi ortaya çıkaracak tekniklere yoğunlaşmadır. Küçük örneklem gruplarında araştırmacı yoğun bir çalışma yürütebilir.

Niteliksel araştırmalarda niceliksel araştırmanın örneklem biçimlerini kullanan araştırmacılar vardır ancak burada niteliksel araştırmanın dayandığı teorik temel unutulmamalıdır. Seçilen araştırma konusunda odaklanılması gereken, genelleme yapılabi-

lecek temsil edici bir örneklemden çok, insan deneyimlerinin çeşitliliğini, zenginliğini yansıtacak anlatıların derlenebileceği, araştırma konusunun derinlemesine kavranabileceği bir örneklem oluşturmak olmalıdır.

Bu bölümde niteliksel araştırmalarda yaygın olarak kullanılan örneklem biçimlerinden söz edilecektir. Bunların dışında; araştırmacının amacına bağlı olarak çeşitlenen daha bir çok örneklem biçimi vardır.* Örneğin, birbirinden çok farklı örneklerin oluşturduğu örneklem, tipik durum örneklemi, homojen örneklem gibi (Patton, 1987).

Amaçsal Örneklem

Niteliksel örneklem, araştırmacının teorik yaklaşımına paralel olarak belirli bir yanlılığa dayanır. Bu durum, niteliksel araştırma örneklemini araştırma amacına dayanan (Purposive sampling) ve "belirli bir kriter veya özelliğe bağlı olarak seçilen birey ve gruplardan oluşan" (Black, 2002: 61) bir yapıya kavuşturmaktadır. Bu örneklem biçiminin avantajı, "küçük bir örneklem içinde araştırma evreninin farklı karakteristikleri içinde barındıran bir kesitini kapsayabilmesidir" (Black, 2002: 54). Bu örneklemin sınırlılığı ise, araştırmacının araştırma konusundaki bütün "değişkenleri" ve özellikleri tanımlayamamış olmasından ve seçimde bireysel bir taraflılığın hakim olmasından (Black, 2002: 54) kaynaklanmaktadır.

Kartopu Örneklem

Rastlantısal olmayan bir diğer örneklem biçimi kartopu örneklemidir. Sıklıkla kullanılan bu örneklem, daha çok etnografik araştırmalarda tercih edilen bir tekniktir. Araştırma alanında kaynak kişilerden doğru diğer görüşülecek kişilere ulaşılması ve bir kartopu gibi, ilerledikçe yeni kişilere ulaşıldıkça örneklemin büyümesi ile oluşmasıdır. Kartopu örneklemi, araştırmacının evrenin "büyüklüğü hakkında çok fazla bilgi sahibi olmadığı, ya da evrene ilişkin bir kaydın olmadığı durumlarda" yararlı bir tekniktir (Black, 2002: 55). Bu teknikte kaynak kişilerden doğru gidilerek diğer kişilere ulaşıldığından başından bir yönlenme ve sadece belirli grup ya da kişilere ulaşma riskleri bulunmaktadır. Zincirleme bir biçimde görüşülen kişilerin diğer kişilere yönlen-

---

* Bu konuda, Bkz. A. Yıldırım ve H. Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayınevi, 1999, Ankara.

dirmesi çoğu zaman sadece aynı özellikleri barındıran kişilere ulaşmayı yaratabilir. Araştırmacının amacına göre bu yönlendirme dikkate alınmalıdır.

Kota Örneklem

Niteliksel araştırmalarda kullanılabilecek bir diğer örneklem biçimi kota örneklemdir. Görüşülecek kişilerin önceden belirlenen kotalara göre saptanması ilkesine dayanır (Arber, 2001). Belirli özelliklere (örneğin yaş, sosyal sınıf, iş durumu, eğitim gibi) ayrılan kotalara kaç birey ya da birimin yerleştirileceğine önceden karar verilir. Tespit edilen her kota için aynı sayıya dikkat etmek gerekir. (Black, 2002). Kota örneklemi daha çok pazar araştırmalarında, medya araştırmalarında ve belirli bir konuda fikir/eğilim tespiti için yapılan araştırmalarda kullanılmaktadır.

Teorik Örneklem

Niteliksel araştırmaların yaygın bir biçimde kullandığı örneklem biçimlerinden biridir. Bu örneklemde görüşülecek kişilerin seçimi araştırmanın gelişimi ile ortaya çıkmakta, araştırma sürecinin içinde nihai halini almaktadır. Örneklem araştırmanın teorik çıkarsamaları ile belirlenir ve araştırmanın başlangıç aşamasında tahmin edilmez, oluşturulmaz. Örneklemin ne kadar büyük olacağının ve seçiminin araştırmanın başında ortaya çıkması ne istenir ne de mümkündür.

> "Araştırma süreci içinde teorik bir doyum noktasına ulaşılana kadar, örneklemi oluşturacak birim ya da bireylerin seçimi devam eder. Araştırmacı, analizlerine yeni bir veri ilave etmeyen, yeni bir katkı sunmayan görüşmelere kadar örneklemini belirlemeye devam eder. Ancak bu noktada örneklem büyüklüğü yeterli bulunur" (Denscombe, 1998: 216).

Niteliksel araştırma yapmak isteyen araştırmacılar aşağıdaki noktaları göz önünde bulundurmalıdır;

> "Çok büyük sayılı bir örneklem yerine, tipik olan örnekleri örnekleme dahil etme,
> Sabit bir örneklem yerine, araştırma süreci içinde hem bireyleri, hem büyüklüğü değişebilen bir örneklem oluşturma,
> Tesadüfi veya istatistiki bir örneklem yerine, uygun örnekleri ve amaçsal örneklemi tercih etme,
> Teorik bir örneklemi istatistiki bir örnekleme yeğleme,

Kantitatif bir örneklem yerine çok daha az sayıda, bütüncül bir ortamı örneklem olarak alma,
Araştırma öncesinde belirlenmiş bir örneklem yerine, araştırma sırasında örneklemi seçme,
Büyüklüğü kesin bir biçimde belirlenmiş örneklem yerine, araştırma süreci içinde örneklem büyüklüğüne karar verme,
Temsil ediciliği değil, uygunluğu ön plana alma" (Sarantakos, 1993: 141-142).

Örneklemin oluşturulması aşamasında üç boyuta, zamana, mekâna ve organizasyonal boyutlara dikkat çekilmekte ve örneklemin bu boyutlar göz ardı edilmeksizin oluşturulması gereği üzerinde durulmaktadır. "Ne çeşit bir örneklem birimi seçilirse seçilsin, araştırmacı bu birimi zamanla nasıl bağdaştıracağını düşünmelidir" (Mason, 1996: 89). Araştırmanın mekân (yer) ve coğrafi koşullar açısından örneklemini etkileyen öğeler söz konusu olabilir. Ayrıca araştırmanın kendisi mekân veya coğrafi koşullara da odaklanabilir. Organizasyonal boyut araştırmanın organizasyonlarla nasıl ilişkilendirileceğini, organizasyonlara ait özelliklerin, faaliyetlerin örneklemin belirlenişinde nasıl etkili olabileceğini kapsamaktadır (Mason, 1996). Özellikle iş yeri araştırmalarında, sivil toplum kuruluşları ile yapılacak çalışmalarda örneklemin seçiminde bu boyut önemlidir. Organizasyonlar ve kuruluşlarla yapılacak araştırmalarda yapı, yer ve bu yere bağlı olan diğer kuruluşlar dikkate alınmalıdır. Araştırmanın örneklemini oluşturma aşamasında yukarda sözü edilen boyutların önemi, araştırmacının inceleyeceği konu hakkında ön bilgi edinme aşamasında karşısına çıkacaktır. Örnekleme kimlerin, hangi birilerin dahil edileceği sorusunu araştırma konusuna ilişkin ön bilgilere sahip olmadan cevaplamak zordur. Öncelikle araştırmanın yapılacağı koşullar (yer, mekân, idari yapı) hakkındaki ön araştırma aşamasının ayrıntılı ve dikkatli bir biçimde gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Bu ön keşif araştırmacıya örneklemi oluşturmada değerli bilgiler sağlar. Eğer araştırmacı araştırma alanının içinde daha önce bir biçimde yer almışsa, bu ön temas çok yararlı olabilecek, farklı olgu, durum, özellik ve sorunların keşfedilmesini mümkün kılabilecektir. Ön araştırma aşamasında özellikle kartopu örneklemi oluşturmak isteyen araştırmacıların kaynak kişilere ulaşmaya çalışması ve araştırma konusu ile ilgili tipik olan birey veya birimleri saptaması uygun olacaktır

Araştırmacıları tesadüfi örneklem metodu kullanmaktan caydıran katı kurallar olmasa da, niteliksel araştırmalarda daha az sayı-

da kişi ile görüşüldüğünden, öncesinde sözü edildiği gibi, kişiler belirli bir amaca uygunluk prensibi ile seçilir. Amaca uygun örneklem aşağıda sözü edilen araştırma hedefleri için uygundur;

1. "Bir konuda keşfedici (exploratif) araştırma hedeflenmişse,
2. Ön araştırma için yapılan pilot çalışmada,
3. Daha geniş araştırmalar için seçilen ilk-aşama birimlerini tespit ederken" (Arber, 2001: 61).

Özetle rastlantısal olmayan örneklemde her bireyin seçilme şansının ne kadar olacağı bilinmemektedir. Bu seçim için tek bir biçimden söz etmek olası değildir. Belirli koşullarda belirli özellikleri ve öznellikleri yakalayabilmek için amaca uygunluk en iyi seçim ölçütüdür. Niteliksel araştırmalarda örneklem seçiminde, niceliksel yönteme göre farklı yollar kullanılabilir. Araştırmacı temelde görüşülecek kişilerin seçimini, niceliksel yöntemin olmazsa olmaz ilkesi olan temsil edilebilirlik ilkesine bağlı kalmaksızın yapabilir. Rastlantısal ya da olasılık örneklemesinden farklı olarak, niteliksel araştırmada araştırmacı incelediği konuyu en iyi bulabileceği örneklemi tercih eder. Amaca bağlı örneklem olarak bilinen bu örneklemde seçimde kullanılan ölçütlerin belirtilmesi gerekmektedir. Az sayıda kişiyi kapsayacak, görece küçük ölçekli araştırmalarda, araştırmacının amacı sosyal sürecin kendisini anlamak olduğundan ve bu amacın temsil edici bir örneklem üzerinden genellemelere gidecek bir hedefi olmadığından, rastlantısal örneklem kullanmak gerçekçi değildir. Amaca uygun örneklem dışında, kartopu örneklemi de en yaygın olarak kullanılan örneklem seçim tekniğidir. Ayrıca teorik örneklem, kota örneklem ve tipik olan örneklerle örneklemi oluşturmak, seçim tekniklerinde kullanılan diğer yollardır (Arber, 2001).

Görüşmecinin Geliştirmesi Lüzumlu Becerileri

1. Dinlemek; gerçekten, dikkatle dinlemek; görüşülenin iç bakışını, iç dünyasını kavrayabilmekte en önemli araçtır. Deneyimle geliştirilebilir.
2. Hatırlamak; görüşülen kişilerin söylediklerini ve daha önce sorulanları hatırlamak, (özellikle bir gün içinde birden fazla görüşme yapılıyorsa) önemli bir özelliktir.
3. Konuşmak ve dinlemek, arasında etkin olumlu bir denge sağlamak; bu farklı durumlarda görüşmecinin kendisinin yaratacağı bir beceri olsa da, görüşmelerde sıklıkla görüşülenin fikirlerini yoruma tabi tutmak, sık sık konuşmalarını kesmek, görüşülen kişiye yardımcı olma amacıyla sık

sık müdahale etmek, biçimindeki davranışlardan kaçınmak gereğini de kapsamaktadır.

4. Görüşülen kişinin sözel olduğu kadar, sözel olmayan ipuçlarını yakalamak, iyi bir gözlemci olmak, beden dilini kurmak, görüşülen kişinin sıkıldığını, kırıldığını, üzüldüğünü, utandığını, fark etmek.
5. Görüşme için gereken işlemleri daha önce birçok kez denemek, örneğin çok hızlı not tutmak, ses kayıt cihazlarına alışık olmak, resim çekme bilgisi ve deneyimi gibi.
6. Pilot çalışmayı ihmal etmemek ve pilot çalışmada öğrenmek.
7. İyi bir gözlemci olmak.

Görüşme Sürecinde Kullanılacak Yardımcı Yollar

Görüşmenin etkin ve verimli bir süreç olarak yaşanmasını sağlayabilecek bazı taktiklerden söz edilebilir. Bu taktikler görüşmecinin gerektiğinde kullanabileceği yararlı ipuçlarıdır,

1. Gereken durumlarda sessiz kalmak,
2. Gereken durumlarda soruyu tekrarlamak,
3. Konuşmaya ara verildiğinde görüşülenin son kelimelerini tekrarlamak,
4. Bazı örnekler vermek,
5. Görüşülen kişinin ifadesi tam anlaşılmadığında, tekrar açıklamasını istemek,
6. Görüşülen kişinin daha az konuştuğu durumlarda, biraz daha fazla ayrıntı istemek,
7. Görüşülen kişilerin düşüncelerini özetlemek (eğer sizi yanlış anlamadımsa, gibi),
8. Kontrol etmek (Bununla neyi kast ettiniz, ne demek istemiştiniz, gibi).

Bu noktalar, görüşme sırasında gösterilecek özen ve dikkatle, görüşme sürecinin doğallığını, kendiliğindenliğini bozmazsa işlevsel olacaktır.

Derinlemesine Görüşmede Etik Sorular

Derinlemesine görüşmede araştırmacının karşılaştığı etik sorunlar, diğer veri elde etme tekniklerinde karşılaşılan etik sorunlardan biraz daha farklıdır. Görüşme sürecinde etik sorunlar öncelikle,

Gerçekleştirilen görüşmenin genel araştırma etiğine, etik kurallara ne kadar uyduğuna,

Hangi temelde etik olmayan davranışların ortaya çıktığına,

Görüşmede kullanılan görüşme tarz ve pratiğinin kimin için kabul edilebilir veya kabul edilemez olarak değerlendirileceğine bağlı olarak düşünülmelidir.

Bu sorulara cevap verebilmek için,

"Ne sorduğumuza,

Nasıl sorduğumuza,

Görüşülen kişiye neleri söyleyebilmesi için imkân tanıdığımıza,

Güven sorununu nasıl garantilediğimize,

Görüşme süreci boyunca görüşmeci ve görüşülen kişi arasındaki güç ilişkilerine ne kadar dikkat ettiğimize,

Görüşme için kimin onay ve rızasını, nasıl aldığımıza,

Bilgilendirilmiş rıza elde ettiğimizden nasıl emin olduğumuza ve her biri konusunda açık, net bir yaklaşımımız olduğuna bağlıdır." (Mason, 1996: 56-57)

Bilgilendirilmiş Rıza Nelere Dayanmalıdır?

Niteliksel araştırmalarda derinlemesine bilgi, kişilerin dünyalarına giriş anlamı taşıdığı için, kişilerden araştırmaya katılım iznini, oldukça ayrıntılı olarak sunulması gereken araştırmanın amacının açıklanmasından sonra almak uygundur. Bunun için;

Görüşülen kişiyi, araştırmanın amacı ve bilgilerin nasıl kullanılacağı konusunda aydınlatmak,

Görüşülen kişinin amaca yönelik sorularını onu tatmin edecek şekilde cevaplandırmak,

Araştırmanın sonunda ortaya çıkacak raporun yayınlanması konusunda bilgilendirmek,

Araştırmanın kimin veya hangi kurum için yapıldığı konusunda yeterli açıklama sunmak,

Araştırmacının kendisi hakkında yeterli bilgiyi sunması gerekmektedir.

Araştırmaya katılacak kişilerin tüm sorularını dikkatle cevaplamak ve etik kurallara titizlikle uymak niteliksel verinin kalitesini arttırmak açısından çok yararlı olacaktır.

Onay ve Rıza Konusunda Nelere Dikkat Edilmeli?

Akademik derneklerce yayınlanan etik kurallar içinde en önemlilerinden biri araştırmalara katılanların onaylanmış rızasını almaktır. Görüşme yapılması planlanan kişilerden rıza, izin istemek ilk koşuldur. Fakat bazı koşullarda bu rıza otorite kanalı ile gelebilmektedir. Örneğin, güçlü bir komite başkanından, bir

patrondan, bir öğretmenden, bir ebeveynden. Böyle durumlarda görüşülecek kişinin seçim yapma, Evet/Hayır diyebilme şansı nedir? Bu nedenle rıza-onay alınmasında halen tartışma konusu olan bir sorun vardır. Bunların bazıları;

- Görüşmeye katılma onayı vermek

(Bu onay görüşene her türlü soruyu sorabileceğimizi mi gösteriyor? Herhangi bir izin almada bu onayı geri çekebilme şansı veriyor muyuz? Görüşülenin görüşme sürecinin ileri bir safhasında bu onayı vermenin ne demek olduğunu tam olarak anlamasından sonra, tekrar bu onayı alabilmek çok önemli olabilmektedir

- Verinin kullanımına rıza göstermek

(Görüşülen kişi görüşmecinin yaklaşımını ve veriyi nasıl kullanacağını tam olarak anladı mı? Sadece sözleri değil, beden dili, mimikler ve pozlardan da çıkarsamaları araştırmacının kullanabileceği belirtilmesi gereken hususlar mıdır?)

Kişileri bilgilendirerek alınan onay ve rızanın önemi araştırma etiği açısından büyüktür. Bu onayın alınması çoğu zaman dikkatsizce ve önemsenmeden gerçekleştirilmektedir. Oysa bu aşamada sorulması gereken birçok soru vardır. Örneğin,

Görüşme sürecinin gerçekleşmesini sağlayacak olan güven duygusu oluşturuldu mu?

Kimin onay ve rızasını istediğine, görüşmeci gereken özeni gösterdi mi?

Görüşülen kişilerin duydukları tereddütler sağlıklı bir biçimde giderildi mi?

Görüşmeci kendini yeterince açık tanıttı mı?

Görüşmeci, görüşülen kişiye onay ve rızasını görüşme sürecinin herhangi bir yerinde geri çekebileceğini belirtti mi?

Görüşmenin ayrıntıları ve süresi konusunda yeterli açıklama yapıldı mı?

Tüm bu soruların olumlu yanıtlandığı durumlarda görüşme izin ve onayı olması gerektiği gibi alınmıştır denebilir.

Neler, Nasıl Sorulmalı?

Görüşme süresince ne sorulduğu, başka sorularla bağlı olarak önem kazanmaktadır. Örneğin;

Görüştüğümüz kişilerin anlayacağı sorular soruyor muyuz?

Görüştüğümüz kişilerin cevap vermek istemeyeceği çok özel konular soruyor muyuz?

Kişilerin hayatlarındaki hatalar, legal olmayan faaliyetler, yaşadıkları travmalar, gibi konularda kişilere zarar verecek tarzda sorular soruyor muyuz?

Görüşülen kişileri çok rahatsız edecek, üzecek ve aşırı uyaracak sorular soruyor muyuz?

Soruları nasıl sorduğumuz, soruların içeriği kadar önemlidir. Görüşme sürecinin istenilen biçimde devam etmesi soruları nasıl sorduğumuzla bire bir ilişkilidir. Aşağıda yer alan sorular görüşme sürecinde dikkat edilmesi gereken noktaları göstermek için seçilmiştir;

Görüştüğümüz kişilerin kafasını karıştıracak, onlar için karmaşık olabilecek soru tipleri kullanıyor muyuz?

Karmaşık sorular sorarak onların nasıl tepki vereceğini bekliyor muyuz?

Kişilerin bizi uzman gibi algılayacakları soru biçimleri kullanıyor muyuz?

Bir soru içine birden fazla soru olacak konular yerleştiriyor muyuz?

Soruları birbiri ardına ve sıklıkla soruyor muyuz?

Görüşülen Kişinin Kendini İyi İfade Edebilmesi

Görüşme sürecinde ayrıntılı ve derinlemesine bilgiye ulaşmak, görüşülen kişinin tüm bu ayrıntıları ifade edebilme fırsatını bulabilmiş olmasına bağlıdır. Görüşülen kişilerin görüşmede kendilerini iyi ifade edebilecekleri fırsatları sunup sunmadığımızı dikkatle gözden geçirmeliyiz.

Görüşülen kişiler beklenilenden daha fazlasını veriyor mu, düşüncelerini yeterince açıklama imkânı var mı?

Görüşülen kişinin güveni yeterince kazanılmış mı?

Görüşme sürecinde kişi kendini rahat hissediyor mu?

Görüşülen kişinin görüşlerini açıklamasında gereken geri bildirimi veriliyor mu?

Görüşülen kişinin sık sık sözü kesiliyor mu? Bu ve benzeri soruları sorarak, görüşme sürecinin sağlıklı bir biçimde devamını sağlamak mümkün olabilecektir.

Görüşülen Kişinin Görüşmeciye Güven Duyması

Görüşmecinin, görüşülen kişide güven duygusunu yaratabilmesi birçok faktör yanında aşağıda belirtilen sorulara da gereken cevapları vermesine bağlıdır;

Görüşülenin güvenini sağlamak için araştırmanın yeterince ayrıntılı açıklaması yapıldı mı?

Görüşülenlere gereksiz söz ve vaatler verildi mi?

Görüşülenin şahsi ismi, özellikleri veya diğer kişisel bilgilerinin diğer insanlar tarafından bilinmeyeceği konusunda yeterli açıklama yapıldı mı?

Görüşülenlerin araştırma hakkında doğru bilgi sahibi olması için yeterli özen gösterildi mi?

Görüşmelerde kişinin güvenini sarsacak davranış ve tutumlardan özenle kaçınıldı mı?

Görüşme sonuçlarının nasıl kullanılacağı açıkça belirtildi mi?

Görüşmenin görüşülenin isteğine bağlı olarak sonlandırılabileceğinden söz edildi mi?

Görüşme Sürecindeki İlişkiler Nasıl Düzenlenir?

Görüşme sürecinde oluşan karşılıklı ilişkilerin yakın ve dostça sürdürülebilmesi, görüşmecinin bu konuda harcayacağı çabaya bağlıdır. Sürecin farklı aşamaları Tablo 8'de görülmektedir. Sürecin kendiliğinden işleyeceğini beklemek her zaman istenilen sonuçları vermeyebilir. Bu nedenle görüşmeci herhangi bir iletişim sürecinde olduğu gibi, bazı noktalara özen göstermelidir. Bunlardan kısaca, kaçınılması gerekenler ve yapılması elzem olanlar biçiminde söz etmek mümkündür.

Kaçınılması gerekenler;

Görüşülen kişinin sık sık sözünü kesmek,

Ses kaydı alındığı düşüncesi ile dikkatle dinlememek,

Görüşülen kişinin hassaslaştığı anlar ve anlatılarda özenli olmamak,

Kişisel nedenlerle oluşabilecek kesintiler ve duraksamalarda beklememek,

Susmanın da bir cevap biçimi olabildiği anlarda acele etmek,

Soruların yeterince anlaşılıp anlaşılmadığına dikkat etmemek,

Görüşülen kişiden fazla konuşmak veya konuşulanlar üzerine yorum yapmak,

Bilgiç veya öğretici tavırlar içinde olmak,

Görüşülen kişiler hakkında sahip olunan önyargıların görüşme sürecine etki etmesine izin vermek.

Yapılması gerekenler;

Görüşme sürecinde görüşülen kişi ve görüşmeci arasında bir güç ilişkisi kurmaktan kaçınmak,

Görüşmeci ve görüşülen kişi arasında eşitlikçi bir etkileşimi oluşturmak,

Görüşmecinin görüşülen kişi üzerinde herhangi bir tahakküm, baskı, otorite kurmasını engelleyici tutum ve davranışları benimsemek,

Görüşme sürecinde ortaya çıkan karmaşık ilişkileri görüşmecinin sorumluluğu altında gidermek,

Görüşme sürecinin istenmedik biçimde uzamasını önlemek üzere süreci kontrol etmek,

Görüşülen kişileri görüş ve fikirlerini açıklamaları için yüreklendirmek, cesaretlendirmek,

Bu fikir ve görüşlerin araştırma için önemini vurgulamak,

Görüşülen kişilerin katkı ve çabasına karşılık teşekkür etmek.

Görüşmede Etkileşimci-İlişkisel Yaklaşım

İletişimci-etkileşimci yaklaşım, iletişimin ve etkileşimin görüşmedeki esaslı önemine dikkat çeker. Bu yaklaşım, görüşme tekniğinin geleneksel biçimine karşı çıkar. Etimolojik izleri, Latince'de "girmek, bir başkasının dünyasına onu görmek için girmek olan" (Chirban, 1996: xi) derinlemesine görüşme tekniğinin bu anlama uyan bir biçimde yapılması gerektiği ileri sürülmektedir. Burada istenen, resmi, şahsi olmayan, gerçek bir insan ilişkisi temelinde ortaya çıkmamış verilerin kişilerin dünyalarını yansıtmayacağı, "rafine görüşme teknikleri yerine, daha sıcak ve insancıl bir ilişkinin kurulması, etkileşimin yaratılması gerektiğidir (Holstein ve Gubrium, 1995; Aktaran, Chirban, 1996: xii). Görüşme sürecinde yaşanan etkileşim ve iletişimi değerlendirmek için, öncelikle etkileşim ve iletişimin hangi bağlamda ele alınacağına bakmak gerekir.

- Etkileşim, görüşme sürecinde bireyler arası iletişimle kurulan, bireylerin paylaştıkları ilişki temelini oluştur.
  Görüşme sürecinde ilişki ise, bireyler arasında, yani görüşmeci ve görüşülen kişi arasında paylaşılan sürecin tamamıdır ve görüşme içeriğine etkisi önemlidir.

1. Etkileşim kavramının kapsamı;

Her iki tarafın duruşuna; iletişimdeki katılımcıların güç dağılımındaki rollerinin nasıl ortaya çıktığına,

Anlaşmaya; etkileşimin sağlayabildiği ve görüşmeciye açtığı olası keşif alanlarına,
Güç dağılımı sürecindeki işbirliğine,
Araştırmacının rolüne –ki bu iletişimdeki kolaylığı da sağlar–; araştırmacının bir gözlemci olarak kendi rolünün farkındalığına,
Karşılıklı olarak fikir ve görüşlerin aktarılmasına ve karşı aktarmanın bilincinde olmaya
Yeni bir ilişki için yeni bir ortamın yaratılmasına bağlı olarak oluşur.

2. İlişki kavramının kapsamı;

Profesyonel ve kişisel uyuma; temel hedeflere yönelik öncelikli sorumluluklara,
Karşılıklı anlaşmaya; katılımcıların karşılıklı olarak fikir ve görüşlerini rahatlıkla ifade etmelerine,
Kişinin doğru yönlendirilmesine: sürece katılan her iki tarafın birbirlerine karşı duyduğu saygıya ve anlaşma çabalarına bağlı olarak oluşur (Chirban, 1996).

İletişimci-Etkileşimci Görüşme

Bu yaklaşım çerçevesinde, araştırmacının;

1. İletişimci- Etkileşimci bir bakış açısına sahip olmaya,
2. Görüşmecinin rolünü ve önemini göz ardı etmemeye,
3. Kişiler arası işbirliğine önem vermeye,
4. Görüşülen kişinin şimdiye yönlendirilmesine,
5. Sürecin nabzını yüksek tutmaya özen göstermesi gerekmektedir.

1) Görüşmelerde iletişimci-etkileşimci bir yaklaşımla davranmak, görüşmeyi yapılacak 'bir iş' anlamından çıkararak, iki birey arasında insani bir paylaşım, yani karşılıklı olarak değiş tokuş edilen fikir, görüş ve deneyimleri, görüşülenin bakış açısından anlamaya çalışmak, süreci böyle anlamak demektir.

2) Görüşmecinin, araştırma sürecindeki görevinin ve rolünün bilincinde olması kurulacak ilişkiyi etkiler. Bu tür bir düşünce yapısı görüşmecinin kendi varlığının bilincinde olmasını ve samimi bir diyalog kurulmasını zorunlu kılar. Bir başka deyişle, bu tür bir düşünce yapısı (alternatif bir görüşme türü olarak) bütünleştirici düşüncenin ve geliştirilen ilişkinin üstüne kuruludur. Kişilerin sahip olduğu karakteristik özellikler ve değerlerin, görüşmelerde büyük bir rolü ve etkisi vardır. Bunlar görüşmenin esas

kaynağı olan yüzleşmenin/karşılaşmanın derinliğini sağlar. Kişiler genellikle şahsi özelliklerini gizlerler/örtülü tutarlar ve bu da görüşmeyi etkiler, görüşmenin derinliğini belirler. Araştırmacı, görüşme sırasında önyargıların desteklediği, kişisel görüşlerin maskelenmesini yaratabilecek çok genel bir söylemin hâkim olmasını önlemeye çalışmalıdır.

3) Görüşme sırasında kişilerarası işbilirliği, mesajların her iki tarafça doğru algılandığı bir iletişim ve buna dayanan sağlıklı bir etkileşim ile sağlanır. Görüşmeci açık ve samimi tavrıyla daha anlaşılır olmaya çabalar ve dayanışmayı destekleyen geliştiren bir tutum içinde olursa süreç içerisinde işbirliği gelişebilir.

4) Görüşme belirli bir anın üstüne odaklanmış olabilir. Bu hem geçmişin, hem de geleceğin açık ve net olmasını sağlar. Kişi şimdiden bahsederken geçmişi de anlatabilir ve bu anlatılanlara farklı boyutlar kazandırabilir. Yeni bir ilişkinin başlaması ve birbirini daha iyi anlama çabası ile görüşme sırasında, istenen derinliği yakalayabilmek mümkün olabilir.

Görüşmecinin İletişimci-Etkileşimci Yaklaşım

Beklenen Kişisel Özellikleri

Görüşmeciler kendilerine değer biçmeliler/ nasıl bir etkiye sahip olduklarını bilmeliler ve görüşme sırasında görüşülen kişiye doğrudan ya da dolaylı nasıl etki edeceklerini, bunun görüşmeyi yönlendirebileceğinin bilincinde olmalıdır. Görüşmecilerin kendilerinde olması beklenen özellikler:

"*Bütünlük/doğruluk:* kişinin tutarlı ve dürüst bir tavır içinde olması,

Motivasyon: Kişisel teşvik ve ilgiyle alakalı olarak, paylaşılan aktivitede hedefe ulaşmanın kolaylığını sağlar. Görüşmeyi motivasyon taşır.

Açıklık: Katılım sürecinde karşılaşılabilecek korku ve endişelere karşı açık olmak.

Empati: Görüşmeyi geliştirir/besler. Empati duyguların, düşüncelerin hedeflerin anlaşılmasını sağlar. Karşılıklı empati önemlidir. Ancak bu sürece aşırı bir yönelim görüşmecinin araştırmadaki hedefini şaşırmasına ve görüşme esnasındaki rol dağılımında bir karışıklık yaşanmasına neden olabilir.

Anlayış: Süreç içerisinde oluşabilecek çeşitli durumların, doğal gerçekliğinin izah edilmesindeki kapasiteyi içerir. Nüfuz eden gerçekliğin ortaya konulmasını yansıtır

Nezaket: İlişkilerin kurulmasında ve gelişmesinde önemli rol oynar. Bireyin kişiselliğini talep eder.

Gerçeklik: Gerçekliğin aranması bir görüşmedeki ana hedeftir. Görüşmenin bel kemiğidir.

Saygı: Görüşülenin isteklerine ve özeline karşı duyarlı, bilinçli ve saygılı olmayı gerektirir. Görüşme sürecindeki her iki taraf için esaslı bir rol oynar. Saygı size güven duyan/ size kendini emanet eden kişiye karşı değer biçmeyi ve ilgi göstermeyi kapsar (Chirban, 1996: 43-54).

Bu özelliklerin yanı sıra, özne bilincinde olma, samimilik, ahenk ve uyumu yaratma, iletişimde duruşunu belirleme, ilişkinin dinamiğinin sağlanmasına gayret etme, görüşülen kişinin görüşmeye tam katılımını sağlama gibi sürecin kendi içersinde ortaya çıkacak çabalara da gereksinim olacaktır.

a) Araştırmacının özne bilincine sahip olması kendine güven açısından önemlidir ancak üstünlük bilincine sahip olma tehlikesini de beraberinde taşır.
b) Samimiyet karşılıklı olarak fikir ve duyguların paylaşımını içerir.
c) Ahenk ve uyum sağlama, görüşmeciye, görüşülen kişinin dünyasına girmesine olanak tanır.
d) Görüşmedeki duruşlar/ tutumlar görüşme esnasındaki rolleri ve iletişimi etkiler.
e) İlişki dinamiğindeki uzlaşma açık ve gerçek bir tartışma ortamı sağlar.
f) Görüşmecinin karakteristik özelliklerinin, görüşülen kişi üstünde açık bir etkisi vardır.

Görüşmede Etkileşim ve İlişki Kurma

Görüşme yaparken iki temel amaç güdülmektedir. Birincisi, görüşme anında kendiliğinden bir biçimde ortaya çıkan veriye ulaşmak, ikincisi, görüşülen kişinin mümkün olduğunca arkadaşça bir sohbet ortamında kendi tutum, davranış, değer ve bilgilerini görüşmeci ile paylaşmasını sağlamak.

Arkadaşça bir sohbetin oluşmasında bazı engeller, sınırlılıklar ve zorluklar olabilir.

1. Görüşülen kişi açısından süreci rasyonelleştirme gayreti güdülebilir. Cevaplayıcı kendi davranışlarına, fikirlerine mantıksal nedenler göstererek açıklamalar verebilir.
2. Sürece, duygusal nedenlerini veya değerlendirmelerini katmaksızın, gerçek görüşünü belirtmeksizin katılabilir.

3. Bazı koşullarda görüşülen kişi duygularını sözlere dökmekten kaçınabilir.
4. Kişiler tercih ettikleri kendilik imajlarına ters düşecek veya en azından bu imajla tutarlı olamayacak davranış ve tutumlarını tanımlamak istemeyebilirler.*
5. Kimi zaman, görüşülen kişiler, görüşmeciye aşarı kibar davranmak ve böyle bir görüntü vermek isteyebilirler.
6. Görüşülen kişilerin çok çekingen veya aşırı endişeli olanları, cevaplarını gerçekte olduğundan daha başka bir biçimde ifade etmiş olabilirler.
7. Kimi zaman, görüşülen görüşmecinin ne istediğini fark edip, onun duymak istediklerini ortaya koyabilir.

Görüşme boyunca dostça bir ortamın yaratılması ve ilişkinin daha sıcak bir duruma getirilmesi için, öncelikle görüşmecinin tavrının önemi kavranmış olmalıdır. Rahat ve sürekli olarak kendini ortaya koymaya çalışmayan bir görüşmeci, görüşülen kişinin de rahatlamasına yardım eder. Görüşmeci uçlardan kaçınmalıdır (çok fazla hürmetkar veya tenezzül ettiğini hissettiren türde bir tarzdan). Görüşmenin alt başlıkları ile ilgili sorularını sorarken, soruları kişiselleştirmeli, örneğin, sağlık politikası ile ilgili sorulardan çok, kişinin kendisinin sağlık alanındaki deneyimlerini sorarak kendini ifade etmesine imkân veren, sorular sormalıdır. Her konuda zor bulabileceği sorular yerine, kolayca cevap verebileceği sorular sormalıdır.

Görüşmeci görüşülen kişiyi dinlerken, onun söylediklerinin önemli olduğu, bilgi, deneyim, tutum duygularının veya bunlardan herhangi bir tanesinin birbirinden daha az veya çok önemli olmadığı, ama hepsinin eşit değerde önemli olduğunu göstermeli, fakat bunlardan herhangi biri hakkında hüküm, değer vs. ifade etmemelidir. Kendi yorum ve hükümlerinden çok görüşülen kişinin kendisini daha iyi ifade edebileceği zemini yaratmalıdır.

Görüşmeci, görüşülen kişiyi konu üzerinde daha fazla konuşturabilmek için tanımlayıcı, tarif eden örnekler verebilir, fakat bu örnek, daha çok belirsiz üçüncü şahıslara dayanmalıdır (Bazı gençlerden duyduğum gibi, bazı kadınlar bana söylemişti vs.). Fakat bu noktadan görüşmeci sadece konusunu biraz daha açmak için yararlanmalı, bu örneklerle, yönlendirici olmaktan kaçınmalıdır. Belirli bir yöne çekici, cevap istediğimiz doğrultuda alınacak sorular, görüşme sürecinin akışını etkileyebilir.

---

* Bu bölüm için önerilen okuma kaynağı; D. Silverman (1993) *Interpreting Qualitative Data*, Chp. I, III., Sage Pub., Londra.

Görüşmecinin tarzı görüşme sürecinin hangi düzeyde devam edeceğini etkiler ilkesi, görüşmecinin görüşülen kişiye karşı ne kadar duyarlı olduğuna dayanır. Duyarlılık etik anlamda olduğu kadar, soru sorma, sorgulama, sorgu yargıcı gibi davranma arasındaki ince çizgiyi de belirleyen önemli bir faktördür. Bir soruyu içeriği aynı kalmakla birlikte iki farklı tarzda sormak mümkündür. Birincisinde, soru soruş stili kişiyi rahatsız etmeden, yumuşatarak ve duyarlı bir tonda olabilirken, ikincisinde formel, daha uzak ve katı bir tavırda olabilir. Karşıdaki kişiyi tereddüt içinde bırakan, cevap verip vermeme konusunda ikircikli kılan sorulardan kaçınmak görüşmedeki etkileşimi daha canlı kılabilir. Görüşmecinin görüşülen kişi üzerinde yarattığı psikolojik etki asla bir sorgulayıcı konumda olmamalıdır. Görüşme sürecinde iyi bir etkileşim ve iletişim imkânı yaratmak birçok faktöre bağlıdır. Örneğin,

→ Görüşmede görüşülen kişinin kendiliğinden bir biçimde ortaya çıkan cevaplarına saygı içinde olma,

→ Görüşmecinin içten, dürüst, incelikli üslubunun görüşülen kişiyi de benzer bir davranış kalıbına davet edeceğini hatırlama. Bu görüşülenin kendini savunma pozisyonuna koymasını engeller ve içtenliğe davet eder.

→ Empati'nin etkin bir biçimde kullanılmasını unutmama, görüşülen kişiyi anlama çabasında empatiyi bir kolaylaştırıcı olarak düşünme,

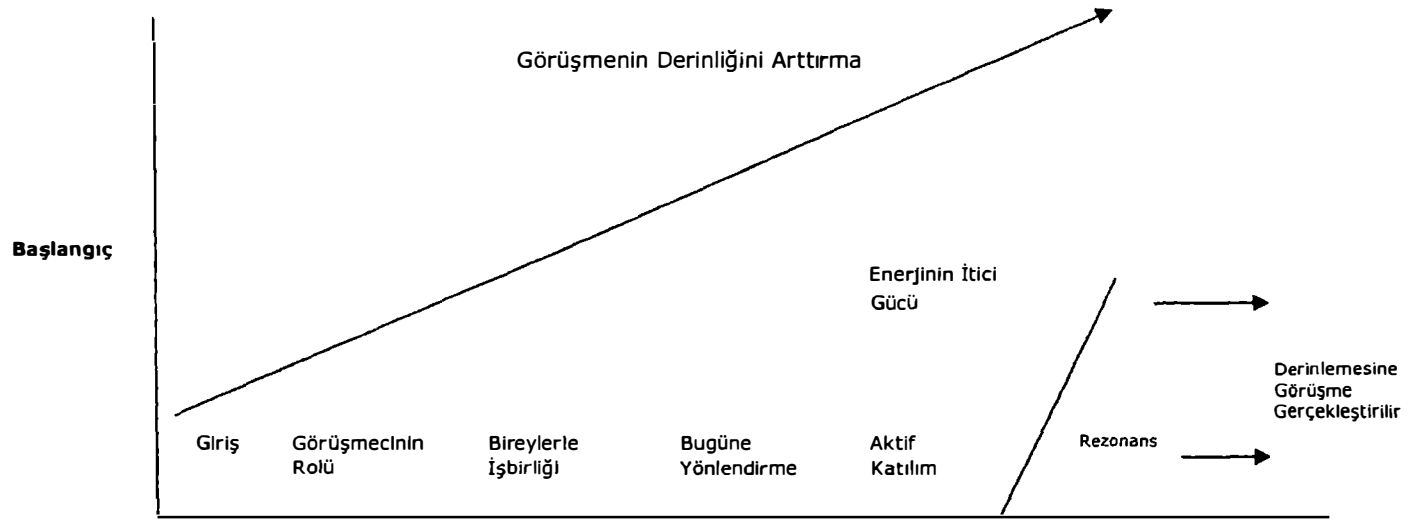
→ Görüşmecinin kendini sunuşuna özen gösterme,

a) Çok formel bir biçimde davranmanın genellikle etkileşimi sınırlayacağını,

b) Çok profesyonel, çok yönlendirici biçimde yaklaşmanın belirli bir sonuca götüreceğini ama derinlemesine bir kavrayışa engel oluşturabileceğini hatırlama,

→ Görüşmeci ne kadar rahat, ilgili, sempatik, yakın durursa, görüşülen kişinin de karşılıklılık ilişkisi içinde, güven ve rahatlık duyguları ile görüşmeciye yaklaşabileceğine (rezonans etkisi) dikkat etme.

Tablo 8: İletişimci-Etkileşimci Yaklaşımda Görüşme Süreci

Aşamalar: 1. İlk Temas
a. Amaçların açıklanması
b. Beklentilerin belirginleştirilmesi
c. Görüşme için uygun ortamın oluşturulması

2. Karşılaşma ve anlaşma
a. Görüşmecinin yönlendirmesi ile görüşülen kişi için fırsatlar yaratma
b. Fikirler, duygular ve sorunlar etrafında konuşma

3. Sürecin devamı ve Sürece katılım
a. Görüşülen kişi için alıcı ve karşılık verici fırsatlar yaratma
b. Rezonansın artışı
c. Sürece katılımın artışı

4. Yeni ilişkiler ve yeni mekan, her iki katılımcı için yeni bir deneyimin başlaması

Kaynak: J.T. Chirban, *Interviewing in Depth: The Interactive-Relational* Approach, Sage Publications, Londra, 1996, s.56

Görüşme Sürecindeki İletişimde Etkileşim ve Engeller

Derinlemesine görüşme boyunca görüşülen kişi ve görüşmeci arasındaki iletişimde kimi zaman bazı sıkıntılar yaşanabilmektedir. Samimi, arkadaşça bir iletişimin engelleri her iki taraftan doğabilir. Sağlıklı olmayan iletişimin neden olduğu ve görüşme sürecinde her iki tarafı etkileyebilecek iletişim kazaları olabilir. Bu kazalara neden olacak engeller genel olarak;

- Gereksiz yönlendirmelerden,
- Yanlış üslup ve tarzlardan,
- Yargılayıcı, eleştirici, suçlayıcı oluştan,
- Çok sorgulayıcı ve çok meraklı oluştan,
- Gerçekten dinlememekten,
- Öğüt vermekten ve öğretici tavırlardan doğabilir.

Görüşülen kişi çekingen, aşırı endişeli, aşırı nazik, duygusal, tereddütler içinde olabilir. Ayrıca kendini, tutum ve davranışlarını ifade edişte zorluklar yaşayabilir. Görüşmeci de çok rahat, ilgisiz, çok uçta davranışlar sergileyen ve kendi konumuna özen göstermeyen bir kişi olabilir. Bu anlamda görüşmecinin kendi konumunun önemini kavramış, açık, samimi davranışlar içinde olması, görüşülen ve görüşmecinin işbirliğini geliştirmek de önemlidir. Görüşmecinin anlatılanlara, sorunlara ve genel olarak sürecin kendisine yaklaşımı, görüşülen kişinin hayatından çıkıp gelen düşüncelere, duygulara, algılara, anlayarak yaklaşması gerekmektedir. Görüşmecinin görüşülen kişinin değerlerini, inançlarını, sosyal ve ekonomik kuşatılmışlığını kavramaya çalışması etkileşim ve ilişki kurmada en temel hususlardır.

Etkileşim ve ilişki kurmakta her görüşmecinin uymasında yarar olacak olan bazı ilkelerden daha önce söz edilmiştir: Görüşülen kişinin cevaplarına saygı ve duyarlılık içinde olma, empatinin etkin bir biçimde kullanılması, içten, dürüst ve incelikli bir üslubun görüşüleni benzer bir davranış kalıbına davet edeceğini göz önünde tutma, güven ve rahatlık duygularıyla görüşülene yaklaşmanın görüşüleni de rahatlatacağını hatırlama gibi. Birçok başka faktörün de derinlemesine bir kavrayışa engeller oluşturabileceğini hatırda tutmak gerekmektedir. Bu tür engelleri aşabilmek için çeşitli tavsiyeler bulunmaktadır. Bunlardan bazıları oldukça pratik olduğundan burada söz edilebilir;

Görüşmeci kendini sunuşa azami dikkat eder ve görüşülenin koşullarına ilişkin farkındalığı geliştirebilir,

Görüşmeci sorduğu konuya ilişkin görüşülen kişiye birden fazla seçenek sunabilir ve bunlar arasındaki farklar ve benzerlikler üzerine konuşması istenebilir,

Objelerin kişileştirilmesi bir başka yoldur.

Doğrudan olmayan, dolaylı yollarla sorular yeniden sorulabilir.

Cümle tamamlamaları yapılabilir.

Tek bir vurucu soru ile görüşülen kişinin ilgisi canlandırılabilir. Görüşme yapmak ve görüşme süreci boyunca görüşülen kişinin dünyasını anlama çabası, aslında karmaşık ve zor bir süreci iki kişinin paylaşması demektir. Bu nedenle görüşme tekniğini kullanmak görüşmecileri zorlayabilen, kimi zaman başarısızlık hissi yaratabilecek bir çaba haline gelebilir. Bu hissi yaşamamak için, öncelikle insani bir tavırla kişilere yaklaşmak, 'iş yapma' duygusundan uzaklaşmak, insanları tanımayı sevmek gerekmektedir. Bu tanıma sürecinde iletişime ve karşılıklı paylaşmaya gösterilecek özen, araştırmacının görüştüğü kişinin dünya görüşünü çeşitli konulardaki, fikir, duygu ve algılarını anlayabilmekte istediği ölçüde derinliğe ulaşmasını sağlayacaktır.

V. BÖLÜM

NİTELİKSEL ARAŞTIRMALARDA VERİ OLUŞTURMA TEKNİĞİ OLARAK ODAK GRUP GÖRÜŞMELERİ

Odak Grup

Odak grup görüşmeleri 1940'larda daha çok kitle iletişim analizlerinde kullanılmak üzere geliştirilen ve yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşme biçiminin hakim olduğu bir veri oluşturma tekniğidir (Sarantakos,1993). Adından anlaşılacağı üzere, görüşülen kişilerden belirli bir konuya ait düşüncelerini açıklamaları ve bu düşüncelerini grup içinde tartışabilmeleri için imkân sunan bir tekniktir "Odak gruplara damgasını vuran şey, grup etkileşimini kullanarak grup içinde var olan etkileşim olmaksızın ulaşılmayacak olan veriye ve kişilerin görüşlerine ulaşmaktır". (Morgan, 1998, aktaran, Cronin, 2001: 166). Niteliksel araştırmalarda giderek popülerleşen bu teknik, pazar araştırmalarında, reklamcılıkta son yıllarda artan bir yaygınlıkla kullanılmaktadır (Patton, 1987).

Araştırmacının bu teknikte rolü, oluşturacağı grubu ve grubun tartışmalarını yönetmektir. Araştırmacı kolaylaştırıcı olarak tartışmaları izler ve kaydeder. Odak grup görüşmelerinde araştırmacının yanı sıra bir gözlemci bulunur. Gözlemci grup etkileşimi ve grup üyelerinin tartışmaya katılımını dikkatle gözler ve notlar alır. Katılımcıların fikirleri, ifadeleri, bilgilendirilmiş rızaları alındıktan sonra ses kayıt cihazları ile kaydedilir ve daha sonra analiz için bant çözümleri yapılır (Cronin, 2001). Odak grup görüşmelerinde ilk adım grubu oluşturmaktır. Sayıları 6 ile 9 kişi arasında değişen grup büyüklüğü araştırmacının kendisi tarafından belirlenir. Grubun büyüklüğü hem katılımcıların düşüncelerini derinlemesine alabilmek, hem de her bireyin eşitçe konuşabilme fırsatı bulabilmesinde önemli bir faktördür. Odak gruba katıla-

cakların araştırmacının belirlediği konu hakkında tutum, algı, duygu ve fikirlerini rahatça açıklayabilmeleri ve grup içinde etkin bir biçimde tartışabilmeleri için, 6-9 kişilik grup büyüklüğü ideal olarak kabul edilmektedir (Denscombe, 1998). Odak grup görüşmelerinde üç temel özellikten söz etmek gerekirse bunlar;

Grubu ana konu hakkında tartışmaya yönlendirecek, katılımcıları görüşlerini açıklamak üzere gereken ilk adımların araştırmacı (Moderatör) tarafından açıklanması,

Diğer görüşme tekniklerinden daha fazla olmamak üzere moderatörün tarafsız olmasının beklenmesi,

Odak grubu oluşturan üyelerin arasındaki etkileşimin diğer tekniklerde olmayan özel bir öneminin olması ve burada kolektif bir biçimde ortaya çıkan görüşlere önem verilmesidir (Denscombe, 1998).

Odak grup görüşmelerinin bireysel derinlemesine görüşmelerle kıyaslandığında bazı yararlarından söz edilebilir. Bu yararların başında, bu görüşme biçiminin görüşmeciye oldukça sınırlandırılmış rol ve etki, görüşülen kişilere görece daha serbest ve özgür olma fırsatı sunmuş olması gelmektedir. Ayrıca belirli bir konuda daha fazla ve daha özel bilgiye ulaşma imkânını sunması da bir başka yararıdır (Sarantakos, 1993). Bu yararlar, araştırmanın konusuna ve araştırmanın yapısına göre zaman zaman sorun haline gelebilmektedir. Grup içinde oluşan çok fazla serbest yapı, tartışmaların gerekmeyen ayrıntıya veya başka konulara kaymasına neden olabilir. Araştırmacının en aza indirgenmiş rolü, grubun tartışmayı yönlendirmesine neden olabilir. Grup liderleri kimi zaman araştırmacının rolünü üstlenebilir. Bazen katılımcılardan birinin, diğerlerine görüşlerini kabul ettirme çabası görülebilir. Grup lideri olma tavrı gösteren katılımcının rolü diğer katılımcıların fikirlerini açıkça ortaya koyma tavrını etkileyerek bundan vazgeçmelerine neden olabilir. Bu tür durumlarda grup tartışmasını yönlendiren araştırmacının her katılımcıya görüşlerini yeterince açıklama fırsatı sunması gerekir.

Odak grup görüşmelerinde bireylerin teke tek yapılan görüşmelerde açıklamaya çekindiği veya isteksiz davrandığı konularda daha rahat ve açık olması beklenebilir. Buna rağmen, grup üyelerinin çok duyarlı, çok kişisel, politik ve duygusal konularda grup içinde düşüncelerini açıklamak istemediği durumlar da olabilir. Özellikle birbirlerini tanıyan katılımcıların bir diğeri yanında her zaman açıkça konuşmaktan kaçınması söz konusu olabilir. Odak grup görüşmelerinde grup içi etkileşimin kimi zaman çok baskın bireylerce belirlenmesi durumunda da, bazı üyeler görüşlerini açıklama fırsatı bulamayabilir. Bu nedenle odak grup gö-

rüşmelerinde araştırmacının grubun tartışmasını yönlendirmesi ve tartışma sürecinin kendisini becerili ve iyi eğitilmiş bir moderatör olarak idare etmesi önemlidir.

Odak Grup Süreci

Odak Grup Tartışmasının Kapsamı

Odak grup tartışmasının içermesi gereken konular, araştırmacının amacına göre belirlenir. Her veri oluşturma sürecinde olduğu gibi, araştırma etiğine uygun olarak, bireylerin çok duyarlı olabileceği, çok tartışmalı, çok özel, çok duygusal konulardan sakınmak gereklidir. Grup üyelerinin her biri için üzerinde konuşmanın, görüş bildirmenin zor olmadığı, çok teknik olmayan konuların seçilmesine özen gösterilmelidir. Diğer veri oluşturma tekniklerinde olduğu gibi, kişilerin kendilerini yetersiz hissedecekleri konu başlıklarından sakınılmalıdır. Odak grup görüşmelerinin kapsamına ilişkin iki yaygın yaklaşımdan söz edilebilir:

1. Somut Örnekler: Odak grup görüşmelerinde, çok genel konular yerine, gerçek hayattan somut örnekler üzerine tartışmak daha yararlı olacaktır. Bu örnekler üzerine konuşmakta kişiler daha rahat, düşünce, duygu ve tutumlarını açıklamakta daha güvenli olabilmektedir.

2. Kişisel Bağlam: Katılımcıların hayatlarından onların, sosyal rollerinden, tutumlarından, davranışlarından örnekler üzerinde tartışmak, görüşme sürecinin derinleştirilmesi için gereklidir.

Görüşmenin Derinleştirilmesi

Grup görüşmesinin daha ayrıntılı verileri sağlaması için katılımcıların dikkatini kendi deneyimlerine çekmek uygundur. Grubun her üyesinin kendi görüşleri üzerinde konuşmalarını sağlayarak, grubun diğer üyelerinin görüşlerini duyarak, tartışmanın devamını getirmek önemlidir. Grup üyelerinin anlatılarını etkileşim içinde ortaya koymaları ve sonunda ortaklaşa paylaşılan fikirlerin belirmesi ile görüşme derinleştirilebilir. Ayrıca aşağıda belirtilen noktalar, görüşmenin istenilen biçimde derinleştirilebilmesinde araştırmacının dikkat etmesi gerekenler olarak sıralanabilir.

a- Açılışta her katılımcının kendini tanıtmasını sağlamak ve birbirini tanımayan üyeler arasında buzları kırmak gereklidir.

b- Giriş soruları, basit, kolay anlaşılabilir sorulardan oluşmalıdır.

c- Temel (ana) sorular, grubun üzerine odaklanacağı sorular, araştırmanın en önemli kısmını oluşturduğundan moderatörün gruba bu noktada vereceği rehberlik önem taşımaktadır. Bu

noktada kolaylaştırıcının konsantrasyonunu yoğunlaştırması ve her konuşmacıya olabildiğince fazla dikkat etmesi uygundur.

d- Niçin sorusunu doğrudan sormaktan kaçınmak, grup üyelerinin kendi deneyimlerini açıklayabilmeleri için rahat olmalarını sağlamak yararlı olabilecektir. Pek çok kez "niçin" sorusunun sorulması kişileri, cevap vermekte zorlanacakları bir duruma itebilir ve kişiler kendilerini stres altında hissedebilirler.

Tartışma sürecinde moderatör grubu dikkatle gözlemleyerek, her üyenin kendi görüşlerini sunarken eşit fırsatlardan yararlanmasının sağlandığından emin olmalıdır.

Odak grup görüşmesi süreci Tablo-9'da gösterildiği gibi birkaç aşamayı içermektedir.

1. AŞAMA, bu aşamada araştırmacı görüşlerine başvuracağı kişileri, araştırma amacına ve araştırmacının belirlediği ilgi alanlarına göre seçer. Genel olarak, grup görüşmelerinden en etkili bir biçimde yararlanmak için, katılımcıların belirli özelliklerine göre uyumlaştırılmasına dikkat edilir. Katılımcıların benzer deneyimleri paylaşmış veya benzer sosyal kimliklerden gelmesi, odak grup görüşmesinden elde edilecek yararı çoğaltır. Benzer deneyimleri paylaşmış olan katılımcıların birbirlerini tanımaları gerekli bir şart değildir.

2. AŞAMA, moderatör gruba odaklanacağı konuyu sunar ve katılımcıların arasındaki tartışmaya rehberlik eder. Bu aşamanın bir buçuk veya iki saat süren uzunlukta bir tartışma sürecini içermesi beklenir. Odak grup görüşmelerini bireysel derinlemesine görüşmelerden ayıran en önemli özelliği olan grup üyeleri arasındaki etkileşim, bu aşamada moderatörce dikkatle gözlemlenir. Etkileşimin düzeyi grup moderatörünce üstlenilen role bağlı olarak değişir. En düşük düzeyde moderasyonda grup kolaylaştırıcısının rolü de minimumdadır. Tartışmalarda izleyici olma, geride durma, hatta zaman zaman fiziksel olarak bile kendini geri çekme kolaylaştırıcının rolünün en aza indiği durumlara örnek olarak verilebilir. En yüksek düzeyde ise, kolaylaştırıcı tartışmanın yapısını ve yönünü kontrol eder ve soruları belirli bir sırada sorarak, katılımcıların konudan uzaklaşmasını engeller (Cronin, 2001).

3. AŞAMA, grubun tartışmalar sonucu ortaya koyduğu kolektif görüşün belirmesi ve odak grubun sona erdirilmesidir. Bu aşamada grubun katılımcılarının paylaştıkları görüşlerin yanında, farklı görüşler de ortaya çıkabilmektedir

KAPANIŞ, Konuşmayan katılımcılara fırsat yarattıktan sonra her katılımcıdan genel bir değerlendirme alınabilir. Kapanışta her katılımcıya teşekkür edilmeli, görüşlerinin araştırma için önemi ve yaptıkları katkılarının değeri belirtilmelidir.

Odak Grupta Kimler Olabilir?

Odak grupta kimler yer almalı sorusu araştırma konusu ile doğrudan bağlantılıdır. Bununla birlikte belirli ölçütler kullanmak da gereklidir. Örneğin; aynı sosyal gruptan, aynı eğitim düzeyinden, benzer sosyal geçmişten gelen kişiler odak grupta yer alabilir. Bazen de farklı sosyal geçmişten gelen kişiler daha anlamlı ve enteresan tartışmalar yapabilir. Çoğunlukla cinsiyet temelindeki eşleştirme grup üyelerinin belirli konu başlıklarında tartışmalarını kolaylaştırıcı olabilmektedir. Ayrıca benzer cinslerden oluşan gruplarda etkileşim ve daha farklı görüşlerin ortaya çıkışı ile daha sık karşılaşılmaktadır (Holloway ve Wheeler, 1996).

Odak Grupta Kimler Olmamalıdır?

Herhangi bir grupta birlikte olmaları çeşitli açılardan sakıncalı olanlar odak grup görüşmesine katılamazlar, Örneğin; bir olayda kurban olanlar ve olaydaki suçluları bir arada tartışma grubuna almamak doğru bir strateji olabilir. Ayrıca birbirleri ile sosyal ilişkilerinde hiyerarşik bir konumda olanlar bir arada olamaz. Bir diğerinin yanında ast-üst ilişkisi nedeni ile rahatça tartışamayacak kişiler bir araya getirilmemelidir. Odak grup görüşmelerine temel olacak konulara ilişkin ortak deneyimleri olmayanlar ve temel konuyla ilgileri olmayanlar grupta yer almamalıdır. Buna karşılık grubun çok birbiri ile benzer özellikte olmaları her zaman verimli sonuçlar yaratmayabilir.

Odak Grup Ne Zaman Yapılır?

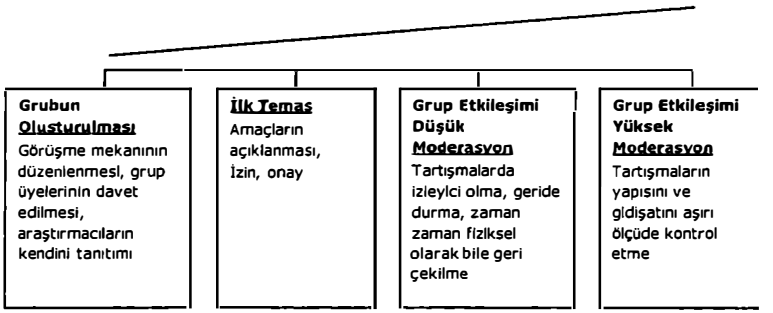
Niteliksel araştırmada odak grup tartışmaları veri oluşturma tekniği olarak seçildiğinde yapılır. Kimi zaman gerçekleştirilmesi başka tekniklere çoğu zaman destek veren verileri derleme düşüncesi ile olur. Odak grup tartışmaları araştırmalarda ana teknik olarak kullanılsa da çoğunlukla çeşitli tekniklerle kombinasyon içinde de kullanılır. Odak grup tartışmaları;

Bir araştırmaya temel teşkil edecek hususları bireylerin gruplar içindeki tartışmalarından hareketle oluşturmak için ilave bir yöntem olarak,

Kişiler arası etkileşimi görmek için ana yöntem olarak,

Diğer yöntemlerle birlikte grup içi atmosferi ve iletişimi görmek için bir yöntem olarak,
Kamuoyunda, gündemde olan popüler sorunlar veya konular hakkında grupların düşüncelerini almak için bir veri elde etme tekniği olarak, kullanılır.

Tablo 9: Odak Grup Görüşmeleri Süreci

Grubun İçinde Yer Alacağı Mekân

Araştırmacı, grubun bir araya geleceği mekânı düzenlemekle sorumludur. Bu mekânın öncelikle bir tartışma ortamının fiziksel koşullarına asgari düzeyde sahip olması gerekir. Burada asgari fiziksel koşullar yanında, kişilerin kendilerini rahat hissedeceği sosyal bir ortamın da yaratılması önemlidir. Ayrıca seçilecek mekân grubun içinde yer alacağı uygun bir mekân olmalıdır.

"Herkesin birbirini görüp, duyacağı,
Çok az müdahale ve kesintilerin olduğu,
Gözlem ve kaydın kolayca yapılabildiği,
Çok sıcak veya çok soğuk olmayan,
Her katılımcının kolayca ulaşabildiği bir yerde," bu mekânın oluşturulması yararlı olacaktır (Cronin, 2001: 172).

Kaç Tane Odak Grup Olacağına Karar Verme

Araştırmacının kaç tane odak grup toplantısı yapacağına karar verirken göz önüne alması gereken üç faktör bulunmaktadır;

Araştırma sorunu ve yapısı,
Kapsanmak istenen kişilerin dağılımı,
Araştırmanın maliyet ve zaman sınırlılığı (Cronin, 2001)

Tüm bu faktörler göz önüne alındığında ve odak grubun başlı başına bir veri oluşturma tekniği olarak kullanıldığı araştırmalarda veya diğer tekniklerle birlikte kullanıldığı araştırmalarda odak grup toplantı sayısı değişecektir. Odak grup sayısının uygun bir biçimde belirlenmesinde, araştırmacının belirlediği konu veya konularda daha yeni bilgiye ulaşmadığı durumları yeterli bir sınır kabul etmesi ve görüşmeleri durdurması önerilmektedir.

Odak Grubu Düzenlerken Dikkat Edilecek Noktalar

Odak grubu düzenlerken grubun birlikte kısa bir süre için bile olsa birlikte var olacağı ve bir tartışma deneyimi yaşayacağı ortamı dikkatle düzenlemek gerekmektedir. Bu noktada araştırmacının;

Odak grubun bir araya geleceği yeri ve mekânı özenle seçmesi,

Grubun daha kolay bir araya gelebileceği, grup üyelerinin her birinin bu mekâna ulaşmasının kolay olduğu yerleri düşünmesi,

Katılımcıların kendilerini rahat hissedebilecekleri, katılımcılara saygı gösterildiğini gösteren, fazla dekore edilmemiş, katılımcıların dikkatini bozacak ayrıntıların olmadığı bir yerin düzenlenmesi gerekmektedir.

Odak Grup Görüşmeleri İçin Gereken Malzemeler

Odak grup görüşmelerinde hem katılımcılar için, hem de araştırmacılar için gereken bazı temel malzemeler vardır. Bunlar;

1. "Teyp,
2. Hareketli mikrofon,
3. İlave piller,
4. Yazı tahtası ve kalemler,
5. Boş kasetler,
6. Moderator için kâğıt ve kalem,
7. Odak grupta sorulacak soruların bir kopyası,
8. Katılımcıların listesi,
9. Her katılımcının kullanacağı kâğıt ve kalem,
10. Resimler (gerekli ise)" (Cronin, 2001: 172).

Odak Grup Veri Analizi

Odak grup görüşme verilerinin ses kayıt cihazından çözülüp bir metin haline getirilmesi ile kalitatif veri tabanı oluşturulmuş olur. Veriler kalitatif veri analizinde kullanılan değişik analiz biçimlerin-

den biri ile değerlendirilir. Örneğin, betimsel analiz veya içerik analizi teknikleri kullanılabilir. Odak grup tartışmaları sırasında alınan notlar da veri tabanın önemli bir parçasını oluştururlar. Kasetlerin çözümü özenle, titizlikle ve birkaç kez dinlenerek yapılmalı ve grup içinde beliren görüşlerin hangi katılımcı tarafından ifade edildiğine dikkat edilmelidir. Grubun kolektif görüşlerinin tek tek birey görüşlerinden daha farklı olduğunu görmek için yararlıdır. Odak grup tartışması kimi zaman araştırmacının belirlediği konuların dışındaki konuları da kapsayabilir, grup üyeleri tartışmanın içeriğini önceden ön görülmeyen yönlere kaydırabilirler. Bu noktada moderatörün grubu kontrol ve yönlendirmesi gereklidir. Buna rağmen oluşan doğrudan ilişkili olmayan temalar, kaset çözümlerinin dinlenmesi ile araştırmacının eleyebileceği verilerdir. "Araştırmacı için tartışmanın bütünü eşit önemde olmayabilir, daha çok ana konu ile doğrudan bağlantılı konular, örüntüler analiz için ayırt edilebilir" (Krueger'den (1994) aktaran, Holloway ve Wheeler, 1996: 150). Niteliksel analiz için gereken veri kodlama aşamasında, araştırmacının odak grup görüşmelerinin ana temalarını ifade ve anlatılardan belirlemesi, sistematik bir biçimde kodlama ile kategorileri oluşturması gereklidir (Holloway ve Wheeler, 1996). Verilerin kodlanması derinlemesine görüşme verilerinin kodlanması şeklinde yapılır (Bkz. Bölüm-VII Niteliksel Araştırmada Analiz ve Yorumlama) Kodlama aşamasından sonra, verinin analizi ve yorumlanmasında araştırmacı;

Bu analizde, bireylerin değil grubun inceleme birimi olduğunu,

Üzerine fikir birliği edilmiş ve edilmemiş alanları belirlemek gerektiğini,

Ana kavram ve sorunların nasıl aydınlatıldığını belirgin bir biçimde ortaya koymanın yararını,

Bireylerin tek tek ileri sürdükleri görüşleri yanında, grubun topluca benimsediği görüşleri ayrı ayrı belirtmenin önemini hatırlamalıdır (Cronin, 2001).

Verinin sistematik bir biçimde kodlanması hem tartışma sürecinde beliren ana temaların belirginleşmesini ve bunlar temelinde sınıflanmasını mümkün kılar, hem de verinin yorumlanması için kavramsal çerçevenin oluşmasını sağlar. Birden fazla odak grup görüşmesinin gerçekleştirildiği araştırmalarda, her grup görüşmesinin çözümlenmesinde gruplar arasında beliren farklara ve farkları ortaya çıkaran faktörlere dikkat edilmelidir Bu faktörler arasında grubun kompozisyonunun etkisi özellikle belirtilmelidir

Kalitatif veri analizinde sıklıkla kullanılan ETHNOGRAPH, ATLAS.ti ve Computer Assisted Qualitative Data Analysis (CAQDAS) gibi veri işlem programları ile önce "açık kodlama" sonra "eksensel (axial) kodlama" yapılabilir (Fielding, 2001: 247).

Açık Kodlama: Metin çözümünün her bir satırı numaralandırılır. Numaralandırılmış metin sayfasında sayfanın sağ tarafı boş kalacak şekilde bırakılır. Bu boşluk araştırmacının ilgili satırların karşısına cümlenin içeriğinden çıkarsanan kod kelimesinin yazılması için kullanılır. Böylece sonraki aşamada metni belirlenen kodlara göre, sonraki aşamada gruplandırmak, ayırmak ve sınıflamak mümkün olur. Bu kodlama, ya ifadelerden çıkarılan anahtar kavramlarla, ya da araştırmacının saptadığı temalar temelinde yapılır.

Bir Eksen Temelinde Kodlama: Bu kodlamada, araştırmacı açık kodlamada oluşturduğu kodlar üzerine odaklanır. Verilerin sınıflanması ve alt sınıflar arasında ilişkiler belirlendikten sonra ana örüntüler ve verinin ana ekseni ortaya çıkmış olur. Araştırmacı kategoriler ve alt kategoriler arasında gruplamalar, temalar arasındaki ilişkiyi analiz ederken yararlanılacak örüntüleri oluşturur (Fielding, 2001). Benzer kategorileri bir araya getirerek, bazılarını alt gruplara bölerek araştırmacı veri temelini yorumlayabileceği biçime dönüştürür.

Derinlemesine görüşme verilerinin analizinde olduğu gibi bu kodlamada da amaç, görüşülenlerin ifade, anlatı ve fikirlerini önce belirli temalar etrafında ayırmak, sonra bunları kategorize ederek düzenlemek, aralarındaki ilişkileri belirleyerek yorumlamaktır (Lewins, 2001).

Kodlama için kullanılan kavramsal çerçeve, verinin değerlendirilmesinde temeli oluşturduğundan son derece önemlidir. Kodlama metnin içinden çıkarsanacaksa, metnin çok dikkatli okunması gereklidir ve bireylerin ifadelerinden soyut kavramlara ulaşılır, yani, kodlamada aşağıdan yukarıya bir yön söz konusudur. Kodlama araştırmacının amacından, yani araştırmanın kuramsal çerçevesinden çıkarsanacaksa, bu somut verinin soyut kavramlarla adeta yeniden oluşturulması olacağından, bu kodlamada yön, yukarıdan aşağıya doğrudur (Lewins, 2001).

Niteliksel Araştırmalarda Gözlem ve Katılımlı Gözlem

Gözlem bir araştırma stratejisi ve tekniği olarak sosyolojik ve antropolojik araştırmalarda sıklıkla kullanılmaktadır Sosyal olguları, süreçleri, davranışları anlama amacı ile yapılan niteliksel

araştırmalarda araştırmacı etkisinin en fazla hissedildiği veri oluşturma tekniği gözlemdir. Alan çalışmalarında araştırmacının gözlemlerini içeren notları diğer tekniklerle oluşturulan verileri zenginleştiren önemli bir veri kaynağıdır. Gözlem araştırmacının öncelikle bu konuda bilgisine, daha sonra konsantrasyonuna, sabrına, duyarlılığına, dikkatine bağlı olarak etkinleştirilebilecek bir tekniktir. Çoğunlukla antropolojik alan çalışmalarına özgü bir teknik olarak düşünülse de, sosyolojik, psikolojik araştırmalarda da yaygın bir biçimde kullanılmaktadır. Sosyal olguları çevreleyen koşulların anlaşılmasında, davranışların nasıl olup bittiğinin kavranmasında araştırmacının, dinlemenin yanı sıra görerek ilk elden veri derlemesi kendi gözlemleri ile gerçekleşebilir. Bilimsel anlamda gözlemi, uzun bir zaman süresince, sistematik olarak gerçekleştirilen, sadece anlık oluşları değil, belirli örüntüler gösteren aktiviteleri görmek ve kaydetmek olarak tanımlamak mümkündür. Bilimsel araştırmalarda kullanılan gözlemi, sıradan bireylerin gözleminden ayıran noktalar, gözlemcinin bu konuda eğitilmiş olması ve gözlemin sistematik bir biçimde yapılmasıdır (Patton, 1987). Olguları, davranışları, sosyal aktörün gözünden görmeye çalışmak ve daha içerden bir görünümü oluşturmakta gözlem yararlı bir tekniktir. "Doğal oluş hali"ni ve diğer tekniklerle oluşturulan verilerin bağlamsal değerlendirmesini yapabilmek için gözlem temel bir teknik olarak düşünülmelidir.

Antropolojide ana veri oluşturma yolu katılımlı gözlemdir. Katılımlı gözlemde araştırmacı, iki ayrı dünyanın anlam pencereleri arasında sıkışıp kalmıştır. Birincisi, kendi kültürel penceresinin anlam sistemi, ikincisi, incelediği bireylerin, grup veya topluluğun anlam sistemi (Maanen, 1988). Araştırmacı aynı zamanda, bu iki pencerenin açılmış olduğu daha geniş anlam sistemlerinin de sınırında çalışmaktadır.

"Etnografi güçlü anlam sistemleri arasında yer alır. Sorularını, uygarlıkların, kültürlerin, sınıfların, ırkların ve cinsiyetlerin sınırlarında ortaya atar" (Clifford, 1986: 2). Antropoloji literatüründe araştırmacının sahip olması gereken emik yaklaşım üzerine ve çoğu kez kaçınılmaz olarak araya giren etik yaklaşım üzerine, Malinowski ve Boas'dan bu yana, (alan çalışmalarına disiplinde önemle yer verilmesinden bu yana) oldukça kapsamlı tartışmalar yapılmıştır (Kuznar, 1997; Moore, 1999; Herzfeld, 2002) "Yerel Bilgi"yi oluşturmaya çalışan antropologların "yerlinin bakış açısını" kavraması ve buradan bakması beklenmiştir (Herzfeld, 2002: 25). Katılımlı gözlemle kültürel bir tanımlama yapma uğraşı veren araştırmacı, bu kültürün, dilini, kavramlarını, kültürel pratik-

lerini, kurallarını minimum düzeyde de olsa bilmek durumundadır. Günlük hayatın akışı içinde, araştırmacı yüz yüze insanlarla konuşmalardan, ilişkilerinden bilgiyi derlemektedir. Kişilerin anlatımlarından, bugünü, bugünden bakarak geçmişi değerlendirişini, geçmişi hakkındaki hükümlerini ve geleceğe dair beklenti ve ümitlerini anlamaya çalışmaktadır. Bu nedenle, katılımlı gözlem, araştırmacının kendi perspektifinden bir bakış olmamalı; yerelin perspektifini ortaya çıkarıcı bir teknik olarak düşünülmelidir.

Sosyal olguları içinde yer aldıkları sosyal koşullarda gözlemlemek iki farklı biçimde yapılabilir; Doğrudan gözlem ve katılımlı gözlem. Gözlemin süresinin, sosyal koşullarının, gözlemcinin sorumluluklarının değiştiği bu iki gözlem biçiminde temel benzerlik sistematik yapılmasının gerekliliğidir. Araştırmacının gözlem stratejilerini belirlerken ilk adımda karar vermesi gereken nokta gözlemlenecek olana ne ölçüde yakın olmak gerektiği olacaktır. Sosyal olgu, davranış ve süreçlere dışardan bir gözlemci gibi mi bakacak, yoksa tüm olup bitenlere katılarak ve yaşayarak mı gözlem yapacaktır? Bir kere bu konuda karar alındıktan sonra, gözlemin gerektirdiği hazırlıklar yapılabilir.

Doğrudan ya da katılımlı gözlemde araştırmacı, araştırma sorunu hakkında, gerçeklikte var olabilecek görülenler ve işitilenler arasındaki farkı kendi gözlemlerine dayanarak anlamaya çalışmaktadır. Bireylerin söyledikleri ile tutumları ve davranışları arasındaki farkları veya görüşme sürecinde anlayamadığı, gözden kaçırdığı birçok boyutu izleme imkânı sunan gözlem, araştırmacının her türlü kayıt aracını kullanabilmesine izin verir. Not tutarak, fotoğraf makinesi, kamera, gibi teknik donanımları kullanarak, incelediği konuda çeşitli belgeleme yollarına başvurabilir. Gözlemcinin kendi duyu organlarının yanı sıra yararlanacağı teknik kayıt cihazlarını kullanma ve bunların bozucu etkisini göz ardı etmeksizin, bunun ayırdında olarak, bu cihazlardan yararlanma gerek nitel araştırmalarda gerekse survey tipi araştırmalarda sık sık gündeme gelmektedir.

Gözlem söz konusu olduğunda, doğrudan ve katılımlı gözlemin farklılıkları dışında, gözlenenin gözlendiğini bilip bilmemesinden kaynaklanan farklılıktan da söz etmek gerekir. Bu farklılık, temelde insanların gözlemlendiklerini bildiklerinde normalde olduklarından daha başka davranabilmelerinden doğmaktadır. Bu noktada incelenen sosyal olgunun, bir sosyal sürecin veya sosyal davranışın gerçekte nasıl olduğunu gözlemlemek için araştırmacılar dolaylı gözlemi tercih edebilmektedirler. Bireylerin kendilerinin gözlem altında olduklarını hissetme-

den, gerçekte oldukları halleri ile gözlemek, ideal gibi gözükse de, araştırma etiği açısından bireyleri bilgilendirmeden ve bilgilendirilmiş rızaları olmaksızın gözlem yapmak hangi amaçla olursa olsun hoş karşılanmamaktadır. Ayrıca bireyler her durumda gözlemci ile işbirliği içinde, uyum halinde olmayabilmekte, kimi zaman çatışmalar gerginlikler yaşanabilmektedir. Araştırmacının sosyal yapıları değerlendirişinin ve bakış açısının da gözlemlenenin algılanmasında etkisi vardır; yani toplumları uyum içinde, bireyleri işbirliğine dönük, yardımcı bir yapıda algılamak yaklaşımının yanı sıra, aynı yapılarda çatışma, gerginlik, güvensizliklerin de yer alabileceğini kabul etmek, gözlemde farklı yaklaşımlar ortaya çıkarabilir (Patton, 1987). Sadece uyum davranışlarını gözlemlemek, çatışmaları, gerginlikleri geçici oldukları nedeniyle göz ardı etmek bağlamı farklı algılamayı getirebilmektedir.

Gözlem, bir araştırma stratejisi ve tekniği olarak niteliksel araştırmalarda görüşmeler sırasında gözden kaçırılabilecek durumsal, davranışsal değişimleri saptayabilmek için de kullanılabilir. Sosyal olgu, davranış ve süreçleri anlama hedefi ile yapılacak olan niteliksel araştırmalarda gözlem, süreç içinde oluşan değişimlerin veya olguların devamlılığının saptanmasında vazgeçilemez bir veri oluşturma tekniğidir. Özellikle değişimlerin birey davranışlarına yansıyan biçimini anlamak ve kavramak için koşulların, süreçlerin farklılaşmasını uzun süreli katılımlı gözlemde görmek mümkün olacaktır.

Yerel bilginin derlenmesinde de gözlem tekniği ile çok ayrıntılı bilgi oluşturulabilir. Örneğin, incelenen gruba ilişkin geçmişten bugüne devam etmiş kültürel pratiklerin gözlemlenmesi ve kaydedilmesi, yerele ait belirli özelliklerin daha iyi ortaya çıkarılmasına yarar. Gözlem, uzun bir zaman sürecince sadece anlık oluşları değil, belirli bir örüntü gösteren oluşları görmektir. Araştırmacı, olguları davranışları, süreçleri sosyal aktörün gözünden görmeye çalışarak, incelenen kültürün daha derinlemesine ve içerden bir görünümünü kavramak için, olguların doğal oluş halini, kendiliğinden bir biçimde olup bitenleri, kendilerini çevreleyen koşullarda izler ve gözlem yapar. Böylece, gözlemleri sonucu derlediği bilgileri bağlamsal değerlendirerek araştırmacı daha bütüncül bir veri oluşturur. Bununla birlikte araştırmacı hiçbir şeyin sadece göründüğü gibi olmadığını göz ardı etmeksizin, olup bitenler kadar, olmayanların da tespitinde gözlemi önemli bir teknik olarak kullanabilir Gözlem yaptığı

sosyal ortamda olmayanların bilgisi de olup bitenleri anlamlandırmakta kullanılabilir.

Niteliksel veri oluşturma tekniklerinin hemen hepsinde olduğu gibi, gözlemde de kuramsal ve kavramsal bir çerçeveden hareket edilir. Herhangi bir davranış, olgu veya sürecin gözlemlenmesine, bireylerin hangi sosyal çerçevede hareket ve faaliyetlerini düzenlediğini, hangi koşullarla sınırlı olarak hareket ettiklerini, kendilerini kuşatan çevrelerin nasıl belirleyici olduğunu sorarak başlamak mümkündür (Silverman, 1993). Neyin gözlemlenebilir olduğunu ve neyin gözleminden kaçınmak gerektiği sorularını, araştırmacının kavramsal yaklaşımını göz önüne alarak cevaplaması uygundur. Genel olarak davranışlar, faaliyetler gözlemlenirken, tutumlar, inançlar, motivasyonlar gözlemlenemez. Daha açık bir deyişle olup bitenler gözlemlenebilir, fakat bunların niçin böyle olduğu gözlemlenemez. Olup bitenlere gözlemlenen bireylerin çerçevesinden bir anlam kazandırmak isteyen araştırmacı, çoğunlukla gözlem tekniğinin yanı sıra, niçin ve nasıl sorularına açıklık getirecek farklı teknikler kullanılır.

Doğrudan ya da dolaylı gözlemde etik kurallar çok özenle uyulması gerekenler olarak araştırmacıların sorumluluğundadır (Battaglia, 1999). Kişileri kendi çevrelerinde, olguları ve bireyler arası etkileşimi mikro-sosyal düzeyde, günlük pratikleri onları yaşayanların koşullarında gözlemleyerek öğrenmeye çalışırken, mahremiyete, bireylere zarar verici olmamaya, çok meraklı veya çok özensiz gözlemciler olmamaya dikkat edilmesi gereklidir.

Gözlemle oluşturulacak veri, diğer tekniklerle oluşturulacak veriler gibi gerçekliği olduğu gibi yansıtmalıdır. Alan araştırmalarında gözlem, alanının kalın çizgilerle tanımlanmasını sağlar. Fakat bu kalın çizgiler içinde araştırmacı, çeşitli kültürel örüntüleri, bilgileri, anlamları birbirine eklemlenmiş olarak bulur. Her biri birbiri ile ilişkili ve birbirini üzerleyen biçimde yer alan tüm bu öğelerin oldukları gibi tanımlanmasının yanı sıra, sübjektif bir yorum süzgecinden geçtiği de unutulmamalıdır (Walsh, 1998). Araştırma süreci boyunca, araştırmacı ve araştırılanın etkileşimi, araştırmacının alanda kurduğu ilişkiler, gözlemde bir yeniden kurgulama ve sübjektif yansıtmayı kaçınılmaz kılar. Araştırmacının algısı kişisel faktörlere göre değişim gösterebilir, ayrıca algıda seçicilik gözlem verisinin güvenirliliğini sarsabilir (Denscombe, 1998). Ayrıca gözlemlenenlerin bazılarını daha titizce görüp kaydetmek, bazılarını ihmal etmekte bu seçici algı nedeni ile ortaya çıkabilir. Seçici algıyı etkileyen faktörlerin arasında, benzerlik faktörünü, geçmiş dene-

yımlerin etkisini ve araştırmacının gözlemin gerçekleştirildiği andaki durumunu sayabilmek mümkündür. Bu faktörler;

"**Benzerlik**; Görmeye alışılan şeylerin görülmesi,

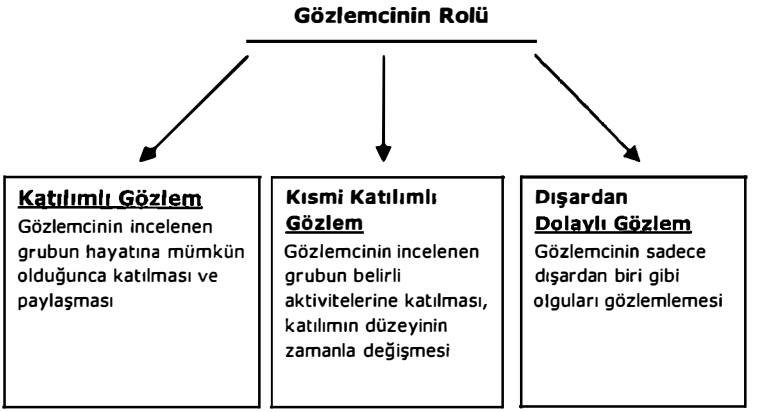
Geçmiş deneyimler; Geçmiş bilgilerin kötü şeylerin genellikle yok sayılması ve hatırlamak istenen şeylerin abartılması yönünde eğitilmiş olmaya dayanması,.

Gözlem anındaki durum; Gözlemcinin gözlem anındaki fiziksel ve duygusal durumunun algılarını etkileyebilmesi" (Denscombe, 1998: 141) olarak açımlanabilir.

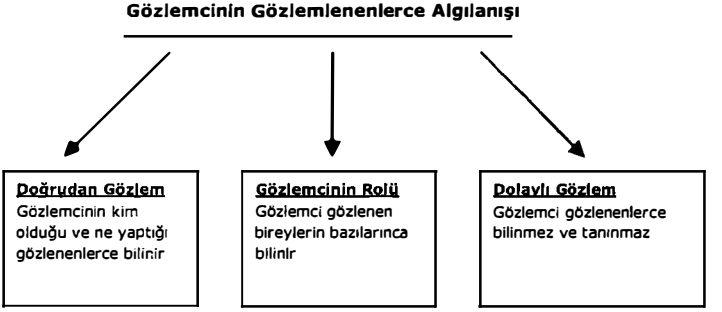
Araştırmacının üstlendiği rol (Bkz. Tablo 10-11) gözlemin açık ve dolaylı oluşuna göre gözlemle kaydedilen verinin kendisinde çeşitli farklı sonuçlar yaratır.

Gözlemcinin rolü nasıl bir gözlem stratejisi izlediğine bağlı olarak değişmektedir. Gözlem katılımlı olacaksa ilk koşul incelenen grubun içinde uzun bir zaman sürecinde yaşamak, onların faaliyetlerine, törenlerine, sosyal birlikteliklerine, özel günlerine katılmaktır. Grubun üyeleriyle onların dilinden iletişim kurmak, grubun üyelerinin neler yaptığını gözlemlemek bu koşulun içinde yer alması gerekenlerdir. Katılımlı gözlemin ikinci temel koşulu derinlemesine görüşmeler aracılığıyla grup üyelerinin anlattıklarını dinlemenin yanı sıra onların davranışlarına bakmaktır. Dinlemenin yanı sıra görmek grubun yaşamına katılmak ve yaşananları bizzat deneyimlemek önemlidir. Katılımlı gözlemde alana giriş ve kabul görüş aşamaları araştırmacı için aşılması gereken adımların başında gelmektedir. Kısmi katılımlı gözlemde ise araştırmacı grubun tüm faaliyetlerine katılmayabilir. Katılımın düzeyi zamanla değişebilir. Alanda uzun süreli yaşayabilme koşullarının olmadığı zamanlarda kısmi katılımlı gözlem uygulanabilmektedir.

Tablo 10: Gözlemcinin Rolü

Tablo 11

Dışarıdan dolaylı gözlemde ise, gözlemci dışardan olguları gözlemlemektedir. Genellikle sınırlı bir zamanda belirli olguların gözlemlenmesi sürecidir.

Gözlemlerini dikkatle kaydeden gözlemci, aşağıda belirtilen noktalarda betimleyici bir veri grubu oluşturmuş olur;

"*Yer*; faaliyetlerin, olguların, davranışların içinde yer aldığı fiziksel alan,

İnsanlar; Bireyler, çeşitli formel konumlar ve roller,

Objeler; Binalar, eşyalar, araçlar,

Hareketler; Bireylerin sadece bir tek faaliyeti,

Faaliyetler; Birbiriyle ilgili bir seri hareket,

Olaylar; Birbiriyle ilgili bir seri faaliyetler bütünü,

Amaç; İnsanların neyi başarmaya çalıştığının gözlemlenmesi,

Zaman; Olayların ve faaliyetlerin süresi, sıklığı ve aralığı,

Duygular; İnsanlar, olaylar ve faaliyetlere ilişkin duygusal yönelimler, tepkiler, tavır alışlar" (Stringer, 1996: 65).

Gözlemle, araştırmacılar tüm bu hususlar hakkında önemli ayrıntıları tespit edebilir ve kaydedebilir. Gözlem haritasının ana noktalarını oluşturan alt başlıklar altında gözlemci bazı temel sorulara cevap aramaktadır.

"Ortamda kimler bulunmaktadır?

Olup bitenler nelerdir?

Bu hareketler ne zaman olmaktadır?

Bunlar nerede olmaktadır?

Olup bitenler nasıl düzenlenmiştir?" (Hall ve Hall, 1996: 226)

Gözlem Tekniğinin Avantaj ve Sınırlılıkları

Sosyal dünyaya ait açıklamaların, kurgulandığını, oluşturulduğunu düşünen ve yüzeyden analizler yerine, bu dünyanın derin, karmaşık yapısını çözmeye gereksinim duyan araştırmacı, deneysel araştırma planları, yönlendirilen denekler, niceliksel görüşmeler yerine doğal ve durumsal olanın bilgisini yakalamak istediğinde gözleme başvurur. Bu kararı verirken oluşturacağı verinin sübjektif olduğunu, temsil edici olmadığını ve genellemeye ulaştırmayan özelliklerini de dikkate alır. Araştırmacının kendisinin aktif bir biçimde araştırma sürecinin içinde olmasını sağlayan, bir taraftan da araştırmacı rolünün öneminin daha belirgin bir biçimde hissedildiği bir teknik olarak gözlem yararları ve sınırlılıkları ile kimi zaman asıl teknik, kimi zaman diğer tekniklerin tamamlayıcısı olarak kullanılır.

Doğrudan gözlem, katılımlı gözlem, niteliksel gözlem ve alan gözlemi olarak çeşitli farklı adlar altında sınıflanan gözlem, avantajları ve sınırlılıkları ile birçok sosyal araştırmada kullanılmaktadır. Bu tekniğin temel yararı incelemenin yapıldığı konuda ilk elden veri derlemeyi mümkün kılmasıdır.

Diğer tekniklerle kıyaslandığında doğrudan gözlem, görece kolay ve araştırmacının alana kolayca dahil olacağı bir veri oluşturma yoludur. Görüşülen bireylerin çeşitli tepkileri ile karşılaşılan derinlemesine gözlem, odak grup görüşmeleri veya olay incelemeleri ile karşılaştırıldığında gözlem tekniğinde görüşülen tepkisi görece en azdır

Gözlemci, olgu, süreç ve davranışların hangi koşullarda oluştuğunu doğrudan gözlemler. "Koşulların kavranışı, incelenen konunun bütüncül bir perspektifle kavranışını mümkün kılar" (Patton, 1987: 73). Katılımlı gözlem tekniğinde gözlemci bu koşulları kendisi de yaşayarak ve paylaşarak doğrudan deneyimleme şansına sahiptir.

Gözlemle, diğer veri elde etme tekniklerinde araştırmacının önceden öngöremediği, anlık oluş ve değişimleri ya da farklı boyutları görebilmek olasıdır. Katılımlı gözlemde, bu değişimler bizzat yaşanarak izlenebilir. Sözel tekniklerde araştırmacının çeşitli nedenlerle ulaşamadığı, bilgisini derleyemediği durumlar hakkında, kendisine söz edilmemiş, görüşülenlerin açıklamaktan kaçındığı davranış, olgu ve süreçler hakkında gözlem yapılabilir.

Gözlemle elde edilebilecek bir başka önemli avantaj, görüşülenin seçici algısı ile gözlemde karşılaşılmamasıdır. Derinlemesine gözlem tekniğinde görüşülenin açıklamaları, kendi seçici algısına dayanmaktadır. Oysa gözlem tekniğinde bunun yerini gözlemcinin kendi tekniği alır (Patton, 1987). Özellikle niteliksel gözlemde, gözlemcinin kendi izlenimleri, olguların ona yansıması verinin önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Katılımlı gözlemde grubun gündelik yaşam pratiklerinin, bireyler arası ilişkilerin, davranışların gözlemciye yansıması ve onun bunlar hakkındaki algısı, anlama biçimi elde edilen verilerin çözümlenmesinde ve yorumlanmasında önemlidir (Patton,1987). Çünkü bu anlama ve kavrama süreci doğrudan deneyim ve paylaşmaya dayanmaktadır.

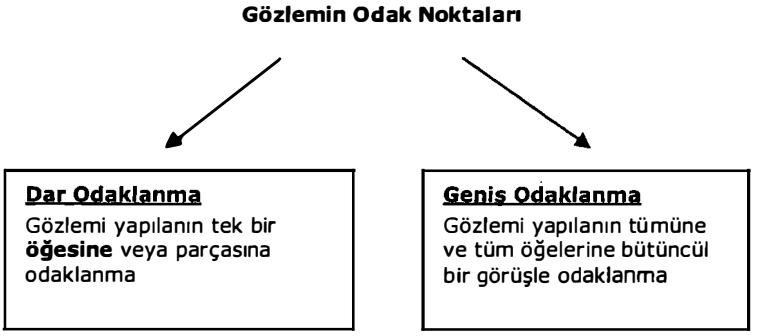
"Birçok alan araştırmacısı, bilgilerini derlediği koşulları, ortamı (bağlamı) bu koşulları nasıl başkalaştırdığını veya tanımladığından yeterince söz etmekte midir? Bir alan araştırmacısı sadece bir ortam gözlemlemez; gözlemlemek için onun parçası olacak kadar yakın olmalıdır" (Jackson, 1987: 16).

Katılımlı gözlemin bir başka yararı uygulama kolaylığıdır. Gerek araştırmacının enerjisi, gerekse kaynak açısından güçlükle karşılaşılmaması bu kolaylığı yaratmaktadır. Ayrıca alana girişte herhangi bir izne tabi olmaması, en azından uygulamada resmi izin gerektirmemesi (katılımlı gözlem dışta tutulursa) bir başka kolaylığıdır. Genel olarak görüşülen tepkisi ile yüz yüze gelinmeyen bir tekniktir. Diğer tekniklerde yaşanılan kişilerin güven sorunları, zamana ilişkin sorunları veya içeriğe ilişkin sorunlar gözlemde yaşanmaz. Araştırmacı amacının açıklanmadığı dolaylı gözlemde bunlar bir avantaj olabilirken, araştırma amacının toplulukla paylaşıldığı katılımlı gözlemde, aşılması gereken sorunlar olarak araştırmacının karşısındadır.

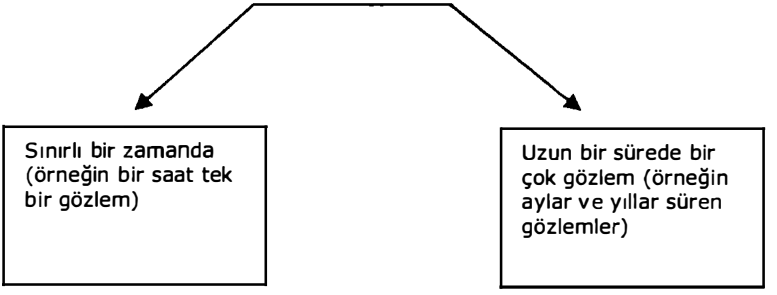
Yararlarının yanı sıra, sınırlılık ve zorluklarından da söz etmek gerekirse, öncelikle görünür olanın, bilgisini sunması, niçin sorusuna ilişkin bilginin derlenememesi, araştırmacının olup bitenler üzerine kontrolünün olmayışı ve belirli alanlarda uygulanamayışı gözlem tekniğinin sınırlılıklarının başında gelmektedir. Araştırmacı yönlendirmesinin sınırlı olduğu bu teknik, ayrıca gözlemi yapılacak olgu, süreç ve davranışın zaman ve oluş yeri ile belirlenen sınırlılıkları da içinde taşır. Olguları doğal oluş halleri ile gözlemlemek söz konusu olduğu için araştırmacının istenilen biçimde bir yönlendirmesi her zaman mümkün değildir. Zaman önemli bir sınırlayıcı olarak araştırmacının yüz yüze geldiği sorunlardan biridir. Birçok araştırmacının hem fikir olduğu konu, alanda daha uzun süreler kalınarak yapılacak gözlemin araştırmacının varlığının kabulünü kolaylaştıracağıdır. Ayrıca uzun süreler farklı mevsimlere yayıldığında, mevsimsel değişmeleri izlemek de mümkündür. Fakat avantaj olabilecek bu nokta, kimi durumlarda araştırma maliyeti ve araştırmaya ayrılan zaman düşünüldüğünde dezavantaj olabilmektedir. Gözlemlenecek olguların oluş yeri ile ilgili sınırlılık, araştırma konusuna bağlı olarak ortaya çıkabilir. Bazı ortamlarda gözlem yapmak imkânsız hale gelebilir, bazen de ortam gözlemin gerçekleştirilebilmesi için uygun değildir. Kimi zaman gözlemcinin varlığı ortamın doğallığını da yok edebilir. Bu gibi durumlarda da gözlem gerçekleştirilemez.

Gözlemle ilgili sınırlılık ve güçlükler, neyin gözleminin yapıldığına, gözlemcinin amacını açıklamasına veya gizlemesine, gözlemin süresine, gözlemcinin diğerlerince algılanışına, gözlemcinin hangi noktalara nasıl odaklanacağına göre değişecektir. Tüm bunlarla ilgili birden fazla yaklaşım olabilir. Tablo 10–11-12-13'de bu farklı yaklaşımlar gösterilmiştir.

Tablo 12: Gözlemin Odak Noktaları

Tablo 13: Gözlemin Süresi

Kaynak: M.Q. Patton, *How to Use Qualitative Methods in Evaluation*. Sage Publications, Londra, 1987, s.81

Tablo 14 Katılımcı Gözlem Süreci

Başlangıç	**Topluluğa Giriş**	**Topluluğun Kabulü**	**Karşılıklı Gözlem**
Araştırma alanının belirlenmesi Araştırma grubu ile ilk temas	Araştırmacının kendini tanıtımı İlk ilişkilerin kurulması Yerleşme	İçerden bir üye gibi katılımcı, paylaşımcı normal süreçlere dahil olma Sosyal gerçekliği kavrama	Araştırmacının varlığının hissedilmesi, Bir etkileşim içinde veriyi oluşturma

Gözlemcinin amacı;

Öncelikle gözlemin türünü belirleyen amaç, gözlemin dışarıdan, kısmi ve tam katılımlı olmasını ve buna bağlı olarak oluşan sınırlılık ve güçlükleri etkiler. Katılımlı ve kısmi katılımlı gözlemde gözlemcinin amacı olgu, süreç ve davranışları bizzat deneyimlemek olduğundan, öncelikle güçlük gözlemlenecek grubun gözlemciyi kabul sürecinde yaşanabilir. Gözlemcinin tanınması, bilinmesi, araştırma amacını ayrıntılı bir biçimde açıklaması ile gerçekleşir ve zaman içinde grubun kabulü ile gruptan bir üye imişçesine algılanır. İdeal olarak böyle bir süreç gözlemcinin işini büyük ölçüde kolaylaştıracaktır. Bununla birlikte grubun kabulünde her zaman sorunlar yaşanabilir. Araştırmacının uzun bir süreyi bu sürece ayırması gerekebilir.

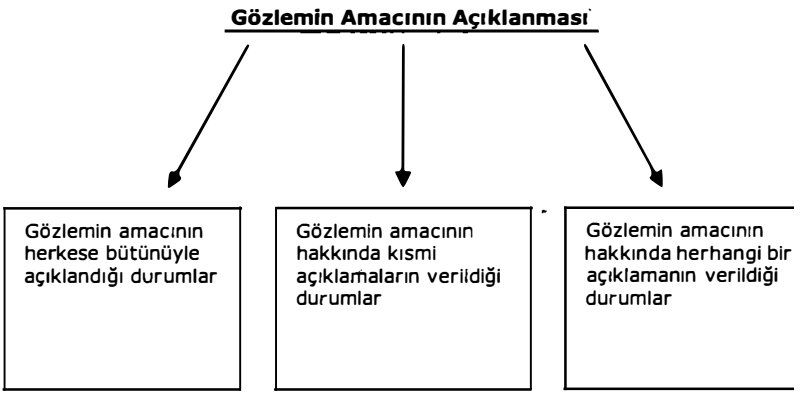
Gözlemin güvenirliliği hakkında çeşitli görüşler öne sürülmüştür. Diğer veri oluşturma tekniklerine göre daha az prestijli bulunmuştur: "Gözlem sosyal araştırmalarda diğer tekniklere göre çoğu zaman daha az önemli bulunmuş ve sözel teknikler daha yüksek prestijli teknikler olarak algılanmıştır" (Whyte, 1984 aktaran Hall ve Hall, 1996: 224). Gözlemcinin seçici algısı nedeniyle,

gerçekliğin kısmi bir biçimde aktarılabileceğinden söz edilmiştir. "Sistematik gözlem ve katılımlı gözlem, her ikisi de araştırmacının kişisel faktörlerinden kaynaklanan ve durumun gözlemini etkileyecek, elde edilen verileri güvenilmez kılabilecek algılama biçimine karşı hassastır" (Denscombe, 1998: 140). Oysa gözlem özellikle niteliksel araştırmaların etkileşim ve ilişki kurma temelindeki yapısı düşünüldüğünde, vazgeçilmez bir araştırma stratejisidir. Gerek derinlemesine görüşme tekniğinde, gerekse odak grup görüşmelerinde etkileşim süreci içinde bireyleri gözlemlemek, bireylerin ifadeleri ile birlikte oluşan ve onu tamamlayan her türlü mimik, jest, vücut dili, tepki, tavır alış ve bunun gibi oluşları da anlamaktır. Birey davranışı dışında sosyal ortamın gözlemlenmesi, oluşların zaman ve sıklığının gözlemle kaydedilmesi ve ortama dahil olan diğer bireylerin ilişkilerinin, çoğunlukla sözel olmayan ama aynı ölçüde değerli etkenlerin anlaşılması için önemlidir.

Gözlemin bir veri oluşturma tekniği olarak başlı başına kullanılabilmesi, yanı sıra, diğer etkinliklerle birlikte kullanılması da mümkündür. Gözlem yer ve zamanla sınırlıdır. Belirli bir fiziksel sınırı olan bir oda, bir işyeri, bir sokak, bir ticaret merkezi gibi. Bu yere dahil olanların gözlemlenmesinde zaman ve bu yerdeki faaliyetlerin zamana göre değişimi gözlemde dikkat edilmesi gereken noktalardır (Hall ve Hall, 1996).

Gözlemin yapılacağı yerin, faaliyetlerin ve zamanın önceden programlanması, bir haritasının çıkarılması araştırmacı için bir bağlam oluşturur. Bu harita, gözlemcinin zamanını nerede, ne miktarda kullanacağı konusunda yardımcı olur (Bogdewic, 1992, aktaran, Hall ve Hall, 1996).

Tablo 15: Gözlemin Amacının Açıklanması

Gözlemi;

1- Sosyal olguları gözlemlemek,

2- Sosyal ortamı gözlemlemek,

3- Bu ortamda oluşan etkileşimi gözlemlemek,

Sosyal oluşların zaman ve sıklığını gözlemek, gibi çeşitli boyutları ile açıklamak mümkündür. Bu ayrım, çoğunlukla gözlemcinin gözlem haritasını oluşturması için yararlıdır. Bununla birlikte, sosyal gerçeklikte kategoriler iç içe geçmiş bir biçimde gözlemcinin karşısındadır. Dolayısı ile iyi bir gözlemci her şeye birlikte dikkat etmek durumundadır. Herhangi bir olguyu gözlemlerken, onun içinde yer aldığı koşulları, bu ortamdaki diğer sosyal ilişkileri, olup bitenlerin zamanını ve oluş sıklığını genellikle birlikte gözlemlemek gerekmektedir.

Gözlem tekniğini kullanacak araştırmacının önünde öncelikle neyin gözleneceğine ilişkin temel bir soru vardır. Her şeyin gözlemlenip kaydedilmesi mümkün olmadığından, gözlemde belirli odak noktalarına ihtiyaç vardır. Alanda gözleme başlamadan önce araştırma amacına göre ve üstesinden gelinebilecek şekilde bir gözlem programı yapmak yararlıdır (Bkz., Tablo14-15).

Niteliksel araştırmalarda niceliksel araştırmalardan farklı olarak "duyarlı kavramlar" adı verilebilecek olan, araştırmanın odaklandığı bazı faaliyetlerin ve olguların gözlemlenmesi önem taşır (Patton, 1987: 82). "Duyarlı kavramlar" hangi çeşit olgular, davranışlar veya aktivitelerin gözleneceği konusunda temel bir çerçeve sunar. Örneğin, grup süreçleri, liderlik, sosyalleşme deneyimi, güç, akrabalık gibi.

Gözlemcinin öncelikle gözlemlediği kavramsal çerçeveye dahil olan olgu, davranış ve aktivitelerin içinde yer aldığı fiziksel ortamı tanımlaması ve bunu okuyucu tarafından anlaşılır bir biçimde yapması gerekmektedir. Sübjektif anlamlarla yüklü bir tanımdan çok betimleyici ifadeler yararlı olacaktır. Fiziksel çevrenin tanımlanması orada neler olup bittiğinin kavranmasına temel oluşturabilecektir. Fiziksel çevrenin tanımlanmasından sonra, birey ve birey davranışları, yani sosyal aktörün kendisi gözleme dahil edilecektir. Bireyler ve bireyler arası ilişkilerin gözlemlenmesinde önceden belirlenmiş kavramsal çerçeveden yararlanılabilir. Bu arada bireyler arası iletişim ve etkileşim biçimleri, tarzlar, cinsiyet temelinde farklılıklar ve zaman içinde değişimler gözlemlenebilir. Bireyler arasında nelerin olup bittiği, hangi süreçlerin yaşandığı, ne çeşit faaliyetlerin gerçekleştirildiği gözlemlenerek fiziksel ortamın tanımının içi doldurulmuş olur. Böylece koşulların içinde grup içi ve gruplar arası etkileşimi daha derinlemesine

kavramak mümkün olur. Etkileşimi gözlemlerken grup içinde olmayanları da not etmek uygun olacaktır (Patton, 1987). Örneğin, "eğer grubun üyeleri arasında uyum ve fikir birliğinin devamlılığını gözlemci not ederse, gözlem grup içi etkileşimde kişisel anlaşmazlık ve çatışmaları da gözlemleyerek belirtmek kayda değerdir" (Patton, 1987: 91). Yani gözlem tekniğinde olup bitenlerin not edilmesi ile oluşan bilgi çoğu zaman incelenen ortamda yapılmayanların da bilgisini içerebilir.

Araştırmacı, amacına ilişkin olarak, belirli bir faaliyet ve alanın gözleminde bu faaliyetlerin bireylerce nasıl düzenlendiğini, sıklık ve devamlılığını, bunlar sırasında kullanılan dil ve diğer işaretleri, sembolleri, sözel olmayan dili; örneğin; giysileri, vücut dilini, jest ve mimikleri görerek kaydedebilir. Ayrıca tanımlanan fiziksel koşullar içinde bireylerin kendilerini nasıl konumlandırdıklarını, mekânın özel düzenleniş biçimini ve mekândaki eşyaların nasıl ve hangi bireylerce kullanıldığını da gözlemleyerek daha bütüncül bir yaklaşımla alan verilerini zenginleştirebilir. Mekânda oluşmuş olan bazı öğelerin kaydedilmesi de mekânın kullanımı hakkında bilgi verebilir. Örneğin, eşyaların tozu, mekânın uzun bir süre kullanılmadığını gösterebilir. Kısaca, gözlem tekniğinde nelerin gözlemleneceği, araştırmacının amacına, ortamın kendi yapısına, yaptığı gözleme, beceri ve bilgisine ve nelere ihtiyaç duyulduğuna bağlı olarak belirlenir.

Gözlem Notları

Gözlem notlarının kendisi gözlem yapmanın kendisi kadar önemlidir. Araştırma alanında notların nasıl tutulacağına ilişkin çeşitli görüşler bulunmaktadır. Kabaca iki grupta toplanabilecek olan farklılık aslında araştırmacının bakış açısından, alandaki duruş noktasından ve incelendiği konuyu ne ölçüde derinlemesine kavrama ve anlama çabası içinde olmasından kaynaklanmaktadır.

1- Gözlemci çok genel ve özel notlar tutabilir

2- Gözlemci çok ayrıntılı ve somut şeylerin notlarını tutabilir

Gözlemci gözlem anı ve sonrasında olmak üzere farklı notlar da oluşturabilir. Örneğin, gözlem anında alınacak kısa notlar, gözlem bittikten hemen sonra alınacak uzun ve kapsamlı notlar, araştırmanın her aşamasında oluşan ve yaşanan sorunlar hakkında notlar ve ayrıca analiz ve yorumlama notları tutabilir.

Gözlem notlarının veri haline getirilmesinde derinlemesine görüşme çözümlerinin veri haline dönüştürülmesi yolu izlenir. Gözlemde veri haline getirilecek notların yanı sıra, mekanik araçlar yardımı ile oluşturulan veriler de gözlem notu olarak kullanılır. Alan

çalışmasında kullanılması mümkün olabilen araçlar seçilirken koşullar belirleyicidir. Örneğin, ortamın gürültülü olduğu, ortamda görüşü engelleyen çeşitli faktörlerin bulunduğu veya teknik araç kullanmanın yasak olduğu koşullarda, gözlem aracı çoğu zaman araştırmacının kendi gözleri ve kulaklarıdır. Gözlem notlarının veri haline getirilişinden sonra, görüşme çözümlerinde olduğu gibi, üç biçimde okuması yapılabilir: Betimleyici okuma; literal (gözlem notlarının yazıldığı gibi, kelimesi kelimesine, bire bir aktarımı); veya yorumlayıcı okuması yapılabilir. Bu okuma araştırmacının ontolojik perspektifine veya epistemolojik duruşuna göre belirlenecektir. Ontolojik perspektifte, bireyler arası etkileşime önem verildiğinden daha çok şunlar gözlemlenmiş olabilir; günlük rutinler, konuşma dili, davranışlar, üslup, sözel olmayan davranış biçimleri gibi (Mason, 1996). Belirli bir ortamda oluşan etkileşimi, örneğin, bir kahvede, konserde, konferansta, pazarda, sınıfta, hastanede olup bitenleri, bireyler arasında gelişen iletişimi gözlemlemek araştırmacı için yararlı bilgileri derleyebileceği fırsatları sunabilir. Epistemolojik duruş sosyal dünyaya ait kanıtların, olguların gözlemle doğal ve gerçek ortamları deneyimleyerek ve karşılıklı etkileşim süreci içinde gerçekliğin bilgisini elde etmeye yöneliktir. Böyle bir yaklaşımla gözlemci, gözlemi bizzat yaşayarak ve yaşananları paylaşarak yapar.

Araştırmacının Rolü: Gözlemci mi - Katılımcı mı?

Araştırmacının rolünden, niteliksel veriyi oluşturma, veri analizi ve yorumlama aşamalarında kitabın sözü edilen bölümlerinde söz edilmiştir. Bu bölümde tekrardan kaçınmak amacıyla, araştırmacının rolüne ilişkin iki temel noktadan hareketle konu tartışılacaktır: Araştırmacı gözlemci mi yoksa katılımcı mıdır?

Niceliksel araştırmalarda araştırmacı bulguları, elde ederken, değerlendirirken ve yorumlarken objektif olmalıdır. Araştırmacının rolü bulguların ışığında değerlendirilmelidir (Üstdal ve Gülbahar, 1997). Oysa niteliksel araştırmalarda bulguların oluşturulması değerlendirilmesi ve yorumlanmasında araştırmacının sübjektif rolü istenen ve beklenen bir katkıdır. Bu rol birçok açıdan değerlendirilmiş ve tartışılmıştır. Sosyal gerçekliğin karmaşık ve sübjektif doğası onu kavramaya çalışan araştırmacının da bu gerçeklikle kuşatılmış oluşu, araştırmacının kurgulayan, yorumlayan işlevini ön plana çıkarmıştır. Araştırmacı, araştırma süreci içinde nasıl bir roldedir? Kendi bakış açısından yorumlayacağı sosyal dünyada olup bitenlere karşı tavrı nedir? Sadece bir gözlemci gibi dışarıdan mı katılımcılarından biri olduğu için içeriden mi, bakmalıdır? Bu iki yaklaşım arasında nasıl bir ayırt edici çizgi

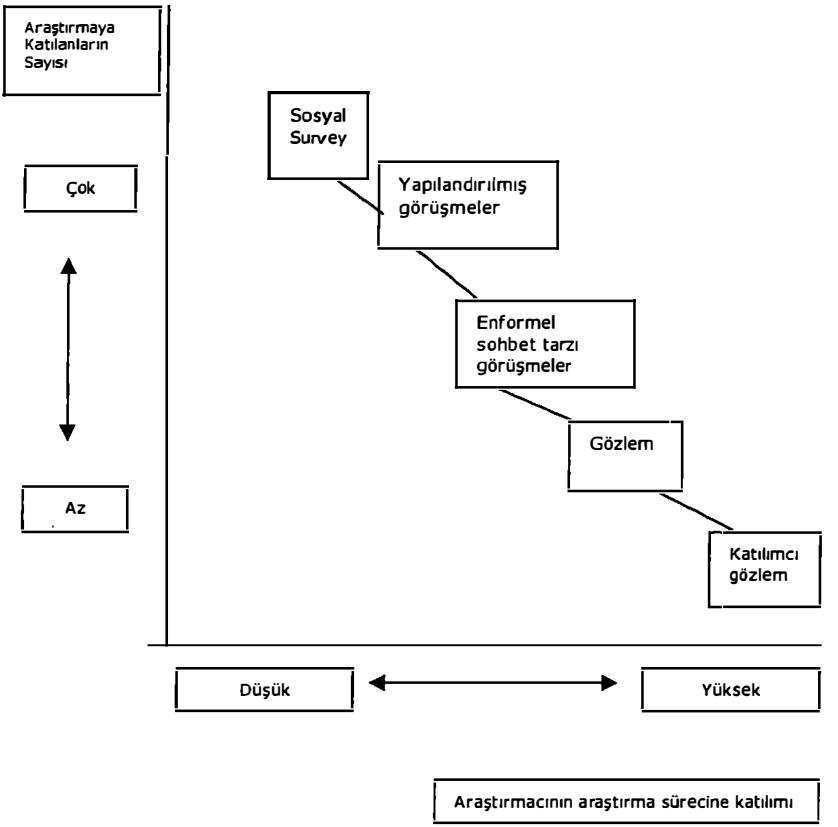
vardır? Sosyal dünya içinde çizdiğimiz ayırt eden, farklılaştıran çizgileri araştırmacı nasıl yorumlamalıdır? Bu ve benzeri daha birçok soru araştırmacıların teorik yaklaşımından kaynaklanan farklı bakış açıları ile çeşitli biçimlerde cevaplandırılabilir.

Niteliksel araştırmada, araştırmacının ilgili, kendisinin de süreç içinde değişmesi beklenen, katılımcı, arkadaşça etkileşim ve iletişim içinde bir rolünün olması idealdir. Araştırmacı, niceliksel araştırmalarda çoğunlukla olduğu gibi araştırma ekibi ile araştırma yapan kişi değil, bizzat kendisi alan çalışmasına katılımı olan kişidir. Dolayısı ile araştırma sürecine katılım araştırmacının rolünün özelliklerini de belirlemektedir. Bu rol, araştırmacının alanda geçirdiği süre, alanda kendini gruba, topluluğa sunuşu ve algılanışı ile (Bkz. Tablo 17-18) doğrudan ilişkilidir. Araştırmacının rolünün bu üç boyutta nasıl olmasının gerektiğine ilişkin dört temel soru sorulabilir;

> Araştırmacı bir gözlemci gibi araştırdığı sosyal gerçeklik içinde bulunur; bu her zaman gerçekten bir katılım mıdır?
> Araştırmacı katılır, bu katılım araştırmanın çıkarı ve araştırmacının ilgisine göre mi belirlenir, yoksa incelenenin (durum, süreç, olgu... vb.) gerektirdiği rollere göre mi belirlenir?
> Araştırmacı gerçek bir katılımcıdır. Burada aşırı bir dahil olma hali mi doğmaktadır? (Katılımcı gözlem yönteminde olduğu gibi)
> Dahil olma ile müdahil olma arasında nasıl bir sınır çizgisi olmalıdır?

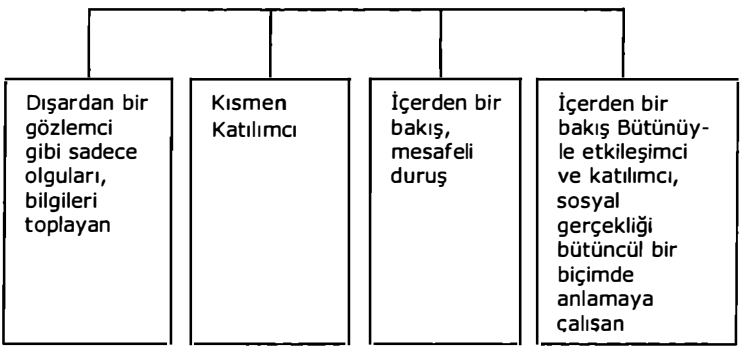
Araştırmacı, incelenen grubun, topluluğun içinde yer alsa da, bu her zaman gerçek bir katılım anlamına gelmemektedir. Ayrıca araştırmanın amacına ve araştırmacının ilgi alanına göre sadece veri toplamak için bir katılmanın yeterli ve tatmin edici olmadığı, örneğin, katılımlı gözlemde, incelenen topluluğun veya grubun hayatını paylaşmanın gerçek bir katılım olduğu kabul edilmektedir. Bu noktada katılımın niteliği, yönü, süresi gibi birçok öğe işe karışmaktadır. Araştırmacının katılımcı olduğu antropolojik araştırmalarda bu katılımın dahil olma ile müdahaleci olma arasındaki sınırı dikkatle çizilmelidir. Topluluk hayatına diğer topluluk bireyleri gibi katılarak yaşamak ile olup bitenlere yön vermeye çalışmak, istenilen yönde etkilemek, ayrı amaçları olması gereken katılım biçimleridir. Bu iki ayrı katılım biçimini uygulamalı araştırmaların amacı ile amacı kültürü tanıma olan antropolojik araştırmaların birbirinden farklı yöntemlerinde görebilmek mümkündür. İki ayrı katılım biçiminin olması gereken iki ayrı araştırma türüdür. Bu iki farklı tür araştırma da araştırmacının rolü, bilginin ne için üretildiğine, bilginin kullanımına bağlı olarak değişir.

Tablo 16: Araştırmacı-Araştırılan İlişkisi ve Veri Toplama Teknikleri

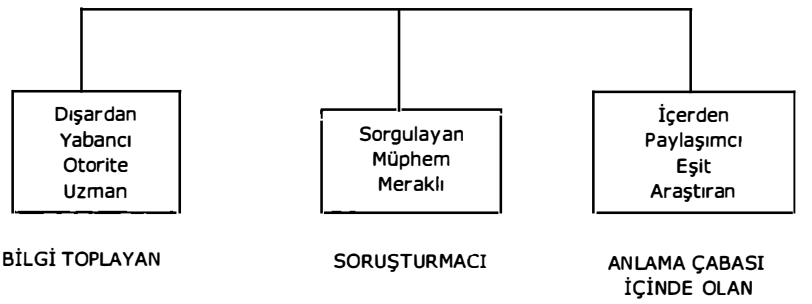

Kaynak: P. Mc Neill, Research Methods. Routledge, Londra, 1989, s.122.

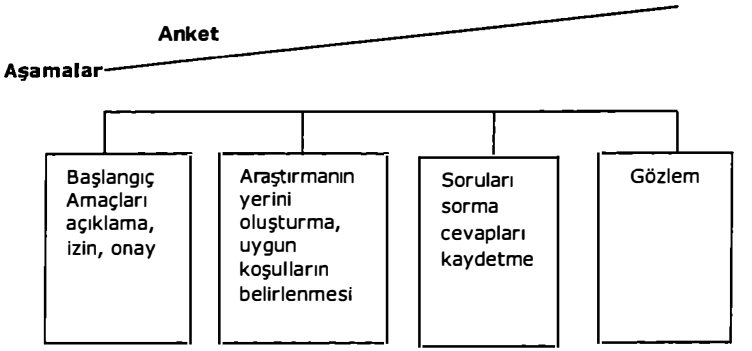
Tablo 17: Araştırmacının Rolü

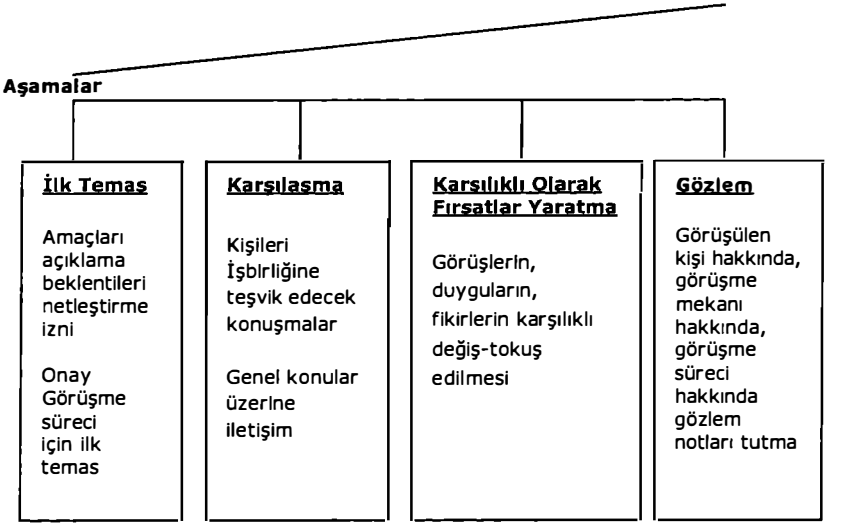
Tablo 17a: Araştırmacının Rolünün Araştırılanlarca Algılanışı

Tablo 18: Farklı Veri Toplama Tekniklerinde Aşamalar

Tablo 19: Derinlemesine Görüşme

Kaynak: P. Mc. Neil, Research Methods. Londra: Routledge, 1989, s. 122

VI. BÖLÜM

NİTELİKSEL ARAŞTIRMALARDA İKİNCİL KAYNAKLAR

Dokümanlar

Niteliksel araştırmalarda, gerek ön araştırma aşamasında, gerekse araştırma süreci boyunca kullanılan ve ikincil veri kaynakları olarak adlandırılan dokümanlar, kişilerden doğrudan alınan bilgilerin yanında başvurulabilecek diğer veri kaynaklarını oluştururlar. Çeşitli ve farklı tipteki dokümanlar nasıl kullanılır ve yararları nedir sorularını niteliksel araştırma açısından cevaplamak için, dokümanların niteliklerine göre bir değerlendirmenin yapılması gerekmektedir. Öncelikle, bazı dokümanlar araştırmacının kendisi tarafından bir araya getirilirler. Örneğin, kişisel mektuplar, anlatılar, günlükler, fotoğraflar, gibi. Bazı dokümanlar ise, araştırmacıdan bağımsız olarak ve başka amaçlarla üretilmişlerdir. Örneğin, resmi ya da özel kuruluşların raporları, kayıtları, dergiler, broşürler, özel günler için düzenlenmiş çeşitli belgeler, istatistiksel veriler gibi. Dokümanların bir bölümü ise, yazılı bir biçimde düzenlenmiş olmayabilirler, ama metin biçimindeki dokümanlar gibi araştırma için kullanılabilirler. Örneğin, fotoğraflar, filmler, sergiler, haritalar, grafikler ve benzeri materyaller yazılı biçimde düzenlenmiş olmasa da veri kaynağı olarak kullanılabilir. Bir başka ifade ile dokümanlar görsel ve yazılı olarak ayırt edilebilirler.

1. Dokümanların İncelenmesi

Dokümanların incelenmesi beş aşamada yapılır:

Dokümanlara ulaşma,
Dokümanların orijinalliğinin kontrol edilmesi,
Dokümanların anlaşılması,
Dokümanlardan elde edilen verinin analizi,
Dokümanlardan elde edilen verilerin kullanılması.

a) Dokümanlara Ulaşma

Dokümanlara ulaşma öncesi şu sorular sorulmalıdır;

Ne tür dokümanlara ihtiyaç vardır? Nereden elde edilirler? Bu dokümanlara ulaşmak için kaynak kişiler kullanılabilir mi?

Bu sorulara cevap aranırken her zaman araştırmanın sorunsalı rehber alınmalıdır (Duffy, 1999).

b) Dokümanların Özgünlüğünün Kontrol Edilmesi

Dokümanların orijinalliğinin kontrol edilmesi için aşağıdaki sorulara cevap aranmalıdır;

Belgelerde kapsanan veri, araştırma konusu ile ilgili mi? Dokümanların sağladığı veri birincil kaynaklardan mı, ikincil kaynaklardan mı elde edilmiş? Belgelerde değiştirme, tahribat var mı? Belgeleri uygun kaynaklara ulaşarak elde etmek önemlidir.

c) Dokümanların Anlaşılması

Dokümanların araştırmacı için yararlı olup olmayacağına ilişkin sorular temelde, bir sistem içinde ve karşılaştırmalı olarak özümsenecek belgeler, aynı konudaki diğer belgelerde de doğrulanıyor mu? Farklı perspektif ve yorumlar mevcut mu? Araştırma bulgularından yararlanmak mümkün mü?" şeklinde sorulabilir. Dokümanları doğru ve yetkili kaynaktan yazılı olarak elde etmek, ad konarak referans vermek, gerekirse onay almak, araştırmacının karşılaşacağı etik sorumlulukları arasındadır.

2. Doküman Verilerinin Analizi

Dokümanların araştırmacıya sağlayacağı verilerin analizinde belirli aşamalardan geçmek gereklidir;

1- Tüm dokümanların verisi analiz edilemeyebilir. Eldeki veri seti içinden seçme yapılabilir.

2- Kategoriler geliştirilebilir. Tanımlanan amaç ve problem temelinde geliştirilen kategoriler bir diğerini kapsayacak şekilde oluşturulur.

3- Analiz biriminin saptanması gerekir. Doküman incelemesinde analiz birimi, kelime, tema, cümle, paragraf, madde olabilir.

Doküman verilerinin analizinde üç farklı yaklaşımdan söz edilebilir;

1. Verilerin orijinal formuna sadık kalınarak, bireylerin söylediklerinden doğrudan alıntı yaparak, betimsel bir yaklaşımla veri sunmak,

2. Bazı nedensel ve açıklayıcı sonuçlara ulaşmak amacı ile sistematik analiz yapmak, yani verilerin betimsel olarak sunulmasının yanı sıra bazı kavramlar ve temalar arası ilişkileri belirlemek,
3. Her iki yaklaşımı temel almak ve ek olarak araştırmacının veri analizi sürecine kendi yorumlarını dahil etmesini sağlayan bir analiz yapmayı kapsamaktadır.

Betimleme: Verilerin hangi bilgileri ortaya koyduğunu göstermek yani, kısaca "ne" sorusuna yanıt bulmaktır. Bu yaklaşımla "neden", "nasıl" sorularına doğrudan yanıt verilmesi mümkün olmayabilir.

Analiz: Veri setinde görülmeyen ancak kavramlar ve sınıflamalar yoluyla, temalar arası anlamlı ilişkiler ortaya çıkarmaktır. Bu yaklaşımla "neden" "nasıl" sorularına yanıtlar aranır.

Yorumlama: Bu söylenen ya da gözlenen ne anlama geliyor? sorusuna cevap bulunur. Anlam ön plandadır. Bu aşama verilerin anlamlandırılması sürecidir.

Veri analizinde üç aşamadan geçilmesi ile dokümanlardan daha etkin yararlanabilmek mümkündür.

1. Verinin işlenmesi,
2. Verilerin görsel hale getirilmesi,
3. Sonuç çıkarma ve değerlendirme.

Araştırmacı için, doküman zenginliği içinde seçim yapılırken belirli boyutlara dikkat etmek uygun olacaktır. Örneğin;

> "Araştırma konusu ile ilgili dokümanların ne kadar ayrıntılı ve derinlikli olması istenmektedir,
> Dokümanların ne ölçüde ve hangi bakış açılarını ve boyutlarını yansıtmaları beklenmektedir,
> Dokümanların ne amaçla hazırlandığı, kim için, kim tarafından ve hangi şartlar altında üretildiği dikkate alınarak,
> Dokümanların ne ölçüde otantik ve hakiki verileri kapsadıklarına" (Mason, 1996: 75) bakarak, seçim yapmak dokümanlardan istenilen yararın alınmasını mümkün kılacaktır.

Dokümanların araştırmacı için değeri ve yararına, araştırmaya hangi bağlamda katkı sağlayacağına karar verildikten sonra, dokümanlar arasında yapılacak seçimde başka ölçütleri de göz önüne almak gerekmektedir. Erişebilirlilik, araştırma amacına uygunluk, araştırmacının kişisel ilgisine yakınlık, elverişli oluş, açık ve anlaşılır oluş gibi ölçütler öncelikle göz önüne alınması gerekenlerdir. Araştırmacı birçok doküman arasından maddi kaynakların elverdiği ölçüde seçimini yaparken, karmaşık olmayan, özgün, farklı bakış açıları ve boyutlar sunanları tercih edecektir. Çağdaş

toplumlar dokümanlar açısından sonsuz bir zenginlik içindedirler. İstatistikler, kayıtlar, raporlar ve buna benzer birçok materyal farklı amaçlarla her yıl giderek artan biçimde yayınlanmaktadır. Herhangi bir konuda oluşmuş olan kayıtlar ve belgeler modern toplumlarda "imtiyazlı bir gerçeklik" olarak kabul edilirler (Walsh, 1999: 228). Bununla birlikte farklı okuryazarlık düzeylerindeki topluluklarda çalışabilecek araştırmacılar için, dokümanların niteliği ve kullanım amaçları değişebilir. Modern bir toplumda çalışacak araştırmacı için, ikincil veri kaynakları bol, çoğunlukla erişilebilir durumda iken, küçük ölçekli gruplarla veya modernliğe görece uzak topluluklarla çalışacak araştırmacı için, ikincil veri kaynakları alışılagelenden farklı ve erişilmesi çeşitli zorluklarla dolu olabilir. Bu tür topluluklarda doküman niteliğindeki her türden belgenin kim tarafından, nasıl oluşturulduğu ve bunları kimin, ne amaçla okuduğu da alan çalışmalarında dikkat edilmesi gereken bir nokta olmaktadır. İkincil veri kaynakları her durumda bir metin halinde olmadığından, araştırmacının kendi yorumuna bağlı olarak oluşturulabilirler. Özellikle geleneksel yapılarını muhafaza eden gruplarda, okuryazarlığın düşük düzeyde olduğu topluluklarda, yazılı olmayan, daha çok görsel ve sözel olan dokümanlar, katılımlı gözlemle niteliksel bir araştırma yapan antropologun çok önemli ikincil veri kaynakları olacaktır. Örneğin, mitler, anlatılar, masallar, şakalar ve deyimlerden elde edilen bilgiler vb. gibi.

Dokümanları farklı başlıklar altında sınıflamak mümkündür. Onları ortaya çıkaran merci ya da kuruluşlara göre bir ayırım yapılabileceği gibi, yazılı ve basılı olanlar ve olmayanlar gibi bir ayırım da yapılabilir (Bkz., Tablo 20). Hall ve Hall (1996) beşli bir ayırımla dokümanları sınıflamaktadır:

1. "Resmi dokümanlar ve resmi kayıtlar (Nüfus sayımları, devlet istatistikleri, arşivler, vb. gibi),
2. Özel dokümanlar (Çeşitli kayıtlar, raporlar, dosyalar ve benzerleri gibi),
3. Toplu iletişim ürünleri,
4. Sözel olmayan materyaller,
5. Sosyal bilim veri arşivleri" (Hall ve Hall, 1996: 213).

Resmi dokümanlar erişim ve elde edilebilme kolaylığı açısından kişisel dokümanlara göre görece daha elverişlidir. Çoğunlukla yazılı ve basılmış olarak, farklı amaçlarla oluşturulmuş olan bu dokümanlar araştırmacıların ihtiyaçları doğrultusunda bir arada veya tek tek kullanılırlar. Özel dokümanlar ise, kamuya açık olmayan, kimi zaman basılmamış, kimi zaman yazılı bir metin halinde olmayan nitelikleri ile erişim ve elde edilebilirliği daha

zor olan belgelerdir. Özel dokümanları araştırmacı, kendi niyet ve ihtiyacı doğrultusunda bir araya getirebilir. Sosyal bilim alanında kaynakların yayınlanmış ve yayınlanmamış olanlarını ayırmak yani bu alandaki yazılı kaynakları, kitaplar, makaleler, proje raporları gibi yayınlanmış ve yüksek lisans ve doktora tezleri gibi yayınlanmamışlar olarak gruplandırmak mümkündür. Ayrıca her araştırmacının kolayca ulaşabileceği sosyal bilim indeksleri ve sosyal bilim özetleri gibi başvuru kaynakları da önemli dokümanlar arasında yer alırlar.

Doküman incelemelerinde birbirini izleyen bazı aşamalar vardır;

1. Araştırma konusu ile ilgili dokümanların saptanması ve tanımlanması; bu aşamada dokümanın uygunluğu araştırmacının kişisel ilgisine ve araştırma amacına göre belirlenir.
2. Dokümanların incelenmesi; bu aşamada dokümanların niteliksel bir okuması yapılır ve notlar alınır. Oluşturulan verilerin organizasyonu ve çözümlemesi yapılır
3. Oluşturulan verilerin değerlendirilmesi; değerlendirmede, eldeki dokümanlar onların niteliğine ve araştırmanın amacına göre, betimleyici, literal (birincil anlamda, olduğu gibi) veya yorumlayıcı bir çözümlemeye tabi tutulur.
4. Verilerin yorumlanması; Yorum araştırma sorunsalı bağlamında yapılır. Niteliksel araştırmalarda yorum analitik değerlendirmelere dayanır (Mason,1996).

3. Dokümanların Değerlendirilmesi ve Yorumu

Sosyal bilim araştırmalarında belgesel tarama birçok farklı kaynak kullanılarak yapılabilir. İkincil kaynaklar arasında seçim neye göre yapılabilir sorusuna cevap vermek kolay değildir. Günümüzde basılı yayınların çokluğu ve erişilebilme kolaylıkları, hangi kaynakların güvenli, hangi kaynakların orijinal, hangilerinin konuyu anlamlı bir biçimde yansıttıklarına ilişkin tartışmalarla araştırmacıyı zor durumda bırakmaktadır. Dokümanları çeşitli ölçütlere göre ayırt etmeye çalışan yazarlar (McDonald, 2001; Denscombe, 1998; Sarantakos, 1996) temel olarak, hatalardan arınmış, kapsamlı, temsil edici ve anlamı çok muğlak olmayan dokümanları araştırmacının yararlanabileceği kaynaklar olarak düşünmektedirler. Bir konu hakkındaki kayıtların veya olguları anlatan belgelerin güvenilir, kapsamlı, gerçek ve uzmanlığı yansıtan bir düzeyde oluşu, gerçeklerin yazarların kendi görüşleri yönünde çarptırılmaya uğramamış olmaları, dokümanların değerlendirilmesinde dikkat edilecek diğer noktalardır

Tablo 20: Dokümanlar

YAZILI BELGELER	
KİŞİSEL DOKÜMANLAR	**KAMUSAL DOKÜMANLAR**
✓ Mektuplar ✓ Günlükler ✓ Otobiyografiler ✓ Hatıratlar	✓ Okul kayıtları ✓ Sosyal çalışmalara ilişkin kayıtlar ✓ Sağlık rapor ve kayıtları ✓ Polis kayıtları ✓ Mahkeme kayıtları ✓ Gazete ve TV-Radyo arşivleri ✓ Devlet arşivleri (Çeşitli Bakanlıklara ve kuruluşlarına ait)
GÖRSEL BELGELER	
✓ Fotoğraflar ✓ Filmler ✓ Resimler	✓ Broşürler ✓ Belgesel filmler ✓ Sergiler ✓ Fotoğraflar ✓ Yayınlanmış grafikler, haritalar

Tablo 21

İSTATİSTİKLER	
Resmi İstatistikler	Nüfus sayımları dışındaki surveyler (Hane işgücü surveyi, Hane halkı harcamaları surveyi, Kazanç surveyleri gibi)
Kayıtlar	Doğum, ölüm, evlilik istatistikleri. 5 veya 10 yıl ara ile yapılan, düzenli tutulan istatistikler
Sektörel İstatistikler	Ekonomi, Eğitim, İstihdam, İşsizlik, Suç İstatistikleri
Farklı Kuruluşların İstatistikleri	Sendikalar, İşveren Kuruluşları, Ticari kuruluşların yayınlanan istatistikleri
Sosyal Eğilimlere İlişkin İstatistikler	Yaş grupları ve ihtiyaçları, seçmen tercihleri vb. gibi.

Kaynaklar: Hall ve Hall, 1996; J. Mason, 1996.

VII. BÖLÜM

NİTELİKSEL ARAŞTIRMALARDA ANALİZ VE YORUMLAMA

Nitel verinin analizi nicel veri analizinden bütünüyle farklı bir yol izler. Bununla birlikte verinin çeşitli işlemler için hazırlanması temelde benzer bir yolla yapılmaktadır. Verinin hazırlanması yani belirli bölümler içine yerleştirilerek kodlanmasında izlenen yol, niceliksel ve niteliksel araştırmalarda temelde benzerlik gösterir. Farklılık nicel veride kodların sayılara karşılık gelmesi, niteliksel veride ise kavram konu veya temalara karşılık gelmesindedir. Buradan hareketle, analizde nicel verinin biraz daha soyut yapılandırılmasına karşılık, nitel verinin daha somut bir yapı özelliği gösterdiğini söylemek mümkündür.

Nitel veri analizinde bazı temel özeliklerden söz etmek gerekirse, bunlar;

1. Niceliksel analize göre niteliksel analizde ölçüm ve standardizasyondan söz etmek zordur.
2. Niteliksel analiz veriler temelinde bazı yeni kavram ve kuramların gelişmesine yol açabilir.
3. Niteliksel analiz bütün birimler kapsanana kadar devam eden bir döngüsel süreçtir. Verilerin ayıklanması, verilerin düzenlenmesi ve yorumu içeren, birbirini izleyen ve devam eden işlemler analizi oluşturur.
4. Analiz veride bulunan örüntülerin ortaya çıkmasını sağlar. Bu örüntüler, davranışlar, olgular, ilişkiler ve benzeri biçimde olabilir.
5. Bu örüntüler bir kez ortaya konduktan sonra, veriler betimsel temelden yorumlamaya giden bir işleme tabi tutulurlar.
6. Niteliksel analiz niceliksel analiz kadar soyut değildir. Bu analizle anlamlar, algılar, inançlar üzerinde çalışılmaktadır.

Analiz ve veri oluşturma süreci iç içe geçebilir, bir araya getirilen alan notları yeni kavram, tanımlama ve yaklaşımların geliş-

tirilmesine, bazılarının yeniden tanımlanmasına, bazılarının değiştirilmesine neden olabilir.

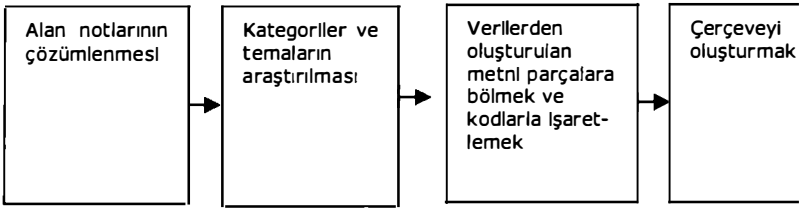
Niteliksel Analiz

Niteliksel analiz, veri oluşturma süreci ile birlikte örülen bir süreçtir. Bazı araştırmalarda analiz, tek bir örnek olay üzerinden yapılabilir. Örnek olay incelemelerinde bu türden analizlerle karşılaşılır. Bazı araştırmalarda ise farklı veri kaynaklarından oluşturulmuş, örneğin, ses kayıtlarının çözümü, gözlem notları, yazılı olan/olmayan ikincil kaynaklardan oluşan veriyi adeta ilmek ilmek çözmek gerekebilmektedir. Nitel veri analizi, nicel veri analizinin kimi zaman basit, kimi zaman karmaşık istatistikî hesaplamaları yanında, çok daha karmaşık ve yapılması gerekli bir grup işlemi kapsamaktadır. Bu işlemlere geçmeden önce yapılması zorunlu olan şeyin verilerin dikkatle okunması olduğunu belirtmek yerinde olacaktır. Ancak bu okuma ile metnin içinde kolayca görülmeyen ama görüşülenin vurguladığı, önemle üzerinde durduğu noktaları anlayabilmek mümkün olacaktır.

Niteliksel Analiz Süreci

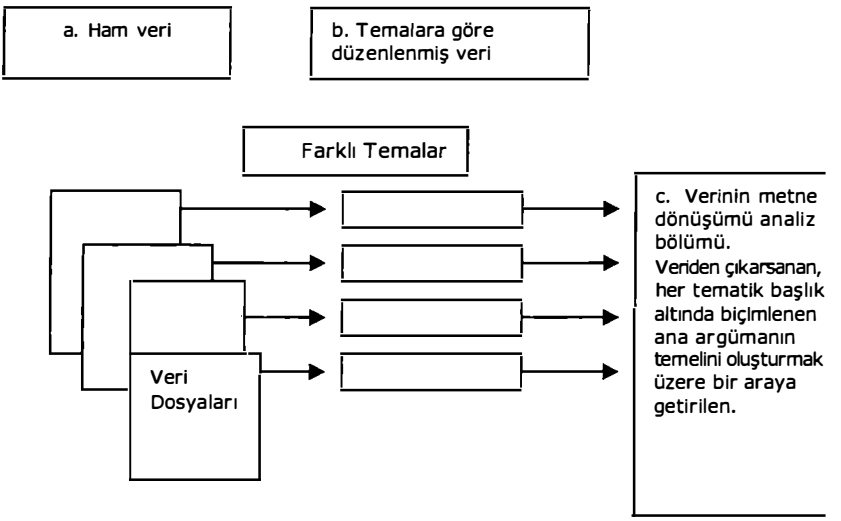
Niteliksel veri analizinde fikirler, kavramlar, temalar metnin tekrar tekrar okunmasından sonra oluşur. Kavram ve kategoriler kodlar olarak ayrıştırılır (Bkz. Tablo 22). Kodlama süreci aslında araştırmacı için yönlendirici bir araçtır. Bir başka ifade ile kodlama araştırmacıya niteliksel veri yığını içinde ne yöne doğru gideceğini gösteren bir rehberdir.

Tablo 22:

Kaynak: N. Fielding, *Ethnography*. Sage Pub., 2001, Londra, s.154.

Tablo 23: Veriden Metne

Günümüzde nitel veri analizinde bilgisayar programlarından yararlanmak için birçok nitel veri analiz programları kullanılmaktadır. Görüşme çözümlerinden, gözlem kayıtlarından ve doküman taramalarından oluşturulan nitel verileri, bir bütün olarak bilgisayarda bir metin haline dönüştürmek ve analiz için gereken ilk adım olmaktadır. Araştırmacı çok hacimli ve çeşitli veri yığınını öncelikle baş edilebilir bir bütünlüğe kavuşturmalıdır. Bunun öncesinde görüşme kayıtlarının dikkatle dinlenmesi ve içeriğe ilişkin notların alınması yararlı olacaktır. Oluşturulan metin dikkatle birkaç kez okunduktan sonra, aşağıda yer alan aşamalardan geçilerek, veri analizinde yol alabilmek olasıdır.

1. Verinin işlenmesi (anlamlı kavram ve temaların kodlanması),
2. Verilerin görsel hale getirilmesi,
3. Sonuç çıkarma ve değerlendirme.

Bu noktada araştırmacının amacı yapılacak olan veri analizinin biçimini belirlemede temel bir faktördür. Araştırmacı nasıl bir veri analizini gerekli ve yeterli bulmaktadır? Analizdeki yaklaşım farklılığı nereden gelmektedir? Farklı analiz biçimleri sonuçlara nasıl etki etmektedir? Bunun gibi sorulara cevap vermeden önce veri analizinde olabilecek üç farklı analiz biçimine bakmak gerekmektedir.

Nitel Veri Analizinde Farklı Yaklaşımlar

Betimsel Analiz

Görüşme çözümlerindeki verilerin özgün biçimlerine sadık kalınarak, bireylerin söylediklerinden doğrudan alıntılar yaparak, betimsel bir yaklaşımla verileri sunmak. Görüşme çözümlerinde yer alan kelimelere, ifadelere, kullanılan dile, diyalogların yapısına ve özelliklerine, kullanılan sembolik anlatımlara ve benzetmelere dayanarak tanımlayıcı bir analiz yapılabilir.

Sistematik Analiz

Bazı nedensel ve açıklayıcı sonuçlara ulaşmak amacı ile verilerin betimsel olarak sunulmasına ilave olarak, verilerde yer alan bazı kavram ve temaların belirlenmesinden sonra bunlar arasındaki ilişkiyi tanımlamak esastır. Bu ilişki temelinde verilerde karşılaştırmalar yapmak, birbirine karşıt noktaları saptamak, temalar arasında benzerlikleri ortaya çıkarmak ve sistematik bir analiz yapmak mümkün olabilecektir. Anlama ve kavramaya yönelik okumalardan sonra, yorumlayıcı okuma yapılır; oluşturulan metnin sunduğu 'anlamı' yorumlamak için metnin içeriğini, görüşme sürecinin ortaya çıkardığı söylemi, bu söylemin nasıl oluştuğunu ve incelenen sosyal gerçekliği nasıl kapsadığını anlamak mümkün olabilecektir.

Yorumlama

Betimsel ve sistematik analizin sonunda verinin çözümlenmesinde organize edilen, yani sınıflanan, ayrıştırılan verilerin araştırmacı tarafından yorumlanışı analizin son aşamasıdır. Bu aşama metnin parçalara bölünmesinden sonra, örüntülerin tanımlanması, eğilimlerin belirlenmesi, çeşitli boyutların ortaya konmasını kapsar. Verilerin yorumlanması niteliksel veride öne çıkan ortak eğilimlerin belirlenmesi, farklılıkların ortaya konması ve anlatılanların ayrıntılarında gizlenen anlamının gün yüzüne çıkarılmasıdır.

Nitel Verinin Kodlanması

Nitel veri analizinde bütün bir veri grubunun öncelikle "analitik kategorilere indirgenmesi" gerekmektedir (Fielding, 2001: 235). Nitel verinin değerlendirilmesinde analitik kategorilerin oluşturulması kodlama adını alır. "Her bir kod bir grup kelimeyi

sınıflandırmak için uygulanan bir semboldür. Kodlar ve işaretler, belirli tipteki örnekleri bir araya getirmeye ve onları metin içinde bulmayı sağlayan düzenleyici işaretlerdir" (Robson, 1993; aktaran, Hall ve Hall, 1999: 200).

Önceki bölümlerde de değinildiği gibi, tüm bu aşamaların yeterli nitelik ve düzeyde olabilmesi için verilerin birkaç defa, dikkatle okunması ve elde edilen bilgilerin anlamlı bölümlere ayrılması gerekmektedir. Anlamlı bölümlerde tanımlayıcı isimler yani kodlar bulunur. Bu kodlar araştırmacının araştırma konusunun ana kavramlarından oluşabileceği gibi, metnin kendisinden, yani görüşmecilerin anlatılarından da çıkarılabilir. Metinde sıklıkla tekrarlanan veya odaklanılan kavramlar, temalar saptanarak, benzer anlamlara sahip veriler aynı kodlar altına yerleştirilir. Kodlama bilgisayar olmaksızın elde yapılacağı zaman takip edilecek adımlar;

1. "Metnin tamamı içinden ilk yirmi görüşme çözüm için ayrılır,
2. Bu çözümlemelerdeki her önemli, anlamlı özellik kartlarda belirtilir. Bu özellikler, kelimeler, cümleler, şeklinde olabilir,
3. Kodlamaya anlamlı birimler oluşturabilecek şekilde ve geliştirilecek analize bağlı olarak devam edilir,
4. Oluşturulan kartlar belirlenen kategorilere ayrılır,
5. Her yirmilik grup için bu ayırma ve ayıklama işlemi gerçekleştirilir
6. Bu işlemler yeni kategoriler ortaya çıkmayana kadar sürdürülür" (Fielding, 2001: 237).

Görüşme çözümlerinin okunması ile elde edilen bilgilerin ışığında verinin nelerden oluştuğunu ve nasıl düzenlenip ayıklanacağını görüşmeci birkaç aşamada yapılacak işlerle tamamlar. Bunların arasında yapılması gereken ilk iş, sistematik olarak kategoriler oluşturma ve bunları veriye uygulamadır. Bu basitçe bir seri indeksleme olabileceği gibi, daha önceden araştırmacının belirlediği alt başlıklar veya konular temelinde de yapılabilir. Kategorileştirmenin yararı, veriyi bölmek ve ilerde yapılacak analizler için hazır hale getirmektir. Bu noktada birinci aşama olan kategorileri oluşturma ile bütün bir veri yığını içinden seçebilmek, uygun veriyi ayırabilmek ve daha sonraki sunum ya da yayın için hazırlık yapabilmek mümkün olacaktır. Ayrıca verinin bu biçimde düzenlenmesi ile kavramsal kategoriler arasında karşılaştırmalar yapılabilir, bağlar kurulabilir ve hangi veri grubunun daha anlamlı olduğu görülebilir. Bu nedenle niteliksel analizde en önemli adım verileri kodlamaktır. Kodlamayı oluşturulan metnin bir veya daha fazla soyut

kavramlar etrafında tanımlanması ve kayıt etme süreci olarak düşünmek mümkündür (Gibbs, 2002: 57). Kodlama, görüşmeci ve görüşülenin soru ve ifadelerinde yer alan ana kavram ya da ana eksene bağlı olarak yapılan ve metni belirli dilimlere, paragraflara bölen bir işlemdir (Bkz., Tablo 23). Nicel veriyi kodlarken kullanılan sayısal dilimlerin yerini, nitel veride kavramlar veya fikirler almaktadır. Nicel veriyi bu sayısal kodlama ile işleme sokmak, yani çeşitli istatistikî hesaplamalar yapmak mümkün olurken, nitel verideki kodlamada kavramlar arası ilişkilere bakmak amaçlanmaktadır. Bir başka anlatımla, metnin tamamına içerdiği öze göre çeşitli adlar verilir. Verilen adlar araştırmacının daha öncesinde saptadığı, görüşme sorularından veya teorik çerçeveden alınıp kullanılabileceği gibi, tamamen ifadelerin özlerinden de çıkarılabilir (Fielding ve Thomas, 2001).

Tablo 24: Metnin Bölümlenmesi

Görüşmeci Enformel kaynaklar hakkında neler söyleyeceksiniz?	**Enformel Kaynaklar**
Görüşülen Yani arkadaşları mı kastediyorsunuz?	
Görüşmeci Evet	
Görüşülen Her zaman olduğu gibi, öyle değil mi.	**Arkadaşlar**
Görüşülen Buralarda yaşıtım benim yaşımda çok insanı sokakta gördüm ve biri dedi ki "sana gelecek hafta dönerim"-hepsi bu. Bütün yaptıkları bu-ki ben 47 yaşımdayım. Bu o kadar kolay değil. Yolu yok/mümkün değil. İşyerinde 30 yaşında biri ile rekabet edemem, edebilir miyim?	**İstifa**
Görüşmeci Yani bir ağız dolusu söz arkadaşlardan	
Görüşülen Evet tam öyle	

Kaynak: G.R. Gibbs, Qualitative Data Analysis, Open Univ. Press. Buckingham, 2002, s.58.

Kodlama metnin çeşitli paragraflara bölünmesini sağlar, böylece parçalar arasında karşılaştırmalar yapmak, benzerlikleri gör-

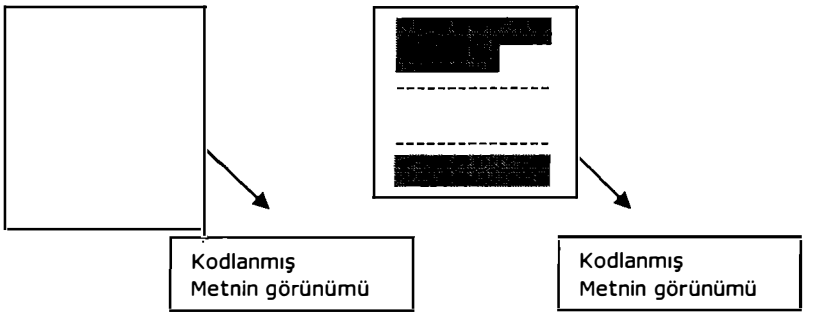
mek isteyen araştırmacının işi kolaylaşır. Genellikle metnin sağ yanında boş bırakılan alana kodlar yazılarak bölümler belirginleştirilir. Kodlama bilgisayar dışında el ile yapıldığında kâğıdın sağ yanına bırakılan boşlukta kodlar yer alırken kodların gösterdiği alan yani paragraf renkli bir kalemle işaretlenir. Kodlama işlemi tamamlandığında, metnin bölünmüş parçalarının her biri belirlenen kodlara tekabül eder. Yani kodlar metnin ilgili parçalarını üzerlemelidir (Fielding ve Thomas, 2001). Kodlar metnin yapısını oluştururlar ve içinde yer aldıkları metin parçasının belirli bir fikrini, konusunu veya sadece kavramını gösterirler (Bkz., Tablo- 24).

Görüşme çözümlerinin nitel veri haline gelişi, genel olarak, araştırmanın amacına bağlı, belirli davranışların, olguların, faaliyetlerin, durumların, anlamların, ilişkilerin, koşulların, ortamın, müdahalelerin, kodlaması ile gerçekleştirilir. Kodlama bazen çok uzun bir paragrafı kapsayabildiği gibi bazen daha kısa paragrafları veya birkaç cümleyi içine alabilir. Daha kısa olan paragraflarda içeriği anlamak, neden söz edildiğini izlemek, kısaca üzerinde çalışmak çok daha kolay olabilirken, uzun paragraflarda bunu yapabilmek zorlaşmaktadır. Bununla birlikte kısa paragrafların bağlamını yakalamak, yani kişinin tüm anlatısı içindeki yerini kavramak zor olabilecektir (Gibbs, 2002). Görece kısa paragraflarla başlamak, daha sonra yeniden kodlama ile ilave bölümler oluşturmak mümkündür.

Kodlama araştırmacının üzerinde çalışacağı metnin yapısını adeta yeniden yaratığı için, bu işlemin titizlikle ve özenle yapılması, araştırma bulgularının doğru yansıtılabilmesi için esastır. Bu nedenle, etkin bir kodlama için araştırmacıların bazı önerilerinden burada söz etmek yararlı olacaktır. İyi bir kodlama için,

1. "Araştırmacının veriye bütünüyle hâkimiyeti,
2. Verinin bağlamına karşı duyarlı olması,
3. Kodlarken yenilerini oluşturma, değiştirme veya bazı kodları çıkarmanın da esnek olması,
4. Gereksiz bir biçimde birbirini üzerleyen kodlardan kaçınırken, aralarında bağ olanlara dikkat etmesi,
5. Niçin bu kodun seçildiğine ilişkin ölçütlerin kayıt edilmesi,
6. Alternatif kodların ve verinin yorumunun dikkate alınması" önerilmektedir (Gibbs, 2002: 67).

Tablo 25: Kodlanmış Metnin Görünümü

Kaynak: G.R. Gibbs, *Qualitative Data Analysis*, Open Univ. Press, Buckingham, 2002, s.59

Nitel Veri İşlemesi Yapacak Başlıca Paket Programlar

Nitel verinin bilgisayarda değerlendirilmesinde kullanılan birçok paket program 1980'den bu yana araştırmacılar için büyük kolaylık sağlamıştır. Bunlar arasında bu alanda en çok söz edilenler, Etnograph ve ATLAS. Ti.'dir. Araştırmacıların oluşturduğu bilgi ağı sayesinde, bu programlardan bazıları araştırmacıların kullanımlarına sunulmuştur. Bilgisayar Destekli Niteliksel Veri Analizi (CAQDAS) programları nitel verinin el ile yapılacak metin işlemesi sürecinde oluşabilecek hataları en aza indirgemek için düşünülmüştür. Nitel veri analizinde bilgisayar desteği sunan programlar, "analizi, çabuklaştırır, daha titiz, özenli, daha güvenilir ve daha şeffaf bir veri analizini" mümkün kılar (Gibbs, 2002: 11). Bununla birlikte bu programların araştırmacının yerine düşünmesi, kuşkusuz mümkün değildir. Bir başka deyişle programları etkin kullanabilmek için araştırmacının oluşturduğu metni çok iyi anlamış ve tanımış olması gerekmektedir. Analiz sürecinde araştırmacının veriyi daha "geçirgen" ve daha "baş edilebilir" halde düzenlemesine yardımcı olan bu programlar (May, 2002: 162) 1970'lerden bu yana niteliksel yöntemle çalışan araştırmacılar tarafından kullanılmaktadır. İlk yıllarda daha çok nitel veriyi saymak yani, sayısal hale dönüştürmek için kullanılan bilgisayar işleme programları, daha sonra verileri analizde kullanmak, farklı formatlarda saklamak, etkin bir kodlama yapabilmek ve veriyi belirli parçalara ayırmak için kullanılmaya başlanmıştır (May, 2002; Fielding, 2001). Bu programların kullanılmasında çeşitli sakıncalar da dile getirilmiştir. Örneğin, "araştırmacıyı veriden uzaklaştırdığı "görüşülen kişilerin ifade ve anlatılarının bireysel bi-

çimlerinden kopartıldığı", kodlama temelinde gerçekleştirilen bilgisayar analizlerinin daha çok "grounded theory" temelinde yapıldığı" (Gibbs, 2002: 12) gibi. Bu alandaki sakıncaların, programların geliştirilmesi ile en aza indirilebileceğini belirten araştırmacılar, yine de niteliksel analizi kolaylaştırması açısından programları kullanmaktadırlar. Özellikle nitel veri metninin kodları ve kategorileri arasındaki ilişkilerin analizine yönelik olarak geliştirilen programlar ve yaptıkları işlemler öncelikle veri kodlamadan başlayarak gözden geçirilebilir. "Kodlama ve veriyi gruplandırma işlemlerini yapan kompüter programları (*code and retrieeve packages*), farklı biçimlerde notlar tutabilmek için planlanmıştır. Bu programlar sayesinde veri, çözümleyici notlarla her defasında yeniden bölümlere ayrılabilir, yine bu programlarla, notlara istenildiğinde dönülebilir" (May, 2002: 164). Bu tür programlara örnek olarak "WinMAX" gösterilmektedir.

> "Bu programlar kullanıcıya, veriye oldukça iyi bir düzen sağlayan sınıflamalar yapmaya, verilerden çıkarsanan kategoriler altında bu sınıflamaları yapabilmeye, veriye uygun önermeleri formüle etme ve onların uygulanabilir olup olmadığını test etmeye veya kavramlaştırmaya yardımcı olacak kategoriler arasındaki ilişkileri görünür kılmaya kadar birçok alanda yardımcı olur" (May, 2002: 65).

Niteliksel analizde kullanılacak diğer programlar, Karşılaştırmalı Niteliksel Analiz (Qualitative Comparative Analysis-QCA) ve Olgusal Yapı Analizi (*Event Structure Analysis-ESA*) olarak bilinmektedir (May, 2002). Her iki program birbirine benzer bir mantıkla işlem yapmaktadır. Amaç veriden çıkarsanan olguların, örnek olayların analizidir. Karşılaştırmalı Niteliksel Analiz Programlarında, olguların tanımlanması, olguları oluşturan öğelerin, diğer olgularla karşılaştırılması temelinde, olgunun ortaya çıkışını belirleyen koşulları izole etmek amacı vardır.

Olgusal Yapı Analizi Programlarında ise, alan çalışmasından çıkarsanan bir seri olgunun yapısı, ardıllığı, onları oluşturan öğeler ve bunlar arasındaki bağlar analiz edilmektedir. "Olguların ardıllığının ve süreçlerin kronolojik yönlenişinin nedensel açıklamasını yapmak ve buna bağlı olarak yapılan yorumlar için açıklayıcı modeller geliştirmek isteyen araştırmacılarca kullanılabilir" (May, 2002: 166). Süreçlerin ardıllığının göz önüne alınmasındaki amaç, bireylerin anlatımında yer alan olguların daha önceki bir dizi olgu ile bağlı oluşudur. Olgusal Yapı Analizi programlarına örnek olarak 'Ethno' (Heise, 1991; aktaran, May, 2001: 166) belirtilmektedir.

Nitel veri analiz eden bu üç farklı tipteki programdan başka analiz programları da geliştirilmektedir. Örneğin, Formel Kavram Analizi (Formal Concept Analysis-FCA) gibi. Bu programlar Kodlama ve Veriyi Gruplandırma Programlarına benzer bir mantıkla işlem yapmaktadır. Programların giderek gelişen teknolojik özellikleri farklılaşsa da, bunun araştırmacı için her zaman yararlı olup olmadığı tartışmalıdır. Çoğunlukla teknolojik donanımın veriyi bütünüyle orijinal halinden koparabilir özellikte olduğu öne sürülmektedir (May, 2002; Bell, 1999; Gibbs, 2002).

Niteliksel kodlamada üç aşamada üç ayrı işlem tanımlanmaktadır (Fielding, 2001).

"İlk aşamada, kodlar geliştirilir ve bir kod kitabı oluşturulur. Bu kodlar 'Komputer Destekli Niteliksel Veri Analizi' (CAQDAS) programları kullanılarak, veriye uygulanır. Örneğin, ATLAS.ti. adlı veri işleme programı kullanılarak, görüşme metinleri önceden belirlenen kodlara göre parçalara ayrılır. Bu tür kodlamaya 'açık kodlama' adı verilir" (Fielding, 2001: 247). İkinci aşamada, eksensel kodlama uygulanır. İlk aşamada belirlenen metin parçaları arasında ilişkiler kurulmak üzere, benzerlikleri bir araya getiren kategorileri kurmak üzere işlem devam eder. Veri işlemenin bu ikinci aşamasında, araştırmacı, açık kodlamada ortaya çıkan metin parçaları arasında ne tür bir ilişki olduğuna, nasıl farklılaştıran özellikler bulunabileceğine ilişkin sorular sormaktadır. Bu ilişkiler ağını, yine bilgisayar programlarından yararlanarak görgül hale getirmek mümkündür. Bunu bilgisayarda oluşturulan notlarla yapmak araştırmacının işini büyük ölçüde kolaylaştırır. Bu notlar, "çözümleyici notlar" olarak adlandırılmaktadır (Fielding, 2001: 247). Bu notlar araştırmacının veri bütününü tekrar tekrar okuyarak veriden çıkardığı anlama bağlı olarak oluşturulmaktadır. "Kodların, kavram ve kategorilerle yani bütünüyle verinin kendisinden temellenen bir teoriye ulaşmak için ilk adımları oluşturduğu" söylenebilir (Lewins, 2001: 306).

'Kodlar temelinde bir teoriye' ulaşmakta bilgisayar programlarının aşamaları;

1- "Araştırarak keşfetme ve ortaya çıkarma (diziler, kelimeler, deyimleri söylendiği içerikte ortaya çıkarma),

2- Bu keşif esnasında kodlama (veriyi ayrıştırma, düzenleme, kategorilere ayırma),

3- Teori-temelli kodlama,

4- Kodlanan parçaları tekrar düzenleme,

5- Çözümleyici notlar ilave etme,

6- Verideki belirli göstergeleri görünür kılma,

7- Metnin diğer parçaları ve diğer dosyalar arasında bağ kurma,

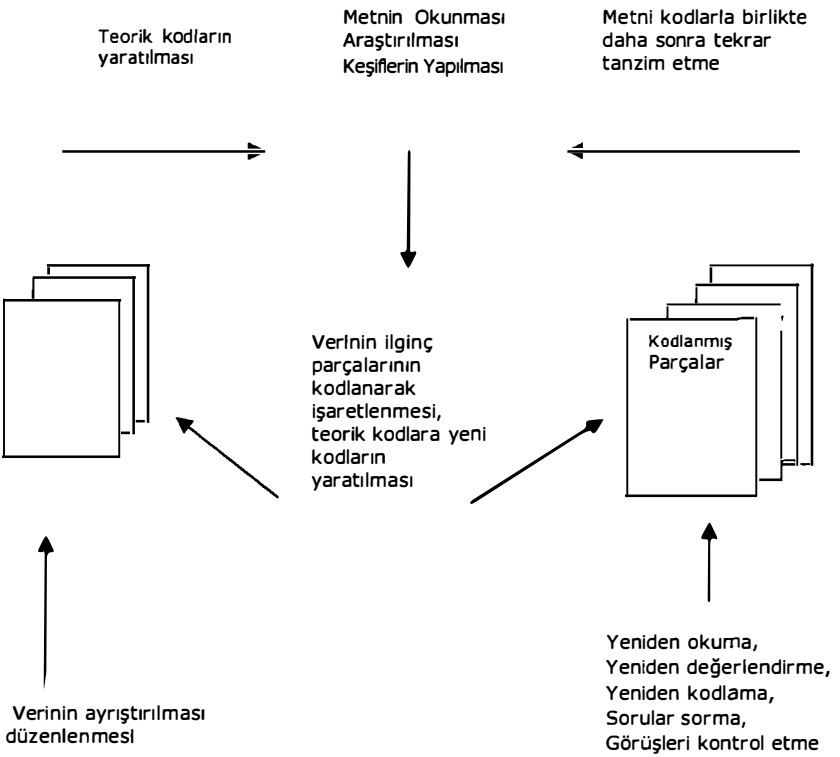
8- Kodlanmış şemaları ve veri tabanını araştırarak, fikirleri, görüşleri kontrol etme, sorular sorarak alt grupları oluşturma,

9- Görüşlerin, fikirlerin bir haritasını çıkarma, süreçlerin ve ilişkilerin, bağların bir modelini çıkarma,

10- Nihai olarak raporu, sonucu ortaya koymak"dır (Lewins, 2001: 308).

Tablo 26'da niteliksel araştırma sonunda ortaya çıkan veri dosyalarından gerçekleştirilen veri ayrıştırılması görülmektedir. Bu işlemler araştırmacının bütün verileri tekrar tekrar gözden geçirip, yeni ve farklı olan noktalara ulaşamadığı durumlara kadar devam eder.

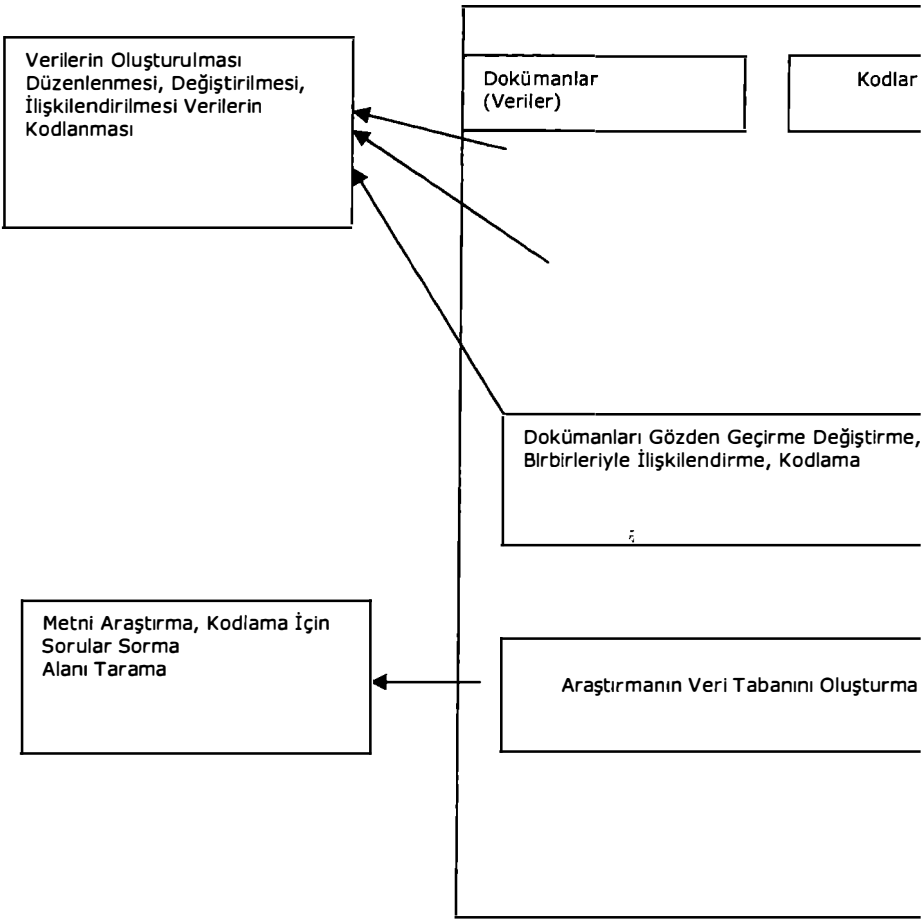
Tablo 26 Kodlama Süreci

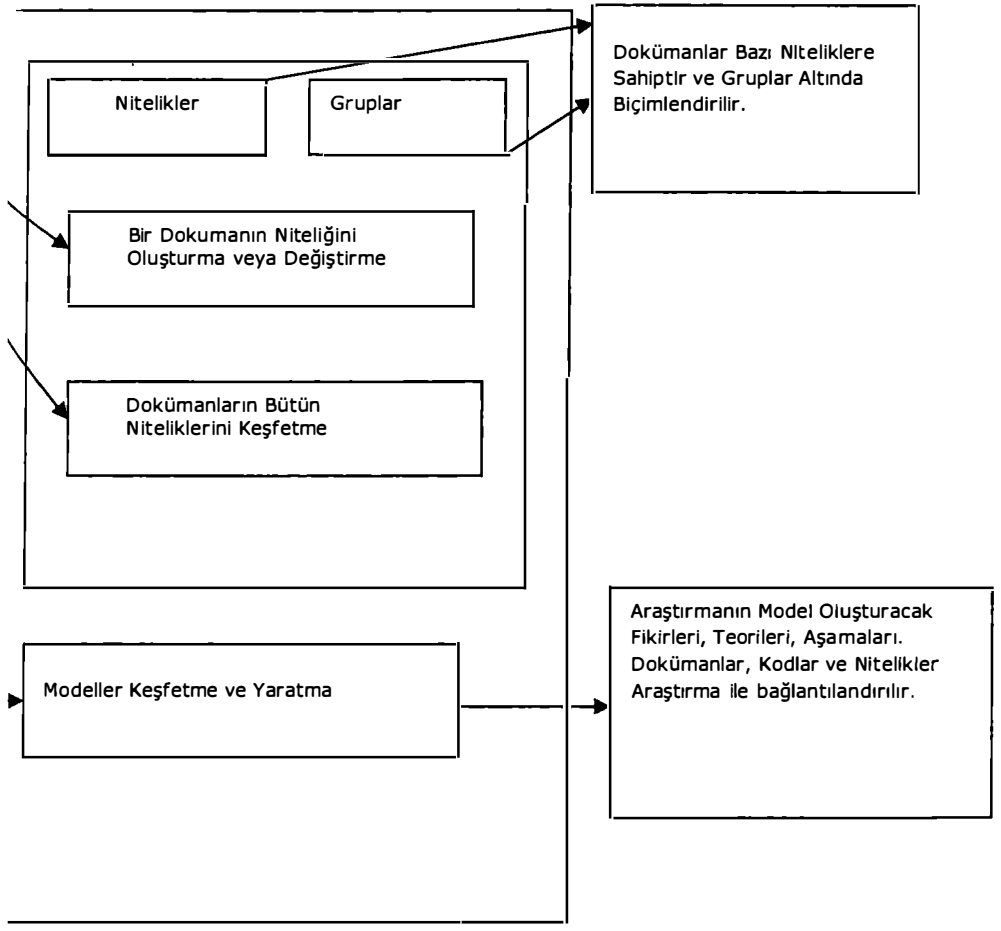
Kaynak. A. Lewins, *Computer Assisted Qualitative Data Analysis*: Sage Pub. Londra, 2001, s. 312.

Tablo: 27

NVivo da Veri Düzenleme

Kaynak: Nvivo Nud*IST for Qualitative Research, (QSR website,www.qsr.com.au)

Dokümanlar Bazı Niteliklere Sahiptir ve Gruplar Altında Biçimlendirilir.
Nitelikler
Gruplar
Bir Dokumanın Niteliğini Oluşturma veya Değiştirme
Dokümanların Bütün Niteliklerini Keşfetme
Araştırmanın Model Oluşturacak Fikirleri, Teorileri, Aşamaları. Dokümanlar, Kodlar ve Nitelikler Araştırma ile bağlantılandırılır.
Modeller Keşfetme ve Yaratma

Tablo 27, Nvivo programını kullanacak araştırmacının ilk adımda karşılaşacağı veri dosyası biçimi gösterilmektedir. 'Project Pad' adı ile açılan sayfada araştırmanın verilerinin kolayca erişebilir biçimde düzenlenmesine imkân veren bir yapı ile karşılaşılır. Bu sayfadan sonra adım adım diğer işlemlere geçilebilir.*

Aşağıdaki programlar bu alanda en sık sözü edilenlerdir;
QSR NUD*IST4
Hypersoft
The Etnograph
ATLAS ti
N-vivo
Free Software at http://www.cde.gov/hif/software/ez-text.htm
CAQDAS Networking Project Online Resources
Help-lines: a.Lewins@soc.survey.ac.uk
Webpage: http://caqdas.soc.survey.ac.uk

Derinlemesine Görüşme Çözümleri ve Çözümlemede Kullanılan İşaretler

Derinlemesine görüşme çözümleri günlük konuşmaların akışı gibi, içinde soru ve cevap ardıllığının izlenebildiği doğal biçimi ile yapılır. Konuşmanın iletişim ve etkileşim yapısını yansıtan çözümler, bunları değerlendiren araştırmacıya kolaylık sağlar. Görüşme çözümleri niteliksel araştırmanın en meşakkatli kısmını oluştururlar. Kasetlerin çözümlemeleri çok zaman alan ve sabır gerektiren bir işlemdir. Bant çözümlemelerindeki güçlükler nedeniyle, birçok araştırmacı görüşmede farklı yollar izlemektedir. Bell, "bir saatlik bir görüşme kaydının, on saatlik bir çözümleme ve dinleme seansı gerektirdiğini" (1999: 140) belirterek, araştırmacının destekleyici sekreterlik hizmeti almasının kaçınılmaz olduğunu vurgulamaktadır. Böyle bir yardıma erişmek mümkün değilse, araştırmacıların, kendi özgün kısaltmalarını kullanarak, çok hızla not tutmasının yararlı olacağından söz etmektedir. Bu tür durumlarda ses kayıtları, sadece görüşmecinin aktarmak istediği bire bir ifadelerin kullanımı için alınmaktadır. Burada araştırmacı, araştırmanın hızla akan zamanı ile doğru bir çözüm-

* Nvivo programı kullanmak isteyen araştırmacılar için, Bkz. L. Richards, *Using Nvivo in Qualitative Research*. Sage Pub. Londra, 1999. Ayrıca internet üzerinden ulaşılabilirlik QSR website, www. qsr.com.au üzerinden sağlanabilir.

leme arasında sıkışabilir. İlke olarak çözümlemelerin konuşmanın kendiliğinden yapısını yansıtması beklenmektedir. Ancak her zaman hatalar oluşabilmektedir. Bu nedenle, kayıtları tekrar tekrar dinleyerek, kayıtla çözümlenen metin arasındaki tutarlılığa dikkat etmek gerekmektedir. Çözümlemede gösterilecek titizlik ve özen, verinin ayrıntılı bir biçimde işlenebilmesini mümkün kılar. Araştırmacının konuşma sırasında oluşan bazı durumları, örneğin, kısa duruşları, çok karmaşık olabilen cevapları, üst üste gelebilen konuşmaları bir düzene koyması düşünülebilir. Fakat burada da özen ve dikkat gereklidir, çünkü düzene koyma amacıyla veriyi yok etme, doğal akışını bozma, anlatılanları birbirine ekleyerek yeni bir biçim verme gibi, sakıncalar doğabilmektedir. Bu tür düzenlemeler konuşmanın doğallığını yok edebilir. Kimi zaman araştırmacılar, sadece ilgi çeken konuları notlar halinde bir araya getirebilirler. Bu gibi durumlarda da veri bütünlüğü, geriye bırakılan diğer konular ihmal edilebilir. Araştırmacılar tüm bu endişeleri göz önüne alarak, çözümlemelerde veriyi olabildiğince orijinal halinde tutmaya yarayabilecek bazı işaretler kullanırlar. Böylece, bazı semboller, işaretler kullanılarak konuşma sırasında oluşmuş olan, örneğin, sususları, seste iniş çıkışları, bazı kelimelere yapılmış olan vurguyu olduğu gibi yansıtabilmek mümkün olur. Bu işaretler konuşma sürecinde oluşan fakat kayıt cihazlarının ancak çok dikkatle dinlenmesinden sonra saptanabilecek tepki, değişiklik ve farklılıkların yazıya dökülmesine yardım ederler. Anlamlı birçok ayrıntının veri bütününü yorumlayacak araştırmacıya yol gösterebileceği ve görüşme çözümlerinin olabildiğince ayrıntılı tanımlarına ulaşmanın mümkün olacağı açıktır. Silverman (1993) çözümleme işaretlerinin 'konuşma analizleri' yaklaşımından türetildiğini belirtmektedir. Görüşme çözümlerinden bir niteliksel veri bütünlüğü oluşturmakta izlenen yollarda, araştırmacılar arasında farklılıklar olabilmektedir.

Caunce, Sözlü Tarih görüşmelerinin ses kayıtlarının çözümünde, "bant çözümlerinin daha anlaşılabilir olması için açık ve tutarlı başlıklar kullanmak" gerektiğini, "başkalarının anlayamayacağı kişisel bilgilere dayanan kestirmelere başvurmamak gerektiğine" işaret etmektedir (Caunce, 2001: 182). "Kasetlerin çözümünde sadece konuşmalar değil, çıkarılan her bir ses de işlendiğinden" bunun uygun bir biçimde nasıl olması gerektiğini tartışırken,"Küfür dahil, söylenen bütün sözler ve konuşmanın bir parçası olan anlamsız sesler, bant çözümünün içinde bulunmalıdır" görüşünü ileri sürmektedir (Caunce, 2001: 182). Bununla birlikte, "çok fazla

işaretlerle okuyucunun kendisini rahat hissetmeyeceği bir metnin yaratılmasına" da karşıdır (Caunce, 2001: 188).

Çözümleme işaretlerinde de farklı imgeleri kullanan araştırmacılar vardır. Silverman'dan (1993) alınan ve Tablo-28'de kullanılan işaretler yaygın olarak kullanılanlardır.

Tablo 28: Basitleştirilmiş Çözümleme İşaretleri

[	Açık bırakılmış köşeli parantez; konuşan görüşmecinin sözlerinin bir başka konuşanın sözleri ile üst üste geldiğine işaret eder.
=	Eşit işaretinin bir çizgisi satırın sonunda; bir çizgisi satırın başında ise, iki satır arasında bir boşluk olmadığına işaret eder.
(.4)	Parantez içinde sayılar; bir saniyenin onda birinden çok olmayan küçük bir boşluğu gösterir.
_____	Bir kelimenin altını çizmek, sesle vurgulanan ve genişçe bir ara ile belirtilen vurgu biçimlerine işaret eder.
: :	Noktalarla kolonlar önceki sesin uzatıldığına işaret eder. Kolonların uzunluğu uzatmanın uzunluğunu gösterir.
BÜYÜK	Büyük harfler, satır başında olanlar hariç, konuşma sırasında görece yüksek olan seslere işaret eder.
.hı hı hı	Noktalı kullanıldığında konuşulanın nefesini tuttuğunu, noktasızsa konuşulanın nefes verdiğini gösterir.
( )	Boş parantezler; çözümleme yapanın söyleneni duymadığını gösterir.
(Kelime)	Parantez içinde kelime; çözümleme yapanın duyduğunu tahmin ettiği kelimeleri gösterir.
(( ))	Çift parantezler; çözümlemeden çok, çözümleyicinin tanımlamalarını ifade eder.
....?	Noktalı soru işareti; konuşmacının biteviye sorularını, tonlamasını gösterir.

Kaynak: D. Silverman, Interpreting Qualitative Data, Methods for Analysing Talk, Text and Interaction, Sage Pub., 1993, Londra, s.118.

Görüşme çözümlerinde kullanılan diğer işaretler birbirine benzerlik gösterir ve araştırmacının kişisel seçimlerine göre kararlaştırılabilir. Örneğin, bazı araştırmacılar (Wooffitt, 2001) profesyonel bant çözümü ile uğraşanların kullandıkları aşağıdaki işaretlere dikkat çekmektedir;

Tablo 29: Çözümlemede Kullanılan Farklı İşaretler

(.)	Arada duruşlar
***hh**	Konuşmacı nefes almak için durdu
-	Önceki kelime ve ses arasında kesin bir kopuş
	Konuşmacı sesi veya kelimeyi uzattı
( )	Açık olmayan konuşma parçası
	Ses tonunda düşüş (her zaman cümle sonunun geldiğini göstermez)
?	Her zaman soruya işaret etmez, belirsizlik gösterir
↑↓	Ses tonunda iniş-çıkışlar
Xxxx	Konuşmacının önem verdiği sözcük (Altı çizili kelime)

Kaynak: R. Woffitt, *Analysing Factual Acconts*, 'Researching Social Life' (Der.) N. Gilbert, içinde, Sage Pub., 2001, Londra, s.341.

Görüşme çözümlerinde temel sorun görüşme sürecinde tam olarak nelerin olup bittiğinin olduğu gibi yansıtılmasıdır. Birçok araştırmacı, bu yansıtma çabasında sürecin araştırmacı tarafından yeniden kurgulandığına dikkat çekmektedir. Bir başka deyişle oluşturulan veri yığının araştırmacının bakış açısından yeniden organize edilmesi amaçlanmamalı, süreç içinde olup bitenlerin gerçeğini yakalamak hedeflenmelidir. Bu bağlamda, görüşme kasetlerinin çözümü niteliksel araştırmalarda son derece önemli bir bölümü oluşturmaktadır.

Görüşme çözümlerinde yer alması gereken bilgiler, öncelikle kasetlerin kimlerin seslerini taşıdıklarına dair bilgidir, görüşülen kişinin adı ve soyadı, (eğer soyadı alınmamışsa, kişiyi hatırlatacak bir başka özellik, örneğin mesleği) kasetlerin üzerine yazılmalıdır. Daha sonra görüşme yer ve zamanı doğru ve açıklayıcı bir biçimde kasetlerin üzerinde yer almalıdır. Kasetlere çeşitli nedenlerle tekrar dönülmek gerektiğinde, bu bilgiler yararlı olacaktır. Araştırmacılar görüşme çözümlerinin belirli bir düzende tasnif edilmesinin çok yerinde olacağını vurgulamaktadırlar. "Çözümü tam olarak yapılmış her kısmın üzerine, bilgiyi verenin adı, kaset numarası, kaset yüzü ve sayaç rakamı işlendi. Bu dizin, özetler ya da dosyalanmış bant çözümleri arasından, belli bir arama için en uygun olan hangisiyse sisteme oradan girebilmek anlamına gelir" (Caunce, 2001: 180).

Görüşme rehber formu ile birlikte kullanılan ve genellikle kapalı uçlu sorular kullanılarak oluşturulan kişi ve hane tanım formları da görüşme öncesi veya sonrası doldurulduktan sonra, görüşme kaseti ile birlikte muhafaza edilir. Bu, araştırmacının daha sonra ham veriye dönmek istediğinde kullanım kolaylığı yaratacak ses kayıtlarının iyi bir muhafaza şekli olmaktadır.

VIII. BÖLÜM

NİTEL VERİNİN RAPORLANMASI

Niteliksel araştırmada oluşturulan verilerin analizinin bitiminde, araştırmacı kendi kurumsal çerçevesi ve araştırmanın amacı doğrultusunda veriyi yorumlar. Bu süreç değişkenler arasındaki ilişkinin yorumlandığı niceliksel araştırmaya göre, veriden çıkarsanan önemli kavramlar ve sınıflamalar arasındaki ilişkilerin yorumlanmasıdır. Yorum, ilginç, tipik alıntılar (kelimesi kelimesine orijinal biçimine sadık kalınarak) ve gözlemlere dayanan tanımlamalar temelinde gerçekleştirilir. Verinin raporlanması niteliksel araştırmanın en önemli kısmını oluşturur.

Nitel verinin raporlanması sayısal olarak bulguların sergilendiği niceliksel araştırmadan farklıdır. Bulguların değerlendirilmesi ve yorumlanmasında var olan farklılık raporlamaya da yansımaktadır. Araştırma bulgularının sayısal değerler olarak sunulduğu niceliksel araştırmada raporlama, bu değerlerlerden çıkarsanan hesaplamalar temelinde, varsayımların doğrulanmasını veya yanlışlanmasını içerir. Niteliksel araştırmada ise, araştırma bulgularının raporlamasının amacı, gerçekliğin neye benzediğinin, onu yaşayanların anlatılarından anlatılmasıdır. Bu nedenle, istatistiksel tablolar, çapraz tablolar, grafikler, korelasyonlar kullanılmaksızın ve nitel verinin bağlamsal bütünlüğünü bozmaksızın, bant çözümlerinin, yazılı olmayan dokümanların, alan notlarının anlamlı bir biçimde okuyucuya sunulması gerekmektedir. Raporlamada herhangi bir genelleme yerine, bizimle araştırma sürecini paylaşmış olan kişilerin, görüşlerini, yansıttıkları anlam sistemlerini, sosyal hayata dair algılarını ortaya koymak önemlidir. Bütüncül bir anlama çabası, her görüşmeden çıkan farklı anlatılardan ortak çizgileri, benzerliklerin yanı sıra beliren farklılıkları raporlamada açıklıkla sunmak, araştırma sürecinde paylaşılan bilgilerden gerçekliğin resmini doğru kavramayı içermelidir.

Bilimsel çalışmaların raporlanmasında dikkat edilmesi gereken noktalar niteliksel araştırma verilerinin raporlanmasında da uyulması gerekenlerdir. Bunlar arasında;

1. Raporun iyi bir planlamasının yapılmış olması,
2. Konunun yeterince kapsandığı bölümlerin oluşturulması,
3. Tartışmanın, konunun yeterli kapsanışı temelinde tatmin edici olması,
4. Tartışmanın çeşitli boyutlarının kaynaklarla (birincil ve ikincil kaynaklarla) desteklenmesi,
5. Kişisel değerlendirme ve yorumun orijinalliği öncelikle hatırda tutulması gerekenlerdir.

Araştırma bulgularının raporlanmasında, öncelikle veri analizinde saptanan kategoriler, temalar ve kavramalar altında toplanan verilerin, araştırmacının yorumundan geçen ve yeniden kurgulanan biçimi esastır. Araştırma sorunu, olgusu veya süreci, bu alt başlıklar ve gruplamalar altında görüşülen kişilerin anlatılarından örnekler sunarak anlatılır. Doğrudan alıntıların sıklıkla kullanılması, araştırmacının önemli bulduğu boyutları anlatılardan örneklerle yansıtması, raporu yaşanan gerçekliğin resimlendirildiği bir yapıya kavuşturur. Böylelikle araştırmanın ortaya koyduğu verilerin okuyucu ile bire bir karşılaşması sağlanır. Seçilen tipik anlatılar rapora, araştırma alanını ve incelenen konuyu çerçeveleyen bir özellik kazandırır.

Her araştırma raporunda olması gereken yapısal özellikler, niteliksel araştırma raporunda da olmalıdır. Genel olarak raporda olması gereken üç temel alana gönderme yapılarak rapor oluşturulabilir;

1. İçerik,
2. Raporun yapısı,
3. Bulguların sunumu.

1. İÇERİK; Raporda olması beklenen bilgilere ve kapsama göre belirlenir. Raporun içeriği araştırmacının okuyucuya iletmek istediği bulguları kapsayacaktır, fakat bunun yanında, araştırmanın ortaya çıkardığı yeni, özgün, keşif edilen özellikleri de ortaya koymalıdır.

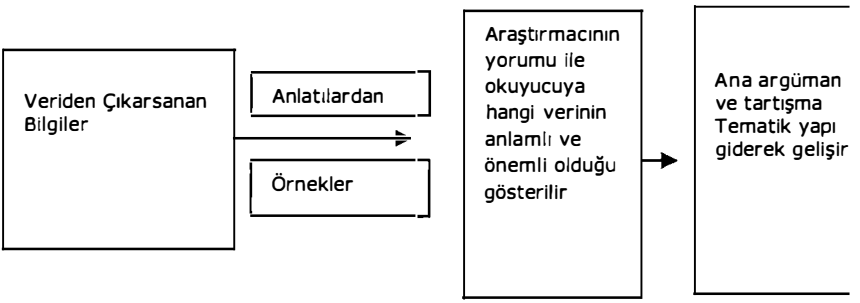
2. YAPI; Oluşturulan bilginin düzenini ve nasıl bir araya getirileceğini yansıtır. Raporun yapısı olabildiğince sade ve basit olmalıdır. Burada temel amacın bilgilerin okuyucu ile paylaşılması olduğu unutulmamalıdır. Basit, belirli bir düzen içinde ve araştırmanın ortaya çıkardığı her boyutu ihmal etmeksizin, tam bir şekilde sunmak yapının elverdiği bir şey olmalıdır. Başka bir deyişle, çok formel bir yapı, araştırmacıyı bulgularını sunarken sınırlamamalıdır. Raporun yapısının, İngilizce'de 'IMRADC' (Introduction, Method, Research Findings, Analysis, Discussion) olarak kısaltılmış olan,

"Giriş, Yöntem, Bulgular, Bulguların Analizi, Tartışma ve Sonuç" bölümlerini içermesi gerekmektedir. Ayrıca kaynaklar ve ekler bölümlerinin yer aldığı son bölümlerle, teşekkür ve önsözlerin yer aldığı başlangıç bölümleri de yapının tamamlayıcılarıdır.

3. SUNUM; Raporun kullandığı dil, dilin yapısı ve özelliklerini gösterir. Sunumda birkaç önemli noktayı belirtmek gerekir. Niceliksel araştırma raporlarında sunumun sahip olması kesinlikle beklenen, belirginlik, netlik, kesinlik, işleklik (sadece akademik çevrelerce değil, ilgi duyan tüm okuyucularca erişilebilirlik), bütüncüllük, objektiflik, şahsi olmayan yazış tarzı gibi, özelliklerden bazıları, niteliksel araştırmada da beklenenlerdir. Örneğin, nicel araştırmanın, sübjektiflikten ve duygusallıktan kaçınılmalıdır ilkesi, niteliksel araştırmada tam ters yönde, olması beklenendir. Oluşturulan nitel araştırma bulgularının sunumunda kişilerin özgün fikirlerini, sübjektif görüşlerini olabildiğince çok yansıtmak gerekmektedir.

Bu üç öğe birbiri açısından eşit öneme sahip olarak raporun niteliğini oluşturacaktır. Bu nedenle üçü de birbiri ile uyumlu bir şekilde raporda yer almalıdır.

Tablo 30: Verilerin Raporlamada Kullanımı

Niteliksel araştırma bulgularının tartışılması, çeşitli istatistiksel hesaplarla olamayacağından, anlatım ve ifadelerin tartışmanın çeşitli boyutları ile örtüşen bir biçimde sunulması gereklidir. Bulguların olabildiğince çok ve çeşitli boyutlar için kullanılması bir başka sorunu ortaya çıkarabilecektir. Niteliksel araştırma raporlarına en sık getirilen eleştiri, "hikâye etme", "hikâye anlatımına çevirme"dir. Bu eleştirel özellikle katılımcı gözlemle gerçekleştirilen antropolojik çalışmalar için de yapılabilmektedir. Bu noktadan hareketle, niteliksel araştırma bulgularının tartışma bölümleri, kullanılan anlatım örnekleri ile yeni kavramlara ulaşı-

lan, kavramların yeniden değerlendirilebilmesini mümkün kılan, analitik değerlendirmeleri kapsayan bir yapıda olmalıdır.

Niteliksel araştırmalarda birincil veri kaynaklarının yanı sıra, kullanılan ikincil veri kaynaklarının da raporlamada kullanılmasında dikkatli ve özenli olmak gerekmektedir. Etik kurallara, kullanılan özel resimler, kutsal objeler, gizli tören ve pratiklere dair fotoğraf çekimlerinin ürünlerinin yayınlanmasında özellikle uyulmalıdır. Bireylerin izni olmaksızın, bireylerin fiziksel özelliklerini veya kimliklerini belli edebilecek diğer unsurları, yayında kullanmak, birey mahremiyetini ihlal etmek anlamına gelecektir.

İkincil veri kaynaklarından özellikle bireylerin resimleri, araştırma bölgesini gösteren resimler, kişisel mektuplar, günlükler, raporlamada yayınlanmak üzere kullanılacaksa, araştırmacı birey, topluluk, grup haklarına zarar verebilecek durumlardan özenle kaçınmalıdır.

Niteliksel araştırmada raporlama, nitel verinin yorumlanması, araştırmacının sübjektif değerlendirişi, bakış açısı ve katkısı ile oluşmaktadır. Bununla birlikte, araştırmacı incelediği birey, grup ya da topluluğun değer ve normlarına saygılı, bu değer ve normların yaratıldığı anlam sistemine duyarlı olmalıdır.

Tablo 31: Geçerliliğin Kaynakları

Niceliksel Araştırma	Niteliksel Araştırma
Araştırmanın Okuyucularına Açıklanması Gereken Hususlar	**Araştırmanın Okuyucularına Açıklanması Gereken Hususlar İçin Sebepler**
a) İncelenecek evrenin ayrıntıları,	a) Sosyal ortamın seçimi,
b) Ne çeşit sorular sorulacağı, (survey anketlerinde)	Bu seçimin araştırma konusunu toplumda nasıl temsil ettiği,
c) Hangi istatistiklerin kullanılacağı,	Seçilen ortamın nasıl erişilebilir olduğu,
d) Grupların kompozisyonu, (Deneylerde)	Ne kadar önemli (ayrıntılı kapsamı olduğu, derinliği, içinde geçirilecek süre),
e) Hangi değişkenlerin kapsanıp hangilerinin dışarıda bırakılacağı,	b) Araştırma faaliyetlerinin seçimi.
f) Hangi grupların deneylere dahil edildiği.	Bu faaliyetlerin sosyal ortama nasıl uyduğu,
	Araştırmacı-Araştıran ilişkisine nasıl uygun olduğu,
	c) Temaların ve odaklanan noktaların seçimi
	Bunların nasıl ortaya çıktığı,
	Bunların niçin önemli oldukları,
	Sosyal ortamı temsil edicilikten uzak olup olmadığı.

Kaynak: A Holliday, *Doing and Writing Qualitative Research,* Sage Pub., Londra, 2002, s.8.

IX. BÖLÜM

SOSYAL ARAŞTIRMALARDA ARAŞTIRMACININ ROLÜ VE ARAŞTIRMA ETİĞİ

Sosyal Araştırmalarda Etik Kurallar

Sosyal araştırmalarda etik kurallar tıp alanında geliştirilen bir dizi ilkeler bütünlüğünden esinlenerek düzenlenmiştir (Homan, 1991). İlk tıbbi etik kitabı 1803'de T. Percival tarafından yayınlanmış ve büyük ölçüde meslekten kişilerin sorumluluklarına (özellikle uygun ilacın tavsiyesi ile ilgili) dikkat çekilmiştir. İlk etik kurallar (Code of Ethics) Amerikan Tıp Derneği tarafından 1847'de ortaya konmuştur. Daha sonra doktor-hasta veya araştırmacı-araştırılan ilişkisindeki, ahlaki boyutlar gündeme gelmiş, II. Dünya Savaşı sırasında yaşananlarla etik kurallar bir evrim geçirmiştir. "Nuremberg'de Nazi doktorların 23 davada yargılanmaları ve üzerinde deney yaptıkları 200 Yahudi, 50 çingene, 500 Polonyalı ve 1000 Rus verem hastası mahkuma çeşitli hastalıklar enjekte ederek ve zehirler kullanarak deney yapmalarının ortaya çıkarılması nedeniyle, 1974'te 7 doktor ölüme mahkum edilmiş, diğerleri de çeşitli cezalara çarptırılmışlardır. Bu davaların sonucunda 'Nuremberg Code' olarak bilinen 10 ilke ortaya konmuştur" (Homan, 1991: 9). Bu ilkelerle;

1- Deneylere katılımın gönüllülüğü,
2- Oluşabilecek risklere karşı bilgilendirme,
3- Deneylerin ancak insanlığın yararına yapılabilmesi,
4- Deneylerin denekleri rahatsız etmeyen bir biçimde yapılması,
5- Deneylerin, denekleri çeşitli zorluk ve sıkıntılara sokmadan gerçekleştirilmesi,
6- Deneylerin denekleri herhangi bir fiziksel ya da psikolojik zarara yol açmayan türde olabileceği,
7- Araştırma mekânının düzenlenmesinin bütünüyle araştırmacının sorumluluğu olduğu,

8- Araştırmanın zararlı etkilerine karşı önlemlerin ve bir güvenlik standardının oluşturulmasının gerekli olduğu,
9- Deneklerin deneyden çekilebilme hakkının, deney başladıktan sonra bile yürürlükte olması gerektiği,
10- Araştırmacının herhangi bir zarar veya rahatsızlık yaratacak etkiyi görmesi durumunda deneyi sonlandırması gerektiği, kabul edilmiştir.

Kabul edilen bu on ilke ile tıbbi araştırmaların belirli sınırlar içinde olması gerektiğine işaret edilmektedir.

Nuremberg ilkelerinde eksik olan güven sorunu, daha sonra İngiliz Tıp Derneği'nin çıkardığı *Güvene İlişkin Kurallar* (Code of Confidentiality) başlığı altında, bir grup yeni ilke ile gündeme getirilmiştir. Sosyal araştırmalarda ilgili etik kuralların belirlenmesinde tıbbi etik hem yapı hem de içerik olarak bir model oluşturmuş, örneğin en temel ilkelerden biri olan *bilgilendirilmiş onay* (Informed Consent) tıbbi etikten uyarlanmıştır.

Sosyal araştırmalarda ilke ve prensipleri oluşturacak, düzenleyici ve rehber işlevi görecek etik kurallar örneğin, "1973'de İngiliz Sosyoloji Derneği tarafından yayınlandı ve 1982'de tekrar gözden geçirilerek geliştirildi. Psikologlar için 1985'de "Psikologlar için Etik Kurallar (Code of Conduct for Psychologist)" adı ile etik kurallar oluşturan bir metin yayınlandı" (Homan, 1991: 18). Bu metinler, öncelikle bireylere erişim, bilgilendirilmiş onayın alımı, bireylerin, mahremiyet ve güvenlik hakları, raporlama, sunum ve yayınlanmaya ilişkin kuralları içermekteydi.

Bilimde etik ilkeler bazı başlıklar altında toplanabilir:

1. Dürüstlük, doğruluk,
2. Dikkatli olmak,
3. Açıklık,
4. Özgürce ifade edebilmek,
5. Sosyal sorumluluk,
6. Meşruluk,
7. Karşılıklı saygı,
8. Yeterlilik ve etkinlik (Resnik, 1998).

Bu ilkeler gerçekliğin tahrifatına karşı saptanmışlardır. Araştırma verisini her türden bozucu etkiye, hatalı sunum ve değerlendirmeye, gerçekliğin hatalı bir resminin sunulmasına karşı dikkat edilmesi gereken noktalar olarak belirlenmişlerdir (Resnik, 1998).

Sosyal araştırmalarda etiğe ilişkin beş ana nokta; 1) Kamunun bilgi edinme hakkı, 2) Araştırmacının gerçeği arama ve yansıtma hakkı, 3) Bireyin mahremiyet ve güvenlik hakkı, 4) Birey-

lerin onay verme veya onayı geri çekme hakkı, 5) Araştırmacının rolü üzerinde odaklanmaktadır.

1- Kamunun bilgi edinme hakkı: Araştırmalar insanların refahına, toplumsal yarara yönelik olumlu katkılar yapmalıdır ve araştırma sonuçları kamunun bilgi edinme hakkı temelinde toplumsal erişebilirliği olan metinler haline getirilmelidir.

2- Araştırmacının gerçeği arama ve yansıtma hakkı: Gerçekleri araştırmak; doğru, güvenilir, açık, düzenli verilere ulaşmak, araştırmacıların hak ve sorumluluğundadır. Birbiri ile bağlantılı birçok bilgi ve fikir arasında kaybolmadan, ayrıntıları bir bütünlük içinde sunmak da araştırmacının sorumluluğundadır.

3- Bireyin mahremiyet ve güvenlik hakkı: Araştırmacılar insanların mahremiyet haklarına saygılı olmalı; onların onurlarını ve güvenliklerini zedeleyici, zarar verici olmamalı. Birey için riskli olabilecek durumları en aza indirmek ve gereken önlemleri almak araştırmacının sorumluluğundadır. Bireyin mahremiyeti, özel alanın sınırlarının nasıl çizildiği ve tanımlandığı ile ilgilidir. Kişiden kişiye, kültürden kültüre değişen tanımlamalar kavramın içeriğinin netleşmesini güçleştirmektedir. Örneğin, "İngiltere'de gelir özel bir konudur oy verme ve cinsellik gibi, bu nedenle görüşmeciler bu konulara ihtiyatla yaklaşmalıdır. Oysa İsveç'te gelir kamuya açık olması gereken bir bilgidir ve bu konuya dikkatle yaklaşma geleneği yoktur" (Homan, 1991: 41).

4- Bireyin onay verme veya onayı geri çekme hakkı: Araştırmalarda bireyin gönüllü ve rızasına dayanan katılım ve işbirliğinin sağlanması gereklidir. Bireyin onayı, bilgilendirilmiş rıza olarak alınmaktadır. Burada, "bilgilendirme:

1. Bireye araştırma ile ilgili olabilecek ve olan her boyutun açıklanması

2. Bu bilginin birey tarafından anlaşılır olması anlamındadır.

Rıza:

1. Bireyin akılcı ve olgun bir karar verebilmekte yeterli olması

2. Katılmaya karar vermede gönüllü olması ve herhangi bir baskı ve etki altında kalmadan bu kararı vermesi anlamına gelmektedir" (Homan, 1991, 71).

Bilgilendirme tıbbi etikte daha farklı boyutları olan ancak özde aynı bir içerikle yüklüdür. Örneğin, "Bu bilgilendirme hastaya uygulanacak yöntemler ve ilaç konusunda eksiksiz olmalıdır. Bilgilendirme sırasında bir yönlendirme çabası içine girilmemelidir. Denek herhangi bir zorlama ile karşılaşmamalıdır. Bilgiler herhangi bir şekilde abartılmamalı, bireyin kültür düzeyine uygun düşen bir

üslup ile verilmelidir (...) olurun geçerli olması için ilgili bireyin bilgileri anlayabilecek, değerlendirebilecek, karar verebilecek ve bunları uygulamaya koyabilecek yeterliliği taşıması gereklidir" (Türkiye Bilimler Akademisi Bilim Etiği Komitesi, 2002: 20). Bireyler araştırmanın herhangi bir noktasında rızalarını geri çekebilirler. Doğrudan ya da dolaylı baskı veya zorlama olmaksızın bilgilendirilmiş onay esastır. Bireylerin sözlü veya yazılı onayının;

a) Araştırmanın amacının,
b) Araştırmacının kimliğinin,
c) Araştırmaya katılan diğer araştırmacıların kimliğinin,
d) Kendilerinin niçin seçildiğinin basit, açık ve yerel dilde açıklanmasından sonra alınması uygundur.

5- Araştırmacının rolü üzerinde odaklanma:

a) Araştırmacı, araştırmaya katılan tüm kişilerden sorumludur; araştırma alanında oluşabilecek riskler hakkında ekip bilgilendirilmedir. Araştırma ekibi de etik kurallara uymakla yükümlüdür.
b) Araştırmacı araştırma ekibinin eğitimi ve rehberlik işlevini üstlenmiş olmalıdır.
c) Hiçbir araştırmacı ayırımcı, zarar verici veya sömürücü ilişki biçimleri yaratmamalıdır.
d) Araştırmacı dürüst, saygılı olmalı, işbirliğine önem vermeli, araştırma ekibi veya araştırılanların fikir, bilgi, yeteneklerine saygılı olmalıdır.
e) Araştırmacı araştırma süresinde elde ettiği veriyi doğruluk, titizlik ve özenle yansıtmalıdır.
f) Bu veriler içinde bireylerin zarar görmelerine yol açabilecek olanlar ve mahrem olanlarına yeterli önem ve titizlik göstermelidir.
g) Bireylerin kimliklerinin gizli tutulmasına önem verilmeli, bireylerin daha sonra çeşitli biçimlerde etiketlenmelerine veya şahsi sorunlarının istenmedik biçimde ortaya çıkmasına neden olunmamalıdır.
h) Etik kaygılar ve endişeler doğrultusunda çifte standartlar uygulanmamalı, özellikle kültür aşırı yaklaşım ilkesinin uygulandığı antropolojik çalışmalarda, araştırmacı başka bir kültüre, onun yönetimine farklı, kendi kültür ve yönetimine farklı etik kodlar kullanmamalıdır.
i) Araştırmacının araştırma raporunun hazırlanmasında ve yayınlanmasında dikkat ve özen göstermesi gereken etik kuralların en önemlisi, bireyleri korumak yönünde olmalı,

sadece bireylerin isimleri değil, gerektiğinde yer ismi ve zaman da gizlenebilmelidir. Özellikle vaka incelemelerinde, bireylerin tanınmasına yol açabilecek detaylardan kaçınılmalıdır. Ayrıca kutsal objelerin fotoğrafları, gizli tören ve pratiklerin filme alınması ve yayınlanması veya kamera kullanımında mahremiyetin ihlali edilmemesi, araştırmacının etik kaygılarla hareket etmesini gerektiren noktalardır.

j) Araştırmacı kültürel kodlara temel kültürel değer ve normlara saygılı olmalı, tepki oluşturacak, rahatsızlık yaratacak tutum, davranış ve yaklaşımlardan mümkün olduğunca kaçınmalıdır. (National Committee for Ethics in Social Science Research in Health, Ethical Guidelines For Social Science Research in Health)

Türkiye'de Bilim ve Etik İlişkisi

Türkiye'de sosyal bilimler açısından düşünüldüğünde bilim ve etik ilişkisinin gündeme gelmesi uzun sürmüş bir konudur. Bilim insanının toplumsal sorumluluğu, "sorup soruşturmak, okuyup yazmak, bilim kurumlarında araştırma yaparak kendini geliştirmek"tir (Güvenç, 1994: 32). Bu sorumluluğu, çalışma alanının veya laboratuarının kapısında son bulmamalıdır" (Çavdar, 1994: 3). Bilim insanının uyması gereken birçok kural ve davranış, harcaması gereken çabalar, bilim ve etik ilişkisini sosyal bilimlerin bakış açısından gündeme getirmeyi gerektirmektedir. Bilim Etiği Komiteleri her sosyal bilim disiplini için kurulmalı temel amaç, ilke ve kurallar saptanmalıdır. Sosyal araştırmalarda etik kuralların belirlenmesi ve uygulanmasında çeşitli sorunlar ve tartışılması gereken boyutlar bulunmaktadır.

Öncelikle etik komiteler bulundukları ülkelerde, yaptırım güçleri olmamakla beraber, araştırmaların teklif ve ilk taslaklarını inceleyerek, çeşitli tavsiyelerde bulunmaktadırlar. Etik kurallara uymayan araştırmalara araştırma izni vermeyebilmektedirler (Bell,1999: 38). Zaman zaman sansürcü bir zihniyete yönelebileceği düşünülen komitelerin, onaylama veya reddetme gücünü kullanarak baskıcı ve kontrolcü olabilecekleri tartışılmaktadır. Etik kuralların uygulanmasında da, çeşitli sorunlar vardır. Özellikle etik kuralların uygulanmadığında bir yaptırımının olmaması ("Sosyal araştırmalardaki etik kuralların dişleri yoktur ısıramazlar)" (Homan, 1991: 178), araştırmaya katılan bireylerin sosyoekonomik düzeylerine göre değişen etkilerinin olması örneğin; "eğitim düzeyi yüksek bireylerin haklarını bilmesi ve katılımı reddedebilme ehliyetlerinin olması" (Homan, 1991: 178), özellik-

le kültür-aşırı araştırmalarda etik kuralların farklı uygulanması, bireylerin çoğu zaman mahremiyet ihlallerinin farkında olmaması ve araştırmacının farkındalığının da gruplara, sınıflara, ırklara, cinsiyetlere göre değişen düzeylerde olması gibi, benzeri birçok sorun tartışmaya açıktır.

Etik kuralların uygulanması ağırlıkla araştırmacının sorumluluğunda olmalıdır. Ancak, çoğu durumda yapılan araştırmanın alan ve konusuna bağlı olarak, araştırmaya katılanların beklentileri ve taleplerine göre bireylerin kendilerince de önem verilmeyen, bireyin kendisince ihlali karşılığı yararları hesap edilerek göz ardı edilebilen noktalar olabilmektedir. Araştırmaya katılan bireylere bu katılımın sonuçları açık ve anlaşılır olarak aktarılmadığında bireylerin beklentileri çok çeşitli olabilmektedir.

Araştırmada etik dışı davranışlar söz konusu olduğunda, ilk akla gelen ve oldukça sorunlu konulardan birisi, araştırma verisinin çarptırılması, tahrifidir. Araştırma verisinin olduğu gibi, herhangi bir bozulmaya maruz bırakılmadan sunulması verilerin, istendik yönde değiştirilmemesi gereklidir. 'Bilimsel yanıltma' olarak adlandırılan ve araştırma verilerinde araştırmacının istediklerini, uygun olanları alıp, olmayanları dışarıda tutarak belirli ve istendik bir değişimi yaratması etik dışı davranışların en önemlilerinden biri sayılmaktadır (TÜBA Bilimler Akademisi Bilim Etiği Komitesi, 2002). Etik dışı davranışların görece daha kabul edilebilir olanı, özensiz araştırmadır. "Bunlar kasıtlı olmayan hataların yapılmış olduğu araştırmalardır. Burada araştırıcı iyi niyetli olduğu halde bilmeden hatalar yapar" (TÜBA Bilim Etiği Komitesi, 2002: 38). Araştırmalarla ilgili diğer etik sorunlar araştırma bulgularının yayını ile ilgilidir. "Bilimsel sahtekarlık" olarak adlandırılan bu davranışları iki grupta toplamak mümkündür. "Bunlardan biri yayınlarla, diğeri araştırmalarla ilgili. Bir insanın başkasının yazdığı bir yazıyı kısmen veya bütünüyle kendi adı altında yayımlamasına "aşırmaca (plagiarism, 'intihal') deniyor. Bu bir çeşit yazı hırsızlığı" (Batuhan, 1994: 77) olarak tanımlanabilir. İkincisi, "yinelenen yayın, aynı bilimsel araştırmanın birden çok dergiye yollanarak yayımlanması olaydır. Mizahi bir terimle salam dilimleme (Salami Slicing) denir" (TÜBA, Bilim Etiği Komitesi, 2002: 38).

Türkiye Bilimler Akademisi Bilim Etiği Komitesinin, bilim etiğinde temel ilkeler olarak tespit ettiği altı ilke bulunmaktadır. Bunlar;

1- "Gerçeğe Uygunluk: Veriler sadece bilimsel yöntemlerle yürütülen gerçek deney ve gözlemlerden elde edilir. Verilerin değerlendirilmesinde, yorumları ve kuramsal sonuçların elde edilmesinde bilimsel yöntemler dışına çıkılamaz.

2- Bilimsel Araştırmanın Zarar Vermemesi: Araştırmanın deneklere zarar vermemesi, deneklerin olası riskler konusunda açık şekilde bilgilendirilmesi ve deneye katılım kararının etki ve baskı olmaksızın özgürce alınması gerekir.
3- Sorumluluk ve Haklar: Bilim insanları araştırma sonuçları ile ilgili olarak toplumu bilgilendirmek, olası zararlı uygulamalar konusunda uyarmakla yükümlüdürler.
4- Yazarlar: Araştırma sonuçları araştırmayı yapanların tümünün isimleri ile yayınlanır.
5- Kaynak Gösterme ve Alıntılar: Bilimsel yayınlarda ya da genel kamuoyuna dönük olarak yayınlanan her türlü makale, derleme, kitap ve benzeri yayınlarda daha önce yayınlanmış veya yayınlanmamış bir çalışmadan yararlanırken, o çalışma bilimsel yayın kurallarına uygun biçimde kaynak olarak gösterilmelidir.
6- Bilim İnsanı ve Akademik Etkinliklerde Etik: Bilim insanı, akademik yaşamının bütün evrelerinde ve öğretim, yönetim ve akademik değerlendirmelere ilişkin görevlerde bilimsel liyakati temel ölçüt olarak kabul eder, etik kuralların dışına çıkmaz ve bu kuralların dışına çıkılmasına göz yummaz" (TÜBA, Bilim Etiği Komitesi, 2002: 65-66).

Niteliksel Araştırmalar ve Etik

Niteliksel araştırmalarda etik sorunlar, Bölüm X'da ayrıntılı olarak tartışılacağından, bu bölümde antropolojik ve sosyolojik araştırmalarda nitel verinin oluşturulmasında karşılaşılan, etik sorunlara dahil edilebilecek bazı boyutlardan söz edilecektir. Etik kavramını, "Diğerlerinin haklarına karşı duyarlılığın ilkelerle düzenlenişi" (Bulmer, 2001: 45) olarak tanımlarsak, bu ilkelere gösterilecek özenin önemi ortaya çıkacaktır. Araştırmacıların bu kurallara ilişkin farkındalığı ve duyarlılığı gerçeğin araştırılmasında ve ortaya konmasında esastır. Araştırmacı burada, toplumun gerçeği bilme isteği ile incelediği insanların haklarının korunması arasındaki dengeyi iyi kurmak için etik kurallara dayanabilir. Araştırmacılar bir yandan kamunun bilme hakkı, bir yandan inceledikleri bireylerin haklarının sorumluluğunu taşırlar. Öte yandan, içinde araştırmalarını yürüttükleri toplulukların güvenlerini sağlamak ve bunu korumak zorundadırlar. Bu, uyumlu bir sosyal yapının içinde, karmaşık ilişkilerin, çatışmaların, çelişkilerin de hakim olduğu gerçeği göz önüne alındığında her zaman kolaylıkla sağlanan bir durum değildir. Sos-

yal araştırmalarda, ama özellikle birey ve grupların hayatlarına yakın olunduğu niteliksel araştırmalarda, araştırmacıya yol göstermesi ve bazı davranış standartlarını belirlemesi anlamında etik kurallar çok önemlidir (Bulmer, 2001). Niteliksel araştırmalarda uyulması gereken etik kurallar, yöntemin teknik, analiz ve yorumlama kuralları kadar göz önünde tutulması gereken kurallardır. Niteliksel araştırmalar, kişilerin anlatı ve ifadelerine ayrıntılı olarak yer verdiği için, kimi zaman en mahrem, en samimi düşünce ve duyguları paylaşıldığı için, araştırmacının bunları kullanırken ve yayınlarken çok dikkatli olması gerekmektedir. Bu noktada, araştırmacının ne kadar derinlemesine sorular sorabileceği, alana ne kadar yakınlaşabileceği sorularının cevapları etik kurallar temel alınarak verilebilir. Sadece sormak ve cevap almak aşamasında değil, veri derleme ve yorumlama aşamasında da etik kurallar yol göstericidir.

Sosyal bilim araştırmaları teorik ya da yararcı bir amaçla yapılmış olsunlar, sonunda insana yararlı bilgi üretmek için tasarlanmışlardır. Burada yarar ilkesi, genelin yararı olarak anlaşılsa da, öncelikle tek tek bireylerin yararı da gözetilmelidir. Birey kimliğini istenmedik biçimde ortaya çıkaran, onu bulunduğu sosyal çevresinde zor durumda bırakabilecek olan araştırma etik değildir. Araştırma bulgularının kısa ve uzun ve vadede, bu bulguların derlendiği kişileri rahatsız etmeyecek ve zarar görmelerini önleyecek biçimde kullanılması gereklidir. Kişilerin çok duyarlı olabilecekleri konularda çok daha dikkat ve özen gösterilmelidir. Alan çalışmalarına dayanan, belirli bir grup insanı, belirli bir yeri, belirli bir kültürel topluluğu kapsayan araştırma verilerinin kamuoyu ile paylaşılması, yaygın biçimde dağıtılması sırasında da etik açıdan sorunlar yaratacak açıklamalardan kaçınılmalıdır. Yazılı medyanın araştırma verilerini kamuoyuna sansasyonel biçimde duyurma isteği göz önüne alınmalı, araştırılan birey, grup veya pratiklerin küçük düşürülmesi, yerilmesi veya kötülenmesine yol açabilecek başlık veya alt başlıkların kullanılmamasına dikkat edilmelidir. Araştırma verilerinin özellikle derlenen ifadelerin, bağlamları içerisinde sunulması, bu verilerin yorumunda birey haklarına saygılı, özenli bir üsluba bağlı kalınması araştırmacının sorumluluğu içinde olmalıdır.

Niteliksel araştırmalarda, gözlem, katılımlı gözlem, derinlemesine görüşme, odak grup görüşmelerini veri oluşturma tekniği olarak kullanılırken, araştırmacının kendini takdiminde gereken açıklık ve dürüstlük, görüşlerine başvurulan kişilerin araştırmacı hakkındaki güven duygularını etkileyecektir. Araştırmacının ken-

dini gizlediği, belirli bir konumun ardına yerleştirdiği durumlarda, birçok etik olmayan boyut ortaya çıkmaktadır. Örneğin, "Gizli bir biçimde gözlem yapmak, bilgilendirilmiş rıza ilkesinin açıkça ihlali anlamına gelir. Kişiler araştırmaya katılma ve katılım konusunda karar alabilme fırsatına sahip değildirler. Gizli gözlem aynı zamanda mahremiyetin de ihlalidir" (Bulmer, 2001: 55). Araştırmacının kendini gizlediği araştırmalarda, araştırmacı ve araştırılan ilişkisi zedelenebilir, güven duygusu başta olmak üzere, kişilerde birçok soru işareti uyanabilir. Gizlilik nedeniyle, her zaman araştırmanın yapıldığı toplulukta yaşayan kişiler doğrudan zarar görmese de, araştırma bulgularının yayınlamasından sonraki dönemlerde olabilecekleri tahmin etmek güçleşir.

Niteliksel araştırmalar küçük örneklem grupları üzerine odaklandığından, derlenen verilerin kişilerin toplulukları içindeki konumlarını sarsıcı, kimliklerini zedeleyici ipuçlarını içermemesine dikkat edilmelidir. Kişilerin yaşamlarına katılırken, onlar hakkında yazılacak olanların bilgisi kişilerde bulunmamaktadır. Bu nedenle derlenen veriler, kişi, grup ve toplulukları anlama çabasının ötesinde bir amaçla kullanılmamalıdır. Özellikle araştırma bulgularının kimlerce kullanılabileceği her zaman tartışmalı olan sosyal bilimlerde, araştırmacının etik kurallara uymakta göstereceği titizlik daha da anlam kazanmaktadır.

Araştırmalarda etik sorunlar sadece niteliksel araştırmanın özelliklerinden kaynaklanmamaktadır. Araştırmacının birincil veri kaynakları yanında, kullandığı ikincil veri kaynaklarından oluşan etik sorunlar da vardır. İnsanlar veya objelere ilişkin görsel malzeme (fotoğraflar, video kayıtları ve benzerleri), bazen bir veri kaynağı olarak, bazen de dekoratif amaçlı kullanılabilmektedir. Görsel malzemeyi araştırma bulgularının desteklenmesi veya bu bulguları yansıtması anlamında kullanılan araştırmacılar daha çok antropologlardır. Örneğin, katılımlı gözlemle grubun yaşamını içeriden ve ayrıntılı olarak inceleyen araştırmacı, önemli olayların (hasat zamanı, düğünler, ölüm sonrası törenler, belirli bir ekonomik faaliyet ve bu faaliyete ilişkin materyalin kullanım fotoğrafları gibi) resimlerini kullanarak bulgularını desteklemek isteyebilir. Burada araştırmacının kullandığı resimlerle araştırma metni bir uyum içinde olmalıdır. Okuyucunun bunları farklı bir biçimde yorumlaması her zaman ihtimal dahilinde olduğundan, araştırmacının bunu düşünerek, resimleri metinle ilişkilendirmesi gerekir. Görsel malzeme kimi zaman binlerce kelimenin anlatamadığını anlatan, birçok bilgiyi yansıtan ikincil veri kaynağıdır. Fakat yayınlanmak üzere kullanıldığında kişilerin izni kesinlikle

alınmalıdır. Özelikle özel mekânlarda çekilen resimler için bu izin zorunludur. Ancak bu şekilde araştırmalarda kullanılan görsel malzemenin, bilgilendirilmiş rızaya ilişkin etik sorunlar yaratmasının önüne geçilebilir. Kamusal alanda resim çekerken kişilerden izin gerekmese de, eğer kişilere odaklanılmışsa kişileri bilgilendirmek doğru olacaktır. Görsel malzemeyi bir sanatçı titizliği ile kullanmak gerekmektedir. Hem araştırma bulgularının daha iyi ortaya konması, hem de araştırma alanını tanıtım anlamında görsel malzeme yararlı olacaktır.

> "Resimler ve araştırma metni, birçok alanda akademisyenlerce yaratılan sosyal araştırma ile sanatın bir karışımıdır, hatta bazıları bunun araştırmadan daha çok sanat olduğunu söyleyeceklerdir" (Wooffitt, 2001: 351).

Türkiye'de bazı araştırma raporlarında ilgi çekeceği düşünülen veya konuyu yansıttığı için kullanılan karikatürler de görsel malzeme olarak kullanılmaktadır. Sosyal sorunları veya kültürel pratikleri daha iyi yansıtacağı, sembolik olarak açıklayıcı olacağı düşüncesiyle araştırmacılar bu tür görsel malzemeye başvurmaktadır. Burada seçilen karikatürlerin taşıdığı mesaj ve içeriğe dikkat edilmesi gerekir. İncelenen grubu zedeleyebilecek veya çeşitli biçimlerde yoruma açık olanları kullanmak etik sorunlar yaratabileceğinden, bunlardan kaçınmak doğru olacaktır

Çoğu zaman rıza ve onay almaksızın derlenen görsel malzeme, kişi haklarını zedeleyen bir içerik taşıyabilir.* Buna ilişkin bir örnek, bir alan çalışması sırasında, tanıştığım yaşlı bir kadının yaşadığı olaydır. Kendisinden çekilmiş bir resmin izni olmaksızın kamusal alanda sergilenmesine çok kızan bu kadın, şimdi istese de bu durumu değiştiremeyeceğini belirtmiştir. Kişilik haklarının ihlal edilmesi bir yana, bunun değiştirilemez biçimde poster benzeri bir yerde kalmış olması kendisini oldukça zor durumda bırakmıştı. Araştırmalarında insan resimleri kullanacak araştırma-

---

* Yazar, katıldığı birçok bilimsel toplantıda insan resimlerinin, onları bütün 'çıplaklığı' ile gösteren bir biçimde sergilendiği, resimleri çekilenlerin kendilerini bir sunumda böyle görmek isteyeceklerinin tartışmalı olduğu durumlara tanıklık etmiştir. Özellikle, kadınlara ilişkin görsel verilerde, yoksulluk, hastalık, eğitim, felaketler gibi konularda, birey haklarının çok dikkate alınmadan kullanılmasının yaygın oluşu dikkat çekicidir. Sözü edilen konuları, daha iyi vurgulayacağı düşünülen görsel malzemenin çoğu zaman vurguladığı, bireyleri utandıracak, üzecek bir görünüm olmaktadır.

cıların, bu tür malzemeye kısa ve uzun dönemli sonuçlarının farkında olarak yer vermeleri uygun olacaktır.

Niteliksel araştırmalarda etik sorunların bir bölümü verilerin yorumlanması ile ilgilidir. Verilerin yorumlanması sırasında, gerçekliğin olduğu gibi değil de olması gerektiği gibi sunulması tehlikesi vardır. Bilimsel yanıltma kimi zaman araştırmacının kendi 'penceresini' tek bakış açısı olarak kabul etmesine, kimi zaman araştırdığı toplumu ne ölçüde içerden kavrayabildiğine bağlı olarak oluşabilmektedir. Niteliksel araştırmalarda, özellikle antropolojik araştırmalarda çok çeşitli faktörlerin etkisi ile 'bilimsel yanıltma' oluşabilmektedir. Örneğin, yabancı toplumları, farklı kültürleri inceleyen ve onların bilgisini taşıma, bu bilgiyi kendi kültürlerine aktarma amacını güden antropologların (Asad, 1986) karşılaştığı en önemli sorun, oluşturulan yerel bilgiyi ne ölçüde aktarabildikleri, "yerlinin dilini" ne kadar tam olarak bu kültürün aktarımında kullanabildikleridir. Bu konuyu farklı boyutları ile tartışan birçok antropolog (Clifford ve Marcus, 1991; Talad, 1991, Herzfeld; 1999; Marcus, 1991; Walsh, 1998) bu noktada, bir yanıltmadan çok eksik veya yetersiz aktarımdan söz etmektedir. Araştırmacının kendi diline çevirdiği bir kültür anlatımında, her çevirinin yaşadığı sorunlar olabilmektedir. Burada birebirlik bir çeviri her zaman mümkün ve yeterli midir soruları araştırmacıların karşısına çıkmaktadır. Araştırmanın verisi isteyerek çarptırılmasa bile, sonuçta gerçekliğin resminin doğası değişeceğinden bir yanıltma söz konusudur.

Verinin bozulması çoğu durumda araştırmacının doğrudan bu niyetle yaptığı bir işlem olmaktan çok yorumlama ve aktarımda aracılıktan kaynaklanmaktadır. Bu nedenle, niteliksel veri raporlamasında, araştırmacı, bulgularını kelimesi kelimesine aynı biçimde sunmalı, hangi veri grubunu nasıl seçtiğini belirtmeli, sınıflandırma ve gruplandırma da hangi ölçütlerle hareket ettiğini okuyucu ile paylaşmalıdır. Araştırmacının sübjektif etkisi beklenen ve olması istenen bir boyut olsa da, "bulgular ve araştırmacının görüş ve yorumu arasında ayrım belirginleştirilmelidir" (Homan, 1991: 130). Özellikle kültür-aşırı veya farklı kültürel gruplarda çalışan araştırmacılar bu noktaya özen göstermelidir.

X. BÖLÜM

NİTELİKSEL ARAŞTIRMALARDA SORUNLAR VE SINIRLAMALAR

Niteliksel araştırmalarda karşılaşılan sorunlar ve sınırlılıklar Türkiye koşullarında yapılan araştırmalar temelinde değerlendirilecektir. Kuşku yoktur ki, farklı ülke koşullarında sorunlar daha başka boyutlar içerebilir. Ülkemiz koşullarında hangi yöntemle gerçekleştiriliyor olursa olsun alan araştırmacısının karşılaşacağı birçok sorun vardır (Kümbetoğlu, 1995a). Yöntem bilgisini araştırma isteği ile birleştirmiş her araştırmacı, sadece bu iki öğenin araştırma yapmaya yetmediğini bilmektedir.

Niteliksel yöntemle gerçekleştirilen alan araştırmalarında karşılaşılan sorunlar ve sınırlılıklardan birkaç başlık altında söz etmek uygundur.

Bu başlıklar;

1. Etik sorunlar
2. Zaman, enerji ve para sorunları,
3. Araştırma tekniklerinden kaynaklanan sorunlar,
4. Veri işleme ve değerlendirme aşamasındaki sorunlar,
5. Raporlamada karşılaşılan sorunlar, olarak beş bölümde incelenecektir.

Etik Sorunlar

Niteliksel araştırmalarda etik sorunlar, niceliksel araştırmalarda karşılaşılan etik sorunlardan biraz daha farklıdır. Araştırmacının, araştırmaya katılan kişilerle birlikte yaşadığı bir iletişim ve etkileşim süreci olarak niteliksel araştırma da, veri oluşturma tekniklerinin özelliklerinden kaynaklanan etik sorunlar olabilmektedir. Örneğin, derinlemesine görüşmelerde, görüşmenin koşullarına, mahremiyete, görüşmeci-görüşülen ilişkisine, görüşmede alınan rıza ve onaya ilişkin etik kuralların ihlali söz konusu olabilmektedir.

Niteliksel araştırmalarda görüşme tekniği belirli bir yer ve zamanda, seçilen kişinin bilgisini almaktan daha fazla bir içeriği olması gereken araçtır. Araştırmacı, sadece neler olduğunun değil, kişinin bu oluşları nasıl algıladığının gündelik hayat pratiklerine bunların nasıl yansıdığının, bunların anlamının bilgisini bu araçla almak çabasındadır (Mason, 2002). Olup bitenlerin görüşülen kişinin bakış açısından anlaşılma çabasında, zaman zaman araştırmacının niyetini aşabilen, tercihlerinin ötesine varan ve kişisel mahremiyete giren konularda sohbet ve yakınlaşma doğabilmektedir. Görüşmelerde şahsi görüş ve deneyimlerin aktarımı ve karşılıklı paylaşılmasında, umulmayan, beklenmeyen ayrıntılarla yüz yüze gelinebilmektedir. Görüşmeci bu tür durumlarda kişinin haklarına zarar verebilecek, mahremiyeti ihlal edici olabilecek bilgileri kayıt dışı tutmakla sorumludur.

Bazı görüşmelerde, özellikle çok duyarlı ve hassas konularda konuşmaları içerenlerde, görüşmeci kişinin haklarını yeterince koruduğu konusunda dikkatli davranmalı ve görüştüğü kişiye, isterse bunları görüşme kayıtlarının dışında tutabileceği konusunda bilgi vermelidir. Burada araştırmacı – araştırılan ilişkisinin sömürücü olmaması etik kuralına azami uymak gerekmektedir.

Göç, savaş, şiddet, aile parçalanması, çocukluk, yaşlılık v.b. gibi anlatıların derlendiği görüşmelerde, araştırmacı, görüşülen kişinin yanı sıra, onun içinde yer aldığı, grup, sülale, topluluk ilişkilerinin ve ilişkide olduğu diğer bireylerin de zarar görmemeleri için gayret göstermelidir.

Görüşme tekniği bazen son derece ayrıntılı, bazen daha genel bir biçimde bilgilerin derlendiği bir araç olabilmektedir. Aracı, araştırmacı istediği derinlikte ve ayrıntılı görüşme için yönlendirebilmektedir. Bununla birlikte, etik kuralları göz ardı etmeksizin, görüşme sürecine katılan her iki tarafın da hak ve sorumluluklarının düşünülerek kullanılması, araştırmacının belirli bir bilinçli hareketini zorunlu kılar. Özellikle güven duygusunu oluşturmak, bireylerin güvenlikle ilgili kaygılarını gidermek gerekir.

Araştırmada güven ortamını yaratmak araştırmacının sorumluluğundadır. Alınan bilgilerin, kimliğin gizli tutularak kullanılacağını, belirtmek zorunludur. Etik bir kural olarak uyulmasına en çok dikkat edilmesi gereken güvenin, yarar ve katkılarından da söz etmek gerekir. Araştırmaya katılım onayını araştırmacıya güvenerek veren birey, cevaplarında çok daha rahat, içten olabilir ve ayrıntılı bilgi sunabilir. Banu Yalkut (2001) Berlin'de ve Midyat'ta Yezidilerle yaptığı araştırmada, yapılandırılmamış görüşme yöntemi kullandığını belirtmektedir. Görüşme verilerinden

sunduğu, örneklerden birinde güven duygusunu oluşturmuş olmanın yararı açıkça görülmektedir. "Seninle seve seve dinimiz hakkında konuşuruz. Dini bayramlarımıza davet ediyoruz hep, düğünlerimize, cenaze törenlerimize filan. Hatta sana beratımızı da gösterdik. Çünkü bu bilgileri aleyhimize kullanmayacağına güveniyoruz. Sen bizim tanığımızsın: öyle bazılarının söylediği gibi saklayacak bir şeyimiz yok, gizli kapaklı bir şey yapmıyoruz. Ama kimseye de güvenmiyoruz işte" (Banu Yalkut, 2001: 59).

Derinlemesine görüşme tekniğinde, görüşmeci ve görüşülen kişi ilişkisinin eşitlikçi ve sömürücü olmayan bir biçimde kurulması kuralı, çoğu durumda dikkate alınmamaktadır. Görüşeceği kişileri kendi sosyal çevrelerine çağıran araştırmacılar, mahalli idare ofislerine çağrılan, 'köylü olmayan' 'kaynak kişiler', 'kadınlar bu konulardan anlamaz' düşüncesi ile ağırlıkla erkekleri seçen araştırmacılar, görüşme sürecini sadece bir iş ve görüştüğü kişiyi işi yapmakla, cevap vermekle zorunlu algılayan araştırmacılar ve benzeri daha birçok örnek, araştırma etiği konusunda ülkemizde henüz yeterince hassasiyet oluşmadığını göstermektedir. Alanda bilgi derlemeyi bir kazı çalışması gibi algılayıp, insani değer ve normlara uymayı göz ardı ederek, çalışan bir araştırmacı için olsun, ya da eşitlikçi ilişki kurma, sömürücü olmamayı öne çıkaran bir araştırmacı için olsun "etik komitelerin" olmadığı ülkemizde, bu hassasiyet araştırmacının kendisinin geliştireceği bir durumdur.

Görüşmelerde, bireylerin araştırmaya katılımını sağlayacak rıza ve onayın alınmasında da sorunlar, çoğunlukla araştırma sürecini eşitlikçi bir ilişki olarak algılamamaktan kaynaklanmaktadır. Kendi mesleki statüsünü kullanan, konumunu öne çıkaran, yetersiz ve örtük araştırma amaçları açıklayan, araştırmacılar etik kuralları ihlal etmektedirler. Araştırmacının kendi konum ve mesleki hiyerarşisini kullanarak, rıza ve onayı adeta emir-komuta zinciri içinde olan araştırmacı, rıza ve onayın alınma koşullarını yerine getirmeyerek bu ihlali yapmaktadır. Oysa herhangi bir araştırmaya katılacak bireyin, neye onay verdiğini tam olarak anlamasını sağlamak araştırmacının sorumluluğudur.

Araştırma amacının, sadece görüşülen kişiye değil, izin alınma sürecinde resmi makamlara da açıklıkla belirtilmediğini görmek ülkemizde mümkündür. Bu durumu yazdıkları araştırma kitaplarında göğsünü gererek açıklayan araştırmacılar vardır. *İki Buçuk Yaprak Çay* adlı kitapta, Türkiye'de (kendilerinin isimlendirdiği alanda 'Lazistan'da) araştırma yapan iki yabancı antropolog, araştırma amaçlarının aslında açıkladıklarından ne kadar

farklı olduğunu yazabilmektedirler.* Niteliksel araştırmalarda etik kurallar ihlal edilebilmektedir ve her durumda araştırmacılar bu sorunları bu ölçüde rahat raporlarına yansıtmayabilmektedirler.

Niteliksel yöntemin esnek yapısını kuralsızlık anlamında algılamamak, süreç içinde aktiviteleri değerlendirmek ve farklı koşullarda ortaya çıkabilecek sorunlar için stratejiler geliştirmek etik kurallara bağlı kalınarak gerçekleştirilmelidir.

Zaman, Enerji ve Para Sorunları

Her türden sosyal araştırmanın yüz yüze olduğu bu üçlü, kaçınılmaz sorunlar olarak araştırmacıları zorlamaktadır. Özellikle sosyal araştırmalara kurumsal desteklerin yeni yeni ortaya çıkmaya başladığı ülkemizde, bu ayrılmaz üçlü sorun, sosyal bilimcilerin karşısında caydırıcı bir öğe olarak yer alır. Uzun süreli alan katılımlarının olmazsa olmaz kabul edildiği, katılımlı gözleme dayanan antropolojik araştırmalarda olsun, sosyolojik alan araştırmalarında olsun, belirgin olarak hissedilen zaman, enerji ve para sorunları, "araştırma yapmak" fiiliyatını basitçe birkaç kişi ile "röportaj" yapmaya veya 'işi' araştırma şirketlerine devretmeye dönüştürmektedir. Zaman, genellikle başka görevleri yerine getirmekle yükümlü araştırmacı için en değerli, ama en çok zorlayan ve en çok sorun olan konu olmaktadır. Zaman büyük, kapsamlı surveylerde olsun, küçük bir grupta, ayrıntılı ve derinlemesine çalışacak niteliksel araştırmacı için olsun, birinci elden yani insanlardan veri oluşturma gayretinde olan sosyal araştırmacının, bol bol kullanacağı, hatta müsrifçe harcayacağı bir öğe olmalıdır. İnsanlarla konuşmak, onları dinlemek, farklı gruplara ulaşmak ve sosyal ilişki ve etkileşimleri paylaşmak en çok zamana ihtiyaç duyan bir seri aktivitedir. Oysa maddi kaynakları kısıtlı enerjisi başka birçok faaliyet nedeni ile sınırlanmış, araştırmacının alanda geçirdiği süre çok azdır. Araştırma ürünleri saygın, çok olumlu değerlendirmeler alan bir çok batılı alan araştırmacısının çalışmaları için harcadığı süre, aralıklarla 20 yılı bulabilmektedir. Geertz (2001), iki Müslüman kültürü, Fas ve Endonezya'yı anlattığı ve alan çalışmaları hakkında ayrıntılı bilgi verdiği *Gerçeğin Ardından* adlı kitabında çalışmalarında harcadığı zaman için 20 yıla yaklaşan bir süreden söz etmektedir. Tapper (2004) İran sınır boylarında Şahseven aşiretini anlattığı alan çalışması için benzer bir süreyi belirtir.

---

* 1. B- Hann ve C. Hann'ın, *İki Buçuk Yaprak Çay* adlı araştırmaları. (2003) İletişim Yayınları'ndan İstanbul'da yayınlanmış ve yayınlandığı tarihten bu yana ülkemizde çok da dikkatli bir biçimde değerlendirilmemiştir.

Sadece antropolojik araştırmalarda değil, kapsamlı sosyolojik araştırmalarda, sözlü tarih çalışmalarında, araştırmalar iki, üç yılı asgari olmak üzere, uzun bir zamana ihtiyaç duymaktadırlar. Oysa günümüzde birçok araştırma kitabında karşılaşılan gerçek, bu soruna pratik bir çözüm üreten sosyal araştırmacıların varlığına işaret etmektedir. Konusu araştırmacı tarafından oluşturulmuş, alan uygulaması piyasada var olan araştırma şirketlerince yapılmış araştırmalar, nerdeyse olması gerekenin bu olduğunu düşündürtmektedir.

Araştırmacının araştırdığı alanda bizzat var olmadığı, şirket çalışanlarının elde ettiği veriyi değerlendirip yorumladığı bu tarz araştırmalarda, öncelikle olması gerekenin bu olup olmadığı sorusu üzerinde durulmalıdır. Araştırmacının bizzat eğittiği bir araştırma ekibi ile birlikte çalışmak, zaman sorunlarını çözemeyen araştırmacıların tercihleri arasında yer alamamakta, piyasa araştırma şirketlerinin var olan ekibi ile çalışmak daha akılcı gelebilmektedir. Burada bu konudaki sorunların sadece bir kaçına değinilecektir. Özellikle araştırma eğitimi almış sosyal bilimcilerin nadiren var olabildiği, olduğunda da karar verme, yönlendirme, bilgilendirme konumlarında yer almadıkları piyasa araştırma şirketlerinin nasıl çalıştıklarına ilişkin örneklerle (her gün sokaklarda birkaç soruluk "anket" yapan gençlerle) karşılaşılmaktadır. İyi birkaç örnek bizzat yazarın kendisinin şahit olduğu anketörlerdir. Ne yaptığını, niçin yaptığını, nasıl yapması gerektiğini çok da düşünmeden, doldurduğu "anket" formlarının sadece sayısı ile ilgilenen anketörler, herhangi bir konuda piyasadaki eğilimi araştıran "araştırmaların" ana veri elde etme kaynaklarıdır. Anketörlük az para getiren öğrenci mesleği olmaya devam ettikçe, araştırma şirketleri "market research" tekniklerinde yerinde saydıkça, bu şirketlerin araştırmaları sosyal bilimcilerin, "uygulamayı teslim edecekleri" bir tercih olmamalıdır.

Etik herhangi bir kaygı taşımayan, çoğu durumda araştırma yapacağı konuda ana kavramların ne olduğuna dair hiçbir bilgisi olmayan şirketler, çok önemli konularda araştırma yapma işini üstlenmektedirler. Araştırmanın basitçe birkaç istatistiki tablo vermek olduğunu düşünen, bu tabloları "Türkiye'de Profili" gibi iddialı isimlerle kitaplaştıran şirketlerin, evrenini ve konusunu hiç dikkate almadan, belirli sayıda anket yapmanın (örneğin, '250 anket') 'araştırma' olduğunu düşünenlerin mantığından beslendiği açıktır. Niceliksel araştırmalarda sayısal hesaplamaların büyüsünde belirli bir örneklem büyüklüğünü yeterli bulan ve bunu akademik jürilerde de öneren 'bilim insanlarının' araştırma man-

tığı, ülkemizde bu tür anlayışların sorgulanmaksızın yaygınlaşmasını getirmekte ve sürecin doğal bir sonucu olmaktadır.

Maddi sorunlar, alanda bizzat var olmak isteyen sosyal bilimcilerin belini bükmektedir. Gerek bir araştırma ekibi ile birlikte, gerekse daha sınırlı sayıda araştırmacı ile alanda çalışmak, ekibin yiyecek, barınma, ulaşım, sağlık gibi temel ihtiyaçlarının karşılanmasını sağlamaksızın mümkün değildir. Çoğu durumda araştırmacılar, araştırma bölgesindeki yerel kaynaklardan yararlanmak durumunda kalmaktadırlar. Belediye, valilik ve resmi kurumların ucuz, bakımsız misafirhaneleri, alan araştırması yapacak sosyal bilimcilerin "aşinalık kesbetmesi" gereken yerler olmaktadır.

Para, alan çalışmalarında asgari düzeyde harcanmasına rağmen en çok sıkıntısı çekilendir. En temel gereksinimlerin yanı sıra, alınmak istenen hediyeler için, ısıran köpekler nedeni ile yapılması zorunlu aşılar için, iştirak edilmek istenen düğün, nişan, kutlama gibi olaylara verilmek istenen katkılar için, her zaman olması gerekendir. Oysa araştırmacılar paralarını daha çok ses kaydı kasetleri için, fotoğraf filmleri ve banyoları için, basılı materyal için yani daha 'temel', 'gereken' kalemler için kullanmak isterler. Gereken veya umulmadık harcamalar kalemleri hemen daima en yüksek miktarları bulmakta, araştırmacıların sınırlı bütçeleri için ciddi bir açık yaratabilmektedir. Bu konudaki sıkıntı ve sorunları, her araştırmacı kendi pratik mantığı, sahip olduğu ilişkiler ağında bulabildiği destekler, sosyal bilimlere önem ve değer veren işadamları v.b. gibi formel olmayan yollardan çözümlemeye çalışır. Formel olan yollar da vardır. Üniversitelerin araştırma projelerini destekledikleri bilinir. Bu destekler son derece sınırlı kalemler için, sınırlı miktarlarda ve hiçbir zaman, zamanında verilmeyen desteklerdir. Üniversite destekleri araştırmacıları onurlandırır. Bu araştırmacının yetinmek zorunda olduğu bir destek biçimidir. Üniversitelerin kaynakları ve araştırma performanslarına değinen Tekeli (2003), "mali esnekliği bulunmadığından kullanılmayan kaynakların yanı sıra, üniversite araştırma alt yapısının etkin olarak kullanılmayışının" da altını çizmektedir. "Üniversiteler zaten az olan kaynaklarını da etkin olarak kullanamamakta" olduklarını belirtmektedir (Tekeli, 2003: 141).

Türkiye'deki araştırma fonları üzerine de gerçekçi bir eleştiri getiren Tekeli, "Türkiye'de araştırma fonları dağıtan kuruluşların önemli bir kısmı bu fonları bilimsel kıstaslara göre dağıtmamakta, proje yönetimini ve kalite değerlendirmesini yeterli nesnellikte yapmamaktadır. Az olan araştırma kaynakları da etkin olarak kullanılmamakta, çoğu kez araştırma için değil, bölümlere araç ve teçhizat almak için kullanılmaktadır" (Tekeli, 2003: 141) der-

ken yine benzer biçimde kaynakların etkin olmayan kullanımından söz etmektedir.

Üniversiteler üstü, daha geniş kapsamda destekler veren kuruluşların bürokratik yapısını aşan araştırmacının bulduğu desteğe sevinmesi, sonrasında üstesinden geleceği zorlu aşamalarda yok olur. Bu zorlu aşamalarda, her küçük harcama için zorlu bir belgeleme savaşı vermek zorunda kalan araştırmacı bir daha proje yapmama kararına ulaşır. "Zaten yapmanın da bir yararı yoktur", bu kanı tüm sosyal bilim araştırmacılarının bir gün gelip düşünmeye başlayacağı, yaygın bir kanı haline gelecek gibi gözükmektedir. Sosyal bilim araştırmalarına ülkemizce verilen önem de benzer doğrultudadır. Güvenç (1994) bu konudaki fikirlerini tüm sosyal bilimcilerin onay vereceği biçimde açıklamıştır; Ülkeyi yöneten siyasi ve teknokrat kadrolarda bir sosyal bilim (bilinç) eksikliği açıkça gözlemleniyor. Yaşanan ekonomik, mali ve siyasi bunalımların sorumlusu –sosyal bilimin varlığı değil- belki de onun eksikliği/yetersizliği idi. Gidişin sonunu görüp yöneticileri uyarmaya çalışan sosyal bilimciler, "felaket tellallığı" yapmakla kınanmışlardır. Tarih belki geçmişte kim olduğumuzu biliyor ama yarın ne yapacağımızı söyleyemiyor. Ülke sorunlarını çözmek için gerekli bilinç ve yarın ne yapacağımızı bilebilmek, ancak sosyal bilim araştırmalarıyla başlayabilir" (Güvenç, 1994: 31)

Birçok farklı açıdan üniversite eğitiminde araştırmanın yerini değerlendiren sosyal bilimciler, örneğin, Kıray, akademik eğitimi Türkiye'de sosyal bilimler açısından değerlendirirken, sadece "bilgi aktarmanın" önemli kabul edilip bunun, "özgün araştırmalara yeğ tutulduğunu", bunun da, orijinal düşüncenin "gelişmesini ve araştırmayı engellediğini" vurgulamaktadır (1986: 190). Bu sürecin doğal sonucu olarak, "öğretim sadece belli bilgilerin aktarılmasına yönelince, metodoloji ve araştırma teknikleri ile ilgili ders ve çabalar fuzuli bilgi, yük sayılmakta, istatistik gibi dersler ise en az sevilen konular haline gelmektedir" (Kıray, 1986: 190) yorumunu, özellikle 70'li yıllar için yapmaktadır. Kıray'a göre bu ortamda, "yeni araştırmalar, taze hipotez ve teoriler yeşerememektedir. Araştırmacı ruhu, analitik düşünme yeteneği, değişim ve yeni bilgilere karşı hoşgörü" (Kıray, 1999: 29) yönünde bir değişim gerçekleştikten sonra akademik eğitimin niteliği değişecektir.

Özetle sorunların bu üç temel alanda aşılamaması caydırıcı ve bezdirici olmaktadır. Kapsamlı bir araştırma yapmak isteyen sosyal bilimciler uygun koşulları bekleyerek, bu koşulların varlığında kariyerlerini devam ettirmek zorunda kalanlardır.

Araştırma Tekniklerinden Kaynaklanan Sorunlar

Niteliksel yöntemde seçilen veri oluşturma tekniklerinin yarar ve sınırlılıklarından önceki bölümlerde söz edilmiştir. Burada daha çok uygulamada karşılaşılan sorunlar üzerinde durulacaktır.

Görüşme tekniğinin uygulanması sırasında araştırmacıların yüz yüze geldiği başlıca sorunları,

1. Görüşme Süresi,
2. Görüşme Mekânı,
3. Ses Kayıt Cihazı Kullanma,
4. Araştırmacının Algılanışı, başlıkları altında toplamak mümkündür.

1. Görüşme Süresi

Genellikle 1,5-2 saat ve bazen bu süreleri aşan karşılıklı konuşmaların devam ettiği görüşmelerde, sürenin uzunluğu önemli bir husustur. Görüşme görüşülen kişinin buna uygun olabilecek zamanına bağlıdır. Görüşme süresinin uzunluğu nedeniyle bireylerin zamanına uyma zorunluluğunun yanı sıra, görüşmenin akıcılığının korunması açısından da sorun oluşturduğu bilinmektedir. Çok uzun görüşmelerde görüşülen kişinin, başlangıç evrelerindeki isteği azalabilmektedir. Araştırmalarda kadın görüşülenlerin zaman açısından aşılması gereken sorunları, diğer hane üyelerine sunacakları hizmetler nedeniyle ortaya çıkmaktadır. Evde hasta, bakıma muhtaç kişilerin varlığında ise görüşme için birkaç kez ziyaret gerçekleştirilmesi gerekebilmektedir.

Görüşülenlerin erkek olduğu durumlarda ise çalışma saatleri dışındaki zamanlar elverişli olmaktadır. Ancak iş sonrası saatler her zaman uygun değildir. Hafta sonları ailenin planlarının yanı sıra, bir görüşme zamanı yaratmak gerekmektedir. Hanede misafirlerin olduğu durumlarda ise uygun görüşme zamanını oluşturmak ayrıca bir sorundur.

2. Görüşme Mekânı

Görüşmelerin gerçekleştirilmesi için ideal mekân evdir. Evlerin, kişilerin kendilerini rahat hissedebilecekleri ortamlar olduğu bilinmektedir. Ancak, ülkemiz koşullarında evlerde teke tek görüşme yapabilmek çoğu zaman zordur. Kış şartlarında evlerde ısıtılan tek odanın hanenin bütün bireylerinin kullanımına açık olması, görüşmeciler için zorluklar yaratabilmektedir. Isıtılmayan bir odada görüşülecek kişiyi uzun sürecek bir konuşmaya davet etmek uygun olmamaktadır. Yaz aylarında aynı sorun başka bir platforma

taşınmakta, evlerin bahçeleri, kapı önleri, birden fazla kişinin varlığı ile uygun ortamın oluşturulamamasına neden olabilmektedir.

Mekânın fiziksel koşulları dışında, mekânın sosyal paylaşımından gelen sorunlar da vardır. Evin büyükleri kendilerinden genç olanlarla yapılan görüşmelerde, odadan ayrılmayı reddedebilmekte veya sık sık söze girebilmektedir. Bu durum, farklı görüşlerin belirmesi açısından ilginç olsa da, ses kayıt cihazında bir birini üzerleyen ve anlaşılmayan sesler sonucunu yaratmaktadır. Ayrıca mekâna merak saiki ile dahil olan komşular, sık sık ses kaydının kesilmesine neden olabilmektedir.

Görüşme mekânlarının ofis, büro, çalışma yeri olduğu durumlarda ise görüşmeci çok sabırlı olmak durumundadır. Çeşitli nedenlerle kesilen konuşmaların tekrar aynı akıcılığa kavuşması için özel dikkat ve çaba gerekmektedir. İşyerleri, görüşülecek kişi erkekse zorunlu olarak ziyaret edilmesi gereken mekânlar olabilmektedir. Bu durumda işveren izni, uygun saatler, yalnız kalınabilecek bir ortamın oluşturulması, görüşmecinin baş etmesi gereken sorunlardır.

Bireysel görüşmelerin yanı sıra, odak grup görüşmelerinin de benzer sorunları vardır. Ayrıca odak grup görüşmelerinde tüm katılımcıların kendilerini rahat hissedebilecekleri bir ortamı yaratmak da gerekmektedir. Mekâna ilişkin sorunların daha az hissedildiği veri oluşturma tekniği, katılımlı gözlemdir. Araştırmacının grubun kabulünü almasından sonra, birçok kereler ve farklı zamanlarda görüşmelerini tekrarlamak şansı bulabilmesi mümkündür. Katılımlı gözlemde araştırmacının da kendi mekânı olduğundan, alana dışardan gelen bir araştırmacıdan farklı bir konumu vardır. Dolayısı ile uygun mekânı oluşturmakta birden fazla alternatifi kullanma imkânı vardır.

3. Ses Kayıt Cihazı Kullanma

Görüşmelerin ses kaydının alınması, önceleri not tutularak gerçekleştirilen tarzdan çok daha pratik gibi gözükmektedir. İlk elde olumlu bir husus olarak görünen bu pratiklik, bir çok açıdan sorunlar yaratabilmektedir. Herhangi bir teknik cihaz karşısında rahatsız olan, konuşmasının doğal akıcılığını yitiren kişiler olabildiği gibi, sesinin hiç kayıt edilmemesini isteyen kişiler de olabilmektedir. Ayrıca sesi kaydedildiği için kısmi açıklamalar yapan, söyleyeceklerini uzun uzun düşünerek belirli bir ayıklamaya tabi tutan kişiler de vardır. Çoğu araştırmacı, ses kayıt cihazının kapatılmasından sonra çok değerli bilgileri devam eden sohbet sırasında derlemektedir. Ses kayıt cihazının ortamı bozan kişileri

gerginleştiren, etkisi bilinmektedir. Sadece ses kaydı sürecinde değil, kayıtların çözümünde de sürecin doğal akışını, görüşülen kişilerin görüşme esnasındaki tepkilerini görüşme metnine yerleştirebilmekte de sorunlar yaşanmaktadır.

Ayrıca ses kayıt cihazlarının görüşme sırasında görüşmenin akışını kesmeksizin kontrolü, bunun için uygun bir yerin varlığı, yaka mikrofonu kullanmanın getirdiği sorunlar da ilave edilmesi gereken diğerleridir. Ses kayıt cihazlarının bugün eriştiği teknik düzey, kaset değişimi, pillerin yeterliliği gibi sorunları en aza indirmiş olsa da, çoğu durumda kısıtlı imkânlarla araştırma yapanların her zaman en gelişmiş cihazlarla çalışma imkânı olmayabilmektedir. Uzun sürelerle kayıt alan dijital ses kayıt cihazları, araştırmacının bu alandaki sorunlarını hafifletmektedir. Bununla birlikte her görüşme öncesi kayıt cihazlarının kontrolü ve denemesi görüşme esnasında fark edilmeyen teknik sorunların yaşanmaması için gerçekleştirilmelidir.

Ses kayıt cihazlarının görüşme sırasındaki sesleri bütünüyle kayıt ettiğini düşünen araştırmacı görüşme sonrasında, olup bitenlerin notlarını almakta gönülsüz olabilmektedir. Sadece seslerin kaydı alınmakta, buna karşılık ortamdaki hareketler, ortama giriş, çıkışlar, görüşülen kişinin dolaylı mesajları göz ardı edilebilmektedir. Görüşmenin oluşturduğu verilerin bütüncül bir biçimde oluşturulması, seslerin yanı sıra, yukarda sözü edilen diğer öğelerin de notlar alınarak belirtilmesi ile sağlanabilir.

4. Araştırmacının Algılanışı

Alan araştırmalarında bir sorun olarak algılanmasa da, araştırmacının toplulukça tanınması ve kabulü belirli bir süreyi gerektirmekte bazen de çeşitli güçlükleri içerebilmektedir. Araştırmacının incelenen birey, grup ya da topluluğa kendini tanıtmasından başlayarak, araştırma sürecinin devamında ve süreç boyunca nasıl, kim olarak algılandığı önemli bir konudur.* Özellikle

* Araştırmacının algılanışı ve topluluğa kendini kabul ettirişine ilişkin aşağıdaki alıntı konuya iyi bir örnektir; "Babam ABD'de büyümüş olan kızının Arapçasını geliştirmek ve toplumları (Bedeviler) hakkında bilgi edinmek istediğini, yanlarında yaşayabileceği iyi bir aileye ihtiyacı olduğunu söyledi... Toplulukla bu şekilde tanıştırılmam benim konumumu ve yapabileceğim işin doğasını derinden etkiledi. Birincisi dildeki yetersizliğime ve belirgin yabancılığıma karşın beni bir Müslüman ve Arap olarak tanımladı...topluluğa kabul edilmemde ortak Müslüman kimliğimin can alıcı önemini gördüğüm durumlarla karşılaştım" (Abu-Lughod, 2004: 24-26). Sadece bir bölümü seçilen araştırmacının alanda kabul edilişi ve algılanışı anlatımının, değişik ve önemli boyutları için, Bkz., L. Abu-Lughod, *Peçeli Duygular*, Epsilon Yayınevi, 2004, İstanbul.

niteliksel araştırmalarda derinlemesine bir kavrayışa ve ayrıntılı veriye ihtiyacı olan araştırmacı için, birey, grup ya da topluluğa yakın olmak, onlarla belirli bir zaman dilimini paylaşmak, belirli aktiviteleri birlikte yaşamak adeta zorunlu bir süreçtir. Bu nedenle istendik yakınlığı kuramamış araştırmacı, kendini kabul ettirebilme sürecinde zorluklar veya yanlış anlaşılmalar yaşamışsa çeşitli sorunlarla yüz yüze gelebilecektir. Öncelikle araştırmacının hangi kimlikle kendini tanıttığı, grubun kendisini nasıl algıladığı noktasında sorunlar yaşanabilmektedir. İncelenen birey, grup ya da topluluğun dünyasına girerken araştırmacının da aynı grup üyesi, aynı topluluktan bir kişi olması beklentisi yaygındır. Örneğin, göçmenler üzerinde bir araştırmada yazar sıklıkla şu soru ile karşılaşmıştır; "Boşnak mısınız?", aynı soru başka bir araştırmada "Çerkez misiniz?" şeklinde sorulmuştur. Grubun beklentisi, araştırmacı ile benzer bir kimliğe sahip olma ya da en azından bir yakınlık olması yönündedir. Bir başka araştırmada yazar, "bizim oralardan mısınız?" sorusu ile karşılaşmıştır. Araştırmacının konu nedeniyle grupla bir aidiyet ilişkisi içinde olabileceği düşünülmektedir. Grubun içinden olmak, kuşkusuz çok önemli bir avantajdır (Bell, 1999). Ancak, incelenen gruba dışardan bir yaklaşımın da, farklılıkları, benzerlikleri, değişmeleri çok daha iyi görebileceği, antropoloji yazınında üzerine oldukça fazla yazılmış bir konudur.

Bu anlamda, araştırmacının kendisini açıklıkla, doğru bir biçimde sunuşu, başlangıçta oluşacak farklı algılanışları önleyebilecektir. Yine kendini sunma ve tanıtma ile ilgili sıkça karşılaşılan sorunlardan biri, araştırma konusu nedeniyle, belirli bir mesleğe ait kabul edilmedir. Anne-çocuk sağlığı, bebek ölümleri ile ilgili araştırmalarda, yazar, kendisini sahip olduğu kimliği ile tanıtsa da, birçok durumda 'doktor', 'hastaneden gelen', 'sağlık elemanı' veya 'hemşire' olarak algılandığını görmüştür. Bu gibi durumlarda araştırmacı özellikle sağlığa ilişkin sorularda, cevapların niteliğini etkileyebilecek, kimi zaman abartılı, kimi zaman değiştirilen, farklı anlatılan sağlık sorunları ile karşılaşmaktadır.

Araştırmacının fiziksel görünümü, giysisi, tavrı, hatta taşıdığı dosya, çanta vb. gibi eşyaların da kendisinin belirli bir biçimde algılanışına neden olabildiği görülmüştür; "Sizi haciz memuru zannettim önce, o nedenle içeri kaçtım ve karıma size bakmasını söyledim" bu sözler, yazarın halen yürütmekte olduğu bir araştırmada duyduğu ve sonrasında- uzun bir görüşme yaptığı, bir erkek görüşülene aittir. Havanın yağmurlu olması nedeniyle kullanılan bir çantanın buna neden olduğu görüşülen kişinin an-

latımından daha sonra anlaşılmıştır. Buna benzer birçok yakıştırmayı lisans tezi araştırmasından bu yana (o tarihlerde, "tencere, tava satanlar" olarak, algılanma yaygındı) değişik alan çalışmalarında pek çok kez duymuş olan yazar, daha çok topluluğun araştırmanın gerçekleştiği dönemde yaşadığı sorunların bu algılara neden olduğunu görmüştür. Deprem sonrası kredisini ödeyememiş depremzede için 'haciz memuru', kayıt dışı işçisi olan küçük işletmeci için "vergi memuru" yoksul bir mahallede çeşitli sorunlarla boğuşan ev kadınları için "Televizyonda belirli bir programdan yardım dağıtmaya gelenler", veya "mahalleye iş dağıtmaya gelenler, gecekondusu kaçak yapılmış olan için "belediyeden yazmaya gelenler", ve daha nice benzer örnekler 'araştırma yapmak' fikri ve fiiliyatı ile yaygın olarak tanışmamış ülkemizde en fazla duyduklarımızdır.

Başlangıç algısını, süreç içerisinde olması gereken biçime dönüştürememiş araştırmacı için önemli bir alan sorunu olarak devam edecek bu konu, çok tartışılmayan bir başka boyutu daha gün yüzüne çıkarmaktadır. Alana kolay girebilmek için farklı birey, kuruluş ya da birimlerin desteği sık sık araştırmacıların kullandığı ve tercih ettiği bir yoldur. Bu destek araştırmacının işini bir ölçüde kolaylaştırsa da, araştırmacının belirli bir grubun yanında algılanmasına neden olmaktadır. Bu grubun yan yana olamadığı diğer grupların karşısında yer aldığı düşünülen araştırmacı için, sorunlar ciddi boyutlarda engellemeler ve kısıtlanmışlıklar olarak ortaya çıkabilmektedir. Farklı tabaka, grup, statüden bireylere de ulaşmak isteyen araştırmacı bu desteklerden dikkatle yararlanmalıdır.

Araştırmacın rolü ile ilgili bölümde daha önce sözü edilen diğer önemli noktalara da burada yeniden değinmek yararlı olacaktır. Araştırmacının üslubundan kaynaklanan bazı algılama sorunları daha vardır. Araştırmacıyı çok muğlak, müphem, kuşkucu bir üslup içinde algılayan birey, grup ya da topluluk bu algıdan hareketle kendisini belirli bir mesafeye yerleştirecek ve daha önce sözü edilen araştırmacı araştırılan ilişkisindeki olması gereken yakınlık kurulamayacaktır. Çok sorgulayan, çok meraklı, gereğinden fazla bilimsel olmaya çalışan araştırmacı, bir sorgu yargıcı gibi algılanabilecektir. Olması gereken üslubu yaratmaksızın, uzak, mesafeli, soğuk bir tavır içinde, görüşülen kişilerle beklenen iletişimi gerçekleştirebilmek mümkün olmayacaktır.

4- Veri İşleme ve Analizinden Kaynaklanan Sorunlar

Niteliksel araştırmalarda bir başka sorunlu alan veri işleme ve analizdir. Veri işleme nitel verinin özellikleri nedeni ile birkaç başlık altında toplanabilecek sorunları içerir.

1. Anlatı ve ifadelerin değerlendirilmesinde sorunlar,
2. Anlatı ve ifadelerin sınıflanmasında sorunlar,
3. Analiz sırasında ortaya çıkan sorunlar.

Niteliksel araştırmalarda oluşturulan veri bütünü, anlatı ve ifadelere dayanmaktadır. Anlatı ve ifadeleri, görüşmeci sorularına karşılık olarak derlemektedir. Ancak bu anlatı ve ifadeler anlık değil, görüşülen kişinin geçmişinden, geleceğe ilişkin düşüncelerinden oluşan ve bu iki boyutu içinde taşıyan ifadeler olmaktadır. Anlatı ve ifadelerin değerlendirilmesinde araştırmacı ses kayıtlarının çözümü ile ortaya çıkan bir metni değerlendirmektedir. Bu noktada araştırmacının önemle üzerinde durması gereken nokta, bu metnin bağlamsal özelliğidir.

Görüşülen kişiler, içlerinde yer aldıkları sosyal dünyaya verdikleri anlamı, onu nasıl yorumladıklarını ve bu dünya içindeki konumlarını bu anlatı ve ifadelere yansıtmaktadırlar (Lawler, 2002). "Anlatıları belirli sosyal, tarihsel ve kültürel lokasyonlar bağlamı içindeki insanların ürettiği sosyal ürünler olarak görüyorum. Anlatılar insanların yaşamlarından çıkan deneyimleri ile ilgilidir ancak bu deneyimlerin şeffaf taşıyıcıları değildir. Anlatılar daha ziyade, insanların kendilerini ve diğerlerini temsil eden yoruma dayalı araçlardır" (Lawler, 2002: 242).

Başka bir deyişle anlatı ve ifadeler sadece bireylerin kendilerini yansıtmaz, sosyal dünyanın ilişkiler ağı içinde, onun bir parçası olarak yaratılırlar. Özellikle sözlü tarih çalışmalarında derlenen anlatıların bu yanı daha belirgin olarak ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmalarda görüşülen kişiler, kendi yaşam deneyimlerinin yanı sıra, o tarihsel döneme ilişkin diğer olup bitenleri, sosyal koşulları o dönemin genel atmosferini de anlatmaktadırlar.*

Anlatı ve ifadelerin bir çok olayla birlikte örülerek ortaya çıktığını, bireylerin anlatımlarında yeniden kurgulandıklarını belirten araştırmacılar (Mason, 2002; Lawler, 2002) ulaşılan yeni sentezlere dikkat çekmektedirler. Anlatıların üç ana biçimde incelenebileceğini ileri süren Ricoeur (1991) bu biçimlerdeki üç ayrı sentezi vurgulamaktadır.

"Bir çok olay arasından bir senteze ulaşarak bir hikaye ortaya koyma,

---

* Bu konuda Türkçe kaynak olarak Bkz. L. Neyzi, *İstanbul'da Hatırlamak ve Unutmak Birey, Bellek ve Aidiyet*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, İstanbul

Farklı olaylar, episodlar ve beklenmeyen sonuçlardan ve bunlardan türeyen bir hikayeye ulaşma,

Farklı zaman dilimlerinde yaşananlar ve onlardan kalanlardan oluşan bir senteze ulaşma" (Ricoeur, 1991, Aktaran, Lawler, 2002: 245).

Böylece bireyler anlatmak istediklerini, geçmişle şimdiyi bağlayarak sunmakta, bu sunuş da,

"Sosyal dünyanın anlık bir resmini çekmekten daha fazlasını amaçlayan herhangi bir araştırmanın geçmişle, şimdi arasındaki ilişkiyi hesaba katmasının zorunlu olduğu" (Lawler, 2002: 248) yaklaşımına sahip araştırmacı için önemli bir temel oluşturmaktadır.

Anlatıların bu yapısı, veri değerlendirme ve işlemede avantajları bazen güçlükler haline dönüştürebilmektedir. Şöyle ki, araştırmacı görüşülen kişinin neler olup bittiğine dair anlattıklarını, ancak anlatıların geçtiği koşulların bilgisine yeterince sahipse değerlendirebilecektir. Örneğin, belirli bir yaşam döneminde işinde başarısızlıklar yaşamış, işsiz kalmış bir kişinin anlatısını doğru değerlendirmek o döneme ilişkin ekonomik yapıda olup bitenlerin bilgisi ile birlikte bir anlam kazanacaktır.

Bir başka örnek, kadınların anlatılarından verilebilir. Yaşamlarının genç kızlık dönemleri ile şimdiyi karşılaştırarak deneyimlerini anlatan kadınlar, toplumsal cinsiyet rollerindeki belirli bir değişim sürecini çok belirgin ve örneklerle somutlaştırarak anlatmaktadırlar. Farklı zaman dilimlerine ait bu anlatılardan varılan sentezleri doğru değerlendirmek için, araştırmacının söz konusu dönemlere ait bilgilere ihtiyacı vardır.

Veri işleme ve analizindeki teknik güçlükler, çok zaman gerektiren işlem yoğunluğunu ve veri kodlamanın oldukça yorucu ve disiplinli bir çalışmayı gerektirmesi, bu aşamadaki önemli sorunlardır. Ancak bütün bu güçlüklerin yanı sıra, yukarda söz konusu edilen nitel verinin yapısından doğan sorun ve sınırlılıklar çok daha önemlidir. Bu nedenle anlatıların bir tanımından hareket ederek niteliksel verinin bir inşa süreci sonunda oluştuğunu düşünerek işlem yapmak gerekir. Niteliksel araştırmalarda araştırmacının araştırılan kişilerle birlikte inşa ettiği veri bütünü üzerinde çalışırken, araştırmacı çok çeşitli boyutları dikkate almalı anlatıları koşullarından, bağlamından sıyırarak anlamanın imkansızlığını göz önünde tutmalıdır.

5- Raporlamada Karşılaşılan Sorunlar

Nitel verinin araştırma raporunda yer alış biçimi, nicel verinin tablolar, grafikler, şemalarla sunumundan oldukça farklıdır.

Niteliksel araştırma bulgularının raporlanmasında belli başlı adımlar vardır. Bunlar;

1. Nitel verinin tamamının belirli tema ve konu başlıkları altında sınıflanması, tanımlanması, raporun bu bölümler altında sunulması,
2. Alt başlıkları oluşturacak olan tema ve konuların aynı zamanda verinin sınıflandırılmasında kullanılan başlıklar olmaları,
3. Ses kayıt çözümlerinin yanı sıra, alan notlarının ve ikincil veri kaynaklarının da seçilen tema ve konu başlıkları altında uygun biçimde kullanılması,
1. Raporlamanın ana eksenini oluşturacak veri grubuna dayanarak, raporun ana argümanın tartışma bölümünde ortaya konması,
2. Bu ana tartışmayı destekleyecek anlatı ve ifadelerden örneklerin uygun anlatımlardan seçilmesi ve anlatımların raporun önemli bir bölümünü oluşturmasının sağlanmasıdır.

Nitel verilerin yorumlanmasına dayanan raporlamada, doğru bir biçimde kullanılan anlatımlardan örnekler, araştırmacının konuyu yakından ve ayrıntılı olarak kavradığını gösterir. Rasgele yapılmış, uygun olmayan seçimler çalışmanın ciddiyetle ele alınmasını engeller.

Anlatımların yorum ve tartışmayı destekleyen tarzda seçiminde, araştırmacı belirli sınırlılıklar içinde hareket eder. Öncelikle seçilen anlatım örneklerinin, görüşülen kişilerin haklarını herhangi bir şekilde zedelemeyecek, onlara bir zarar vermeyecek biçimde seçilmiş olması gerekir. Etik kurallara uyarak, anlatıları bozmadan, herhangi bir şekilde kısaltmadan raporda yer vermek, olması gereken objektif ve doğru tavır olacaktır. Bu bağlamda anlatıların kimden alındığını gösteren tanımlamalar, sadece genel bilgileri içermelidir. Görüşülen kişilerin tanınmasını sağlayacak bilgilerden kaçınılmalıdır. Birey kimliklerinin gizli tutulmasına önem verilmeli, raporlamanın yayınlanmasından sonra bireylerin çeşitli biçimlerde etiketlenmelerine, şahsi sorunlarının ortaya çıkmasına izin verilmemelidir. Anlatımların yorum ve tartışmayı destekleyecek şekilde kullanımında, aynı zamanda okuyucunun verilerden çıkarsanan özü görebilmesi de mümkündür. Anlatım örneklerinin doğru seçilmesi yanında, anlatımların hangi bağlamda, neleri temsil ettiği de tartışmada belirtilmelidir.

EK - I

GÖRÜŞME REHBER FORMU ÖRNEĞİ - 1
MOLDOVALI GÖÇMEN KADINLAR GÖRÜŞME FORMU

İzin ve Açıklama

Ben, Marmara Üniversitesi öğretim üyesi Belkıs Kümbetoğlu. Burada bir araştırma nedeniyle bulunmaktayım. Bu araştırma Türkiye'de çeşitli illerde ev içi hizmetlerde çalışan Moldovalı kadınları kapsayacaktır. Araştırma İstanbul'da çalışan Moldovalı kadınların çalışma koşulları, arkadaşlık ilişkileri, memleketle ilişkiler gibi konuları anlama ve ortaya koyma amacını taşımaktadır. Sorularıma vereceğiniz cevaplarınız kesinlikle ve sadece bir araştırma raporunda kullanılacak, adınız tarafımdan saklı tutulacaktır. Araştırmada yer alan soruları sormak için izninizi rica ediyorum. Katkılarınız için teşekkür ederim.

I- KİŞİSEL BİLGİLER

I- 1 Görüşmecinin Doğum Yeri, Yaşı, Eğitimi, Mesleği

Görüşmecinin kişisel bilgileri, doğum yeri, yaşı, eğitimi, mesleği, önceki mesleği, hane büyüklüğü, medeni durumu, çocuk sahibi olup olmadığı, yaşadığı yeri, evde bakım gerektiren birey sayısı ve kim oldukları.

I- 2. Görüşmecinin Moldova'da Yaşadığı Yer Hakkında Bilgiler

Geçim faaliyeti, evli ise eşin işi, bekâr ise, hanede çalışanların işi, yaşanılan yerin nasıl bir birim olduğu (köy, kasaba, şehir), geçmişte de bu yerli mi? daha önce bulunulan yerler, çocukluk mekânları.

II- GÖÇLE İLGİLİ BİLGİLER

1. Memleketten İlk Ayrılış

Memleketten ayrılış tarihi, ayrılış nedeni, kimlerle Türkiye'ye geldiği ne süre kaldığı; neyle geldiği, seyahat süresi, seyahat bedeli. Daha sonraki gelişler, Türkiye'ye gelip gitmeye ne süre

ara verdiği, memlekette ne süre kaldığı, orada iken ne yaptığı, dönüş yeri, tekrar gelme nedeni.

2. İstanbul'a İlk Geliş ve İlk İş

İstanbul'a ilk geliş tarihi, ilk geldiği yer; ilk temasta bulunduğu kişiler, ilk arkadaşlıklar, ilk iş, iş bulmasında kimler yardımcı oldu.

3. İstanbul'da Bulduğu Daha Sonraki İşler

İstanbul'daki diğer işler, kimler bu işleri bulmasında yardımcı oldu, ne sürede buldu, ne süre işsiz kaldı, ne kadar çalıştı, ikinci işinden neden ayrıldı.

4. İş Koşulları

Önceki ve şu andaki işlerin koşulları, ücreti, çalıştığı süre, işin niteliği, işte yardımcı olup olmadığı, işin sağladığı imkanlar, izin süreleri,

5. İş Koşullarında Değişme

İş değiştirme süreci, ne sıklıkla iş değiştirdiği, iş değiştirme nedeni(leri), iş için ödediği komisyonun miktarı, işin gerektirdiği vasıflar, kendisinden işte beklenenler, iş çerçevesinde arkadaşlıklar, işteki zorluklar.

6. Göçün İlk Yıllarına Ait Bilgiler

İlk yıllar anlatısı, sorunları, beklentileri, umutları, geleceğe dair planları. İlk yıllardaki dostluklar, arkadaşlıklar, destekler, yol gösterici, yardım sağlayıcı ilişkiler.

7. İlk Yıllarda Yaşanılan Yere Ait Bilgiler

Yaşanılan şehri kullanma, yararlanma, en çok gidilen alanlar, bu alanlarda kimlerle olunduğu, sorun çözmede kimlere başvurulduğu, yardımlaşma ve yardımlaşma türü.

8. Resmi Makamlarla İlişkiler

Bu ilişkilere ait bilgilerin kendisine nasıl ulaştığı, bunları nasıl kullandığı, arkadaşları ile bilgi değiş tokuşu.

III- ŞU ANDAKİ DURUM BİLGİLERİ

1. Şu Andaki Koşullar, Sorunlar, İlişkiler

Şu anda çalıştığı işin koşulları (ücret, çalışma süresi, çalışılan işin niteliği, kendisinden beklentiler, izin süreleri)

Şu anda nerede yaşandığı ile ilgili bilgiler; içinde yaşanılan ev, imkanlar, sıkıntılar, ev içindeki bireylerle ilişkiler, ev dışında dostluklar, arkadaşlıklar, izin günlerinde neler yapıldığı (en çok

konuşulan konular, en çok görüşülenler) sağlık sorunları neler, nasıl çözülüyor, kimlerden yardım alınıyor.

2. Beklentiler, Umutlar, Gelecek Planları

İlk göç ettiği yıldaki plan ve beklentileri, bunların ne kadarının gerçekleşmiş olduğu, şu andaki beklentileri, umutları, gelecek için planları, daha ne süre gelecekte bu işleri yapmaya devam edeceği, birikimleri için yaptığı planlar.

3. Memleketindeki Durum

Geldiği yerde kimler yaşamakta, bakıma muhtaç birey var mı varsa bunlara kim bakıyor, memleketinde geldiği yıldan bu yana neler değişti (ekonomik koşullarda, aile bireylerinin ilişkilerinde, sosyal durumda), ailesinde bir değişim yaşandı ise kendisinin katkısı var mı, varsa nasıl olduğu.

IV- İSTANBUL VE TÜRKİYE HAKKINDA DÜŞÜNCELER

1. Türkiye'ye Gelmeden Önce Türkiye Hakkında Bilgileri

Bu bilgilerin kaynağı, Türkiye'de akraba veya yakının olup olmaması, varsa kimler ve bunlarla ilişkilerinin nasıl olduğu, memleketinde yaşadığı yerden daha önce Türkiye'ye gelenler, onların anlatıları, Türkiye'den başka ülkelere giden olup olmadığı, kendi ailesinden başka ülkede çalışan olup olmadığı.

2. Şu Anda İstanbul ve Türkiye İçin Neler Düşündüğü

Daha genel olarak Türkiye ve Moldova arasında gidip gelmeler hakkında düşünceleri, iki ülkeyi karşılaştırırsa neler söyleyebileceği, kendi vatandaşlarının bu ve benzeri işlerde çalışmaları hakkında değerlendirmeleri, Türkler bu işlerde nasıl çalışıyor ve rekabet hakkındaki düşünceleri, yeni çevrenin kendisini nasıl etkilediği.

3. Moldova'da Kalan Ailesi İle İlgili Sorunlar

Bunların çözümünde nasıl bir rol oynuyor, özellikle çocukları ile ilgili sorunlar karşısında ne yapıyor, orada en çok kime güveniyor, akrabaları ve arkadaşlarının rolleri, duygusal sorunlar, psikolojik olarak yaşadığı stres, bezginlik ve gibi durumlarda ne yaptığı.

4. Yalnız Bir Kadın Olarak Yeni Çevrede Karşılaşılan Sorunlar

Bulundukları çevrenin kendilerine karşı tutum ve davranışları, bu yeni çevreye uyum konusunda neler yaptığı, bu konularda arkadaş desteği olup olmadığı, bir kadın olarak en çok sıkıntısını çektiği hususlar, bu konuda diğer kadın arkadaşlarının anlatıları.

GÖRÜŞME REHBER FORMU ÖRNEĞİ - 2

KADIN GRUPLARINDA KATILIM, İLETİŞİM VE ETKİLEŞİM GÖRÜŞME REHBER FORMU

İzin ve Açıklama

İsmim Belkıs Kümbetoğlu. Marmara Üniversitesi öğretim üyesiyim. Kadın gruplarında üyelerin katılım, iletişim ve etkileşimine ilişkin bir araştırma yapıyorum. Size bazı sorularım olacak. Sorularıma cevap vermenizi, araştırmaya katılmanızı rica ediyorum. Cevaplarınız bu araştırmanın raporlanmasında kullanılacak bunun dışında, tarafımdan saklanacaktır. Katıldığınız için teşekkür ediyorum.

Görüşmeci Adı Soyadı
Görüşülen Adı Soyadı (Vermeyi kabul ederse)
Görüşme Tarihi
Görüşme Yeri
Görüşme Süresi
Görüşme Kaset Sayısı: A yüzü ( ) B yüzü ( )
Görüşme Reddedildi ise Nedeni

BÖLÜM I Kişisel Bilgiler
BÖLÜM II Katıldığı Toplulukla İlgili Genel Bilgiler
BÖLÜM III Katılım, İletişim ve Verimli Çalışmaya İlişkin
Değerlendirmeler
Bu Alanlardaki Sorunlar
Beklentiler
BÖLÜM IV Gelecekteki Planlar, Programlar
BÖLÜM V Türkiye'deki Kadın Hareketinin Genel Değerlendirilişi ve Her Grubun Bu Harekete Eklemleniş Biçimine İlişkin Değerlendirmeleri.

BÖLÜM I

Kişisel Bilgiler

Doğum yeri
Yaşı
Eğitimi
Medeni Hali
Şu anda çalıştığı işi (faaliyeti)
Ailesi
Nerede Yaşadığı

BÖLÜM II

Katıldığı Toplulukla İlgili Genel Bilgiler

Ne tür bir kadın topluluğu içinde olduğu, (Dernek, Merkez, İletişim Ağı, Platform, diğer vs.)
Kaç yıldır bu topluluk içinde olduğu,
Bu topluluğun kaç yıldır var olduğu,
Kurulduğundan bu yana bir değişiklik geçirip geçirmediği,
Topluluğun nasıl çalıştığı, faaliyetleri,
Kendisinin içinde bulunduğu topluluğun diğer kadın toplulukları ile ilişkisi olup olmadığı,
Nasıl bir ilişkisi olduğu,
Bu topluluk içindeki yeri (üye, idari bir görevde üye, destekleyicisi, vs.)
Bu topluluk içinde neler yaptığı, hangi faaliyetlere katıldığı,
Diğer kadın toplulukları ile ilişkisi olup olmadığı,
Bu topluluk içinde kendini nasıl hissettiği.

BÖLÜM III

Katılım İletişim ve Verimli Çalışmaya İlişkin Değerlendirmeler

İçinde olduğu kadın topluluğunun çalışmaları ile ilgili genel değerlendirmesi (etkinlik, konularında üretkenlik),
Bu konularda, gruptaki diğer arkadaşları ile yaptığı değerlendirmeler,
Bu çalışmaları katılım açısından nasıl değerlendirdiği,
Katılım nasıl olmalı,
Katılımın verimliliği konusunda değerlendirmesi,
Katılımı verimli kılmakta hangi faktörlerin etkili olduğu,
Kendi katılımı konusunda düşünceleri,
İçinde bulunduğu grup içinde üyeler arasında iletişimin nasıl olduğu,
İletişim nasıl olmalı,
Daha iyi iletişim hatları nasıl açılmalı,

Diğer kadın grupları ile olan iletişimi,
Topluluğun oluşturduğu iletişim ağının yeterli olup olmadığı,
Yetersizse, nedenleri hakkında düşünceleri,
Kadınlar arası iletişimde sorunların nelerden kaynaklandığı,
Bu sorunların çıkış noktaları olarak neleri gördüğü,
Topluluk içinde herkesin kendisini yeterince ifade edip edemediği,
Kendini ifade edişte yaşanan zorluklar, var olan güçlükler,
Kadın grubu içinde kadınlar arasında en çok hangi konuların ortaya çıktığı,
Bu konuların tartışılmasında kadınların kullandıkları üslubun özelliklerinin ne olduğu,
Aşağıdaki kavramların kendisinin de içinde olduğu grubu düşünerek neler ifade ettiği

(Biz, Yakınlık, Bağımsızlık, Başarı, Statü, Mevki, Hiyerarşi, Eşitlik, Otorite, Yardım, Güven, Dayanışma, Denetim, Paylaşım, Popülerlik, Bilgi, Benzerlik, Destek, Güç vs.)

Birlikte olduğu grupta ne tür ilişkilerin, ilişki biçimlerinin yaygın olduğu (Dayanışmacı, destek verici, otoriter, emredici, rekabetçi, bağlantı kurmaya önem veren, sevgi ve dostluğa önem veren, bazen otoriter, bazen rekabetçi, bazen dayanışmacı vs.),
Hangi ilişki biçimini ideal bulduğu,
Kendi grubunda bunun nasıl gerçekleşeceğine ilişkin düşünceleri,
İdeal bir grup atmosferi için neler düşündüğü,

BÖLÜM IV

Gelecekteki Planlar-Programlar

İçinde bulunduğu topluluğun geleceğe ilişkin planlarının neler olduğu,
Gelecek beklentileri içinde en önemlilerinin neler olduğu,
Gelecekte kadın gruplarında çalışmaların neleri kapsayacağı,
Kadınların kadın gruplarına katılımında bir artış olup olmayacağı,
Kadın katılımlarını çoğaltmak için gelecek projeleri,
Türkiye'de kadın hareketinin geleceği hakkında düşünceleri.

BÖLÜM V

Türkiye'de Kadın Hareketinin Değerlendirilişi

Kadın hareketini nasıl görüyor,
Kadın hareketini genel olarak nasıl değerlendiriyor,
Kadın hareketinin nasıl olmasını istiyor.

EK-II
TABLOLAR

Sosyal Bilimlerde Teorik Yaklaşımlar

	Pozitivizm	Yorumsamacılık	Eleştirel Okul
Gerçek	- Nesnel, - Duyularla algılanabilir, - Evrensel kurallarla yönetilir, tekil bir biçimde algılanabilir	- Öznel, - Yaratılır, inşa edilir, - Yorumlanır.	- Gerçek karmaşıktır görüngüler ve özler vardır, - İnsanlar tarafından yaratılmıştır, - Çelişkilerle dolu, çatışmalarla doludur, - Baskı ve sömürü temelinde oluşturulur.
İnsanlar	- Akılcı bireylerdir, - Dışlarında var olan kanunlara uyarlar, - Kendi özgür iradeleri ve isteklerinden çok bu kurallara uyarlar.	- Dünyalarının yaratıcıları onlardır, - Dünyaya anlam verirler, - Dışsal kanunlarla sınırlanamazlar, - Anlam dünyaları oluştururlar.	- Kendi kaderlerinin dinamik yaratıcılarıdır, - Baskılanmış, - Sömürüye maruz kalmış, - Yabancılaşmışlardır, - Kendi gizli potansiyellerini gerçekleştirmezler.
Bilim	- Katı, kesin kural ve işlemlere dayanır, - Tümden gelimlidir, - Kanunlara düzenliliklere ulaşılır, - Değerden bağımsızdır (value-free)	- Bir sağduyudur, - Tüme varımcıdır, - Anlamsal sembol ve işaretlerle yüklüdür, - Yorumlamalara dayanır, - Değerden bağımsız değildir.	- Koşullara önem vermelidir, - Özgürleştiricidir, - Güçlendiricidir, - Sistemin dinamiklerine dayanır, - Değerden bağımsız değildir.
Araştırmaların Amacı	- Olguları, neden-sonuç ilişkisini açıklamaktır, - Tahmin etmektir, - Olgulara dayanmaktır.	- Dünyayı yorumlamaktır, - Sosyal gerçekliği anlamaktır, - Anlamlara önem vermektir.	- Gerçek ilişkileri kavramak için yüzeyin altına inebilmektir, - Mitleri ve illüzyonları açığa çıkarmaktır, - Sahte, yanlış, klişe, inanç, fikir ve yargıları değiştirmektir, - Güçlendırmektir.

Kaynak: S. Sarantakos (1993) *Social Research*, Mc Millan Press, Londra, s.38-39

Sosyal Araştırmaya İki Farklı Bakış Özellik

	Niceliksel Yöntem	Niteliksel Yöntem
Gerçeğin Doğası	Nesnel, basit tekil, duygularla anlaşılabilir.	Öznel, problematik, bütüncül bir sosyal yapılanmadır.
Sebep – Sonuç	Sebep-sonuç ilişkisi ile sosyal olguları açıklamak mümkündür.	Deterministik değildir, sebep sonuç ilişkileri çok yüzlüdür.
Değerlerin Rolü	Değerden bağımsız, (araştırma değerden bağımsız olmalıdır).	Değer yüklü, (değerden bağımsız araştırma olamaz).
Doğal ve Sosyal Bilimler İlişkisi	Tümevarımcı, doğal bilimlerin yöntemi sosyal bilimlerde uygulanabilir. Kesin prensipler vardır.	Doğal ve Sosyal Bilimler farklıdır. Çok kesin katı kurallar yoktur. Yorumlar vardır.
Yöntemler	Niceliksel, matematiksel, istatistik kullanımı yaygındır.	Niteliksel istatistiklere daha az önem verilir, sözel ve niteliksel çözümlemeler önemlidir.
Araştırmacının rolü	Araştırmacının rolü pasif, araştırma öznesinden uzak, ayrı, "bilen" konumundadır.	Araştırmacının rolü aktif, bölen ve bilinmek istenen arasında interaktif ve ayrılamaz bir ilişki vardır.
Genellemelere Varma	Tüme varımcı genellemeler ve genel hükümlere ulaşmak amaçtır.	Çözümleyici ve kavramsal genellemeler, zaman, yer ve bağlama özgündür
Veri Toplama	Yapılandırılmış veri toplama teknikleri kullanılır	Daha esnek, yarı yapılandırılmış veya yapılandırılmamış veri oluşturma teknikleri kullanılır.

Ekler

Sosyal Bilim Araştırmalarında İki Farklı Yöntem

İşlemler	Niceliksel Yöntem	Niteliksel Yöntem
Hazırlık	Tanımlar açık belirgin, Varsayılanlar araştırma öncesi formüle edilir,	Tanımlar genel ve gevşek bir yapı gösterir, Varsayımlara çalışma süresinde ulaşılır,
Araştırma Düzeni	Yapısı titizlikle planlanır,	İyi planlanmış, fakat kuralları önceden katı bir biçimde belirlenmiş değil,
Örneklem	Örneklem, titizlikle seçilir,	Örneklem titizlikle seçilir, fakat teşvik edici olması beklenir,
Veri Toplama	Niceliksel yöntemler kullanır, Veri toplama araştırmacıdan başkalarınca da yapılır,	Nitelikse! yöntemler kullanır, veri oluşturma araştırmacı tarafından yapılır,
İşlemler	Sayısal istatistikler kullanılır, Tüme varan genellemelere ulaşılır.	Analizler yapılır, çıkarsamalar belirli bağlamalara dayanır. Analitik genellemeler yapılır.

Kaynak: D. Silverman, "Interpreting Qualitative Data", Sage Pub., Londra, 1993, s.99.

Sosyal Bilim Araştırmalarında İki Farklı Analiz

Niceliksel Analiz	Niteliksel Analiz
1- Amacı sosyal hayatı açıklamak (Sosyal olanı, yapı ve sosyal olguyu açıklamak)	1- Amacı sosyal hayatı anlamak (Sosyal olarak oluşturulan anlam bütünlüklerini yorumlamak)
2- Kanun benzeri hükümlere varmak, neden sonuç ilişkisi kurmak,	2- Gerçekliği olduğu gibi tanımlamak, İnsan davranışlarının arkasındaki anlamı ortaya çıkarmak,
3- Teori sınamayı amaçlar,	3- Teori yaratmayı amaçlar,
4- Nesnel yaklaşım kullanır,	4- Öznel yaklaşım kullanır,
5- Şeyler niçin olmaktadır ile ilgilidir, neden-sonuç ilişkisini temel alır.	5- Daha yorumlayıcı, şeyler nasıl olurla ilgilidir, anlamı temel alır,
6- Tarihsel değildir, belirli bir zaman ve mekân üzerine açıklamalar verir,	6- Tarihseldir, daha geniş sosyal ve tarihsel bağlamları kavrayarak anlamak ister,
7- Kapalı, sınırlı, planlı bir yaklaşım,	7- Açık, esnek, tüm boyutlarda sonradan değişime maruz kalabilir,
8- Araştırma süreci daha önceden belirlenmiştir,	8- Araştırma süreci katılımcılarca etkilenip, yönlendirilir
9- Araştırmacı kendisini cevaplayıcıdan belli bir uzaklığa yerleştirir,	9- Araştırmacı kendini cevaplayıcıya göre yerleştirir, tarafsız bilgi toplayıcıdır. yakındır. Arkadaşça etkileşim ve iletişime, önem verir,
10- Statik ve dingindir,	10- Dinamiktir,
11- Parçalara önem verir,	11- Bütüncüldür,
12- Farkların incelenmesine öncelik verir,	12- Benzerliklerin incelenmesine öncelik verir,
13- Tümden gelim, genellemeci hipotezler test edilir,	13- Tüme varım, keşfedici doğrultuda genel örüntülere varır, hipotezler yerine sorular ve sorunlarla örüntüleri anlamaya çalışır,
14- Analizler ölçümlere dayanır	14- Analizler çıkarsamalara dayanır.

Kaynak: S. Sarantakos, *Social Research*, Macmilan Press, Londra, 1993.

EK - III

TÜRKİYE'DEN NİTELİKSEL ARAŞTIRMA ÖRNEKLERİ

1- Hacettepe Üniversitesi, Nüfus Etütleri Enstitüsünce Gerçekleştirilen,'Niteliksel Araştırma: Gebeliği Önleyici Yöntemler ve İstemli Düşükler' Nüfus ve Sağlık Araştırması Soru Kağıdı Hazırlık Çalışması - 2003

Türkiye'de niteliksel yöntem ve teknikler kullanılarak yapılan araştırmalara ilk örnek olarak, Hacettepe Üniversitesi, Nüfus Etütleri Enstitüsünün, 2003-Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırmasının soru kağıdının geliştirilmesine katkı sağlanması amacıyla, Ankara, Trabzon, Adana ve Van illerinde 15-49 yaş grubundaki toplam 65 kadınla, derinlemesine görüşmeler yaparak gerçekleştirdiği çalışma seçilmiştir.

Niteliksel araştırma yönteminin niçin seçildiği, araştırma raporunda şöyle açıklanmaktadır. Yürütülen araştırmayla, gebeliği önleyici yöntemlere yönelik bilgi, bilginin kalitesi, bilginin hangi kaynaklardan elde edildiği, kadınların hangi kavramları kullandıkları ve bu kavramların niceliksel araştırmada kullanılan kavramlarla benzer olup olmadığı, yöntem kullanımının önündeki engellerin neler olduğu, istemli düşük tercihi ve gebeliği önleyici yöntemlerin kullanılması konusunda kadınların duyguları, düşünceleri, niyetleri algıları ve tutumları detaylı olarak ve bütünlüklü bir bakış açısıyla alınmaya çalışılmıştır". (HÜNEE, 2003: 2).

Araştırma örneklemi, "çalışmanın konusuna paralel bir şekilde, 'amaçlı olarak' ve belli kriterler belirlenerek, bu kriterlere göre yansız seçimler yapılarak" oluşturulmuştur (HÜNEE, 2003: 3).

Araştırmanın "gebeliği önleyici yöntem bilgisine ait veriyi", bu bilginin kaynaklarını etkileyen ekonomik, sosyal ve kültürel faktörleri daha anlaşılabilir "(HÜNEE, 2003: 10) kılmayı hedefleyen yaklaşımı, bu konuda daha önce yapılan niceliksel araştırmalarda elde edilen bilgilerle karşılaştırmalı bir biçimde ele alışı ve niteliksel yöntem kullanarak yapılan bir araştırmanın nasıl farklı bir

sonuca götürebileceğini göstermesi açısından önemi büyüktür. Örneğin,

HÜNEE; Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırmasında (TNSA), toplayacağı gebeliği önleyici yöntem bilgisine temel olacak sorunun biçimini, bu araştırmadan sonra değiştirmiştir. "Niceliksel araştırmalarda genel olarak gebeliği önleyici yöntem bilgisine ait veri, "...yöntemi biliyor musunuz?" yerine "...yöntemi duydunuz mu?" sorularıyla toplanmaktadır. Niteliksel araştırma ile yöntemleri duymuş olan kadınları, o yöntemi her yönüyle (isim, etki, kullanım durumu, ulaşılma durumu vs.) tanıyıp tanımadıkları, bir başka deyişle "gerçek bilgi" olarak tanımlanabilecek bilgiye sahip olup olmadıkları ortaya konulmaya çalışılmıştır" (HÜNEE, 2003: 10). Böylece "gerek görüşmeler yapılırken, gerekse görüşmelerin değerlendirilmesi sırasında "bilmek", "duymak", "kullanmak" kavramlarının pratikte nasıl bir ilişki ortaya koydukları irdelenmiştir" (HÜNEE, 2003: 10).

Araştırmanın bulguları, gebeliği önleyici yöntem bilgisi söz konusu olduğunda kadınların bilmek, duymak ve kullanmak açısından nasıl farklılıklar gösterdiğini ortaya koymaktadır. "Görüşülen kadınların bilgilerinin çoğunlukla duyumlardan ibaret ve yetersiz olduğu anlaşılmıştır. Kadınlar yöntemlerin gerçek nitelikleri hakkında bilgilerden çok başkalarının deneyimlerinde ortaya çıkan sağlıklı ya da sağlıksız / doğru ya da yanlış durumlarla ilgilenmektedir. Bilgi paylaşımları da, daha çok olumsuz deneyimler üzerinden yapılmakta, ya da akılda kalanlar çoğunlukla olumsuz deneyimler olmaktadır. Yöntem seçimi de bu duyumların pratiğe yansıması olarak ortaya çıkmaktadır. Duymak ve bilmek farklılaşırken, bilinenin ne olduğu daha da önem kazanmaktadır" (HÜNEE, 2003: 82).

HÜNEE'nin Niteliksel Araştırmasının, bulguları itibarı ile üzerine gidilmesi gereken sorun alanlarının ortaya çıkışını göstermesi açısından önemi büyüktür. Örneğin, "çocuk sahibi olmayan kadınların" çocuk sahibi olmak için (tıbbi ve/tıbbi olmayan yollarla) yoğun bir çaba içinde bulunduklarını, üreme sağlığı hizmetlerinin sunumundaki kaliteyi ve bunun kadınların bilgi düzeyine yansımasını gebeliği önleyici yöntemlere ilişkin bilginin "gerçek bilgi" olup olmadığını" (HÜNEE, 2003: 85) göstermesi açısından önemi büyüktür. Ayrıca üreme sağlığı gibi çok önemli bir konuda, kadınların kavramlaştırmalarına kendi ifadeleriyle ulaşmayı sağlamış olması ve yapılacak niceliksel araştırmanın soru kağıdının hazırlığında önemli bir temel oluşturması da dikkat çekici bir katkıdır "Bu bulgular, TNSA- 2003'ün sorularının ifadelendirilmesinde kültürel

ve bireysel farklılıkların dikkate alınmasını ve soru kağıdı tasarımında tüm kesimleri kapsayan bir dilin kullanılması gerekliliğini bir kez daha göstermektedir" (HÜNEE, 2003: 86).

2. İstanbul'da Madde İstismarı: Hızlı Değerlendirme Çalışması, 1996-1997*

Bu çalışma, Alkol ve Madde Bağımlılığı Tedavi ve Araştırma Merkezi (AMATEM), Hacettepe Halk Sağlığı Vakfı (HHV) ve Birleşmiş Milletler Madde Kontrol Programı (UNDCP) işbirliği ile 16 araştırmacının oluşturduğu proje ekibince, 1995-1996'da gerçekleştirilmiştir.

Çalışmanın amacı, proje raporunda şöyle açıklanmaktadır: "Ağırlıklı olarak niteliksel çalışmalar içeren bu proje, İstanbul'da madde istismarının doğmasını ve yaygınlığını ortaya koymak amacı ile geliştirilmiştir. Amaçlar biraz daha açılacak olursa, maddeyi kötüye kullanan kişi/grupların ve onlarla doğrudan ilişkisi olsun veya olmasın, içinde yaşadıkları toplum ve kültürün bu konu ile ilgili olarak bakış açılarını kavramak, bu konudaki bilgi düzeyini saptamak, İstanbul'da madde kullanımının özellikleri ve çapı hakkında fikir sahibi olmak ve derhal alınması gereken tedbirlerin, hem maddeyi kötüye kullananların oluşturduğu alt kültür(ler), hem de daha geniş olarak yaşadıkları toplumun değişik kesimlerinin oluşturduğu alt kültür(ler) için uygun ve geçerli olmasını sağlayacak ipuçlarını ortaya çıkarmak şeklinde özetlenebilir" (AMATEM ve HHV 1996: 3).

Araştırmanın yönteminin niteliksel yöntem olarak belirlenmesini, bu konudaki önceki çalışmaları karşılaştırarak açıklayan yazarlar;

> Bu konularda sadece niceliksel yöntemlerin kullanıldığı çalışmalardan elde edilen bulgular ve analizler son derece kısıtlı kalmaktadır. Oysa niteliksel ve niceliksel yöntemlerin bir arada kullanıldığı Hızlı Değerlendirme Metodolojisi (HDM), madde bağımlılığı ile ilgili problemlerin kapsamı doğasının belirlenebilmesi ve bunların iyileştirilebilmesi için çözümler önerebilen bir yaklaşım içermektedir. Diğer yöntemlerden farklı olarak Hızlı Değerlendirme Metodolojisinde, ağırlıklı olarak niteliksel sosyal bilimler metotları ve teknikleri kullanılmaktadır" demektedirler (AMATEM ve HHV, 1996: 7).

---

* AMATEM ve HHV (1997) "Niteliksel Araştırma İstanbul'da Madde İstismarı" isimli proje kapsamında UNDCP'ye sunulan rapor.

Bu araştırmada, yarı yapılandırılmış görüşmeler ve odak grup tartışmaları ana veri oluşturma teknikleri olarak kullanılmıştır. Araştırmanın hedef gruplarının belirlenmesinde AMATEM'de Temmuz 1996'da yatmakta olan hastalarla yapılan görüşmeler temel alınmıştır. Ayrıca Balıklı Rum Hastanesi Bağımlılık Kliniği'nde de hastalarla görüşülmüştür. Aynı hastanede odak grup tartışması yapılmıştır. "Temmuz ve Ağustos aylarında metodoloji geliştirmek amacı ile" yapılan bu niteliksel çalışmaların (AMATEM ve HHV, 1996: 10) yardımı ile görüşmelerin yapılacağı hedef gruplar tespit edilmiştir. Araştırmanın niteliksel bölümünün yanı sıra niceliksel bölümü de vardır. İstanbul'da, "İstanbul Büyükşehir Belediyesi sınırları içinde 12–65 yaş arası toplam 1550 kişi ile" yüz yüze görüşülmüştür. "Örneklem seçiminde, ilçelerin yaş, cinsiyet ve eğitim durumuna ilişkin dağılımları ile orantılı olarak kotalar hazırlanmıştır" (AMATEM ve HHV, 1996: 11).

Araştırmada toplumda yaygın zihniyeti yansıtan şu sözle sık sık karşılaştıklarını belirten yazarlar, "Esrar ottur, günahı yoktur", böylece tehlikeli bir bağımlılık olan esrarın masum gösterilmesinin yaygınlığını vurgulamaktadırlar (AMATEM ve HHV, 1996: 15).

Araştırmanın çarpıcı bulguları olarak, görüşülen kişilerin "maddelerin, kötüye kullanılması ve hızla yayılmasını, bir hekimin genetik özelliklere değinmesinin dışında, bağımlılığın hemen hemen herkes tarafından sosyal ve psikolojik nedenlerle açıklanmasını, ailelerin çocuğu maddeye iten tutumlarını (ilgisizlik veya aşırı ilgi), vurgu yapıldığını, kişiliğin yatkınlığını, adolesanların özelliklerinden (merak ve özentiden) yararlanılmasını belirttikleri görülmektedir (AMATEM ve HHV, 1996: 15)

Niteliksel araştırmanın esas katkısını ise, 'bağımlılık sözcüğünün' kendisinin nasıl algılandığını göstermesinde, uyuşturucu ve uyarıcı arasındaki farkın toplumun her kesiminde net bir biçimde bilinmediğinin ortaya konmasında, maddeleri pazarlayanların pazarlama yöntemlerini gayet iyi bildiklerinin saptanmasında, kullanıcıların yaklaşımlarının kullananların sayısının artışındaki rolünün ortaya konmasında, doktor ve eczacıların yaklaşım ve düşüncelerinin öneminin vurgulanmasında görebilmek mümkündür.

Niteliksel yöntemle oluşturulan bilgilerin, bu konuda karar alıcılara çeşitli önerilerle ulaştırılan ayrıntıların sorunun çözümünde önemli bir temel ile olacağı ve farklı örnekleri çözüm için ipuçlarını kapsadığı anlaşılmaktadır.

3. İstanbul'da Üç Hastanede Gebelik ve Doğum Hizmetlerine Yakından Bakış[*]

Bu araştırma sağlık alanında, önemli sorunlardan biri olan gebelik ve doğum hizmetleri konusunda yapılmış, niceliksel ve niteliksel yöntemin birlikte kullanıldığı bir alan araştırmasıdır. Gebelik ve doğum hizmetlerinin kalitesini ve gelecekte bu hizmetlerin iyileştirilebilmeleri için önerileri ortaya koyma amacıyla, "biri SSK, biri devlet, diğeri özel üç hastanede 2001-2002 yıllarında gerçekleştirilmiştir. Hastanelerde yaklaşık iki ay süren bir dönemde gebelik, doğum ve doğum sonrası hizmetleriyle ilgili bilgi toplanmıştır" (Turan ve diğerleri, 2003: 6).

Araştırmanın niteliksel çalışması, sağlık çalışanları ve doğum yapan kadınlarla derinlemesine görüşmeler ve antenatal ve doğum sonrası hizmetleri alırken kadınların gözlemlenmesi ve doğum hizmeti veren çalışanlarla yapılan toplantılara dayanmaktadır. Niceliksel çalışmada, "kadınların aldıkları doğum hizmetlerine ilişkin görüşleri yapılandırılmış bilgi formları aracılığıyla" alınmıştır (Turan ve diğerleri, 2003: 34). Toplam 300 kadınla anket uygulaması gerçekleştirilmiştir. Niceliksel veriler EPİ-INFO ve SPSS for windows (Version 11.0) programlarında analiz edilmiştir. Niteliksel verilerin analizi için Ethnograph (Version, 5.07) programı kullanılmıştır (Turan ve diğerleri, 2003: 8).

Araştırmada elde edilmek istenen veriler, "altı kalite öğesine göre (seçenek sunma, bilgi ve danışmanlık, teknik yeterlik, kişiler arası ilişkiler, süreklilik ve uygunluk/ulaşılabilirlik) değerlendirilmiştir (Turan ve diğerleri, 2003: 8).

Araştırmanın bulgularının, "İstanbul'da sınırlı sayıda örnek üzerine yapılan bu çalışmanın sonuçlarının genellenemeyeceğini, ancak elde edilecek bulguların, Türkiye'de sunulan gebelik ve doğum hizmeti veren kuruluşlarda hizmetlerin niteliğinin iyileştirilmesi için yöneticilere ipuçları verebileceği ve çalışmanın temel amacının da bu olduğu" vurgusu ile sunulduğu (Turan ve diğerleri, 2003: 7) görülmektedir.

Temel bulguların, "hizmetlerin çok düşük ücretle çok sayıda kadına hizmet verilmesi, hizmeti alan kadınların benzer özellikler göstermesi, gebelik izleniminde basit ancak önemli işlemlerden kan basıncı gibi ölçümlerin ihmal edilmesi, tehlikeli belirtiler hakkında

---

[*] J.M. Turan, N. Ortaylı, H. Nalbant ve A. Bulut, *İstanbul'da Üç Hastanede Gebelik ve Doğum Hizmetlerine Yakından Bakış,* İ.Ü. Tıp Fakültesi, Kadın ve Çocuk Sağlığı Eğitim Araştırma Birimi Yayınları, İstanbul, 2003.

bilgilendirmenin yetersizliği ve kayıtların sürekliliğinin olmayışı (SSK için)" şeklinde sıralanmaktadır (Turan ve diğerleri, 2003: özet).

Araştırmada çoklu yöntem ve tekniklerin birlikte kullanılmasının gereği ve önemi araştırmacılarca şöyle açıklanmaktadır; "Çalışmada kullanılan kavramsal çerçeve doğrultusunda bilgilerin farklı yöntemlerle toplanması, hastanelerde verilen hizmetleri derinlemesine incelemeyi ve sorunları anlamayı kolaylaştırmıştır. Soru formu ile elde edilen bilgiler ve istatistiklerin kullanımı gibi niceliksel yöntemlerin yanı sıra, gözlem listeleri yapılması ve derinlemesine görüşmelerde niteliksel yöntemlerin kullanılması, hastanelerdeki hizmeti bütün olarak kavramayı sağlamıştır" (Turan ve diğerleri, 2003: 23).

4. Kadın Gruplarında Yapı ve Katılım Sorunları[*]

Bu araştırma kadın gruplarının yapı ve katılım sorunlarını niteliksel yöntem ve tekniklerin kullanılmasıyla inceleyen bir alan çalışmasıdır. Çalışmanın kapsamı, kadın gruplarında bir araya gelen kadınların katılımı nasıl algıladıkları, aktif ve pasif katılımlarını, nasıl bir kadın grubu içinde olmak istediklerini ve ne türden bir etkileşim ve iletişim ağı yaratabildikleri gibi temel konuları içermektedir.

Araştırma 1997'de İstanbul'da 10 kadın grubunun temsilci veya temsilcileriyle görüşmeler yapılarak gerçekleştirilmiştir. Gruplar kendilerini tanımladıkları biçimde adlandırılmış, iki 'platform', üç 'dernek', iki 'grup', bir 'merkez', bir 'vakıf' ve bir 'kültür evi' temsilcisiyle görüşülmüştür.

Araştırma boyunca gerçekleştirilen görüşmeler, gruplar hakkında genel bilgileri (kuruluş yılı, üye sayısı, kuruluş amacı, faaliyetleri), katılım ve iletişim konusunda değerlendirmeleri, gelecek planlarını ve Türkiye'deki kadın hareketinin genel değerlendirilişini içeren soruları kapsamıştır (Bkz. Görüşme Rehber Formu). Araştırmada niteliksel yöntemin esas veri oluşturma tekniği olan derinlemesine görüşme tekniği kullanılmıştır. Yarıyapılandırılmış bir mülakat rehber formu temel alınarak konuşmalar sürdürülmüş, bireysel ve durumsal farklılıklara göre yeni soruların ilavesi ile rehber formun içeriği genişletilmiştir. Araştırmada kullanılan görüşme rehber formunun temel iskeleti üç ana kavram etrafında oluşturulmuştur. Bunlar; katılım, etkileşim

---

[*] B. Kümbetoğlu, "Kadın Gruplarında Yapı ve Katılım Sorunları", *Yerli Bir Feminizme Doğru,* A. İlyasoğlu ve A. Akgökçe (Der.), Sel Yayınları, İstanbul, 1998.

ve iletişimdir. Görüşülen kadınlardan, gruplarının yapısını bu üç kavram temelinde değerlendirmeleri istenmiştir. Sorular bu üç alandaki sorunlar, beklentiler ve/veya olmalı gelişmeleri ortaya çıkarıcı biçimde düzenlenmiştir. Ancak öncelikle kadınların içinden geldikleri koşulları ve sosyal çevrelerini anlamak için kişisel bilgiler ve hane bilgileri sorulmuştur. Bu alanda kişinin vermek istediği kadar ayrıntılı bilgi alınmıştır.

Araştırmanın niteliksel bir yöntemle gerçekleştirilmesinin nedeni, bu konuda niceliksel yöntem ve tekniklerle ancak belirli bir düzeyde ortaya çıkarılabilecek olan verinin, niteliksel yöntem ve tekniklerle kadınların kendi ifadelerinden, anlatılarından derlenebilmesine imkân vermesindendir.

Araştırmanın evreni, belli bir siyasete bağlı olmaksızın varlıklarını sürdüren kadın gruplarıdır. Araştırmanın örneklemi kartopu yöntemi ile oluşturulmuştur. Derinlemesine görüşmeler kadınların üyesi oldukları veya bir süredir devam ettikleri grupların kendi mekânlarında gerçekleştirilmiştir.

Araştırmanın bant çözümleri yapıldıktan sonra, oluşturulan veri bütünü, görüşme rehber formunda kullanılan ana kavramlar eksen alınarak kodlanmıştır. Ayrıca görüşme sırasında ortaya çıkan diğer kavramlar da kodlama için kullanılmıştır. Görüşme verilerinin analizi görüşme sayıları çok fazla olmadığından elle yapılmış, Bilgisayar Destekli Veri Analizi Programlarından yararlanılmamıştır.

Araştırmada görüşülen kişilerin özellikleri dikkate alındığında bazı benzerlikler göstermiştir. Görüşülen kadınların sınıfsal profilleri benzerlikler göstermektedir. Orta sınıftan ve eğitimli olan (çoğunlukla yüksek okul, lise eğitimi alanlar) kadınlar sadece yaş kriterine göre farklılıklar göstermiştir. Derneklerde bir araya gelen kadınlar, daha çok orta yaş grubunda iken, diğer gruplarda kadınlar daha genç denilebilecek yaşlardadırlar (18'den 40'a bir dağılım içinde).

Araştırmanın bulguları arasında öncelikle belirgin olan, kadın gruplarında bir araya gelen kadınların önceki yıllarda çeşitli siyasal, sosyal dernek veya gruplarda birlikteliklerinin oluşudur. Grupların hepsinde, 1980'li yıllardan bu yana gelen çeşitli kadın kampanyaları, aktiviteleri ve imza girişimlerine katılım ve sürece destek veren üyeler bulunmaktadır.

Kadın gruplarının çoğunda olduğu bu gibi gruplardaki kadınlar da gönüllü çalışan, eğitimli, meslek sahibi, kentli orta sınıf kadınlardır Faaliyet ve programları ile bu gruplar genel bir örgütlenmeden çok yerel düzeylerde çeşitli projeler bazında çalışmaktadırlar.

Katılım-etkileşim ve iletişim üç ana kavram olarak kadın gruplarının yapısını etkilemektedir. Katılım, grupların yaşamlarına devam etmeleri, planlarını gerçekleştirebilmeleri, yaygınlaşabilmeleri ve etkileşebilmeleri için çok önemli bulunmuştur. Katılım çoğaltabilmenin yolu olarak, sıcak, yakın bir ortam yaratmaktan, özel konuşmalardan doğan bilgi ve güvenin oluşturulmasına dikkat çekilmiştir.

Etkileşimi etkileyen başlıca faktör olarak grup içinde üyeler arasındaki üslup belirginleşmiştir. Değişik amaç ve hedeflerle bir araya gelen kadınlar arasında daha sağlıklı iletişimi mümkün kılacak dikkatli ve özenli bir üslubun önemine dikkat çekilmiştir.

Etkileşim ve iletişim konularında sorunlar ve iletişimin niteliği ve yeterliliği hakkındaki değerlendirmelerde belirtilen hususlar hemen tüm kadın gruplarında birbirine benzer mahiyettedir.

Görüşülen kadınlar kadın grupları arasında iletişimin yetersizliğinden söz ederek, "beraber yapma" zihniyetinin gelişmesi gerektiğini vurgulamışlardır. Ayrıca var olan ilişki biçimlerini sorgulayan kadınlar, yeni iletişim biçimlerine ihtiyaç duyduklarını da belirtmişlerdir.

5. Türkiye'de "Sanki Hastalık" Tanısının Toplumsal İnşası: Klinisyenlerin "Tanı Koyma" Pratiği, Hastaların "Özne Duruşları"ndan Seslendirilen Anlatıları***

S. Usubütün'ün (2003) yaptığı doktora çalışmasının amacı, Türkiye'de "sanki hastalık" "tanı"sını ve "sanki hastalık" "hasta"sını iki farklı çalışma ile birarada incelemektir. Bu araştırmalardan birincisi ile Türkiye'de klinisyenlerin "sanki hastalık" hastalarına "tanı koyma" pratiğini Kronik Yorgunluk Sendromu (KYS) tanısı üzerinden irdelemiş, bu bölümde tanıtılan niteliksel bir çalışma olan ikinci araştırmasında ise "sanki hastalık" hastalarının bu rahatsızlıklarını deneyimlerken profesyonel söylemlerce oluşturulan "özne duruşlarını" ne şekilde sahiplendiklerini ve hastaların bu duruşları benimseyerek veya reddederek inşa ettikleri hasta kimliklerini, Ayrımlaşmamış Bedenselleştirme Hastalığı (ABH) ve Fibromyalji Sendromu (FMS) tanılarına sahip olgular aracılığı ile incelemiştir.

"Sanki hastalık", hekim tarafından nesnel patolojik kökeni henüz gösterilemeyen ancak hasta tarafından öznel yakınmalarla dile getirilen rahatsızlık durumlarına verilen isimdir.

S. Usubütün (2003) "Social Construction of "Pseudo Disease" in Turkey: Clinicians' Practice of "Giving Diagnosis", Patients Voices from "Subject Positions". PhD thesis, METU: Ankara.

Söylem psikolojisi araştırma paradigmasında yer alan bu araştırmada dayanılan kuramlara göre, söylemler kişilerin kaplayabileceği özne duruşları oluştururlar ve bu özne duruşlarının sahiplenilmesi ile toplumsal yaşamda özneler kendilerini var ederler. Davies ve Harre'nin (1995, Usubütün 2003 içinde) Konumlanış Kuramı (Positioning Theory) öznelliği, ortamda hazır bulunan özne duruşlarının sahiplenilmesi veya reddedilmesi olarak kavramsallaştırmaktadır. Bu kuram özneyi kendi seçimlerini yapan ve toplumsal etkileşim sürecinde bir konumdan diğerine yer değiştiren eylemci (agent) olarak çizmektedir. Ülkemizde "sanki hastalık" tanıları söz konusu olduğunda, bu tür hasta-kimlik inşasının esas olarak hasta-hekim karşılaşması sırasında yaşandığı ve diğer sosyal aktörlerin kimlik inşa sürecinde fazlaca bir rol üstlenemediği gözlemlenmektedir. Bu olgu çalışmasının kuramsal temelini oluşturan "sanki hastalık" özne duruşlarını sağlayan profesyonel söylemler S. Usubütün'ün (2003) çalışmasında şu şekilde özetlenmiştir:

- Semptom raporlayan özne duruşu (kişi özellikleri: "abartılı yakınan kişi" veya "manipulatif kişi")
  Psikolojik çatışmalar sonrasında (immünolojik olarak) hastalıklara duyarlı özne duruşu (kişi özelliği: "hassas")
  Psikolojik çatışmalar sonrasında (psikodinamik olarak) hastalıklara duyarlı özne duruşu (kişi özelliği: "histerik")
  Kendini-arttıran ve kendini-doğrulayan tarzda yükseltici (amplifier) özne duruşu (kişi özellikleri: "nörotik" veya "aleksitimik" veya "yüksek beden farkındalığı" veya "aşırı hastalık endişesi")

Araştırmanın Yöntemi şöyle açıklanabilir. Tanı konabilen "sanki hastalık" kategorilerinden Ayrımlaşmamış Bedenselleştirme Hastalığı (ABH) ve Fibromyalji Sendromu (FMS) olan üç tipik olgu ile çalışılmıştır.

PERİ: Kadın, 35 yaşında, bekâr, lise mezunu; başvuru semptomu: yorgunluk, baş ağrısı, karında şişlik; tanısı: Ayrımlaşmamış Bedenselleştirme Hastalığı.

ALİ: Erkek, 20 yaşında, bekâr, lise mezunu; başvuru semptomu: baş ağrısı, baş dönmesi, nefes darlığı, çarpıntı; tanısı: Ayrımlaşmamış Bedenselleştirme Hastalığı (anksiyete komponenti ile).

LALE: Kadın, 39 yaşında, evli, lise mezunu; başvuru semptomu: kalçada ağrı; tanısı: Fibromyalji Sendromu.

Hastalar ile biri klinikte diğeri evde olmak üzere iki ayrı görüşme yapılmıştır. Bu görüşmelerde kapsanan konular: deneyimlerinin meşruiyeti, psikosomatik semptom oluşması, hastalık inancı-

nın büyütülmesi, kişisel özellikler olarak: abartılı yakınan kişi, manipulatif kişi, nörotik kişi, aleksitimik kişi, beden farkındalığı yüksek olan kişi ve abartılı hastalık endişesi taşıyan kişi. Bu görüşmeler için hazırlanan eğitim rehberi ile hastaların kendi hastalık-rahatsızlık durumları hakkında bilgilendirilmeleri, hastalık inancının büyütülmesi konusunda koruyucu önlemler alabilecekleri yönünde cesaretlendirilmeleri (bilişsel-davranışçı perspektiften öneriler), "sanki hastalık" uzmanlarının profesyonel dünyaları ve jargonları konusunda bilgilendirilmeleri ve dert çekenler ile derman bulma çabasında olanların nasıl farklı iki dünya görüşüne sahip oldukları konusunda duyarlı kılınmaları hedeflenmiştir.

Araştırmanın bulguları, "Yorumlayıcı Repertuarlar" ve 'özne duruşları' adı altında sunulmuştur.

Yorumlayıcı Repertuarlar 1: "bu gerçek"

Hastaların yaşadıkları deneyimin meşruiyetini aktarabilmek için iki tür ifade kullandıkları gözlenmiştir: savunucu ve iddiacı. Savunucu ifadelerin bir türü olarak "kendi sözünü kanıt olarak gösterme" şeklinde formülize edilebilecek dilsel araçların vurgulanarak kullanıldığı saptanmıştır.

"öyle bir şey olmasa ben niye söyliyim " (PERİ: Alıntı.1- satır 181)

"acı çeken bir insana sende acı yok derse [...] ben derim acım var nasıl yok yani" (ALİ: Alıntı.3- satır 123-125)

Savunucu değil iddiacı olan ifadelerde ise canlı tasvirlere ve uzman imalarına rastlanmıştır.

"sanki ameliyat olmuşum da üstüne basamıyormuşum gibi"
"zaten nöroloğa başvurmak da (...) acaba bel fıtığı mı
(LALE: Alıntı.7- satır 63-65)

Hastaların çektikleri sıkıntının kabul görmesi ve deneyimlerinin meşruiyetinin onaylanması yönünde beklentilerinin bir ifadesi olan bir diğer dilsel araç da deneyim-onaylanma bitişik çiftleri (adjacency pairs) olarak saptanmıştır.

PERİ: Alıntı.2

685: PERİ: ha onlann zararı olmuyor bunun vardı bu yandı kaşındı
686: SU: hı hım hı hım
687: PERİ: onların hiçbir zararım sıkıntım olmuyor bunların oldu ama
688: (.)
689: PERİ: ya bunda oldu onda olmadı
690: SU: evet (.) diğer ayağınızda falan yok di mi

Alıntı-2, satır 681'de PERİ ayağındaki yaranın ne kadar ağrılı olduğunu ve her zamanki mor döküntülerden farklı olduğunu savunuyor. SU'dan onaylayıcı bir yanıt alamayınca bu savunmasını satır 687'de (SU'nun mırıldanmasını takiben) ve satır 689'da (SU'nun sessizliğini takiben) tekrarlıyor. Satır 690'da en sonunda SU'dan onaylayan bir yanıt alana kadar savunucu iddialarının tükenmediğini görüyoruz.

Bu bulgu ile bedensel deneyimin onaylanması yönünde beklentiyi ifade eden "ama bu gerçek- evet biliyorum" bitişik çiftlerinin diğer bitişik çiftler gibi normatif karakteri olduğunun ve beklenen yanıtın gelmemesi halinde ilk konuşan kişide ifadesinin anlaşılmadığı/ciddiye alınmadığı/kayda geçmediği izlenimi yarattığının altının çizilmesi gerekmektedir. Bu bulgunun hekim-hasta iletişimini daha iyi anlamamıza yapacağı katkı: hastaların deneyim aktarımlarının hekimlerce onaylayan yanıtlarla karşılanmaması halinde etkileşim ortamında hastanın ifadesindeki güvenilirliği nasıl tehdit edebileceğini gözler önüne sermesidir.

Yorumlayıcı Repertuarlar 2: Psikolojik açıklamalar

Hastaların psikosomatik semptom gelişimi yorumlarını kabul veya reddedişlerine göre iki farklı hastalık anlatısına sahip oldukları gözlenmiştir. Psikolojik açıklamaları kabul eden ("Biliyorum, bu psikolojik") yorumda "hassas" özne duruşu ve hassaslık-incinebilirlik üzerine kurulu bir hastalık anlatısı seslendirilirken, psikolojik açıklamaları reddeden ("psikolojik olamayacak kadar ciddi") yorumda "kendinden sorumlu" özne duruşu ve kendini keşfe yönelik bir hastalık anlatısı dile gelmiştir.

Özne Duruşları-Lale: "Ne kadar hastayım?"

Psikosomatik semptom oluşumu konusunda psikolojik-duygusal açıklamaları benimsemeyen Lale için ağrısı, "psikolojik olamayacak kadar ciddi"ydi.

"böyle bir ağrının yani psikolojik olması mümkün değil diyorsunuz" (LALE: Alıntı.22- satır 231)

Lale, olgular arasında bilinçli, içsel olarak dinamik kimlik sergileyen bir kimliktir. Lale, kendisine bakar, değer verir, geliştirir, eleştirir ve denetler. Tüm akıl yürütmeleri rasyonel, tüm eylemleri kendinden sorumlu, bilinçli ve kontrol altındadır. Lale bilinçli bir şekilde kendi kimliğini inşa eder ve batı idealindekine yakın bir kendilik projesini gerçekleştirmeye çalışır. Lale'nin öyküsü, toplulukçu toplumda bir bağımsızlık öyküsüdür. Ancak "kendinden sorumlu" bir özne duruşundan "keşfe yönelik" bir anlatı ile kimlik

inşa sürecini dile getiren Lale'nin öyküsünde Batı'daki "sanki hastalık" anlatılarından farklı olarak hastalıklı değil sağlıklı bir kimlik inşası söz konusudur. Batı'daki bir "sanki hastalık" kimliği ile karşılaştırdığımız zaman gözlemlediğimiz bu farkın kaynağı yaşadığımız ortamın özellikleri ile açıklanmıştır. Ortamımızda "sanki hastalık" söylemlerinin çok aktörlü ve yaygın olmayışı nedeniyle, kimlik arayışındaki bir kişinin hastalıkla özdeşleşmiş kimliklerle buluşması ve örnek alması söz konusu olmamaktadır.

Özne Duruşları-Peri: "Ne kadar hassasım!"

Psikosomatik semptom oluşumu konusunda psikolojik-duygusal açıklamaları kabul eden Peri için mor döküntülerinin üzüntüleri ile ilişkisi vardı.

"üzüldüğüm zaman kendimi hasta ettiğimi de biliyorum" (PERİ: Alıntı.18-satır 601)

"üzüldüğün bir şey varsa otomatikman zaten ben bakmadan o çıkmış oluyor" (PERİ: Alıntı.18-satır 615)

Hastalık öyküsünü "hassasiyet-incinebilirlik" anlatısı olarak dile getiren Peri, öyküsüyle tipik toplulukçu toplum öznesini örnekliyor (Kağıtçıbaşı, 1994; Usubütün, 2003 içinde) ve toplulukçu benliğini bireysel benliğinden önde tutuyor. Ailesinin toplumsal normlara uygunluğunu önemseyişi, sosyal karşılaştırmalara verdiği değeri göstermekte, kendini "hassas ve incinebilir" özne duruşunda konumlandırması da bireysel bir seçim olmaktan çok ailece onaylanan bir duruş olmanın izlerini taşımaktadır. Geliştirdiği "ailevi benlik" ailesine yönelik sorumlulukları da beraberinde getirmektedir. Aileye yönelik ödevleri, kendine yönelik sorumlulukların daima önünde yer almaktadır. Başkalarınca verilmiş ödevlerin yükünü taşıyan bu tür özne duruşlarının Batı yazınında "sanki hastalık" hastaları için çizilen "çabasız" özne duruşlarından çok farklı olduğu rahatlıkla söylenebilir. Batı'daki "sanki hastalık" özne duruşlarının hem kendi hem de başkalarınca verilen sorumluluklardan kişiyi muaf tuttuğu düşünülürse, "hassas" öznelerin dileğinin tüm sorumluluklardan tamamen uzaklaşmak değil de geçici bir süre için mola verme arzusu olduğu düşünülebilir. "Hassas" öznelerin psikolojik açıklamaları kolayca benimsemelerinin altında da, bu hassasiyet sayesinde hekim-hasta arasında oluşan ortaklığın hastanın derin isteklerine denk gelişi yatıyor olmalıdır.

Özne Duruşları-Ali: "O ne kadar hassas!"

Ali'nin yaşadığı ortamda ise psikosomatik semptom oluşumu konusunda psikolojik-duygusal açıklamaları kabul eden annesi ile psikolojik açıklamaları kendi durumuna yakıştıramayan Ali'nin yorum repertuarlarının nasıl çarpıştığına ve Ali'nin her iki söylemden ortaya çıkan iki karşıt özne duruşu arasında nasıl gidip geldiğine tanıklık edilmektedir. Ali'nin annesi için üzüntü ve endişeler bedensel yakınmalara neden olur, ancak Ali'nin korkuları baş ağrısından önce değil sonra ortaya çıkmaktadır.

"telaş ettiğim zaman diyom başıma uyuşuyo diyom" (ANNE: Alıntı.19-satır 657)

"zaten başımın ağrımasından dolayı korku geliyor" (ALİ: Alıntı.20- satır 81)

Ali'nin hastalık öyküsü, annesine göre bir "hassasiyet-incinebilirlik" öyküsü iken Ali'nin kendisine göre "keşfe yönelik" bir öyküdür. "Hassas" özne duruşu anne için olumlu Ali için olumsuz bir kimlik oluşturma süreci anlamına gelir. Benzer şekilde "kendinden sorumlu" özne duruşu Ali'nin daha yakın durduğu ancak olumsuz yargılarla bezenmiş olduğu için tam yerleşemediği bir duruş olarak tarif edilmektedir.

"senden adam olmaz (gülerek)" (ALİ: Alıntı.64- satır 360)

Ali'nin kişisel benlik ile ailevi benlik arasında gidip gelen kimlik inşa sürecini incelemek iki ayrı özneleşme türü olarak tarif edilen "kendini kendi sorumluluğuna verme" ve "kendini başkalarının denetimine teslim etme" süreçlerini tek kişide örneklemesi açısından önemli bir katkı oluşturmaktadır. Ali'nin kişisel benliği bir başarısızlık örneği olarak çizilmekte, bu anlamda "hassasiyeti ve incinebilirliği" üzerine inşa edilen ailevi benliği daha ödüllendirici gözükmektedir. Ancak, toplulukçu bir kültürde önceden yüklenmiş ödevlerle bezenmiş bir erkek kimliğine sahip olduğu için Ali'nin, "hassas" özne duruşunu çok da benimsemediği görülmektedir.

KAYNAKÇA

Acker, J., Barry K. ve Esseveld, J. (1991), "Objectivity and Truth: Problems in Doing Feminist Research", M.M. Fonow ve J.A. Cook (Der) *Beyond Methodology*, Indiana Univ. Press.

Afshar, H. (1989) "Women and Reproduction in Iran", F. Anthias ve N. Yuval-Davis (Der.), *Women-Nation-State*, MacMillan, Londra.

Akşit, B. (1986) "Türkiye'de Sosyoloji Araştırmaları: Bölmelenmişlikten Farklılaşma ve Çeşitlenmeye". S. Atauz (Der.) *Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi,* Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, Ankara.

Akşit, B. (1998) "Göç Araştırmalarında Hızlı Değerlendirme Metodolojisi" A. İçduygu (Der.) *Türkiye'de İç Göç*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.

Anderson, J.M. (1989-1991) "The Phenomenological Perspective", J.M. Morse (Der.) *Qualitative Ursing Research A Contemporary Dialogue*, Sage Pub., Londra.

Anthias, F. ve Yuval Davis, N. (1989), *Women- Nation- State,* MacMillan Press, Londra.

Arber, S. (2001) "Designing Samples", N. Gilbert (Der.), *Researching Social Life*, Sage Pub., Londra.

Arseven, A.D. (2001) *Alan Araştırma Yöntemi*, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara.

Banu Yalkut, S. (2001) *Melek Tavus'un Halkı Yezidiler,* Metis Yayınları, İstanbul.

Barzun, J. ve Graff, H.F. (1998), *Modern Araştırmacı,* TUBİTAK Yayınları, Ankara.

Battaglia, D. (1999) "Toward an Ethics of the Open Subject: Writing Culture in Good Conscience", H. Moore (Der.) *Anthropological Theory Today*, Polity Press, Cambridge.

Batuhan, H. (1994) "Bilimde Aldatmacalar", TÜBA, Bilimsel Toplantı Serisi, *Dünya'da ve Türkiye'de Bilim, Etik ve Üniversite*, Ankara.

Bell, J. (1999) *Doing Your Research Project,* Open University Press, Buckinghom.

Bernard, H.R., (2002) *Research Methods in Anthropology, Qualitative and Quantitative Approaches,* AltaMira Press, Walnut Creek, CA.

Black, T.R. (2002) *Understanding Social Science Research*, Sage Pub., Londra, Second Edition.

Bourdieu, P. ve Wacquant, L.J.D. (2003) *Düşünümsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Bryman, A. (2004) *Social Research Method*, Oxford Univ. Press. Oxford. Second Edition.

Bulmer, M. (2001) "The Ethics of Social Research", N. Gilbert (Der.) *Researching Social Life*, Sage Pub., Londra.

Butler, S. ve Wintram, C. (1991) *Feminism and Social Work,* Sage Pub., Londra.

Caunce, S. (2001) *Sözlü Tarih ve Yerel Tarihçi,* Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Chirban, J.T. (1996) *Interviewing in Depth. The Interactive Relational Approach,* Sage Pub., Londra.

Clammer, J. (1984) "A History of Field Methods", R.F. Ellen (Der) *Ethnographic Research*, Academic Press, Londra.

Clammer, J. (1984) "Approaches to Ethnographic Research", R.F. Ellen (Der.) *Etnographic Research,* Academic Press, 1984, Londra.

Clarke, A. (2001) "Research and The Policy-Making Process", N. Gilbert (Der) *Researching Social Life*, Sage Pub., Londra.

Clifford, J. ve Marcus, G.E. (Der) (1986), *Writing Culture, The Poetics and Politics of Ethnography*, Univ. Of California Press, Berkeley.

Cooper G. (2001) "Conceptualizing Social Life", N. Gilbert (Der.), *Researching Social Life*, Sage Pub., Londra.

Cronnin, A. (2001) "Focus Groups", N. Gilbert (Der.) *Researching Social Life*, Sage Pub., Londra.

Çavdar, A.O. (1994) *Dünyada ve Türkiye'de Bilim, Etik ve Üniversite Toplantısı, Açılış Konuşması,* TÜBA, Bilimsel Toplantı Serisi: 1, Ankara.

Del Valle, T. (1993) *Gendered Anthropology,* Routledge, Londra.

Denscombe M. (1998) *The Good Research Quide*, Open University Press, Buckingham.

Duffy, B. (1999) "The Qnalysisof Documentary Evidence", J. Bell (Der.) *Doing Your Research Project*, Open University Press, Buckingham.

Durkheim, E. (2003) *Sosyolojik Yöntemin Kuralları,* Bordo-Siyah Yayınevi, İstanbul.

Fielding, N. (2001) "Coding and Managing Data", N. Gilbert (Der.) *Researching Social Life*, Sage Pub., Londra.

Fielding, N. (2001) *Ethnography* Sage Pub., Londra.

Fielding, N. ve Thomas, H. (2001) "Qualitative Interviewing", N. Gilbert (Der.) *Researching Social Life*, Sage Pub., Londra.

Forbes, S.M. (1992) *Refugee Women*, Zed Books, Londra.

Franz, C.E. ve Stewart, A.J. (1994) *Women Creating Lives*, Westview Press, Oxford.

Frazier, L.J. (1993) "Genre, Methodology and Feminist Practice", *Critique of Anthropology*. Vol. 13 (4) s.363- 378.

Geertz, C. (2001) *Gerçeğin Ardından,* İletişim Yayınevi, İstanbul.

Gerson, K. ve Horowitz, R. (2002) "Observation and Interviewing: Options and Choices in Qualitative Research", T May (Der.), *Qualitative Research in Action*, Sage Pub., Londra.

Gibbs, G.R. (2002) *Qualitative Data Analysis,* Open University Press, Buckingham.

Gilbert N. (2001) "Research, Teory and Method", N. Gilbert (Der.), *Researching Social Life*, Sage Pub. Londra.

Gilbert, N. (2001) *Researching Social Life,* Sage Pub., Londra.

Gökçe, B. (1999) *Toplumsal Bilimlerde Araştırma,* Savaş Yayınevi, Ankara.

Gulbenkian Komisyonu, Wallerstein, I., Juma, C., Fox Keller, E., Kocka, J., Lecourt, D., Mudimbe, V.Y., Mushakoji, K., Prigogine, I., Taylor, P.J., Trouillot, M.P., Lee, R. (1996) *Sosyal Bilimleri Açın,* Metis Yayınları, İstanbul.

Güven, S. (1996) *Toplum Bilimde Araştırma Yöntemleri,* Ezgi Kitabevi, İstanbul.

Güvenç, B. (1994) "Türkiye'de Sosyal Bilimler Gelişmeler ve Sürekliliker", *Dünya'da ve Türkiye'de Bilim, Etik ve Üniversite*, TÜBA Yayınları, Bilimsel Toplantı Serileri, No. 1.

Hall, D. ve Hall, I. (1996) *Practical Social Research,* Macmillan Press Ltd, Londra.

Hammersley, M. ve Blumer, H. (1990) *The Dilemma of Qualitative Research,* Routledge, Londra.

Harding, S. (1987) *Feminism & Methodology,* Open University Press, Stratford.

Harding, S. (1995) "Feminist Yöntem Diye Bir Şey Var mı?", Çev. Z. Ayman. S. Çakır, N. Akgökçe (Der.) *Kadın Araştırmalarında Yöntem,* Sel Yayıncılık, İstanbul.

Hartmann, H.I. (1987) *The Family as the Locus of Gender, Class and Political Struggle,* S. Harding (Der.), 'Feminism and Methodology', Open University Press, Londra.

Herzfeld, M. (2002) *Anthropology, Theoretical Practice in Culture and Society,* Blackwell Pub., Oxford.

Hinds, H, Phoenix, A. J. Stacey (1992) *Working out; New Directions for Womens Studies*, The Falmer Press, Londra.

Hollaway, I.S. Wheeler (1996) *Qualitative Research for Nurses,* Blackwell, Science, Oxford.

Holliday, A. (2002) *Doing and Writing Qualitative Research,* Sage Pub., Londra.

Holly, L. (1984) "Theory, Methodology and The Research Process", R.F. Ellen (Der.) *Ethnographic Research,* Academic Press, Londra.

Homan, R. (1991) *The Ethics of Social Research*. Longman. Londra.

Huizer, G. (1979) *Research Through Action: Some Practical Experience with Peasant Organization.* G. Huizer ve Mannheim (Der.) 'Anthropology and Politics', Londra.

Jackson, B. (1987) *Fieldwork*. University. of Illinois Press. Chicago.

Jayaratne, T.E. ve Stewart, A.J. (1991) *"Quantitative and Qualitative Methods in the Social Sciences. Current Feminist Issues and Practical Strategies"*, M.M. Fonow ve J. Cook (Der.) *Beyond Methodology,* Indiana Univ. Press, Bloomington, Indiana.

Jongmans, D.G., Gutkid, P.C. (1967) *Anthropologists in the Field.* Van Gorcum Company. Assen.

Kandiyoti, D. (1995) "Çağdaş Feminist Çalışmalar ve Ortadoğu Araştırmaları", S. Çakır, N. Akgökçe (Der.), *Kadın Araştırmalarında Yöntem*, Sel Yayıncılık, İstanbul.

Karasar, N. (1994) *Bilimsel Araştırma Yöntemi: Kavramlar, İlkeler, Teknikler,* Araştırma Eğitim Danışmanlık, Ankara.

Kelly L., Regan Y.L. ve Burton S. (1992) "Defending the Indefensible?, Quantitative Methods and Feminist Research", H. Hinds, A. Phoenix, J. Stacey (Der). *Working Out, New Directions for Women's Studies*, The Falmer Press, Londra.

Kıray, M.B. (1986) *Toplum, Bilgi ve Türkiye*, S. Autuz (Der.), "Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi" Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, Ankara.

Kıray, M.B. (1999) *Toplumsal Yapı Toplumsal Değişme,* Bağlam Yayınları, İstanbul.

Knafl, K.A. ve Breitmayer, B.J. (1991) *Triangulation in Qualitative Research,* Sage Pub., Londra.

Kuhn, T.S. (1970) *The Structure of Scientific Revolutions*, "International Encyclopedia of Unified Science", (2/2) Second Edition, Enlarged.

Kuhn, T.S. (1982) Bilimsel Devrimlerin Yapısı, (Çev.) N. Kuyaş, Alan Yayıncılık, İstanbul.

Kuhn, T.S. (1992) *Keşfin Mantığı mı Yoksa Araştırmanın Psikolojisi mi*? I. Lakatos ve A. Musgrove (Der.) "Bilginin Gelişimi ve Bilginin Gelişimiyle İlgili Teorilerin Eleştirisi", Paradigma Yayınları, İstanbul.

Kuhn, T.S. (1994) *Asal Gerilim: Bilimsel Gelenek ve Değişim Üzerine Seçme İncelemeler*. Kabalcı Yayınevi. İstanbul.

Kutluay, T.; Gürsoy, A. Uzel; N. Üşümezsoy; B. Bulut; A. Neyzi; O. (1988) "İstanbul'un Çobançeşme Bölgesinde Yaşayan Kadınların Sosyo-Ekonomik ve Sağlık Durumlarıyla İlgili Bir Çalışma", *Halk Sağlığı Bülteni*, Yıl 2/1, s.6-13.

Kuznar, L.A. (1997) *Reclaiming a Scientific Anthropology,* Alta Mira Press, Walnut Creek.

Kümbetoğlu, B. (1995a) "Antropolojik Alan Araştırması ve Sorunları", K. Lordoğlu (Der.), *İnsan, Toplum, Bilim*, Kavram Yayınları, İstanbul.

Kümbetoğlu B. (1995b) "Gizli İşçiler: Kadınlar ve Bir Alan Araştırması", S. Çakır, N. Akgökçe (Der.), *Kadın Araştırmalarında Yöntem*, Sel Yayınları, İstanbul.

Kümbetoğlu, B. (1997) "Göçmen ve Sığınmacı Gruplardan Bir Kesit: Bulgaristan Göçmenleri ve Bosnalı Sığınmacılar", K. Saybaşılı, G. Özcan (Der.) *Yeni Balkanlar, Eski Sorunlar*, Bağlam Yayınları, İstanbul.

Kümbetoğlu, B. (1998a) "Görünmeyen Sektörün İşçileri ve Sağlık Sorunları: Bir Alan Araştırmasının Düşündürdükleri" İstanbul Üniversitesi, *Kadın Araştırmaları Dergisi,* No. 5, s.305–315.

Kümbetoğlu, B. (1998b) "Kadın Gruplarında Yapı ve Katılım Sorunları", ODTÜ, *Gelişme Dergisi*, (25/4) s.559-583.

Kümbetoğlu, B. (2005) "Enformalleşme Süreçlerinde Genç Göçmen Kadınlar ve Dayanışma Ağları", *Folklor/ Edebiyat Dergisi,* (XI/41) s.5-26.

Lakatos, I. ve Musgrave, A. (Der.) (1992) *Bilginin Gelişimi ve Bilginin Gelişimiyle İlgili Teorilerin Eleştirisi*, Paradigma Yayınevi, İstanbul.

Lawler, S. (2002) "Narrative in Social Research" T. May (Der.) *Qualitative Research in Action*, Sage Pub., Londra.

Lewins, A. (2001) "Computer Assisted Qualitative Data Analysis", N. Gilbert (Der.) *Researching Social Life*, Sage Pub. Londra.

Maanen, J.V. (1988) *Tales of the Field, On Writing Ethnography*, The University of Chicago Press, Chicago.

Mason, J. (1996) *Qualitative Researching*, Sage Pub., Londra.

May, R. Page, Brundidon, E. (2001) *Understanding Social Problems Blackwell*, Oxford.

May, T. (2002) *Qualitative Research in Action*, Sage Pub., Londra.

Maynard, M. (1994) "Methods, Practice and Epistemology: The Debate about Feminism and Research", M. Maynard ve J. Purvis (Der.), *Researching Women, Lives,* Taylor and Francis Pub. Londra.

Maynard, M. ve Purvis, J. (1994) *Researching Women Lives. From a Feminist Perspectives,* Taylor and Francis Pub., Londra.

McNeill, P. (1990) *Research Methods,* Second Edition, Routledge, Londra.

Mies, M. (1983) "Towards a Methodology for Feminist Research", G. Bowles, R.D. Klein (Der.), *Theories of Women's Studies,* Routledge-Kegan Paul, Londra.

Mies, M. (1991) "*Women's Research or Feminist Research? The Debate Surrounding Feminist Science and Methodology*", M.M. Fonow ve J.A. Cook (Der.) *Beyond Methodology*, Indiana University Press, Bloomington, Indiana

Millman, M. ve Kanter, R.M. (1987) "Introduction to Another Voice, Feminist Perspectives on Social Life and Social Science", S. Harding (Der.), *Feminism and Methodology,* Indiana University Press, Bloomington, Indiana.

Moser, C. (1993) *Gender Planning and Development*, Routledge, Londra.

National Committee for Ethics in Social Science Research in Health, *Ethical Guidelines for Social Science Research in Health*, Cheat, www.vsnl.com

Neyzi, L. (1999) *İstanbul'da Hatırlamak ve Unutmak, Birey Bellek ve Aidiyet,* Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Pateman, C. (1992) "Equality, Difference, Subordination: the Politics of Motherhood and Women's Citizenship", G. Bock ve S. James (Der.) *Beyond Equality and Difference,* Routledge. Londra.

Patton, M.Q. (1987) *How to Use Qualitative Methods in Evaluation*, Sage Pub., Londra.

Popper, K.R. (1988) *Bilimsel Araştırmanın Mantığı*, (Çev.) I. Aka ve İ Turan Kazım Taşkent Klasik Yapıtlar Dizisi, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Reinharz, S. (1992) *Feminist Methods in Social Research,* Oxford University Press, Oxford.

Resnik, B.D. (1998) *The Ethics of Science,* Routledge Pub., Londra.

Robinson, V. (1993) "Introducing Women's Studies", D. Richardson ve V. Robinson (Der.) *Thinking Feminist,* The Guilford Press, New York.

Sanadjian, M. (1994) "From Participant to Partisan Observation", *Critique of Anthropology,* Vol. 10. No. 1, s.12-35.

Sarantakos, S. (1993) *Social Research*, MacMillan Press Ltd., Londra.

Seçkin, M. (1989) *Toplum Bilimlerinde Yöntem*, Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul.

Seyidoğlu, H. (1997) *Bilimsel Araştırma ve Yazma El Kitabı*, Güzem Yayınları, İstanbul.

Silverman, D. (1993) *Interpreting Qualitative Data,* Sage Pub., Londra.

_____, (1998) "Research and Social Theory", (Der.) C. Seale, *Researching Society and Culture*, Sage Pub., Londra.

Strasser, S.R. Kronsteiner (1993) "Immune or Fertile? Two Essays on the Crossing of Frontiers Through Anthropology and Feminism", T. Del Vale (Der), *Gendered Anthropology,* Routledge, Londra.

Tapper, R. (2004) *İran'ın Sınır Boylarında Göçebeler, Şahsevenlerin Toplumsal Politik Tarihi*, Çev. F. Dilek Özdemir, İmge Yayınlan, Ankara.

Tekeli, İ. (2003) "Dünyada ve Türkiye'de Üniversite Üzerinde Konuşmanın Değişik Yolları", *Toplum ve Bilim Dergisi,* No. 97, s.123- 143.

Türkiye Bilimler Akademisi (1994) *Dünyada ve Türkiye'de Bilim, Etik ve Üniversite*, TÜBA Yayınları, No. 1, Ankara.

Türkiye Bilimler Akademisi (2002) *Bilimsel Araştırmada Etik ve Sorunları,* TÜBA Yayınları, Ankara.

Türkiye Bilimler Akademisi Bilim Etiği Komitesi (2002), *Bilimsel Araştırmada Etik ve Sorunlar*, TÜBA Yayınları, No. 1, Ankara.

Üstdal, M. ve Gülbahar, K. (1997) *Bilimsel Araştırma Nasıl Yapılır, Nasıl Yazılır*, Beta Basım Dağıtım, İstanbul.

Walby (1992) "Women and Nation", *International Journal of Comparative Study,* Vol.33, (1-2), s.82-99.

Walsh, D. (1998) "Doing Ethnography", (Der.) C. Seale, *Researching Society and Culture*, Sage Pub., Londra.

Wolf, D.L. (1996), "Situating Feminist Dilemmas in Fieldwork", (Der.) D.L. Wolf, *Feminist Dilemmas in Fieldwork*, Harper Collins.

Wooffitt, R. (2001) "Analysing Factual Accounts", (Der.) N. Gilbert *Researching Social Life*, Sage Pub., Londra.

Yıldırım, A., Şimşek, H. (1999), *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayınları, Ankara.

Yin, R.K. (1994) *Case Study Research Design and Methods*, Sage Pub., Londra.

Yuval-Davis, N. (1997) *Gender and Nation*, Sage Pub., Londra.

DİZİN

Açıklamak 15, 16, 17, 19, 20, 24, 28, 31, 42, 52, 56, 57, 118, 119, 133, 138, 207, 208, 210

Açıklık 52, 58, 59, 62, 86, 110, 129, 169, 174, 180, 187, 195

Akşit, B. 38, 225

Aktif katılım 31

Alan çalışması 72, 73, 74, 139, 141, 159, 182, 188, 216

Amaçsal örneklem 96, 98,99

Ana akım 62

Analiz 10, 11, 13, 15, 35, 41, 42, 44, 45, 51-52, 62, 63, 65, 66, 80, 100, 117, 123, 124, 125, 132, 139, 140 145, 146, 151, 152, 153, 154, 155, 158, 159, 160, 165, 169, 170, 171, 180, 197, 198, 209, 210, 213, 215, 217

Analiz birimi 80, 146

Anket 9, 23, 44, 47, 69, 75, 78, 89, 90, 144, 172, 189, 215

Anlamak 16, 23, 24, 27, 28, 31, 34, 38, 40, 43, 45, 47, 58, 62, 63, 73, 85, 86, 102, 109, 128, 137, 154, 157, 207, 210, 217

Anlatı 44, 72, 125, 180, 197, 199, 221

Antropoloji 10, 16, 30, 37, 40, 41, 42, 71, 96, 125, 126, 141, 171, 179, 183, 188, 189, 195

Araçsal 13, 38, 59

Araştırma etiği 13, 67, 70, 74, 92, 103, 105, 119, 128, 187

Araştırma modelleri 55, 61

Araştırma öznesi 54, 55, 56, 208

Araştırma sorusu 34, 35, 36, 37

Araştırma stratejileri 30, 35

Araştırma teknikleri 13, 45, 185, 191, 192

Araştırma yöntemi 11, 15, 23, 33, 37, 38, 69, 98, 211

Araştırmacı rolü 29, 132

Araştırmacı-araştırılan ilişkisi 69, 142, 173

Araştırmacının algılanışı 192, 194

Bağlamsal 25, 26, 30, 35, 45, 47, 80, 126, 128, 169, 197

Beklenti 9, 12, 13, 72, 82, 127, 144, 178, 195, 202, 203, 204, 206, 217, 220, 221

Betimleme 35, 41, 147

Betimsel analiz 124, 154

Bilgi 7, 9, 10, 11, 12, 15, 16, 17, 19, 20, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 31, 34, 36, 37, 38, 39

Bilgi kaynağı 37, 43, 47, 97

Bilgi soruları 83, 85

Bilgi-aksiyon 59, 60, 66, 70

Bilgilendirilmiş rıza 74, 104, 117, 128, 175, 181, 182

Bilim 9, 10, 11, 12, 13, 17, 18, 19, 20, 21, 25, 26, 27, 30, 33, 40, 45, 48, 49, 54, 56, 58, 59, 60, 62, 66, 71, 78, 96, 148, 149, 175, 177, 178, 179, 180, 188, 189, 191, 209, 210

Bilim-etik ilişkisi 13

Bilimsel ilerleme 27

Bilimsel yöntem 11, 16, 19, 24, 34, 178

Birey 18, 31, 38, 42, 45, 47, 55, 57, 60, 64, 80, 99, 100, 101, 109, 124, 128, 137, 138, 172, 175, 180, 199, 201, 203

Birincil veri 10, 53, 172, 181

Bourdieu, P. 27, 28, 226

Cinsiyet 54, 57, 58, 59, 95, 96, 121, 126, 138, 178, 198, 214,

Cinsiyetçi 57, 58

Comte, A. 34

Çoklu teknik 78, 79

Çoklu yöntem 78, 79, 80, 216
Çözümleme 16, 24, 26, 28, 29, 31, 38, 43, 46, 48, 74, 77, 149, 155, 164, 165, 166, 167, 190, 208
Çözümleme işaretleri 165, 166

Değer 22, 48, 49, 55, 57, 61, 85, 110-112, 172, 177, 187, 190, 208, 221
Değer yüklü 22, 48, 61, 208
Değerden arınmış 49, 56, 61
Değerlendirme 10, 15, 16, 28, 29, 31, 33, 38, 46, 47, 51, 53, 57, 62, 68, 72, 89, 93, 108, 111, 121, 126, 145, 147, 149, 153, 170, 172, 174, 179, 185, 188, 190, 197, 198, 203, 204, 205, 213, 216, 217, 218
Demografik sorular 83, 84, 86, 87
Dil 89, 139,
Dil ve üslup 140, 176, 196, 218
Doğal 19, 22, 30, 31, 47, 51, 57, 73, 87, 93, 95, 104, 126, 128, 132, 134, 140, 164, 165, 190, 191, 193, 194, 208
Doğrudan alıntı 44, 146, 154, 170
Doğrudan gözlem 40, 72, 127, 132, 133
Doküman 79, 145, 146, 147, 148,
149, 150, 153, 169
Dolaylı gözlem 127, 129, 131, 133
Durkheim, E. 16, 17, 18, 19, 31, 41, 42, 226
Duyarlılık 36, 46, 72, 91, 93, 113, 115
Duygu soruları 84
Duyumsal sorular 83, 85

Eksen 15, 33, 125, 156, 160, 199, 217
Eleştirel okul 11, 15, 21, 39, 53, 207
Emik 30, 57, 126
Empati 30, 46, 54, 62, 77, 95, 110, 113, 115
Eril 58
Eşitsizlik 53, 54, 55
Etik sorunlar 102, 146, 178, 179, 181, 182, 185
Etkileşim 10, 16, 21, 27, 29, 30, 35, 37, 43, 45, 54, 56, 58, 59, 62, 65, 67, 69, 73, 74, 81, 83, 87, 91, 92, 93, 96, 108-115, 117, 118, 119, 120, 121, 129, 137, 138, 139, 140, 141, 164, 185, 204, 210, 216, 218, 219, 221
Etkileşimci yöntem 58; 67, 69
Etkinlik 54, 137, 174, 179, 205
Etnografik 33, 37, 99
Ev içi/ev dışı 57, 201, 202

Feminist 11, 31, 42, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59
Feminist araştırma 53, 54, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 63, 65-68
Feminist eleştirel yaklaşım 59, 60
Feminist yöntem 13, 53, 54, 56, 57, 58, 69, 227
Feminizm 21, 27, 39
Fenomenolojik 11, 15, 22, 28, 32, 40, 42, 53

Geleneksel 19, 25, 33, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 60, 61, 62, 63, 66, 108, 148
Gilbert, N. 15, 40, 41, 167, 225, 226, 227, 230
Görsel veri 182
Görüşme 13, 16, 23, 30, 37, 44, 45, 47, 55, 56, 62, 71-78, 80-95, 99-112, 114-115, 117- 128, 130, 132, 137, 139, 140, 144, 153-157, 160, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 175, 180, 185, 186, 187, 192, 193, 194, 197, 201, 204, 211, 212, 214, 216, 217, 218, 219, 220
Görüşme formu 73, 75, 76, 77, 201
Görüşme mekânı 94, 192
Görüşme süresi 75, 87, 93, 105, 192, 204
Görüşmeci 72, 73, 74, 75, 76, 77, 80, 81, 82, 84, 85, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 114, 115, 118, 156
Görüşmenin amacı 72
Görüşülen kişi 72, 73, 74, 75, 77, 78, 80, 81, 82, 83, 84, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 98, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 114, 115, 117, 118, 125, 144, 158, 168, 170, 186, 187,

192, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 214, 217
Gözlem 13, 16, 17, 18, 23, 26, 28, 30, 31, 37, 40, 44, 47, 55, 56, 62, 70, 72, 73, 100, 101, 102, 108, 117, 120, 122, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 148, 152, 155, 153, 169, 171, 178, 180, 181, 188, 191, 193, 215, 216, 219, 222
Gözlem notlan 139, 140, 144, 152
Gözlemci 18, 101, 102, 108, 117, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 136, 137, 138, 139, 140, 141
Gözlemcinin amacı 134, 136 Güç 57, 104, 108, 109, 206
Güçlendirme 54, 65, 95, 207
Güvenç, B. 177, 191, 227

Hata 8, 10, 51, 88, 105, 149, 158, 165, 174, 178
Herzfeld, M. 126, 183, 227
Hipotez 23, 25, 37, 38, 39, 46, 50, 55, 62, 97, 191, 219
Hiyerarşi 27, 54, 57, 60, 61, 62, 64, 70, 121, 187, 206
Holliday, A. 23, 34, 35, 36, 43, 44, 172, 227

İçerik 43, 61, 76, 124, 160, 170, 174, 175, 182
İdeal 29, 63, 118, 128, 136, 192, 206
İdiografik 24, 25
İkincil veri 145, 148, 172, 181, 199
İletişim 35, 47, 70, 72, 74, 88, 89, 90, 95, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 114, 115, 117, 122, 130, 138, 140, 141, 148, 164, 185, 196, 204, 205, 206, 210, 216, 217, 218, 221
İlişki 31, 40, 42, 54, 59, 62, 63, 67, 72, 73, 82, 107, 108, 110, 114, 137, 154, 160, 176, 187, 188, 206, 208, 212, 218
İlişkisel 34, 108
İnançlar-kanaatler 23
İstatistik 23, 43, 49, 145, 148, 150, 156, 171, 172, 191, 208, 209, 216
İstatistiki 22, 26, 44, 46, 62, 98, 100, 152, 156, 189
İş bölümü 58
İşe vuruk tanımlama 49

Kadın çalışmaları 11, 13, 31, 53, 58, 60, 61, 62, 63, 65, 66, 68, 70
Kadın ve gelişme 64, 66
Kanun 17, 18, 19, 22, 41, 45, 207, 210
Kartopu örneklemi 99, 101, 102
Katılım 7, 13, 16, 30, 31, 35, 37, 47, 55, 58, 62, 65, 66, 67, 68, 69, 71, 73, 82, 104, 108, 109, 110, 111, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 130, 132, 133, 136, 137, 140, 141, 148, 171, 173, 175, 177, 178, 179, 180, 181, 186, 187, 188, 193, 204, 205, 206, 210, 216, 217, 218
Katılımlı gözlem 13, 16, 30, 37, 47, 71, 125, 126, 127, 128, 130, 132, 133, 136, 137, 141, 148, 180-181, 188, 193
Kavramsal 37, 38, 47, 57, 58, 124, 125, 129, 138, 155, 208, 216, 219
Kaynak kişi 99, 101, 146, 187
Kesit 98
Keşfetme 17, 22, 23, 35, 46, 55, 80, 97, 160
Kıray, M. 191, 228
Kişisel özellik 93, 94, 95, 110, 220
Kodlama 124, 125, 152, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 198, 217
Kolaylaştırıcı 87, 113, 117, 120, 121
Kontrol 17, 25, 48, 50, 51, 54, 58, 59, 61, 65, 67, 68, 75, 76, 77, 91, 92, 94, 102, 107, 120, 122, 124, 134, 145, 146, 161, 177, 194, 213, 221
Kota örneklemi 99
Kuhn, T. 19, 20, 21, 26,41, 228
Kullanılabilir araştırma 60
Kültür 28, 34, 35, 37, 41, 47, 57, 64, 65, 67, 69, 92, 126, 128, 141, 175, 176, 177, 183, 188, 213, 216, 223
Kültürel 9, 28, 30, 36, 37, 39, 43, 46, 54, 57, 65, 66, 70, 126, 128, 129, 177, 180, 182, 183, 197, 211, 212

Marksizm 21, 39
Marx, K. 16

Mason, J. 38, 43, 97, 101, 104, 140, 147, 149, 150, 186, 197, 229
Motivasyon 25, 110, 129

Nezaket 110
Niceliksel araştırma 11, 12, 23, 24. 33, 38, 43, 47, 49, 50, 59, 62, 95, 96, 97, 138, 140, 141, 169, 171, 172, 185, 189, 211, 212
Nitel veri 13, 30, 33, 42, 43, 44, 45, 46, 58, 73, 151, 152, 153, 154, 156, 157, 158, 159, 169, 172, 179, 197-199
Nitel veri işleme 158
Niteliksel araştırma 11, 12, 13, 23, 24, 29, 30, 31, 33, 34, 37, 38. 40, 42, 43, 44, 47, 49, 50, 51, 59, 62, 71, 72, 80, 85, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 104, 117, 121, 124, 125, 128, 137, 138, 140, 141, 145, 149, 151, 161, 164, 167, 169, 170, 171, 172, 179, 180, 181, 182, 183, 185, 186, 188, 195, 197, 198, 211, 212, 214
Nomotetik 24, 25
Normatizm 48

Objektif 22, 29, 30, 39, 43, 48, 49, 54, 61, 140, 171, 199
Odak grup 30, 44, 56, 71, 79, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 132, 137, 180, 193, 214
Olgusal 17, 24, 31, 34, 86, 159
Onay 9, 16, 18, 48, 65, 75, 81, 94, 104, 105, 122, 144, 146, 174, 175, 176, 177, 182, 185, 186, 187, 191, 220, 221, 222
Onay ve rıza 104, 105
Otorite 27, 59, 104, 108, 143, 206

Ölçme 46, 62
Örneklem 30, 31, 46, 47, 49, 50, 62, 80, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 181, 189, 209, 211, 214, 217, 223
Örneklem büyüklüğü 98, 99, 100, 101, 189
Örneklem oluşturma 99, 100
Öz 94
Öznel deneyim 44, 63.
Öznelci 49
Öznellik 24, 28, 29, 31, 48, 101

Paradigma 9, 10, 11, 16, 18, 19, 20, 21, 22-25, 27, 29, 31, 40, 41, 48, 219
Parametre 98
Patton, M.Q. 31, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 83, 85, 86, 90, 95, 97, 99, 117, 126, 128, 133, 135, 138, 139, 229
Politik 21, 26, 28, 36, 53, 55, 57, 59, 60, 118,
Popper, K.R. 20, 25, 26, 229
Pozitivist epistemoloji 27
Pozitivist ortodoksi 27
Pozitivist paradigma 10, 22, 29, 31, 40
Pozitivizm 11, 15, 17, 18, 19, 20, 21, 24, 26, 30, 39, 50, 56, 60, 62, 96, 207

Raporlama 11, 13, 41, 169, 171, 172, 174, 183, 185, 198, 199
Rasyonel 24, 57, 61, 111, 221
Reinharz, S. 53, 54, 57, 59, 60, 61, 66, 67, 230

Saha çalışması 69
Sahte-bilim 25
Sarantakos, S. 17, 21, 34, 39, 46, 49, 50, 52, 62, 98, 101, 117, 118, 149, 207, 210, 230
Saygı 93, 94, 111, 113, 115, 123
Sayısal veri 49, 50, 58, 69
Sebep-sonuç ilişkisi 48
Sembol 21, 24, 30, 88, 139, 154,
155, 165, 182, 207
Ses kayıt 103, 117, 123, 152, 164, 165, 168, 192, 193, 194, 197, 199
Ses kayıt çözümü 199
Sınıflandırma 35, 155, 183
Simgesel etkileşim 27
Sistematik analiz 147, 154
Sorular 11, 13, 16, 24, 34, 44, 50, 62, 63, 69, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 82, 83, 84-91, 104, 105, 111, 115, 146, 160, 161, 168, 172, 180, 210, 217
Sosyal araştırma 10, 13, 24, 28, 33, 34,

37, 41, 45, 48, 49, 54, 58, 132, 136, 173, 174, 177, 180, 182, 188-189, 208

Sosyal bilimciler 16, 18, 22, 24, 26, 28, 30, 34, 38, 39, 40, 44, 48, 49, 59, 60, 63, 77, 188, 189, 190, 191

Sosyal yapı 28, 31, 39, 49, 128, 179, 208

Sosyolojik yaklaşım 15

Sosyolojik yöntem 18

Sunum 50, 155, 170, 171, 174, 182, 198, 212

Survey 16, 23, 26, 34, 43, 44, 47, 69, 79, 96, 127, 150, 164, 172, 188

Takip soruları 90, 91

Tarafsız bilgi 48, 210

Tekeli, İ. 190, 230

Tekil 10, 24, 25, 44, 56, 207, 208

Temsil edilebilirlik 30, 31, 102

Teori-araştırma ilişkisi 15

Teorik çerçeve 15, 40, 41, 42, 56, 57, 156

Teorik Örneklem 80, 97, 100, 101

Test etme 17, 23, 25, 37, 39, 46, 47, 55, 96, 159

Toplumsal cinsiyet 54, 57, 198

Tümel 24, 26

Tümevarım 20, 25, 26, 42, 46, 208

Varsayım 26, 27, 37, 40, 41, 42, 45, 85, 169, 209

Veri 10, 11, 13, 18, 29, 30, 33, 37, 38, 39, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 49, 50, 53, 63, 64, 66, 68, 71, 72, 74, 76, 77, 78, 80, 86, 96, 99, 102, 117, 119, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 128, 129, 131, 132, 133, 136, 137, 139, 140, 141, 144, 145, 146, 147, 148, 151, 152, 153, 154, 155, 157, 158, 159, 160, 161, 164, 167, 170, 172, 180, 181, 183, 185, 188, 189, 192, 193, 197, 198, 199, 208, 209, 214, 216, 217

Veri işleme 44, 158, 160, 185, 197, 198

Veri oluşturma 37, 38, 46, 71, 72, 74, 79, 87, 117, 119, 121, 123, 126, 128, 129, 132, 136, 137, 151, 153, 180, 185, 188, 192, 193, 208, 209, 214, 216

Veri toplama 10, 11, 13, 29, 30, 37, 38, 42, 45, 46, 47, 68, 71, 74, 141, 143, 144, 208, 209

Yapılandırılmış görüşme 78, 80, 88, 214

Yarı yapılandırılmış 117, 208, 214

Yasa koyucu 25, 48

Yerel bilgi 126, 128, 183

Yorumlama 23, 24, 28, 29, 30, 31, 34, 41, 52, 53, 58, 62, 80, 81, 124, 125, 139, 140, 147, 151, 154, 180, 181, 183, 207, 210

Yorumsamacı yaklaşım 28, 29, 30, 39, 42

Walby, S. 65, 230 Weber, M. 16, 19

SOSYOLOJİDE ve ANTROPOLOJİDE NİTELİKSEL YÖNTEM ve ARAŞTIRMA

BELKIS KÜMBETOĞLU

Sosyal bilim araştırmaları ve sorunsallarına ilişkin Türkiye'de yayınlanmış kitap sayısı oldukça sınırlıdır. Elinizdeki bu kitap, öğrenciler ve araştırmacılar için niteliksel yöntem hakkında temel bir başvuru kaynağı olarak hazırlanmıştır. Kitap, farklı yöntemsel yaklaşımların çok tartışılmadığı ülkemizde, 'niteliksel araştırma nedir?' sorusuna yöntemin bilgisi ile cevap vermektedir. Özellikle niteliksel araştırma yapmak isteyen ve bunu ilk defa gerçekleştirecek araştırmacılar, araştırma sürecinde karşılaşılan önemli sorunlara ilişkin bilgiyi bu çalışmada bulabileceklerdir.

Kitap, var olan araştırma yöntemlerine ilişkin Türkçe yazında okuyucunun karşılaştığı bilgiden hem yaklaşım hem yöntem açısından farklı bir içeriğe sahiptir. Bu anlamda kitap, özellikle Sosyoloji ve Antropoloji disiplinlerinden araştırmacıların felsefi, yöntemsel, pratik ve etik ilgi ve endişeleri doğrultusunda sordukları soruların pek çoğuna cevap bulabilecekleri biçimde düzenlenmiştir. Yazar, okuyucuyu sadece yöntemsel ilkelerle buluşturmayı değil, Türkiye'de niteliksel yöntemle yapılmış araştırmalardan örnekler vererek pratikle de karşılaştırmayı hedeflemiştir. Kitap ayrıca, etik sorunların sosyal araştırmalarda kolayca göz ardı edilen birçok yönünü, örneğin mahremiyet, güven, araştırmacı-araştırılan ilişkisi, araştırma amacının açıklanması ve izin sorunlarını niteliksel araştırmalar bağlamında incelemektedir.

ISBN 978-975-8803-51-4